

Kolmandate riikide kodanike juurdepääs sotsiaalkindlustusele ja tervishoiule:

poliitika ja praktikad

Euroopa rändevõrgustiku uuring 2014

Euroopa rändevõrgustiku (ERV) tegevust
koordineerib Euroopa Komisjon,
ERV koosneb riiklikest kontaktpunktidest
EL liikmesriikides ja Norras

Euroopa rändevõrgustik (ERV) on 2003. aastal Euroopa Komisjoni poolt asutatud ja rahaliselt toetatud võrgustik. Euroopa Nõukogu otsusega 2008/381/EÜ on ERV eesmärgiks pakkuda ühenduse institutsioonidele ning liikmesriikide ametiasutustele ja organisatsioonidele rände- ja varjupaigalaast ajakohast, objektiivset, usaldusväärset ja võrreldavat teavet, eesmärgiga toetada Euroopa Liidu poliitikakujundust kõnealustes valdkondades. Samuti jagada kõnealuste küsimuste kohta teavet laiemale üldsusele. Euroopa rändevõrgustiku Eesti kontaktpunkti poolt koostatud dokumendid põhinevad avalikul ja kättesaadaval teabel ning ei pruugi kajastada alati Eesti riiklikku seisukohta. Eesti riiklik kontaktpunkt Euroopa Komisjoniga suhtlemisel on Sisekaitseakadeemia Migratsiooniuuringute keskus.

Euroopa rändevõrgustiku Eesti kontaktpunkti aadress:
Sisekaitseakadeemia
Kase 61, Tallinn 12012
Tel: +372 696 5559
e-post: emn@list.sisekaitse.ee
koduleht: <http://www.sisekaitse.ee/erv/>
Euroopa rändevõrgustiku koduleht: <http://www.emn.europa.eu>

Autorid: Euroopa Komisjon (koondaruanne), Eike Luik, Helina Maasing (Eesti aruanne)
Vastutav toimetaja: Kert Valdaru
Tõlkimine: Discripta OÜ
Küljendus ja kujundus: Brand Manual OÜ ja Kalle Toompere
Kirjastanud:
Sisekaitseakadeemia
Kase 61, 12012, Tallinn

Uuringut kaasrahastab Euroopa Liit

Autoriõigused

Taasesitamine on lubatud, välja arvatud äriistel eesmärkidel tingimusel, et allikale viidatakse. Euroopa Komisjon ja riiklikud kontaktpunktid ei vastuta selle eest, kuidas aruandes toodud informatsiooni kasutatakse.

SISUKORD

Vastutuse välistamine	6
Selgitav märkus	6
Kommenteeritud kokkuvõte	7
1. SISSEJUHATUS	12
1.1. Põhjendus	12
1.2. Uuringu eesmärgid	12
1.3. Poliitika ja poliitiline taust	13
1.4. Ulatus	16
1.4.1. Kolmandate riikide kodanike kategooriad	16
1.4.2. Sotsiaalkindlustuse liigid	17
1.5. Aruande struktuur	18
2. LIIKMESRIIKIDE SOTSIAALKINDLUSTUSSÜSTEEMID JA NENDE KOHALDAMINE	
KOLMANDATEST RIIKIDEST PÄRIT SISSERÄNDAJATELE	19
2.1. Eli pädevus sotsiaalkindlustuse valdkonnas	20
2.2. Liikmesriikides olemasolevate hüvitiste ja programmide valik, nende rahastamis-	
mehhanismid ja kolmandate riikide kodanike juurdepääs neile	21
2.2.1. Tervishoid	22
2.2.2. Rahalised haigushüvitised	24
2.2.3. Vanemahüvitised	26
2.2.4. Tööõimetushüvitised	27
2.2.5. Vanaduspensionid ja -hüvitised	28
2.2.6. Toitjakaotushüvitised	30
2.2.7. Tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitised	31
2.2.8. Peretoetused	33
2.2.9. Töötushüvitised	34
2.2.10. Tagatud miinimumvahendid	36
2.2.11. Pikaajaline hooldus	37
2.3. Sotsiaalkindlustuspoliitika ja sisserändepoliitika vahelised seosed liikmesriikides	38
2.4. Sotsiaalkindlustushüvitiste ja -programmidega seotud toetuskõlblikkuse eeskirjade hiljutised	
või kavandatud muudatused, mis võivad mõjutada kolmandate isikute juurdepääsu	39

3. LIIKMESRIIKIDE EESKIRJAD, MIS KÄSITLEVAD KOLMANDATE RIIKIDE KODANIKE JUURDEPÄÄSU SOTSIAALKINDLUSTUSELE	41
3.1. Minimaalne elamisperiood	42
3.1.1. Tervishoid	42
3.1.2. Rahalised haigushüvitised	43
3.1.3. Vanemahüvitised	43
3.1.4. Vanaduspensionid ja -hüvitised	44
3.1.5. Peretoetused	44
3.1.6. Töötushüvitised	45
3.1.7. Tagatud miinimumvahendid	45
3.2. Hüvitiste eksporditavus	46
3.2.1. Tervishoid	46
3.2.2. Rahalised haigushüvitised	46
3.2.3. Vanemahüvitised	47
3.2.4. Vanaduspensionid ja -hüvitised	47
3.2.5. Peretoetused	48
3.2.6. Töötushüvitised	48
3.2.7. Tagatud miinimumvahendid	48
3.3. Minimaalne töötamisperiood (sissemakseperiood)	48
3.3.1. Tervishoid	48
3.3.2. Rahalised haigushüvitised	49
3.3.3. Vanemahüvitised	49
3.3.4. Vanaduspensionid ja -hüvitised	50
3.3.5. Peretoetused	51
3.3.6. Töötushüvitised	51
3.3.7. Tagatud miinimumvahendid	52
3.4. Rändespetsiifilised tingimused hüvitiste juurdepääsu saamiseks	52
3.4.1. Tervishoid	52
3.4.2. Rahalised haigushüvitised	53
3.4.3. Vanemahüvitised	53
3.4.4. Vanaduspensionid ja -hüvitised	53
3.4.5. Peretoetused	54
3.4.6. Töötushüvitised	54
3.4.7. Tagatud miinimumvahendid	55
4. HALDUSTAVAD, MIS MÕJUTAVAD KOLMANDATE RIIKIDE KODANIKE JUURDEPÄÄSU SOTSIAALKINDLUSTUSELE	56
4.1. Kaalutusõigus toetuskõlblikkuse kindlaksmääramisel	57
4.1.1. Kaalutusõigus taotleja elanikustaatusel	58
4.1.2. Kaalutusõigus sotsiaalkindlustushüvitistega seotud toetuskõlblikkuse tingimustest loobumisel	60
4.1.3. Kaalutusõiguse kasutamine olemasolevate vahendite kontrollimisel seoses mitte osamakseliste hüvitiste andmisega	60
4.1.4. Kaalutusõiguse kasutamine hindamisel, kas anda erakorralist toetust isikutele, kes on sisenenud liikmesriiki sotsiaaltoetuste saamise kavatsusega	61
4.2. Metoodilised juhised otsuseid tegevatele ametnikele, kes kasutavad kaalutusõigust	61
4.3. Sotsiaalkindlustuse taotlemise mõju kolmandate riikide kodanike õiguslikule staatusel ...	62

4.3.1. Mõju elamisloa pikendamisele	62
4.3.2. Mõju naturalisatsiooni taotlemisele	64
4.3.3. Mõju perekonna taasühinemisele	64
4.4. Tõlke- ja muud tugiteenused kolmandate riikide kodanikele, kes taotleavad juurdepääsu sotsiaalkindlustusele	65
4.4.1. Kirjalik tõlge	65
4.4.2. Suuline tõlge	65
4.4.3. Teabejagamine	65
4.4.4. Täiendavad tugiteenused	65
5. SOTSIAALKINDLUSTUSE VÄLISPOLIITILINE MÕÕDE	66
5.1. Liikmesriikide ja kolmandate riikide kahepoolsed lepingud sotsiaalkindlustuse koordineerimise kohta	67
5.2. Kahepoolsete sotsiaalkindlustuslepingute peamised sätted	68
5.2.1. Kolmanda riigi töötajate võimalus töötada (liikmes)riigis, kuuludes endiselt päritoluriigi sotsiaalkindlustusalaste õigusaktide reguleerimisalasse	68
5.2.2. Võrdne kohtlemine vastuvõtva riigi süsteemis konkreetsete hüvitiste puhul	69
5.2.3. Hüvitiste eksporditavust käsitlevad sätted kahepoolsetes lepingutes	70
5.2.4. Muud kahepoolsete lepingute sätted	71
5.3. (Liikmes)riikide ja kolmandate riikide kahepoolsetes sotsiaalkindlustusalastes lepingutes sätestatud õiguste kasutamine kolmandate riikide kodanike poolt	72
6. JUHTUMIUURINGUD	73
6.1. Juhtumiuuring 1	73
6.2. Juhtumiuuring 2	75
6.3. Juhtumiuuring 3	77
7. KOKKUVÕTVAD MÄRKUSED	81
1. LISA. ELi pädevus sotsiaalkindlustuse valdkonnas	84
2. LISA. Riiklik institutsiooniline raamistik	96
3. LISA. Sõnastik	98
4. LISA. Liikmesriikides kohaldatav kaalutusõigus	102

VASTUTUSE VÄLISTAMINE

Käesoleva kokkuvõtva aruande on koostanud Euroopa rändevõrgustik (ERV), mis hõlmab Euroopa Komisjoni, Euroopa rändevõrgustiku teenusepakkujat (ICF International) ja Euroopa rändevõrgustiku riiklikke kontaktpunkte. Aruanne ei pruugi väljendada Euroopa Komisjoni, ERV teenusepakkuja (ICF International) ega ERV riiklike kontaktpunktide arvamusi ja seisukohti ning selle järeldused ei ole neile siduvad. Samuti ei vastuta Euroopa Komisjon, ICF International ega ERV riiklikud kontaktpunktid selle eest, kuidas esitatud teavet kasutatakse.

Põhiuuring oli ERV 2013. aasta tööprogrammi osa.

SELGITAV MÄRKUS

See kokkuvõttev aruanne koostati ERV 25 riikliku kontaktpunkti (**Austria, Belgia, Bulgaaria, Eesti, Hispaania, Iirimaa, Itaalia, Kreeka, Küpros, Leedu, Luksemburg, Läti, Madalmaad, Malta, Poola, Portugal, Prantsusmaa, Rootsi, Saksamaa, Slovakkia, Sloveenia, Soome, Tšehhi, Ungari, Ühendkuningriik**) aruannete põhjal ühtse tüüpvormi järgi, mille töötas välja Euroopa rändevõrgustik ja mida ERV riiklikud kontaktpunktid järgisid maksimaalse võrreldavuse tagamiseks.

Riikide aruanded põhinesid peamiselt kehtivate õigusaktide ja poliitikadokumentide, aruannete, teaduskirjanduse, internetiallikate ning riikide ametiasutuste esitatud aruannete ja teabe teoreetilisel analüüsil. Statistilised andmed on saadud Eurostatist, riiklikelt ametiasutustelt ja muudest (riiklikest) andmebaasidest. Kokkuvõttes aruandes esitatud liikmesriikide loetelu tuleneb ERV riiklike kontaktpunktide poolt riiklikes aruannetes esitatud teabe kättesaadavusest.

Oluline on märkida, et selles aruandes esitatud teave viitab olukorrale eespool nimetatud (liikmes) riikides kuni 2013. aastani (k.a), eriti aga asjaomaste liikmesriikide riiklike kontaktpunktide aruannetele. Üksikasjalikumate teavete aruandes käsitletud teemade kohta võib leida kättesaadavatest riikide aruannetest, millega soovitame ka tungivalt tutvuda.

Teiste liikmesriikide ERV riiklikud kontaktpunktid ei saanud seekord eri põhjustel uuringus osaleda, ent nad on osalenud muudes ERV meetmetes ja aruannetes.

KOMMENTEERITUD KOKKUVÕTE

Euroopa rändevõrgustiku 2013. aasta uuringu eesmärk on kaardistada poliitika ja haldustavad, mis kujundavad kolmandate riikide kodanike juurdepääsu sotsiaalkindlustusele, sealhulgas tervishoiule. Uuringu eesmärgid on esitatud **1. osas**. **2. osas** käsitletakse liikmesriikides olemasolevaid sotsiaalkindlustushüvitisi, viidates hüvitiste osamakseliste ja mitteosamakseliste rahastamissüsteemide tähtsusele ning nendele hüvitistele juurdepääsu omavate kolmandate riikide kodanike kategooriatele. **3. osas** analüüsitakse põhjalikumalt sotsiaalkindlustushüvitistega seonduvaid toetuskõlblikkuse eeskirju, mis võivad otseselt või kaudselt mõjutada kolmandate riikide kodanike juurdepääsu hüvitistele. **4. osas** käsitletakse teatavaid haldustavasid, sealhulgas kaalutusõiguse kasutamine toetuskõlblikkuse kindlaksmääramisel, mis võivad samuti mõjutada kolmandate riikide kodanike juurdepääsu sotsiaalkindlustushüvitistele. **5. osas** uuritakse liikmesriikide ja kolmandate riikide vahel sotsiaalkindlustuse koordineerimiseks sõlmitud kahepoolseid erilepinguid. **6. osas** esitatakse kolm juhtumiuuringut, mis toovad esile liikmesriikide sotsiaalkindlustussüsteemide erinevused ja sarnasused kolmandate riikide kodanike hõlmatuse valdkonnas. **7. osa** sisaldab lühikokkuvõtet ja järeldusi.

Uuring sisaldab nelja lisa. **1. lisas** täpsustatakse ELi pädevust kolmandate riikide kodanike sotsiaalkindlustuse valdkonnas. **2. lisas** esitatakse sotsiaalkindlustuse haldamisega seotud riikliku institutsioonilise raamistiku ülevaade. **3. lisa** sisaldab uuringus kasutatud terminite sõnastikku. **4. lisas** on esitatud tabel, mis kajastab sotsiaalkindlustushüvitiste kategooriate kaupa kaalutusõigust, mida liikmesriigid sotsiaalkindlustusnõuetega seotud toetuskõlblikkuse kindlaksmääramisel kasutavad.

Uuringu eesmärgid

Uuringu eesmärk oli esiteks anda ülevaate **ELi ja riikide ametlikest eeskirjadest**, mis kujun-

davad **kolmandate riikide kodanike** õigust sotsiaalkindlustusele ja tervishoiule ELi liikmesriikides. Teiseks oli uuringu eesmärk võrrelda seda õigust liikmesriigi kodanike õigusega. Kolmandaks oli uuringu eesmärk uurida **haldustavasid**, mis määravad kindlaks, kuidas kolmandate riikide kodanike toetuskõlblikkuse eeskirju – eriti **püsiva elukoha nõudeid** ja muid kaalutusõigust sisaldavaid toetuskõlblikkuse eeskirju – konkreetsetel juhtudel kohaldatakse. Lõpuks oli uuringu eesmärk ka analüüsida ELi liikmesriikide ja kolmandate riikide vahel sõlmitud **vastastikkuseid lepinguid**, mis mõjutavad teatavate siserändajarühmade õigust sotsiaalkindlustusele ja tervishoiule. Uuringus ei keskenduta sellele, kas ja kuidas rändajad erinevaid kättesaadavaid sotsiaalkindlustushüvitisi kasutavad, kuigi see teema on käesoleva uuringu tähtis poliitiline taust.

Uuringu järeldused

Riikide õigusraamistikku ja tavasid, eriti seoses selliste kolmandate riikide kodanike sotsiaalkindlustusõigustega, kellel on pikaajaline elamisluba või ELi sinine kaart, on mõjutanud ELi rändedirektiivide **võrdse kohtlemise sätteid**. (Käesoleva uuringu jaoks tehtud uurimistöö aeg ei võimaldanud enamikus liikmesriikides analüüsida direktiivide mõju teistele kolmandate riikide kodanike rühmadele, sealhulgas ühtse loa omanikele)¹. Kuna sotsiaalkindlustuspoliitika on liidu tasandil ühtlustamata, on liikmesriikides kättesaadavate hüvitiste valik, nende hüvitiste rahastamine (sotsiaalmaksed, üldine maksustamine või mõlemad) ja hüvitiste andmise tingimused siiski **väga erinevad**.

Sotsiaalkindlustushüvitiste rahastamiseks kasutatavate süsteemide ja kolmandate riikide kodanike poolt neile hüvitistele juurdepääsemise vahel tundub olevat teatav seos. Kolmandate riikide kodanikel, kellel on **pikaajaline elamisluba**,

¹ Poola on erand, kuna aruandes kajastatakse viimaseid muudatusi, mis tehti Poolas pärast ühtset luba käsitleva direktiivi (2011/98/EL) ülevõtmist.

on üldiselt juurdepääs kõigile käesoleva uurin-guga hõlmatud hüvitistele. **Tähtajalist elamis-luba** omavatele kolmandate riikide kodanikele tagatakse võrdne kohtlemine meelsamini siiski selliste hüvitiste puhul, mida rahastatakse töö-andjate ja töötajate sissemaksetest (nt raha-lised haigushüvitised, töövõimetushüvitised, vanaduspensionid, toitjakaotushüvitised ning tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitised), kui üldis-test maksudest rahastatavate hüvitiste puhul (nt peretoetused, pikaajalised hooldushüvitised ja tagatud miinimumvahendid (st sotsiaalabi)).

Liikmesriigid kasutavad eri mehhanisme, et reguleerida kolmandate riikide kodanike juur-depääsu sotsiaalkindlustushüvitistele. Need on muu hulgas järgmised: **rändajaspetsiifilised toetuskõlblikkuse eeskirjad**, mille puhul nõutakse, et kolmandate riikide kodanikel peab olema teatav elamisloa, riigis viibimise luba või viisa; toetuskõlblikkuse eeskirjad, mida kohalda-takse ühtmoodi nii kolmandate riikide kodanikele kui ka liikmesriikide kodanikele, näiteks kohus-tuslik minimaalne elamisperiood; teatavate sotsiaalkindlustushüvitiste ekspordi piirangud; kohustuslik minimaalne töötamisperiood (või sissemakseperiood); toetuskõlblikkuse kindlaks-määramisel haldusliku kaalutusõiguse kasuta-mine. Toetuskõlblikkuse eeskirjad, mida kohalda-takse ühtmoodi nii kolmandate riikide kodanikele kui ka liikmesriikide kodanikele, võivad olla **suu-remaks takistuseks kolmandate riikide koda-nikele**, kes on enamasti kas hiljuti riiki sisenenud või kelle viibimine riigis on ajutine.

Sotsiaalkindlustushüvitiste – eriti **sotsiaal-abi** – taotlemisel võib enamikus liikmesriikides olla **negatiivne mõju** kolmandate riikide koda-nike **õiguslikule staatusele** elamisloa piken-damise menetluses või pikaajalise elamisloa, naturalisatsiooni või perekonna taasühinemise taotlemisel. Seda negatiivset mõju nähakse ette teadlaste riiki lubamist käsitleva direktii-viga (2005/71/EÜ) ja ELi sinise kaardi omanikke käsitleva direktiiviga (2009/50/EÜ), mil-les on sätestatud, et teadlastel ja ELi sinise kaardi omanikel peavad olema ilma liikmesriigi

sotsiaalisüsteemita piisavad vahendid oma kulude katmiseks.

Liikmesriikide ja kolmandate riikide vahel sõlmi-tud **kahepoolsete sotsiaalkindlustalaste lepin-gutega** antakse kolmandate riikide kodanikele juurdepääs teatavatele sotsiaalkindlustushü-vitistele, eriti täielikult või osaliselt osamakse-listele hüvitistele. Märkimisväärsed erinevused nende kahepoolsete lepingute materiaalses reguleerimisalas ja geograafilises ulatuses tähendavad siiski seda, et paljud kolmandate riikide kodanikud võivad omandatud sotsiaal-kindlustusõigused kaotada, kui asuvad elama Euroopa Liidust väljapoole.

Kolmandate riikide kodanike juur-depääsu sotsiaalkindlustusele käsitlevad sätted ELi rändedirektiivides

Nende direktiivide kõige olulisemad sätted on seotud õigusega **võrdsele kohtlemisele** liik-mesriikide kodanikega. See antakse pikaajalis-tele elanikele, kolmandatest riikidest pärit tead-lastele, ELi sinise kaardi omanikele ja ühtse loa omanikele seoses määruses (EÜ) nr 883/2004 määratletud sotsiaalkindlustusliikidega, juur-depääsuga üldsusele kättesaadavatele kau-padele ja teenustele ning töötingimustega (sh palk ja töölt vabastamine). Pikaajalistel elanikel on lisaks õigus liikmesriigi kodanikega võrdsele kohtlemisele sotsiaalabi valdkonnas.

ELi rändedirektiividega nähakse ette hulk **möön-dusi ja erandeid** võrdse kohtlemise põhimõttest. Liikmesriigid võivad pikaajaliste elanike võrd-sel kohtlemisel piirduda põhitoetustega ja juh-tudega, kus alaline või tavaline elukoht asub liikmesriigi territooriumil. Ühtset luba käsitleva direktiivi kohaselt võib võrdsel kohtlemisel piir-duda kolmandate riikide kodanikega, kes töö-tavad või on end pärast vähemalt kuuekuulist töötamist töötuna registreerinud. Liikmesrii-gid võivad teadlase või ELi sinise kaardi omaniku elamisloa tühistada või selle pikendami-sest keelduda, kui asjaomasel isikul ei ole ilma

sotsiaabisüsteemita piisavalt vahendeid enda ülalpidamiseks või kui ELi sinise kaardi omanik on olnud töötu kauem kui kolm järjestikust kuud või kui ta on ELi sinise kaardi kehtivuse ajal olnud mitu korda töötu.

Liikmesriikides sotsiaalkindlustushüvitiste rahastamiseks valdavalt kasutatav süsteem ja selle tähtsus

Enamik liikmesriike kasutab **kindlustusel põhinevaid süsteeme** (s.o töötajate ja tööandjate sissemaksed), et rahastada rahalisi haigushüvitisi, töövõimetushüvitisi, vanaduspensione, toitjakaotushüvitisi ning tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitisi. Mitmes liikmesriigis on enamiku nende sotsiaalkindlustusliikide raames siiski kasutusel ka paralleelne mitteosamakseliste hüvitiste süsteem (s.o üldise maksusüsteemi kaudu rahastatavad hüvitised), mis tagab minimaalse kaitse isikutele, kes ei ole teinud piisavalt sissemaksseid.

Peretoetuste, pikaajaliste hooldushüvitiste ja tagatud miinimumvahendite (st sotsiaalabi) rahastamiseks kasutatakse liikmesriikides valdavalt **üldist maksustamist või erimakse**. Mitmes liikmesriigis on siiski kättesaadavad ka tööandjate ja töötajate sissemaksetest rahastatavad peretoetused ja pikaajalised hooldushüvitised. Mitterahalisi tervishoiuhüvitisi, vanemahüvitisi ja töötushüvitisi rahastatakse enamikus liikmesriikides **kombineeritult sissemaksete ja üldise maksustamise** kaudu.

Need sotsiaalkindlustushüvitiste rahastamise eri süsteemid on käesoleva uuringu seisukohast olulised, kuna tundub, et tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikele tagatakse võrdne kohtlemine meelsamini osamakseliste hüvitiste kui üldise maksustamise kaudu rahastatud hüvitiste puhul.

Kolmandate riikide kodanike juurde- pääsu sotsiaalkindlustushüvitistele kujundavad riiklikud eeskirjad

Sotsiaalkindlustushüvitistega seotud toetus-
kõlblikkuse eeskirjad on liikmesriikides väga erinevad. Kõigis liikmesriikides kehtib nõue, et kolmandate riikide kodanikel peab sotsiaalkindlustushüvitiste saamiseks olema kehtiv elamisloa. Sageli on liikmesriigid kehtestanud kolmandate riikide kodanikele sotsiaalkindlustushüvitistele juurdepääsu saamiseks täiendavad **rändajaspetsiifilised tingimused**, sealhulgas konkreetset liiki elamisloa, riigis viibimise loa või viisa nõude. Enamik liikmesriike nõuab kolmandate riikide kodanikelt pikaajalise elamisloa olemasolu, et saada juurdepääs üldise maksustamise kaudu rahastatud hüvitistele, eriti peretoetustele, tagatud miinimumvahenditele ja pikaajalistele hooldushüvitistele. Tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikel on näiteks õigus saada mitteosamakselisi tagatud miinimumvahendeid 15 liikmesriigis, mitteosamakselisi peretoetusi kümnes liikmesriigis ja mitteosamakselist vanaduspensioni kuues liikmesriigis.

Enamiku sotsiaalkindlustushüvitiste puhul on üks tavalisi toetuskõlblikkuse tingimusi taotleja füüsilise kohalolu tõendamine riigis. Hüvitiste saamiseks ei nõuta kolmandate riikide kodanikelt (ega liikmesriikide kodanikelt) siiski minimaalse elamisperioodi nõude täitmist. Erandid on kehtestatud seoses vanadushüvitistega, mille puhul eeldavad minimaalse elamisperioodi nõude täitmist viis liikmesriiki, töötushüvitistega, mille puhul eeldab selle nõude täitmist üks liikmesriik, ja tagatud miinimumvahenditega, mille puhul eeldavad selle nõude täitmist enamik liikmesriike.

Enamikus liikmesriikides on õigusaktides sätestatud ühtviisi nii kolmandate riikide kodanike kui ka liikmesriikide kodanike puhul **piirangud hüvitiste ekspordile kolmandatesse riikidesse**. Mõnel juhul on need piirangud kaotatud kolmandate riikidega sõlmitud kahepoolsete lepingu-

tega, mis käsitlevaid teatavaid hüvitisi (vt aruande 5. osa). Riigi õigusaktidega on kehtestatud piirangud mitterahalistele tervishoiuhüvitistele kõigis liikmesriikides peale ühe, vanemahüvitistele kõigis liikmesriikides peale seitsme, peretoetustele kõigis liikmesriikides peale ühe, töötushüvitistele kõigis liikmesriikides peale kolme ja tagatud miinimumvahenditele kõigis liikmesriikides. Seevastu vanaduspensioni lubab kolmandatesse riikidesse eksportida enamik liikmesriike (17 riiki 25st).

Kolmandate riikide kodanikele (ja samamoodi ka liikmesriikide kodanikele) kohaldatakse enamikus liikmesriikides minimaalse elamisperioodi nõuet rahaliste haigushüvitiste saamiseks (v.a seitsmes riigis), vanemahüvitiste saamiseks (v.a kümnes riigis), vanadushüvitiste saamiseks (v.a kolmes riigis) ja töötushüvitiste saamiseks (v.a kuues riigis). Mitterahaliste tervishoiuhüvitiste, peretoetuste ja tagatud miinimumvahendite saamiseks ei eeldata kolmandate riikide kodanikelt tavaliselt minimaalse elamisperioodi nõude täitmist.

Kolmandate riikide kodanike poolt sotsiaalkindlustushüvitiste saamist mõjutavad haldustavad

Enamik liikmesriike kasutavad konkreetsete sotsiaalkindlustushüvitiste, eelkõige mitteosamakseliste hüvitiste puhul toetuskõlblikkuse kindlaksmääramiseks **halduslikku kaalutusõigust**. 11 liikmesriigis kasutatakse kaalutusõigust, et määrata kindlaks, kui tugev on taotleja seotus liikmesriigiga. Sageli rakendatakse **püsiva elukoha nõudeid** ja kasutatakse sellega seoses taotleja isiklike asjaolude hindamiseks kaalutusõigust. Eri liikmesriigid võtavad selleks arvesse eri kriteeriume, näiteks taotleja liikmesriigis viibimise kestus, peresidemete olemasolu, kutsetegevuse teostamine, töölepingute kestus ja sotsiaalse integreerumise tõendid.

Mitmes liikmesriigis antakse otsuseid tegevatele ametnikele metoodilisi juhiseid kaalutusõiguse järjekindlaks kasutamiseks. Enamasti tähendab

see koolituse korraldamist, kuid mõnes liikmesriigis on välja töötatud ka eeskirjad, ringkirjad ja suunised, milles loetletakse toetuskõlblikkuse eeskirjade erandid, selgitatakse asjakohast kohtupraktikat ning esitatakse näidisküsimused ja soovitusel. Euroopa Komisjon on Euroopa Liidu Kohtu praktika põhjal koostanud suunised, et aidata liikmesriikidel kohaldada sotsiaalkindlustusega seoses püsiva elukoha nõudeid.

Teatavad liikmesriigid kasutavad halduslikku kaalutusõigust muul moel, sealhulgas otsuse tegemisel, kas jätta osa toetuskõlblikkuse tingimusi kohaldamata, rahaliste vahendite olemasolu kontrollimisel või hinnates kolmandate riikide kodanike ajendeid liikmesriiki sisenemisel. Kaalutusõigust kasutatakse nii liikmesriikide kodanike kui ka kolmandate riikide kodanike puhul küll enamasti ühtmoodi, kuid see mõjutab tõenäoliselt rohkem kolmandate riikide kodanike – kes on enamasti kas hiljuti riiki sisenenud või kelle viibimine riigis on ajutine – esitatud sotsiaalkindlustusnõuete tulemust.

12 liikmesriigis võib tagatud miinimumvahendite (sotsiaalabi) taotlemine avaldada teatavat negatiivset mõju kolmandate riikide kodanike **elamisloa pikendamise** taotlustele. Osas liikmesriikides võidakse elamisloa tühistada või selle andmisest keelduda, kui kolmanda riigi kodanik saab töötushüvitisi või rahalisi haigushüvitisi. Kaheksas liikmesriigis võib sotsiaalkindlustusnõuete esitamine mõjutada kolmandate riikide kodanike naturalisatsioonitaotlusi. See puudutab küll taas peamiselt sotsiaalabinõudeid, kuid teatavates riikides võidakse naturalisatsioonitaotlus jätta rahuldumata ka juhul, kui kolmanda riigi kodanik taotleb vajaduspõhiseid peretoetusi. 14 liikmesriigis võib sotsiaalkindlustushüvitiste taotlemine avaldada negatiivset mõju ka perekonna taasühinemise taotlusele, kui selliste hüvitistega korvatakse stabiilse, korrapärase ja piisava sissetuleku puudumine.

Kolmandate riikide kodanike juurdepääsu sotsiaalkindlustusele võib mõjutada ka **tõlke- ja teabeteenuste** kättesaadavus. Tõlke- ja teabe-

teenuseid osutatakse kolmandate riikide kodanikele sotsiaalkindlustushüvitiste taotlemisel paljudes liikmesriikides. Mitmes liikmesriigis osutatakse neid teenuseid siiski üksnes teatavates keeltes, kindlatele kolmandate riikide kodanike kategooriatele (nt inimkaubanduse ohvrid), teatavate hüvitisliikide puhul (nt tervishoiuhüvitised) või ametiasutuste algatatud juhtudel.

Liikmesriikide ja kolmandate riikide vahel sõlmitud kahepoolsete sotsiaalkindlustuslepingute sätted

Kõik liikmesriigid on sõlminud kolmandate riikidega kahepoolsed sotsiaalkindlustuslepingud. Need on üldiselt sõlmitud üksteisest sõltumatult. Seepärast on lepingute sätted nii nende **materiaalse rakendusala** kui ka **geograafilise ulatuse** poolest väga erinevad. Kahepoolsete lepingute võrgustik on killustunud, kuna teatavate üksikute riikidega (eriti Kanada, Austraalia, Ameerika Ühendriigid, Serbia ning Bosnia ja Hertsegoviina) on sõlmitud suur hulk lepinguid, kuid suure osa kolmandate riikidega ei ole sõlmitud ühtegi kahepoolset lepingut.

Enamik kahepoolseid lepinguid käsitlevad **täielikult või osaliselt osamakselisi** hüvitisi, eelkõige vanadushüvitisi ja tervishoiuhüvitisi. Mitteamakselisi hüvitisi, sealhulgas sotsiaalabi ja pere-toetused, käsitletavate kahepoolsete lepingute arv on palju väiksem.

Kõigi kahepoolsete lepingutega nähakse ette **hüvitiste eksport** kolmandatesse riikidesse. Enamik kahepoolseid lepinguid tagab lepingus kindlaksmääratud sotsiaalkindlustusõiguste puhul lepinguosaliseks oleva kolmanda riigi kodanike ja asjaomase liikmesriigi kodanike **võrdse kohtlemise**. Kahepoolsete lepingutega nähakse enamasti ette võimalus, et kolmanda riigi töötajad töötavad liikmesriigis, kuid nende suhtes kohaldatakse **päritoluriigi sotsiaalkindlustusalaseid õigusakte**. See säte on tavaliselt siiski ajaliselt rangelt piiratud (vahemikus 24 kuud kuni 5 aastat) ja sageli hõlmab see üksnes

teatavaid töötajate kategooriaid, eriti lähetatud töötajaid, kuid ka riigiteenistujaid ja diplomaatilisi töötajaid. Enamikus kahepoolsetes lepingutes kohaldatakse toetusõiguse saamise eesmärgil kindlustusperioodide **liitmise põhimõtet**.

Euroopa Komisjon avaldas hiljuti teatise „ELi sotsiaalkindlustuse koordineerimise välispoliitiline mõõde”, milles rõhutatakse vajadust teha riiklike kahepoolsete lepingute sõlmimisel paremat koostööd ja töötada välja ühine ELi läheneemisviis. Teatises kaalutakse ka **ELi-üleste sotsiaalkindlustuslepingute sõlmimise võimalust**. Need peaksid võimaldama paindlikumat läheneemisviisi, kui see on assotsieerimislepingute alusel võimalik, ning neid võib sõlmida ka kolmandate riikidega, kellega puuduvad assotsieerimis- või koostöölepingud.

1. Sissejuhatus

1.1. PÖHJENDUS

Sotsiaalkindlustussüsteemid, sealhulgas juurdepääs tervishoiule, kujutavad endast üht kõige mõjuvõimsamat vaesuse ja ebavõrdsuse vähendamise ning sotsiaalse kaasatuse edendamise vahendit. Sotsiaalkindlustussüsteemid kindlustavad üksikisikud teatavate konkreetsete sotsiaalsete riskide vastu, sealhulgas töötus, haigus ja invaliidsus, ning nende eesmärk on suurendada tootlikust ja tööalast konkurentsivõimet ja toetada jätkusuutlikku majanduskasvu. ELi liikmesriigid on küll võtnud ühise kohustuse tagada tõhusate sotsiaalkindlustussüsteemide kaudu oma elanike heaolu, kuid nende eeskirjad selle kohta, kellel on õigus sotsiaalkindlustusele ja tervishoiule, milliseid hüvitisi määratakse ja millistel tingimustel, on väga erinevad.

Kaks kõige probleemsemat suundumust, millele Euroopa poliitikakujundajad peavad reageerima, on rahvastiku vananemine ja suurenev volatiilsus tööturgudel. Nende suundumuste tõttu võib olla vaja sotsiaalkindlustus- ja tervishoiusüsteeme kohandada, et vastata suureneva pensionialise elanikkonna nõudmistele ja töö kaotanud inimeste sisetuleku tagamise vajadustele. Paljudes liikmesriikides peetakse kolmandate riikide kodanike rännet tööjõuvajaduse probleemi osaliseks lahenduseks, mis toetab Euroopa muutuvat rahvastikku. Ometi võivad sellised rändajad olla majanduslanguse suhtes eriti tundlikud ja nende suhtes võidakse liikmesriikides kohaldada toetuskõlblikkuse tingimusi käsitlevaid keerukaid eeskirju.

Liikmesriikides sotsiaalkindlustus- ja tervishoiualaste õigusnormide väljatöötamise eest vastutavad poliitikakujundajad kogevad vastuloolist survet. Ühest küljest tunnistatakse tööjõurände suurenedes ja selle keerukamate vormide (sh tähtajaline, korduv- ja piiriülene ränne)

välja kujunedes üha enam vajadust sotsiaalkindlustus- ja tervishoiusüsteeme kohandada, et vastata kolmandatest riikidest pärit võõrtöötajate vajadustele. Selline kohandamine võib omakorda aidata ELi² ja liikmesriikide strateegiatel tõmmata ligi kolmandatest riikidest pärit võõrtöötajaid ja suurendada nende võimalikku panust Euroopa majandusse. Teisalt raskendavad eelarvekiitsendused ja levinud arusaam, et sisserändajad kasutavad hüvitisi ülemäära palju,³ nii majanduslikult kui ka poliitiliselt sotsiaalkindlustus- ja tervishoiuõiguste andmist uutele rühmadele.

1.2. UURINGU EESMÄRGID

Uuringu üldeesmärk on kaardistada poliitika ja haldustavad, mis kujundavad kolmandate riikide kodanike juurdepääsu sotsiaalkindlustusele, sealhulgas tervishoiule.⁴ Kolmandate riikide kodanikud kogevad sotsiaalkindlustussüsteemi ELi liikmesriikides väga erinevalt, sest seda, kuidas rändajate rühmad sotsiaalkindlustust, sh tervishoiuteenuseid, kasutavad, kujundavad kodakondsuse ning töötamise-, sissemaks-, elamis- või üleviimisperiodidega seonduvad keerukad halduseeskirjad ja -tavad.

Uurides poliitikat ja haldustavasid, mis kujundavad rändajate juurdepääsu sotsiaalkindlustusele ja tervishoiuteenustele, kujutab käesolev uuring

² ELi pädevus sisserände- ja sotsiaalhoolekandepoliitika valdkonnas on piiratud liikmesriikides, kes ei ole ELi rändedirektiivi üle võtnud (Taani, Iirimaa ja Ühendkuningriik; Iirimaa on erandina üle võtnud teadlaste riiki lubamist käsitleva direktiivi). Kõik liikmesriigid määravad ise töötamise eesmärgil riiki lubatavate kolmandate riikide kodanike arvu ning oma sotsiaalhoolekandesüsteemi struktuuri ja rakendamise.

³ Mõjutatuna suurel määral teatavate parempoolsete poliitiliste parteide populistlikest seisukohtadest.

⁴ Nagu selles sissejuhatavas osas ja sõnastikus selgitatud, hõlmab sotsiaalkindlustus käesoleva uuringu eesmärgil 11 sotsiaalkaitseliiki, mis on loetletud Euroopa Komisjoni vastastikuse sotsiaalkaitsealase infosüsteemi (MISSOC) poolt iga liikmesriigi kohta koostatud juhendis (vt punkt 1.4.2).

endast esimest vajalikku sammu selle mõistmisel, kuidas sotsiaalkindlustus- ja tervishoiupoliitika kolmandate riikide kodanike ja nende perekondade suhtes juhitud rändesüsteemi raames töötab. ELi ja liikmesriikide poliitikajundajad võivad uuringu tulemusel juurdepääsu kohta saadud ja kogu ELi hõlmavat ülevaadet kasutada võõrtöötajate põhivajaduste rahuldamise tõhusamate viiside leidmiseks, tagades samal ajal, et sisserändajad ei muutu liikmesriigi jaoks koormaks.

Uuringu erieesmärgid on järgmised:

- saada ülevaade ELi ja liikmesriikide ametlikest eeskirjadest, mis kujundavad ELi liikmesriikides kolmandate riikide kodanike õigust sotsiaalkindlustusele ja tervishoiule; uuring tugineb kättesaadaval (peamiselt tööhõive, sotsiaalküsimuste ja sotsiaalse kaasatuse peadirektoraadi) teabel selle kohta, kuidas sotsiaalkindlustussüsteemid liikmesriikide ja teiste EMP riikide kodanike puhul toimivad;
- võrrelda kolmandate riikide kodanike õigusi selle liikmesriigi kodanike õigustega, kus kolmandate riikide kodanikud elavad;
- uurida haldustavasid, mis määravad kindlaks, kuidas kolmandate riikide kodanike toetuskõlblikkuse eeskirju – eriti püsiva elukoha nõudeid ja muid kaalutusõigust sisaldavaid toetuskõlblikkuse eeskirju – konkreetsetel juhtudel kohaldatakse;
- teha kindlaks ringkirjad, suunised ja muud toetusvormid (nt koolitus), mis on sotsiaalkindlustus- ja tervishoiunõuete menetlemisega seotud riigiametnikele kättesaadavad, et tagada üksikjuhtudel kaalutusõiguse (nt seoses püsiva elukoha nõuetega) järjekindel kasutamine liikmesriikides;
- analüüsida ELi liikmesriikide ja kolmandate riikide vahel sõlmitud vastastikuseid lepinguid, mis mõjutavad teatavate sisserändajarühmade õigust sotsiaalkindlustusele ja tervishoiule.

Uuringus ei hinnata, kas ja kuidas rändajad erinevaid kättesaadavaid sotsiaalkindlustushüvitisi kasutavad, ega võrrelda nende kasutamist eri rahvusrühmade poolt, vaid uuritakse liikmesrii-

kide poliitikat ja institutsioonilisi struktuure, mis võivad seda kasutamist mõjutada. Kokkuvõttes on käesoleva uuringu oluliseks poliitiliseks taustaks tegelikud ja eeldatavad erinevused selles, kas ja kuidas sisserändajad ja teised rühmad hüvitisi kasutavad.

1.3. POLIITIKA JA POLIITILINE TAUST

Kuigi paljudes avalikes seisukohtades iseloomustatakse sisserändajaid üldiselt koormana kodanike heaolule, ilmneb sisserändajate ja muude rühmade poolt hüvitiste kasutamise kohta saada olevast kirjandusest, et tegelikkus on palju keerukam. Üks olulisi tähelepanekuid on see, et mitmes ELi liikmesriigis (kuid mitte teistes) saavad sisserändajad (enamasti määratletud kolmandatest riikidest sisserändajatena, kuigi teatavatel juhtudel hõlmavad uuringud ka teistest liikmesriikidest pärit ELi kodanikke) suuremaid sotsiaaltoetusi kui asjaomase liikmesriigi kodanikud.⁵

Teise tähelepaneku kohaselt on kolmandate riikide kodanike poolt heaolu tarbimise intensiivsus liikmesriigi kodanikega võrreldes erinev, olenevalt vaatlusaluste sotsiaaltoetuste liigist. Ühes uuringus leiti, et sisserändajad saavad tõenäolisemalt töötuse ja perekonnaga seotud hüvitisi kui vanadus-, haigus- ja töövõimetus hüvitisi.⁶ Teises uuringus leiti, et sisserändajad saavad eriti heldemates healuriikides tõenäolisemalt mitteosamakselisi hüvitisi (nt sotsiaalabi ja majutustoetus), kuid väiksema tõenäosusega osamakselisi hüvitisi (nt vanaduspension, raha-

⁵ Anastasa, L. ja Paligrova, T., „Why immigrants manage to grab more social benefits? Empirical cross-country analysis”, CERGE-EI töödokument 263, 2005, Centre for Economic Research and Graduate Education – Economics Institute; Barrett, A. ja McCarthy, Y., „Immigrants and Welfare Programmes: Exploring the interactions between immigrant characteristics, immigrant welfare dependence and welfare policy”, IZA aruteludokument nr 3494, 2008, Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit.

⁶ Zimmermann, K.F., Kahanec, M., Giulietti, C., Guzi, M., Barrett, A. ja Maitre, B., Study on Active Inclusion of Migrants, IZA teadusaruande nr 43, 2012 (Euroopa Komisjoni jaoks koostatud aruanne).

lised haigushüvitised ja töötushüvitised).⁷ Ühes kõiki hüvitisliike hõlmavas uuringus leiti, et siserändajate sotsiaalmajanduslikke iseärasusi arvesse võttes kasutavad nad sotsiaaltoetusi üldiselt vähem kui kohalikud inimesed.⁸

OECD leidis 2013. aasta uuringus, et sotsiaaltoetuste saamisel ei ole siserändajate (selles uuringus nii kolmandate riikide kodanikud kui ka ELi rändajad) ja kohaliku elanikkonna vahel suuri erinevusi. Erand on sotsiaalabi: uuringu kohaselt said teatavates liikmesriikides (vastavalt Põhja-maad ja Belgia) siserändajate kodumajapidamised kaks või kolm korda tõenäolisemalt sotsiaalabi. Uuringus seostatakse seda asjaoluga, et nendes liikmesriikides on väga palju humanitaarpõgenikke ja selle elanikerühma töötusmäär on kohaliku elanikkonnaga võrreldes kaks korda kõrgem. Tööhõive on rändajate poolt vastuvõtva riigi majandusse antava netopanuse ainus ja väga oluline tegur.⁹

Käesoleva uuringu raames liikmesriikide kohta kogutud statistilised andmed muudavad selle pildi veelgi keerukamaks. Sotsiaaltoetuste kasutamise kohta on esitanud andmeid kümme liikmesriiki (**Belgia, Tšehhi Vabariik, Eesti, Prantsusmaa, Ungari, Iirimaa, Itaalia, Poola, Portugal, Ühendkuningriik**).¹⁰

- **Belgia** aruandes sissetulekute ja elutingimuste kohta esitatud statistika¹¹ näitab, et kolmandate riikide kodanikud on (kolmandatest riikidest pärinevatele kodanikele ettenähtud) töötushüvitiste kasutamisel ülesindatud,

kuid pensionihüvitiste saamisel äärmiselt alaesindatud.

- **Tšehhi Vabariigi** andmetest selgub, et kolmandate riikide kodanikud kasutavad sotsiaalkindlustushüvitisi vähem kui Tšehhi kodanikud, kuigi see erinevus on viimastel aastatel vähenenud.
- **Eestis** saavad kolmandate riikide kodanikud vanadus- ja töötushüvitisi rohkem, kuid lapse-toetust vähem.
- **Prantsusmaal** saavad kolmandate riikide kodanikud rohkem majutustoetust ja töötushüvitisi, kuid vähem tervishoiu- ja pensionihüvitisi.
- **Iirimaa** näitavad teatavad andmed, et siserändajad on sotsiaalabi saajate hulgas suurel määral ja süstemaatiliselt ülesindatud. Kolmandate riikide kodanikud on alaesindatud töötus-, töövõimetus- ja pensionihüvitiste saajate hulgas, kuid ülesindatud lapse-toetuse saajate hulgas (see peegeldab tõenäoliselt elanikkonna vanuselist struktuuri).

Kuigi vaidlus rändajate ja teiste isikute poolt sotsiaaltoetuste kasutamise intensiivsuse üle jätkub ja olukord on riigiti erinev, võib kõigis liikmesriikides täheldada selget suundumust, et kolmandate riikide kodanikel on üldiselt suurem vaesusrisk kui liikmesriikide kodanikel (ja ELi rändajatel).¹²

Eurostati 2012. aasta (viimane aasta, mille kohta andmed on kättesaadavad) andmed näitavad, et kõigis liikmesriikides on 18aastaste ja vanemate kolmandate riikide kodanike vaesus- või sotsiaalse tõrjutuse risk suurem kui asjaomase liikmesriigi kodanike (v.a Malta) ja ELi kodanike risk.¹³ Selle põhjuseks on ka kolmandate riikide kodanike piiratum juurdepääs tööturule võrreldes ELi kodanikega.

⁷ Boeri, T., „Immigration to the land of redistribution”, *Economica*, 2009, kd 77, lk 651–687.

⁸ Barrett, A. ja Maitre, B., „Immigrant Welfare Receipt across Europe”, 2011, IZA aruteludokument nr 5515.

⁹ Liebig, T. ja Mo, J., „The fiscal impact of immigration in OECD countries”, OECD kogumik *International Migration Outlook*, 3. peatükk, 2013.

¹⁰ Neist liikmesriikidest viie puhul (Ungari, Itaalia, Poola, Portugal ja Ühendkuningriik) ei ole andmed liikmesriigi kodanike, ELi kodanike ja kolmandate riikide kodanike kaupa liigitatud, nii et neile ei ole siin viidatud.

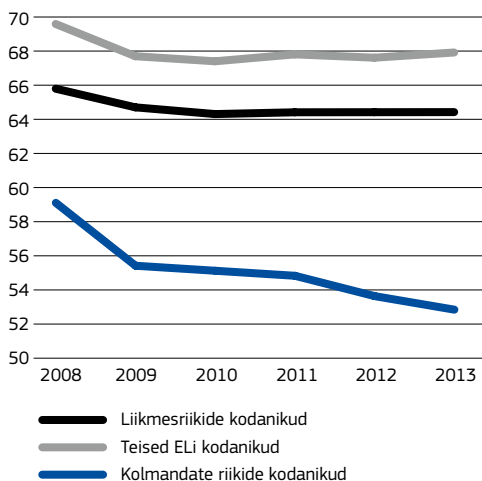
¹¹ Need statistilised andmed koguti tulu ja elutingimusi käsitleva ELi statistika (EU-SILC) uuringu raames, mille eesmärk oli koguda andmeid sissetulekute, vaesuse, sotsiaalse tõrjutuse ja elutingimuste kohta ELi liikmesriikides.

¹² Barrett ja Maitre (2011) ning Barrett (veel avaldamata).

¹³ Allikas: veebis kättesaadav EU-SILC [ilc_peps05]. Liikmesriikide kodanike ja kolmandate riikide kodanike võrdlemiseks puuduvad andmed Iirimaa, Ungari, Rumeenia ja Slovaki Vabariigi kohta. ELi kodanike ja kolmandate riikide kodanike võrdlemiseks puuduvad andmed Bulgaaria, Horvaatia, Iirimaa, Leedu, Ungari, Poola, Rumeenia ja Slovaki Vabariigi kohta.

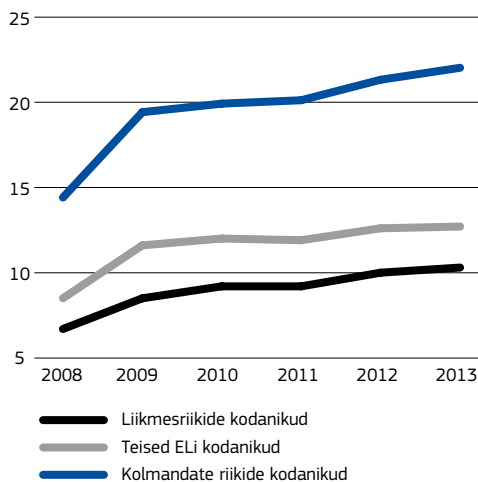
Seda olukorda näitlikustavad täiendavalt Eurostati värskemad andmed, mis näitavad, et asjaomase liikmesriigi või ELi kodanikega võrreldes on kolmandate riikide kodanike tööhõivemäär üldiselt madalam, kuid töötus- ja mitteaktiivsuse määr kõrgem.

1. joonis. Liikmesriigi kodanike, teiste ELi kodanike ja kolmandate riikide kodanike keskmine tööhõivemäär ELis, 2008–2013 (%)¹⁴

Selgitav märkus: Bulgaaria, Horvaatia, Leedu, Rumeenia, Sloveenia ja Slovaki Vabariigi puhul puuduvad mõne aasta või kõigi aastate kohta kolmandate riikide kodanikke ja/või teisi ELi kodanikke puudutavad andmed; Bulgaaria, Eesti, Horvaatia, Läti, Leedu, Poola ja Sloveenia andmed on vähem usaldusväärsed

2. joonis. Liikmesriigi kodanike, teiste ELi kodanike ja kolmandate riikide kodanike töötusmäär ELis, 2008–2013 (%)¹⁵

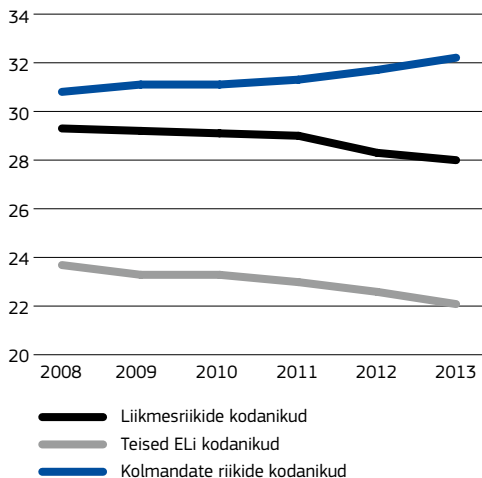

Selgitav märkus: Bulgaaria, Horvaatia, Eesti, Läti, Leedu, Poola, Rumeenia, Sloveenia ja Slovaki Vabariigi puhul puuduvad mõne aasta või kõigi aastate kohta kolmandate riikide kodanikke ja/või teisi ELi kodanikke ning naised puudutavad andmed. Bulgaaria, Eesti, Horvaatia, Läti, Leedu, Ungari, Malta, Poola, Rumeenia, Slovaki Vabariigi ja Sloveenia andmed on vähem usaldusväärsed.

¹⁴ Allikas: Eurostat, tööjõu uuring (2013. aasta andmed on hiljuti kättesaadavaks tehtud ja lisatakse selle kokkuvõtva aruande teise versiooni joonisele). http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_lfs/data/database.

¹⁵ Allikas: Eurostat, tööjõu uuring (2013. aasta andmed on hiljuti kättesaadavaks tehtud ja lisatakse selle kokkuvõtva aruande teise versiooni joonisele). http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_lfs/data/database.

3. joonis. Liikmesriigi kodanike, teiste ELi riikide kodanike ja kolmandate riikide kodanike keskmine mitteaktiivsuse määr ELis protsendina asjaomast elanikkonnarühmast, 2008–2013 (%)¹⁶

Selgitav märkus: Bulgaaria, Horvaatia, Eesti, Läti, Leedu, Poola, Rumeenia, Sloveenia ja Slovaki Vabariigi puhul puuduvad mõne aasta või kõigi aastate kohta kolmandate riikide kodanikke ja/või teisi ELi kodanikke ning naisi puuduvad andmed. Bulgaaria, Eesti, Horvaatia, Läti, Leedu, Poola, Sloveenia, Rumeenia ja Slovaki Vabariigi andmed on vähem usaldusväärsed.

EU-SILC andmebaasis sotsiaalkindlustushüvitiste kasutamise kohta olemasolevad andmed on piiratud. Käesolevas kokkuvõtvas aruandes ei kasutata liikmesriikide võrdlemiseks EU-SILC andmeid, sest rändajad on nendes uuringutes üldiselt alaesindatud, andmed teatavate hüvitiste kohta ei ole kättesaadavad ja paljud olemasolevad andmed on ebausaldusväärsed või konfidentsiaalsed.

1.4. ULATUS

1.4.1. Kolmandate riikide kodanike kategooriad

Uuringus keskendutakse eeskirjadele, institutsioonidele ja haldustavadele, mis mõjutavad üksnes **kolmandate riikide kodanike** juurdepääsu sotsiaalkindlustusele ja tervishoiule. Juurdepääsuküsimus on eriti oluline selliste kolmandate riikide kodanike jaoks, kellel on oht kaotada oma päritoluriigis selles riigis mitteviibimise tõttu õigus sotsiaalkindlustus- ja tervishoiuhüvitistele ja kellel on sihtriigis piiratud õigus sellistele hüvitistele.

Juurdepääsuküsimus võib olla olulisel määral seotud ka kolmandate riikide kodanike liikuvuskäitumisega. Mõnes liikmesriigis võib sotsiaalkindlustushüvitiste kasutamine kahjustada näiteks kolmandate riikide kodanike juurdepääsu teistele õigustele, sealhulgas õigusele elamis- luba pikendada, taotleda naturalisatsiooni või perekonna taasühinemist. Need sätted esinevad ka ELi õigusaktides: kõrge kvalifikatsiooniga töötajate riiki lubamist käsitlev direktiiv võimaldab näiteks liikmesriikidel ELi sinine kaart tühistada või selle pikendamisest keelduda „juhu, kui ELi sinise kaardi kasutajal puudub piisav sissetulek, millega ta suudab iseennast ja vajaduse korral oma pereliikmeid ilma asjaomase liikmesriigi sotsiaalabisüsteemi abita ülal pidada“.¹⁷

Uuringus keskendutakse eelkõige järgmistele kolmandate riikide kodanike kategooriatele:

- kolmandate riikide kodanikud, kellel on pikaajaline elamis luba kas ELi või liikmesriigi õigusakti alusel;¹⁸
- palgatöötajatest kolmandate riikide kodanike

¹⁶ Allikas: Eurostat, tööjõu uuring (2013. aasta andmed on hiljuti kättesaadavaks tehtud ja lisatakse selle kokkuvõtva aruande teise versiooni joonisele). http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_ifs/data/database.

¹⁷ Kõrge kvalifikatsiooniga töötajate riiki lubamist käsitlev direktiiv (direktiiv 2009/50/EÜ), artikli 9 lõike 3 punkt b. Vt ka sotsiaalabi määratlus 3. lisas esitatud sõnastikus.

¹⁸ Enamikus liikmesriikides, kes on nõukogu direktiivi 2003/109/EÜ üle võtnud, võib kolmandate riikide kodanikel olla selle nõukogu direktiivi artiklites 4–7 sätestatud pikaajaline elamis luba või riigi õigusaktides direktiivist soodsamatel tingimustel sätestatud pikaajaline elamis luba.

kud, kellel on ajaliselt piiratud (või tähtajaline) elamisluba, sealhulgas ELi sinise kaardi omanikud, teadlased,¹⁹ hooajatöötajad ja piirialatöötajad;

- kolmandate riikide kodanikud, kes on füüsilisest isikust ettevõtjad;
- töötud kolmandate riikide kodanikud (või tööd otsivad kolmandate riikide kodanikud);
- kolmandate riikide kodanike pereliikmed.

Kõiki hüvitisi ei kohaldata võrdselt kõigi nende kolmandate riikide kodanike kategooriate suhtes ja uuringus püütakse erinevusi täpsustada.

Uuring ei hõlma järgmisi kolmandate riikide kodanike kategooriaid, kuna nende sotsiaalkindlustusõigusi on muude hiljutiste uuringute raames juba analüüsitud või kuna nad tekitavad liikmesriikidele eriprobleeme, mida tuleb eraldi käsitleda:

- piiriülesed töötajad ning ühest liikmesriigist teise lähetatud²⁰ ja üleviidud töötajad;
- kolmandate riikide kodanikud, kes on ELi kodanike pereliikmed;
- üliõpilased;
- varjupaigataotlejad ja pagulased;
- inimkaubanduse ohvrid;
- turistid ja teised külastajad, kes on kolmandate riikide kodanikud, ja
- ebaseaduslikud sisserändajad.

Uuringus ei analüüsita ka kolmandate riikide kodanike ega nende pereliikmete ja ülalpidamisel olnud isikute ELi liikmesriikide vahelise liikuvuse eri aspekte, kuigi selles võetakse arvesse nende isikute juurdepääsu sotsiaalkindlustusele asjaomastes liikmesriikides.²¹

Käesoleva uuring ei käsitle küll EMP ja liikmesriikide kodanike sotsiaalkindlustus- ja tervishoiuõigustele, kuid asjaomased eeskirjad kujutavad endast uuringu olulist tausta, sest võimaldavad mõista kolmandate riikide kodanike erineva kohtlemise ulatust. See on eriti oluline ka seetõttu, et liidu õiguses nõutakse põhimõtteliselt kolmandate riikide kodanike võrdset kohtlemist sihtriigi kodanikega.

1.4.2. Sotsiaalkindlustusliigid

Kuna sotsiaalkindlustus- ja tervishoiusüsteemid on (liikmes)riigiti väga erinevad, on võrdleva analüüsi tegemine selles valdkonnas keeruline. Uuringus lahendatakse see probleem nii, et kolmanda riigi kodanike toetusõigustest analüüsitakse seoses hüvitiste ja programmidega, mis on loetletud Euroopa Komisjoni vastastikuse sotsiaalkaitsealase infosüsteemi (MISSOC) poolt asjaomase (liikmes)riigi kohta koostatud juhendis.²²

Kuigi MISSOCi juhendid riikide kohta on koostatud teabe pakkumiseks liikumisvabadust kasutavatele ELi kodanikele, kes on riigi õiguse alusel kindlustatud, mitte kolmandate riikide kodanikele, saab neis kohaldatud sotsiaalkindlustushüvitiste liigitust – 11 rühma või liiki olenevalt konkreetsetest riskidest – kasutada liikmesriikide erinevate sotsiaalkindlustushüvitiste analüüsimiseks.²³

Need 11 liiki on järgmised:

- 1) tervishoid;
- 2) rahalised haigushüvitised;

¹⁹ On teada, et mitte kõik teadlased ei saa palka (mõnikord saavad nad toetusi või stipendiume). Igal juhul kohaldatakse siiski kolmandate riikide teadlaste riiki lubamist käsitleva direktiivi 2005/71/EÜ võrdse kohtlemise sätteid.

²⁰ Kuigi lähetatud töötajad ei ole käesoleva uuringuga hõlmatud, viidatakse neile punktis 5.2 kahepoolsete sotsiaalkindlustuslepingute põhisätete laiemas kontekstis.

²¹ Kolmandate riikide kodanike ELi-sisese liikuvuse kohta vt ERV sellekohane uuring, mis avaldati 2013. aasta juulis.

²² MISSOCi riikide juhendid koostatakse eesmärgiga selgitada ühest (liikmes)riigist teise liikuvate ELi kodanike õigusi, mis tulenevad määrusest (EÜ) nr 883/2004 sotsiaalkindlustussüsteemide koordineerimise kohta. Need on avaldatud aadressil: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=858&langId=en>.

²³ Neid sotsiaalkindlustusliike, v.a tagatud miinimumvahendid, on nimetatud määruse (EÜ) nr 883/2004 (sotsiaalkindlustussüsteemide koordineerimise kohta) artikli 3 lõikes 1. Määruse (EÜ) nr 883/2004 kohaldamisel käsitatakse tagatud miinimumvahendite kategooriasse kuuluvaid hüvitisi sotsiaalabina ja nende suhtes ei kohaldata ELi koordineerimiseeskirju, kuna artikli 5 punkti a kohaselt ei kohaldata määrust sotsiaal- ja arstiabi suhtes.

- 3) vanemahüvitised;
- 4) töövõimetushüvitised;
- 5) vanaduspensionid ja -hüvitised;
- 6) toitjakaotushüvitised;
- 7) tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitised;
- 8) peretoetused;
- 9) töötushüvitised;
- 10) tagatud miinimumvahendid;
- 11) pikaajalised hooldushüvitised.

1.5. ARUANDE STRUKTUUR

2. osas käsitletakse liikmesriikide sotsiaalkindlustushüvitisi, viidates hüvitiste osamakseliste ja mitteosamakseliste rahastamisesüsteemide tähtsusele ning hüvitistele juurdepääsu omavate kolmandate riikide kodanike kategooriatele. **3. ja 4. osas** analüüsitakse põhjalikumalt toetuskõlblikkuse eeskirju ja haldustavasid, mis mõjutavad kolmandate riikide kodanike juurdepääsu MISSOCi juhendites käsitletud hüvitistele, keskendudes kolmandate riikide kodanike jaoks eriti oluliseks peetavatele hüvitistele. **5. osas** uuritakse liikmesriikide ja kolmandate riikide vahel sotsiaalkindlustuse koordineerimiseks sõlmitud kahepoolseid erilepinguid. **6. osas** on kolm juhtumiuuringut, millest selguvad liikmesriikide sotsiaalkindlustussüsteemide erinevused ja sarnasused kolmandate riikide kodanike hõlmatuse valdkonnas. **7. osas** esitatakse kokkuvõtlikult uuringu põhijäreldused.

2. Liikmesriikide sotsiaalkindlustussüsteemid ja nende kohaldamine kolmandatest riikidest pärit sisserändajatele

Peamised tähelepanekud

Kuna sotsiaalkindlustuspoliitika on liidu tasandil ühtlustamata, on liikmesriikides kättesaadavate hüvitiste valik, nende rahastamine ja hüvitiste andmise tingimused MISSOCi juhendites loetletud 11 sotsiaalkindlustusliigi lõikes väga erinevad.

Erinevustest hoolimata saab sotsiaalkindlustushüvitiste, sealhulgas tervishoiu rahastamise kohta teha järgmised üldised tähelepanekud:

- enamik liikmesriike kasutab kindlustusel põhinevaid süsteeme, et rahastada rahalisi haigushüvitisi, töövõimetushüvitisi, vanaduspensione, toitjakaotushüvitisi ning tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitisi;
- peretoetuste, tagatud miinimumvahendite (st sotsiaalabi) ja pikaajaliste hooldushüvitiste rahastamiseks kasutatakse enamikus liikmesriikides valdavalt üldist maksustamist;
- mitterahalisi tervishoiuhüvitisi, vanemahüvitisi ja töötushüvitisi rahastatakse enamikus liikmesriikides kombineeritult üldise maksustamise ja kindlustuspõhiste sissemaksete kaudu.

Kolmandate riikide kodanike eri kategooriatel on erinev juurdepääs sotsiaalkindlustushüvitistele.

- **Pikaajalist elamisluba omavatel isikutel** on üldiselt juurdepääs kõigile MISSOCi 11 sotsiaalkindlustusliigi raames kättesaadavatele hüvitistele (kui nad vastavad hüvitistega seotud toetuskõlblikkuse tingimustele).
- **Tähtjalist elamisluba omavatel palgatöötajatel** on piiratum juurdepääs:
 - enamikus liikmeriikides on neil toetuskõlblikkuse üldtingimuste täitmise korral juurdepääs tervishoiuhüvitistele ja rahalistele haigushüvitistele;
 - neil on kõigis liikmesriikides juurdepääs kindlustuspõhiste vanema-, töövõimetus-, vanadus-, toitjakaotus- ja tööõnnetushüvitistele (kuid piiratum juurdepääs maksupõhistele hüvitistele, mis on nende sotsiaalkindlustusliikide raames teatavates riikides kättesaadavad);
 - enamikus liikmesriikides puudub neil juurdepääs (valdavalt maksupõhistele) peretoetustele, tagatud miinimumvahenditele ja pikaajalistele hooldushüvitistele, kuigi sellest reeglist on mitu erandit (nt Luksemburg ja alates 1. maist 2014 ka Poola).
- **Füüsilisest isikust ettevõtjana tegutsevate kolmandate riikide kodanike** juurdepääs sotsiaalkindlustushüvitistele on liikmesriigiti erinev.
- **Kolmandate riikide kodanike pereliikmetel** on enamasti õigus tervishoiuga seotud sotsiaalkindlustusele.

Selles osas analüüsitakse liikmesriikides olemasolevate sotsiaalkindlustushüvitiste ja -programmide valikut, hüvitiste ja programmide osamakseliste ja mitteosamakseliste rahastamissüsteemide tähtsust ning hüvitistele ja programmidele juurdepääsu omavate kolmandate riikide kodanike kategooriaid. Samuti käsitletakse selles liikmesriikide sotsiaalkindlustuspoliitika ja sisserändepoliitika seotuse astet ning sotsiaalkindlustus-

poliitika hiljutisi või kavandatud muudatusi, mis võivad kolmandate riikide kodanike juurdepääsu mõjutada. Kõigepealt kirjeldatakse lühidalt Euroopa Liidu poliitikaraamistikku, milles liikmesriigid oma sotsiaalkindlustuspoliitika välja töötavad. Riiklike sotsiaalkindlustussüsteemide, st sotsiaalkindlustushüvitiste ja -programmidega seotud asutuste ülevaade on esitatud käesoleva kokkuvõtva aruande 2. lisas.

2.1. ELI PÄDEVUS SOTSIAALKINDLUSTUSE VALDKONNAS

ELi pädevus sotsiaalkindlustuse valdkonnas piirduv sotsiaalkindlustussüsteemide koordineerimisega liikmesriikide vahel. Sotsiaalkindlustust koordineerivate määrustega, eriti määrusega nr 883/2004, mida on muudetud määrusega nr 465/2012 ja määrusega nr 987/2009, ei asendata ega muudeta liikmesriikide sotsiaalkindlustussüsteeme, vaid nähakse pigem ette teatavad põhimõtted, mille eesmärk on tagada ühest liikmesriigist teise liikuvate ELi kodanike ja nende pereliikmete sotsiaalkindlustusõigused.

Neis määrustes on sätestatud muu hulgas järgmised põhimõtted: põhimõte, et ELi kodanike suhtes kohaldatakse korraga ainult ühe riigi sotsiaalkindlustusalaseid õigusakte ja nad teevad seega sissemakseid²⁴ ainult ühes riigis; võrdse kohtlemise põhimõte, mille kohaselt ELi kodanikel on samasugused õigused ja kohustused selle riigi kodanikega, kus nad on kindlustatud; liitmis-põhimõte, mis tagab, et võetakse arvesse varasemad kindlustus-, töötamis- või elamisperioodid teistes riikides; eksporditavuse põhimõte, mille kohaselt ühes riigis määratud rahalised hüvitised saab tavaliselt ekspordida teise riiki.

Vastavalt määrusele nr 1239/2010 kohaldatakse sotsiaalkindlustussüsteemide koordineerimist (sätestatud määruses nr 883/2004 ja määruses nr 987/2009) alates 2011. aasta jaanuarist ka ELis seaduslikult elavatele ja piiriüleselt tegutsevatele kolmandate riikide kodanikele. ELi sotsiaalkindlustusalastes määrustes on ka määratletud sotsiaalkindlustusliigid, mida liikmesriikide vahel koordineeritakse.

Komisjon on alates 2003. aastast integreerinud sotsiaalkindlustust käsitlevad sätted liidu tasandil vastuvõetud peamistesse rändealastesse õigusaktidesse,²⁵ nimelt:

- direktiiv pikaajaliste elanike kohta (2003/109/EÜ);
- kolmandate riikide teadlaste riiki lubamist käsitlev direktiiv (2005/71/EÜ);
- kõrge kvalifikatsiooniga töötajate riiki lubamist (ELi sinine kaart) käsitlev direktiiv (2009/50/EÜ);
- ühtset luba käsitlev direktiiv (2011/98/EL);
- hooajatöötajaid käsitlev direktiiv (2014/36/EL) ja
- töötajate ettevõtjasisest üleviimist käsitlev direktiiv (2014/66/EL).

Kolmandate riikide kodanikele, kellele on esimese nelja eespool nimetatud direktiivi tingimuste kohaselt välja antud elamisluba – pikaajalised elanikud, kolmandate riikide teadlased, ELi sinise kaardi omanikud ja ühtse loa omanikud –, peaks olema määrusega (EÜ) nr 883/2004 kindlaksmääratud sotsiaalkindlustusliikide puhul tagatud liikmesriigi kodanikega võrdne kohtlemine, isegi kui tegemist ei ole liikmesriikidevahelise liikuvusega. Teatavatel juhtudel on ette nähtud mööndused ja erandid, mis on seotud näiteks kolmanda riigi kodaniku riigis viibimise või töötamise kestusega. Ühtset luba käsitleva direktiivi kohaselt võib võrdne kohtlemine näiteks piirduda kolmandate riikide kodanikega, kes töötavad või on end pärast vähemalt kuuekuulist töötamist töötuna registreerinud. Samuti tuleks märkida, et ühtse loa korral saavad võrdse kohtlemise õiguse ka kolmanda riigi kodanikuga ühinevad pereliikmed (direktiiv 2003/86/EÜ), tingimusel et neil on juurdepääs tööturule.

andmisega sotsiaalkindlustusele. Need on hooajatöötajate direktiiv (2014/36/EL) ja ettevõtjasiseselt üleviivadavate töötajate direktiiv (2014/66/EL). Need direktiivid tuleb kehtestada 2016. aastaks ja neid ei ole käesolevas uuringus arvesse võetud. Sotsiaalkindlustusega seotud võrdse kohtlemise sätted sisalduvad ka komisjoni direktiivi ettepanekus kolmandate riikide kodanike teadustöö, õpingute, õpilasvahetuse, tasustatud ja tasustamata praktika, vabatahtliku teenistuse ja „au pair“ina töötamise eesmärgil riiki sisenemise ja seal elamise tingimuste kohta (COM(2013)151), mille üle peetakse alles läbirääkimisi.

²⁴ Koordineerimist käsitlev määrus ei hõlma makse.

²⁵ Pärast käesoleva uuringu jaoks tehtud uurimistöö lõpuleviimist lepitati ELi tasandil kokku kaks uut direktiivi, mis sisaldavad samuti võrdse kohtlemise sätteid seoses juurdepääsuga

1. kast. Pikaajalisi elanikke, teadlaste riiki lubamist, ELi sinist kaarti ja ühtse loa omanikke käsitlevates direktiivides sätestatud õigus võrdsele kohtlemisele sotsiaalkindlustuse valdkonnas

- Kolmandate riikide kodanikele, kellele on nelja direktiivi alusel antud elamisluba, peab olema tagatud kodanikega võrdne kohtlemine järgmistes valdkondades:
 - määruses (EÜ) nr 883/2004 määratletud sotsiaalkindlustusliigid;
 - juurdepääs üldsusele kättesaadavatele kaupadele ja teenustele ning selliste kaupade tarnimine ja teenuste osutamine ja
 - tööttingimused, sealhulgas palk ja töölt vabastamine.
- Kolmandate riikide kodanikele, kellele on pikaajalisi elanikke käsitleva direktiivi alusel antud pikaajaline elamisluba, peab olema tagatud liikmesriigi kodanikega võrdne kohtlemine riigi õiguses määratletud sotsiaalabi ja sotsiaalkaitse valdkonnas.
- Kolmandate riikide kodanikele, kellele on direktiivi 2009/50/EL alusel antud ELi sinine kaart, peab olema tagatud kodanikega võrdne kohtlemine seoses sissetulekutega seotud kohustuslike vanaduspensionide maksmisega kolmandasse riiki elama asumisel.
- Pikaajalisi elanikke käsitleva direktiivi kohaselt võivad liikmesriigid pikaajaliste elanike võrdsel kohtlemisel piirduda põhitoetustega ja juhtudega, kus alaline või tavaline elukoht asub liikmesriigi territooriumil. Ühtset luba käsitleva direktiivi kohaselt võib võrdsel kohtlemisel piirduda kolmandate riikide kodanikega, kes töötavad või on end pärast vähemalt kuuekuulist töötamist töötuna registreerinud.
- Liikmesriigid võivad teadlase või ELi sinise kaardi omaniku elamisloa tühistada või selle pikendamise keelduda, kui asjaomasel isikul ei ole ilma sotsiaabisüsteemi poole pöördumata piisavalt vahendeid enda ülalpidamiseks. ELi sinise kaardi omaniku elamisloa võib ka tühistada või selle pikendamisest keelduda, kui asjaomane isik on olnud töötu kauem kui kolm järjestikust kuud või kui ta on ELi sinise kaardi kehtivuse ajal olnud mitu korda töötu.

Direktiiviga 2003/109/EÜ tagatakse lisaks pikaajaliste elanike võrdne kohtlemine liikmesriigi kodanikega riigi õiguses määratletud sotsiaalabi ja sotsiaalkaitse valdkonnas, sealhulgas juhtudel, kui tegemist ei ole liikmesriikidevahelise liikuvusega. 1. kastis on esitatud pikaajalisi elanikke, teadlaste riiki lubamist, ELi sinist kaarti ja ühtse loa omanikke käsitlevate direktiivide võrdse kohtlemise sätete kokkuvõte.

Neist võrdse kohtlemise sätetest hoolimata ei ühtlustata direktiividega sotsiaalkindlustuspoliitika liidu tasandil: iga liikmesriik peab ise kehtestama sotsiaalkindlustushüvitiste andmise tingimused, selliste hüvitiste suuruse ja nende maksmise ajavahemiku.

ELi rändedirektiivide sotsiaalkindlustusalaste sätete kohaldamist kaaludes tuleb märkida, et Taani, Iirimaa ja Ühendkuningriik ei ole direktiive üle võtnud ja seepärast ei ole nende sätted neile kohustuslikud (v.a Iirimaa puhul teadlaste riiki lubamist käsitlev direktiiv). Lisaks tehti käesolev uuring ühtset luba käsitleva direktiivi vastuvõtmise ja selle rakendamiskuupäeva (25. detsember 2013) vahelisel üleminekuperioodil. Seetõttu vastab enamik selles aruandes kirjeldatud liikmesriikide õigusnorme direktiivi ülevõtmisele eelnenud ajavahemikule.

Direktiivide üksikasjalikum kokkuvõte ja asjakohane Euroopa Kohtu praktika on esitatud käesoleva kokkuvõtva aruande 1. lisas.

2.2. LIIKMESRIIKIDES OLEMASOLEVATE HÜVITISTE JA PROGRAMMIDE VALIK, NENDE RAHASTAMISMEHANISMID JA KOLMANDATE RIIKIDE KODANIKE JUURDEPÄÄS NEILE

Selles osas kirjeldatakse liikmesriikides olemasolevate sotsiaalkindlustushüvitiste ja -programmide valikut, nende rahastamismehhanisme ja kolmandate riikide kodanike hõlmatuse astet. Selleks analüüsitakse iga liikmesriigi poolt Euroopa Komisjoni vastastikusele sotsiaalkait-

sealasele infosüsteemile (MISSOC) esitatud aruandes nimetatud sotsiaalkindlustushüvitisi ja -programme.²⁶ Mõnes liikmesriigis on olemas täiendavad hüvitised ja programmid, mis ei sisaldu MISSOCi juhendites (nt Belgia, Tšehhi Vabariik, Eesti, Ungari, Iirimaa, Soome, Läti, Luksemburg, Malta, Madalmaad, Poola, Sloveenia, Ühendkuningriik). Käesolevas uuringus keskendutakse riiklike süsteemide võrdlemise hõlbustamiseks üksnes MISSOCi juhendites nimetatud hüvitistele ja programmidele. Selles osas käsitletakse hüvitisi ja programme, mis kuuluvad MISSOCi juhendites nimetatud 11 sotsiaalkindlustusliigi alla.

2.2.1. Tervishoid

Tervishoiuteenuste osutamine on küll kõigis ELi liikmesriikides riigi põhiülesanne, kuid riiklike tervishoiuteenuste haldamisel, rahastamisel ja osutamisel on liikmesriigiti suured erinevused. Selles osas käsitletakse eelkõige eri mehhanisme, mida liikmesriigid kasutavad tervishoiuhüvitiste – nii mitterahalised kui ka rahalised hüvitised, näiteks tervishoiuga seoses tekkinud transpordikulude hüvitamine – rahastamiseks, ja erinevusi seoses kolmandate riikide kodanike juurdepääsuga neile hüvitistele.

Enamiku liikmesriikide sotsiaalkindlustussüsteemid sisaldavad mitterahaliste tervishoiuhüvitiste laia valikut, sealhulgas esmatasandi ja teise tasandi arstiabi, ennetavad meditsiiniteenused, hambaravi, ravimid ja meditsiinitehnika. Teatavates liikmesriikides on täiendavad rahalised hüvitised, näiteks eraõiguslike tervishoiuteenuste maksumuse hüvitamine ja tervishoiuga seoses tekkinud transpordikulude hüvitamine (nt **Soome ja Luksemburg**).

ELi liikmesriikides rahastatakse tervishoiuhüvitisi erinevalt. **Soomes, Itaalias, Lätis, Portugalis, Hispaanias, Rootsis ja Ühendkuningriigis**

rahastatakse tervishoiuhüvitisi üldise maksustamise kaudu. **Soomes ja Rootsis** vastutab tervishoiuteenuste rahastamise ja osutamise eest kohalik ja/või (Rootsi puhul) piirkondlik omavalitsus, kellel on õigus otsustada selleks otstarbeks kehtestatava maksu suurus. Soome sotsiaalkindlustusamet KELA vastutab siiski taotlejatele ravimite, transpordi ja eraõiguslike tervishoiuteenuste kasutamise kulude hüvitamise eest.²⁷ **Irimaal** rahastatakse tervishoiuhüvitisi peamiselt maksudest. Lisaks tehakse eraõigusliku tervisekindlustuse sissemaksid ja suure osa maksavad patsiendid oma taskust. Tasuta arstiabile juurdepääs sõltub Irimaal nii liikmesriikide kodanike kui ka kolmandate riikide kodanike puhul nende sissetulekute tasemest.

Austrias, Saksamaal, Ungaris, Leedus ja Slovaki Vabariigis rahastatakse tervishoiuhüvitisi töötaja ja/või tema tööandja sotsiaalkindlustusmaksetest. Neis liikmesriikides peavad isikud, kellel puudub õigus sotsiaalkindlustusele, tuginema arstiabi saamiseks eraõiguslikele tervishoiuteenustele või sotsiaalabile. **Luksemburgis** kuulub iga seaduslik elanik tervishoiusüsteemi alla ja peab tegema kas kohustuslikke sissemaksid (töökoha kaudu) või vabatahtlikke sissemaksid. Kui vabatahtlike sissemaksete tegemine ei ole isikule taskukohane, kaetakse need sotsiaalabist.

Tšehhi Vabariigis tagab riiklikele tervishoiuteenustele juurdepääsu lepinguline tervisekindlustus (kohustuslik kolmandate riikide kodanikele, kellel puudub riiklik tervisekindlustus).

Kolmandasse rühma kuuluvates liikmesriiki-

²⁶ MISSOCi riikide juhendid on avaldatud aadressil: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=858&langId=en>.

²⁷ Soome tervishoiusüsteem on jaotatud riiklikuks ja eraõiguslikuks tervishoiuks ning Soome süsteem erineb enamiku teiste riikide omast, kuna Soomes on kaks riiklikult rahastatud skeemi. 1) Riikliku tervishoiu korraldamise eest vastutavad kohalikud omavalitsused. Riiklike tervishoiuteenuste rahastatakse maksudest ja klienditasudest. 2) Seda süsteemi täiendavad KELA makstavad ravikulude hüvitised – inimestele makstakse teatavaid hüvitisi ravimite, transpordi ja eraõiguslike tervishoiuteenuste kasutamisel tekkivate kulude eest. Eraõiguslike tervishoiuteenuste kasutamisega seotud hüvitisi rahastatakse haiguskindlustuse sissemaksetest ja riigieelarvest.

des (**Belgia, Bulgaaria, Küpros, Eesti, Kreeka, Prantsusmaa, Malta, Madalmaad, Poola ja Sloveenia**) rahastatakse tervishoiuhüvitisi kombineeritult kindlustuspõhistest sisse maksetest ja riigieelarvest (üldine maksustamine).

2. kast. Tervishoiu rahastamine sisse maksetest ja riigieelarvest Sloveenias

Sloveenias rahastatakse tervishoiu esmaabiteenuseid alati riigieelarvest. Muidu sõltub tervishoiuteenuste rahastamine sellest, kas teenuse saajal on kohustuslik kindlustus töötajana või füüsilisest isikust ettevõtjana ja/või kas ta saab rahalist sotsiaalabi.

Kui teenuse saaja saab rahalist sotsiaalabi, kasutatakse riigieelarvet nii tema kohustusliku tervisekindlustuse kulu katmiseks kui ka selleks, et hüvitada erinevus võrreldes ravi täieliku väärtusega (muidu kaetud vabatahtliku tervisekindlustusega). Kohustusliku tervisekindlustuse rahastamine riigieelarvest on võimalik vaid ajavahemikul, mil saab anda rahalist sotsiaalabi.

Liikmesriikides kättesaadavad tervishoiuhüvitised on kolmandate riikide kodanike kategooriast olenevalt erinevad. Pikaajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikel on juurdepääs tervishoiuhüvitistele kõigis liikmesriikides, välja arvatud **Maltas**, kus tasuta arstiabi võivad piisavate sissetulekute puudumisel saada üksnes need kolmandate riikide kodanikud, kes on pagulased. Sisse makselise ja kombineeritud tervishoiusüsteemiga liikmesriikides peavad pikaajalised elanikud (sarnaselt liikmesriigi kodanikega) tegema lisaks töökohaga seotud sisse makseid, nagu kirjeldatud käesoleva kokkuvõtva aruande 3. osas.²⁸

Tähtajalise elamisloaga palgatöötajatel (sh ELi sinise kaardi omanikud, teadlased, hooajatöötajad ja piirialatöötajad) on enamikus liikmesriikides juurdepääs tervishoiuhüvitistele, kui nad vastavad elukoha- või sisse maksepõhiste

nõuetele, mida analüüsitakse selle kokkuvõtva aruande 3. ja 4. osas. Erandid:

- **Lätis** peab tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikel olema eraõiguslik ravikindlustus ning raseduse jälgimine ja sünnitusabi on tagatud üksnes Läti kodanike abikaasadele (ELi sinise kaardi omanikele ja teadlastele ei ole raseduse jälgimine ja sünnitusabi Lätis tagatud);
- **Leedus** ei ole töötajad, kes on alates 2013. aastast lubatud riiki pikaajalise viisaga, riikliku tervisekindlustusega kaetud (neil peab olema eraõiguslik tervisekindlustus);
- **Maltas ja Sloveenias** ei ole tähtajalise elamisloaga palgatöötajatel juurdepääsu mitteosamakselistele tervishoiuhüvitistele;
- **Belgias** ei maksta tervishoiuhüvitisi piirialatöötajatele, kes elavad Belgias, kuid kuuluvad välisriigi sotsiaalkindlustussüsteemi alla;
- **Eestis** peavad lühiajalist viibimisel omavad hooajatöötajad ja kolmandate riikide kodanike pereliikmed sõlmima eraõigusliku ravikindlustuse²⁹ ja
- **Soomes, Irimaal, Itaalias ja Rootsis** ei ole üldised tervishoiuhüvitised kättesaadavad kolmandate riikide kodanikele, kellel on tähtajaline elamisluba kehtivusega alla aasta.³⁰ Soomes on see siiski üldreegel, mida ei kohaldata ELi sinise kaardi omanike ja nende pereliikmete suhtes, kellel on õigus tervishoiuteenustele.

Füüsilisest isikust ettevõtjana tegutsevatel töötajatel on peaaegu kõigis liikmesriikides juurdepääs tervishoiuhüvitistele, kui nad vastavad elukoha- või sisse maksepõhiste tingimustele, mida analüüsitakse käesoleva uuringu 3. osas. Erandid on **Bulgaaria, Malta ja Poola**, kus sellised töötajad peavad sõlmima vabatahtliku või kommertskindlustuse. **Sloveenias** kohaldatakse

²⁹ See ei kehti siiski selliste pereliikmete kohta, kes kasvatavad alla 3aastast last või kellel on jäänud vanaduspensioni saamiseni vähem kui 5 aastat.

³⁰ Soomes kohaldatakse üldist õigust saada vältimatut arstiabi. Lisaks on isikud, kes kavatsevad teha Soomes palgatööd vähemalt neli kuud või on vähemalt neli kuud tegutsenud füüsilisest isikust ettevõtjana, kaetud haiguskindlustusega ja neil on õigus saada hüvitist eraõiguslike tervishoiuteenuste kasutamisest tulenevate kulude eest.

²⁸ Mõnes liikmesriigis, nt **Poolas**, võivad sisse makseid teha teised organid, mitte tingimata kolmandate riikide kodanikud, näiteks tööhõiveametid töötute puhul või ülikoolid üliõpilaste puhul.

füüsilisest isikust ettevõtjate suhtes samasuguseid tervisekindlustusnõudeid nagu teiste kolmandate riikide kodanike suhtes, kuid neil puudub juurdepääs mitteosamakselistele hüvitistele.

Enamikus osamakselise tervishoiusüsteemiga liikmesriikides on kolmandate riikide kodanike pereliikmetel nende kindlustatud pereliikmest tulenev õigus tervishoiuhüvitistele.³¹

Erandid on Bulgaaria, Ungari, Malta ja Slovaki Vabariik, kus pereliikmed peavad ka ise olema kindlustatud (ja seega tegelema tasustatava tegevusega). **Leedus** peavad pereliikmed olema eraldi kindlustatud ja ainult alaealistel lastel on nende kindlustatud pereliikmest tulenev õigus tervishoiuhüvitistele. **Poolas** on pereliikmetel tuletatud õigus tervishoiuhüvitistele, kui neil muidu puudub endil õigus tervishoiuhüvitistele. Elukohapõhiste tervishoiusüsteemide korral peavad pereliikmed ise vastama elukohapõhiste tingimustele.

Teatavates liikmesriikides, näiteks **Itaalias**, on kõigil kolmandate riikide kodanikel lisatasu eest juurdepääs tervishoiuhüvitistele. **Ühendkuningriigis** saavad tasuta arstiabi kolmandate riikide kodanikud, kes on alalised elanikud või kellele on antud pagulase staatus või täiendav kaitse. Suurem osa ajutisi sisserändajaid, kes saabuvad Ühendkuningriiki kauemaks kui kuus kuud, peavad siiski maksma tervishoiu eest lisatasu. See uus poliitika on praegu rakendamisel.

2.2.2. Rahalised haigushüvitised

Rahalised haigushüvitised peaksid asendama töötaja või füüsilisest isikust ettevõtja sissetulekud, mis tal jäävad haigusest või muust

vigastusest tuleneva ajutise töövõimetuse ajal saamata. Selle hüvitiskategooria puhul eeldatakse, et tervislikust seisundist tingitud töövõimetus on ajutine ja võib oodata tööle naasmist. Kui tervislik seisund osutub alaliseks ja tööle naasmine seega ebatõenäoliseks, määratakse hüvitise taotlejale tavaliselt töövõimetus hüvitis või püsiva töövõimetus hüvitis (MISSOC V kategooria).³²

Lisaks vigastusest või haigusest tingitud töökaotuse rahalisele hüvitamisele (kättesaadav kõigis liikmesriikides) võivad rahalised haigushüvitised hõlmata järgmist:

- matusetoetus (**Tšehhi Vabariik**³³, **Kreeka, Läti, Leedu**³⁴, **Luksemburg, Portugal, Slovaki Vabariik**³⁵);
- surmatoetus (**Bulgaaria, Küpros**³⁶, **Prantsusmaa, Iirimaa, Läti, Madalmaad**);
- hooldushüvitis haige lapse ja/või sugulase puhul (**Bulgaaria, Tšehhi Vabariik, Eesti, Prantsusmaa, Ungari, Läti, Luksemburg, Poola, Portugal, Slovaki Vabariik, Sloveenia, Hispaania ja Rootsi**);
- vanemahüvitis (**Bulgaaria, Eesti, Ungari, Kreeka, Läti, Leedu, Slovaki Vabariik, Poola**);
- kutserehabilitatsioon ja ümberõpe (**Soome, Luksemburg, Poola**);
- rehabilitatsioonitoetus (**Poola**).

Enamikus liikmesriikides rahastatakse rahalisi haigushüvitisi tööandja ja/või töötaja kindlustuspõhistest sissetulekust (**Austria, Bulgaaria, Tšehhi Vabariik, Saksamaa, Iirimaa, Läti, Leedu, Luksemburg, Malta, Poola, Portugal, Rootsi, Sloveenia, Slovaki Vabariik, Hispaania ja Ühendkuningriik**). Mõnes liikmesriigis (**Belgia,**

³² MISSOC, „Cross-cutting introduction to Sickness Cash Benefits“, 2012, avaldatud aadressil: http://www.missoc.org/MISSOC/INFORMATIONBASE/COMPARATIVETABLES/CROSSCUTTINGINTRO/Introduction_Table_3.pdf.

³³ Tšehhi Vabariigis liigitatakse matusetoetus tööõnnetushüvitiste alla.

³⁴ Ainult pikaajalistele elanikele ja kõrgelt kvalifitseeritud töötajatele.

³⁵ Slovaki Vabariigis liigitatakse matusetoetus toitjakaotushüvitisena.

³⁶ Küprosel ei liigitata surmatoetusi siiski rahaliste haigushüvitistena.

³¹ Prantsusmaal hõlmab see näiteks abikaasat ja ülalpeetavaid lapsi teatavatel tingimustel, vanemaid, alaneid sugulasi ja külsugulasi teatavatel tingimustel, isikuid, kes elavad kindlustatud isikuga abielulises suhtes või on sõlminud temaga tsiviilpartnerluslepingu ja on tema ülalpeetavad, ning kõiki teisi isikuid, kes on elanud kindlustatud isikuga koos vähemalt 12 järjestikust kuud ja on tema ülalpeetavad.

Küpros, Soome, Prantsusmaa, Kreeka ja Itaalia põhinevad rahalised haigushüvitised kombineeritult osamakselisel ja mitteosamakselisel rahastamismehhanismil, mille puhul kindlustuspõhistele sisse maksetele lisaks rahastatakse teatav osa hüvitistest riigieelarvest. **Eestis, Ungaris ja Poolas** rahastatakse rahalisi haigushüvitisi peamiselt kindlustuspõhistest sisse maksetest, kuid mõnel juhul võib neid osaliselt rahastada ka riigieelarvest.

Eestis rahastatakse rahalisi haigushüvitisi tööandja või töötaja kindlustuspõhistest sisse maksetest. Teatavate mitteaktiivsete isikute kategooriate eest või selliste isikute eest, kelle puhul ei ole sotsiaalmaksu tasutud, maksab sotsiaalmaksu siiski riik. Need on järgmised: riiklikku töötushüvitist saavad isikud, üks puudega lapse mitetöötav vanem, kes saab hooldajatoetust, kuni kolmeaastas last kasvatavad isikud ja üks mitetöötav vanem vähemalt kolmelapselises perekonnas, kus lastest noorim on alla 8aastane. Teatavad isikud, kelle puhul ei ole sotsiaalmaksu tasutud, on võrdsustatud kindlustatud isikuga. Need on järgmised: rasedad, kuni 18aastased isikud, Eestis määratud riiklikku pensioni saavad isikud, kindlustatud isikute ülalpeetavad abikaasad, kellel on vanaduspensionieani jäänud kuni 5 aastat, õpilased (vanusepiiranguta) ja alalisest elanikust üliõpilased.

Poolas rahastatakse rahalisi haigushüvitisi sotsiaalkindlustusfondi puudujäägi korral riigieelarvest.

Madalmaades rahastatakse rahalisi haigushüvitisi töötajate kindlustusasutuse ja üldise töötushüvitisfondi valdkondlikest vahenditest. Neid rahastatakse kõigi Madalmaades töötavate ja tulumaksu maksvate Hollandi residentide ja mitteresidentide sisse maksetest. Madalmaades on sissetulekute kaitse töötaja haigestumise korral suurel määral erakätes. Kui töötaja jääb lepinguperioodi jooksul haigeks, peab tööandja jätkama talle palga maksmist kuni 104 nädalat. Kui töötajal ei ole enam tööandjat, võib ta taotleda abi riiklikust tervishoiusüsteemist.

Tabelis 1 on esitatud ülevaade rahaliste haigushüvitiste rahastamismehhanismide kohta liikmesriikides.

Tabel 1. Rahaliste haigushüvitiste rahastamismehhanismid

Osamakseline	Mitteosamakseline	Kombineeritud
Austria, Bulgaaria, Tšehhi Vabariik, Eesti*, Saksamaa, Ungari*, Iirimaa, Luksemburg, Läti, Leedu*, Malta, Madalmaad, Poola*, Portugal, Hispaania, Rootsi, Slovaki Vabariik, Sloveenia, Ühendkuningriik	Leedu	Belgia, Küpros, Soome, Prantsusmaa, Kreeka, Itaalia

* peamiselt osamakseline, kuid teatavatel juhtudel võidakse rahastada riigieelarvest

Kolmandate riikide kodanikel on juurdepääs rahalistele haigushüvitistele kõigis liikmesriikides. Kuna selle hüvitise eesmärk on kaitsta töötajat ajutise töövõimetuse korral, sõltub juurdepääs rahalistele haigushüvitistele enamikus liikmesriikides minimaalse kindlustussissemakse- ja/või töötamisperioodi nõude täitmisest (vt selle kokkuvõtva aruande 3. osa), mitte konkreetsest elamisloa liigist.

Füüsilisest isikust ettevõtjate puhul on õigusnormid liikmesriigiti erinevad. Mõnes liikmesriigis kuuluvad füüsilisest isikust ettevõtjad kohustusliku kindlustuse alla (nt **Luksemburg** ja **Hispaania**), kuid teistes liikmesriikides on kindlustus vabatahtlik (nt **Tšehhi Vabariik**, **Poola**). **Soomes** on füüsilisest isikust ettevõtjad kindlustatud pärast neljakuulist tegutsemist füüsilisest isikust ettevõtjana tagantjärele alates füüsilisest isikust ettevõtjana tegutsemise alustamise kuupäevast. **Prantsusmaal** on neile hüvitistele juurdepääs üksnes teatavatel füüsilisest isikust ettevõtjate kategooriatel. Neid sätteid kohaldatakse ühtmoodi nii kolmandate riikide kodanike kui ka liikmesriikide kodanike suhtes.

Enamikus liikmesriikides on kolmandate riikide kodanike pereliikmetel õigus rahalistele haigus-

hüvitistele ainult siis, kui nad ise töötavad. Mõnel juhul võib kolmandate riikide kodanikel olla kindlustatud kolmanda riigi kodaniku õigusest tulenev õigus teatavatele hüvitistele, näiteks surma- ja haigustoetus (nt **Leedu, Luksemburg ja Slovaki Vabariik**).

2.2.3. Vanemahüvitised

Vanemahüvitised on rahalised või mitterahalised hüvitised nais- või meestöötajatele, kes võtavad töölt lapse sünni või adopteerimise puhul puhkuse. Kõigis liikmesriikides on õigusaktidega ette nähtud teatav sünnituseelne ja -järgne puhkus. Vanemahüvitist makstakse tööandja poolt jätkuva maksena ja see arvutatakse tavaliselt protsendina vanemapuhkuse perioodil makstavast palgast (MISSOC IV).³⁷

Lisaks põhilisele rahalisele vanemahüvitisele on liikmesriigid vanemahüvitiste paketti laiendanud järgmiselt:

- lapsendamisega seotud lisahüvitised (**Belgia, Küpros, Prantsusmaa, Iirimaa, Luksemburg, Portugal, Sloveenia, Rootsi, Ühendkuningriik**);
 - rasedusest ja imetamisest tingitud kutserehabilitatsiooni hüvitis (**Bulgaaria**);
 - vanematoetused (**Eesti, Soome, Prantsusmaa, Läti, Portugal, Sloveenia**);
 - raseduse katkemise ja surnud lapse sünnitamine toetus (**Bulgaaria, Portugal**);
 - mitterahalised hüvitised, mis katavad raseduse, sünnituse ja emaduse aegsed ravikulud (**Austria**³⁸, **Bulgaaria, Soome, Prantsusmaa, Saksamaa, Iirimaa, Läti, Leedu, Luksemburg, Madalmaad, Poola, Portugal, Hispaania**);
 - hüvitustoetus (**Slovaki Vabariik**);
 - emadustoetus ühekordse hüvitisena (**Küpros**).
- Mis puutub isapuhkusesse, siis **Austria, Belgia, Bulgaaria, Soome, Prantsusmaa, Saksamaa,**

Itaalia, Läti, Leedu, Luksemburg, Poola, Portugal, Hispaania, Rootsi ja Ühendkuningriik võimaldavad isadustoetust või isapuhkust, mida võib eri liikmesriikides korraldada ja hallata erinevalt.

Vanemahüvitiste rahastamine on liikmesriigiti erinev. Mõnes liikmesriigis (**Tšehhi Vabariik, Eesti, Saksamaa, Läti, Leedu, Luksemburg, Slovaki Vabariik, Ühendkuningriik**) määratakse õigus vanemahüvitisele ainult konkreetse ajavahemiku jooksul kogunenud kindlustuspõhiste sissemaksete alusel. Nii on see ka **Prantsusmaal**, kuigi seal rahastatakse hüvitisi kombineeritud mehhanismi kaudu.

Teistes liikmesriikides (**Bulgaaria, Ungari, Portugal, Hispaania, Rootsi**) esinevad kõrvuti osamakselised ja mitteosamakselised vanemahüvitised. Neil juhtudel võidakse emadustoetust maksta isikutele, kes kindlustustingimustele ei vasta. Osas liikmesriikides toimub vanemahüvitiste kombineeritud rahastamine (**Austria, Belgia, Bulgaaria, Küpros, Kreeka, Itaalia, Madalmaad, Sloveenia**). Maltas on rahastamisüsteem seevastu täielikult mitteosamakseline.

Tabelis 2 on esitatud liikmesriikide rahastamis- mehhanismide ülevaade.

Tabel 2. Vanemahüvitiste rahastamise mehhanismid

Osamakseline	Mitteosamakseline	Kombineeritud
Tšehhi Vabariik, Eesti*, Saksamaa, Ungari*, Iirimaa**, Leedu*, Läti, Luksemburg, Madalmaad*, Poola*, Portugal*, Rootsi*, Slovaki Vabariik, Hispaania*, Ühendkuningriik	Bulgaaria**, Soome**, Ungari**, Malta, Portugal**, Hispaania**, Rootsi**	Austria, Belgia, Bulgaaria, Küpros, Soome**, Prantsusmaa, Kreeka, Itaalia, Madalmaad, Sloveenia

* peamiselt osamakseline, kuid teatavatel juhtudel võidakse rahastada riigielarvest

** ainult osa hüvitisi on mitteosamakselised

*** ainult osa hüvitisi on kombineeritud

³⁷ MISSOC, „Cross-cutting introduction to Maternity and Paternity Benefits“, 2012, avaldatud aadressil: http://www.missoc.org/MISSOC/INFORMATIONBASE/COMPARATIVETABLES/CROSSCUTTINGINTRO/Introduction_Table_4.pdf.

³⁸ Kaetud tervishoiuteenuste osutamiseiga.

Kindlustuspõhistele sissemaksetele tuginevates liikmesriikides (**Tšehhi Vabariik, Eesti, Saksamaa, Läti, Leedu, Luksemburg, Poola, Slovaki Vabariik, Ühendkuningriik**) on vanemahüvitistele juurdepääs kõigil töötavatel ja füüsilisest isikust ettevõtjana tegutsevatel kolmandate riikide kodanikel, olenemata nende kodakondsusest ja elamisloa liigist. See kehtib ka liikmesriikide kohta, kus esinevad kõrvuti osamakselised ja mitteosamakselised hüvitised (**Bulgaaria, Ungari, Portugal, Hispaania, Rootsi**).

Liikmesriikides, kus vanemahüvitisi rahastatakse üldise maksustamise kaudu, on hüvitistele juurdepääs ainult nendel kolmandate riikide kodanikel, kes on pikaajalised elanikud (**Bulgaaria**³⁹, **Ungari**⁴⁰) või keda peetakse püsivateks, tavalis- teks või alalisteks elanikeks (**Soome, Rootsi**).

Prantsusmaal on rahalised hüvitised kättesaadavad kõigile töötavatele kolmandate riikide kodanikele, kuid raseduse ja sünnitusega seotud mitterahalised hüvitised on kättesaadavad neile töötavatele kolmandate riikide kodanikele, kes elavad pidevalt ja tegelikult Prantsusmaal.

Maltas on vanemahüvitistele juurdepääs ainult kolmandate riikide kodanike piiratud kategooriatel, nimelt pikaajalise elamisloa omanikel, pagulastel, tööloa omanikel, Euroopa sotsiaalhartaga ühinenud riikide kodanikel ja ELi kodanikuga abiellunud kolmandate riikide kodanikel.

2.2.4. Töövõimetushüvitised

Töövõimetushüvitiste eesmärk on toetada pikaajalise haiguse või puudega inimesi, kes ei ole suutelised töötama. Töövõimetushüvitise õiguse tõestamise põhitingimuseks on arstlik läbivaatus, mis on vajalik töövõimetuse astme kindlaksmääramiseks. Hüvitise jätkuv saamine eeldab tavaliselt tervisliku seisundi läbivaatamist.⁴¹

³⁹ Puudutab mitterahalisi hüvitisi ja kindlustamata emadele antavat abi.

⁴⁰ Puudutab sünnitoetust.

⁴¹ MISSOC, „Cross-cutting introduction to Invalidity Benefits”,

Töövõimetushüvitised hõlmavad kõigis liikmesriikides vähemalt töövõimetuspensione või -toetusi, mille puhul tehakse korrapäraseid rahalisi makseid. Töövõimetushüvitised võivad hõlmata ka ravi sanatooriumis või SPA-hotellis (**Bulgaaria**), teisele tööle üleviimise hüvitisi (**Bulgaaria**), rehabilitatsiooni (**Tšehhi Vabariik, Eesti, Soome**⁴², **Saksamaa, Ungari, Läti**), sotsiaalse rehabilitatsiooni teenuseid nägemis- ja kuulmispuudega isikutele (**Läti**), tööalast või kutserehabilitatsiooni (**Läti, Leedu, Poola ja Sloveenia**), kütusetootust (**Kreeka**). Mitmes liikmesriigis pakutakse lisaks hooldus-, ravitsemis- ja põetamishüvitisi (**Tšehhi Vabariik, Soome, Itaalia, Läti ja Leedu**) ning toitjakaotuspensioni (**Poola**).

Töövõimetushüvitisi rahastatakse enamikus liikmesriikides üldiselt osaliselt või täielikult riigieelarvest. **Austrias, Belgias, Bulgaarias, Küprosel, Soomes**⁴³, **Prantsusmaal, Itaalias, Lätis ja Poolas** on töövõimetushüvitiste rahastamissüsteem kombineeritud, põhinedes peamiselt sotsiaalmaksetel ja täiendavalt riigieelarvel.

Eestis, Saksamaal, Ungaris, Iirimaa, Luksemburgis, Maltas, Madalmaades, Sloveenias ja Slovaki Vabariigis on töövõimetushüvitiste rahastamissüsteem puhtalt osamakseline, kuid **Kreekas, Rootsis ja Soomes** (enamik hüvitisi)⁴⁴ mitteosamakseline. Mitmes teises liikmesriigis esinevad kõrvuti nii osamakselised kui ka mitteosamakselised hüvitised, mille määramine ole- neb hüvitise saaja majanduslikust ja sotsiaalsest olukorrast (**Tšehhi Vabariik, Leedu, Portugal ja Ühendkuningriik**).

Tabelis 3 on esitatud ülevaade töövõimetushüvitiste rahastamismehhanismide kohta liikmesriikides.

2012, kättesaadav aadressil: http://www.missoc.org/MIS-SOC/INFORMATIONBASE/COMPARATIVETABLES/CROSSCUTTINGINTRO/Introduction_Table_5.pdf.

⁴² See puudutab rehabilitatsioonitoetust.

⁴³ See puudutab töövõimetuspensioni ja rehabilitatsioonitoetust sissetulekutega seotud kohustusliku pensionisüsteemi raames.

⁴⁴ Soomes on riikliku pensionisüsteemi töövõimetuspension, tagatispension, pensionäride hooldustoetus, pensionäride eluasemetoetus ning 16aastastele ja vanematele isikutele ettenähtud töövõimetustoetus mitteosamakselised.

Tabel 3. Töövõimetushüvitiste rahastamismehhanismid

Osamakseline	Mitteosamakseline	Kombineeritud
Tšehhi Vabariik*, Eesti*, Saksamaa, Ungari, Iirimaa, Leedu*, Luksemburg, Läti*, Malta, Madalmaad, Poola****, Portugal*, Sloveenia, Slovaki Vabariik, Ühendkuningriik*	Tšehhi Vabariik**, Soome**, Kreeka, Luksemburg****, Läti**, Portugal**, Sloveenia, Slovaki Vabariik, Roots, Ühendkuningriik**	Austria, Belgia, Bulgaaria, Küpros, Soome***, Prantsusmaa, Itaalia, Hispaania

* ainult osa hüvitisi on osamakselised

** ainult osa hüvitisi on mitteosamakselised

*** ainult osa hüvitisi on kombineeritud

**** töötaja jaoks mitteosamakseline, tööandja jaoks osamakseline

***** peamiselt osamakseline, kuid teatavatel juhtudel võidakse rahastada riigieelarvest

Enamikus liikmesriikides (**Austria, Belgia, Bulgaaria, Küpros, Tšehhi Vabariik, Eesti, Saksamaa, Ungari, Iirimaa, Itaalia, Prantsusmaa, Luksemburg, Läti, Malta, Poola, Portugal, Sloveenia, Slovaki Vabariik, Hispaania, Ühendkuningriik**) sõltub kolmandate riikide kodanike juurdepääs töövõimetushüvitistele kogunenud kindlustuspõhistest sissemaksetest ja/või töötamisperioodist, kuid ei sõltu elamisloa liigist.

Lätis ja Leedus on mitteosamakselised töövõimetushüvitised kättesaadavad üksnes pikaajalistele elanikele ning Ühendkuningriigis kolmandate riikide kodanikele, kellel on juurdepääs riiklikele vahenditele või kes omavad tähtajatut riigis viibimise luba (st alalised elanikud). **Soomes** ja **Rootsis** on mitteosamakselised töövõimetushüvitised kättesaadavad isikutele, keda käsitatakse residentidena (isik, kes viibib või eeldatavasti viibib liikmesriigis üle ühe aasta). **Kreekas** puudub kolmandate riikide kodanikel tegelikult juurdepääs töövõimetushüvitistele, kuna rahalise töövõimetustoetuse kümnele programmile juurdepääsuks tuleb esitada arvukalt dokumente.

Füüsilisest isikust ettevõtjana tegutsevate kolmandate riikide kodanike juurdepääs töövõ-

imetushüvitistele on liikmesriigiti erinev. Osas liikmesriikides kaetakse töövõimetushüvitised kohustuslikest kindlustuspõhistest sissemaksetest, mida füüsilisest isikust ettevõtjad peavad maksma, kuid teistes (nt **Austria** ja **Soome**) on töövõimetushüvitistega kaetud üksnes teatavad füüsilisest isikust ettevõtjate kategooriad. Soomes eeldab kindlustuskohustus kõigi füüsilisest isikust ettevõtjate puhul vähemalt neljakuu- list tegutsemist füüsilisest isikust ettevõtjana ja seda, et füüsilisest isikust ettevõtjana tegutse- des on aastane sissetulek vähemalt 7 309,99 eurot (2013. aastal). Samuti peab füüsilisest isikust ettevõtja olema Soome elanik ja tegutsema Soomes.

2.2.5. Vanaduspensionid ja -hüvitised

Oma vanuse tõttu tööturult lahkunud isikute majandusliku jätkusuutlikkuse tagamine on kõigi liikmesriikide üks põhieesmärke. Selleks loodud vanaduspensionisüsteemid erinevad paljuski, sealhulgas nende kohustuslik või vabatahtlik iseloom, pakutavate hüvitiste liik (määratud väljamaksed või määratud sissemaksed) ning tööandjapensioni skeemide ja individuaalsete pensioniskeemide erinev roll. Selles osas käsitletakse üksnes kohustuslike pensioniskeemide erinevaid rahastamisviise ja kolmandate riikide kodanike hõlmatuse astet.

Enamik liikmesriike rahastavad oma vanaduspensione töötajate ja tööandjate sotsiaalmaksetest. Need liikmesriigid võib omakorda jaotada kahte alarühma. Esimeses alarühmas (**Tšehhi Vabariik, Saksamaa, Ungari, Läti, Leedu, Slovaki Vabariik, Sloveenia, Hispaania**) on sissemaksed nende kohustuslike vanaduspensioniskeemide ainus rahastamisallikas. Neis liikmesriikides annab riik oma osa ainult sissemaksetest kogunenud pensionifondi puudujäägi korral. Pensioniõigus on neis liikmesriikides ainult isikutel, kes on tulutoova majandustegevuse teostamise kaudu selle konkreetse riski vastu kindlustatud.

Teise alarühma kuuluvad liikmesriigid (**Austria, Belgia, Bulgaaria, Küpros, Kreeka, Prantsusmaa, Luksemburg, Malta, Madalmaad**), kus kohustuslikke vanaduspensioniskeeme rahastatakse kombineeritult töötajate ja tööandjate sissetulekust ning riigi kohustuslikust finantspanusest. **Belgias** rakendatakse sotsiaalkindlustuse (sh vanaduspensionide) üldise haldamise süsteemi: rahastamine põhineb töötajate ja tööandjate sissetulekul ning riigi toetustel ja muudel alternatiivsetel riikliku rahastamise vormidel (nt käibemaks). Kõik sissetulekud ja toetused koondatakse ühte fondi ja jaotatakse seejärel eri sotsiaalkindlustusliikide vahel.

Luksemburgis rahastavad süsteemi võrdselt töötaja, tööandja ja riik. Ajavahemikuks 2012–2022 on kindlaks määratud üldine sissetulekumäär 24% tööst saadud kogutulust, sealhulgas mitterahalised hüvitised (iga sissetulekute tegija maksab 8%). **Austrias** rahastatakse vanaduspensionide töötajate ja tööandjate sissetulekust ja vajaduse korral osaliselt riigieelarvest (peamiselt põllumajandustootjate, füüsilisest isikust ettevõtjate ja väikeettevõtjate puhul).

Kolmandas liikmesriikide rühmas (**Eesti, Soome, Iirimaa, Itaalia, Poola, Portugal, Rootsi, Ühendkuningriik**) on kasutusel pensioniskeemide topeltsüsteem: sissetulekuga seotud pensioniskeemid⁴⁵ esinevad kõrvuti täiendavate või paralleelsete pensioniskeemidega, mida rahastatakse täielikult riigieelarvest (üldise maksustamise kaudu). Nende täiendavate või paralleelsete maksupõhiste pensioniskeemide eesmärk on tagada teatavatel tingimustel miinimumpension isikutele, kellel ei ole üldse õigust saada sissetulekuga seotud pensioni või kelle sissetulekuga seotud pension on teatavast tasemest väiksem. Tavaliselt sõltub selline pension pensionisaaja sissetulekust.⁴⁶

⁴⁵ Iirimaal põhineb osamakselise riikliku pensioni määr mitte sissetulekul, vaid pigem tehtud sissetulekute arvul.

⁴⁶ Poolas on nende hüvitiste juurde pääsu saamiseks vajalik teatav arv sissetulekuperioode.

3. kast. Soome kahekordne pensionisüsteem

Soomes on kasutusel kahekordne pensionisüsteem, mis hõlmab järgmist:

- kohustuslik sissetulekuga seotud pensionisüsteem ja
- riiklik pensionisüsteem (mis hõlmab ka tagatispensionit⁴⁷).

Sissetulekuga seotud pensionisüsteemist tehakse sissetulekuga seotud pensionikindlustusel põhineva pensioni väljamakseid. Pensioni kogutakse palgatöö ja füüsilisest isikust ettevõtjana tegutsemise kaudu. Riiklik pensionisüsteem tagab Soomes elamisel põhineva miinimumpensionist pensionäridele, kes ei saa muud pensioni või kelle pension on väike. Pensioniskeemid on integreeritud ja riiklikku pensioni või tagatispensionit ei maksta, kui sissetulekuga seotud kohustuslik pension ületab teatava summa. Kahekordse pensionisüsteemi raames makstavad kohustuslikud pensionid (vanaduspension, töövõimetuspension, toetajakaotuspension) tagavad elatusvahendid vanaduse, töövõimetus ja ülalpidaja surma korral.

Kõigis liikmesriikides on töötavatele kolmandate riikide kodanikele tagatud juurde pääs sissetulekuga seotud kohustuslikele pensioniskeemidele, kui nad vastavad sissetulekute taseme ja süsteemi kuulumise kestuse poolest nende skeemidega seonduvatele tingimustele, (neid tingimusi käsitletakse käesoleva kokkuvõtva aruande 3. osas). See kehtib nii pikaajalise elamisloaga kui ka tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanike kohta.

Kolmanda riigi kodanike elamisloa liik mõjutab seevastu nende juurde pääsu teatavates liikmesriikides olemasolevatele maksupõhiste pensioniskeemidele.

⁴⁷ Soome sotsiaalkindlustusamet KELA alustas tagatispensionide maksmist 1. märtsil 2011. Sellega lõpetati ka sissetulekuga seotud eritoetuse maksimine.

Soomes elaval isikul, kes saab vanaduspensionit, on näiteks õigus saada tagatispensionit, kui tema brutopension on väiksem kui 732,13 eurot kuus (2013. aastal). Sissetulekuga seotud pensioni, kellel ei ole õigust saada riiklikku pensionit, võib samuti olla 65aastaseks saades õigus tagatispensionile.

Itaalias ja Ühendkuningriigis on need maksupõhised pensioniskeemid kättesaadavad üksnes pikaajalistele elanikele (või Ühendkuningriigis isikutele, kellel on tähtajatu riigis viibimise luba).⁴⁸ **Itaalias** on need lisaks kättesaadavad üksnes sellistele kolmandate riikide kodanikele, kellel on nõukogu direktiivi 2003/109/EÜ alusel väljaantud pikaajaline elamisluba. Maltas on maksupõhine (mitteosamakseline) pension kättesaadav vaid pagulastele, pikaajalistele elanikele, ELi kodanikuga abiellunud kolmandate riikide kodanikele ja ELi sotsiaalhartaga ühinenud riikide kodanikele.

See erineb olukorrast **Eestis, Soomes, Iirimaa**⁴⁹, **Poolas, Portugalis ja Rootsis**, kus maksupõhised pensioniskeemid, mis on kättesaadavad isikutele, kellel ei ole õigust saada sissetulekutega seotud pensioni (või kelle sissetulekutega seotud pension on teatavast summast väiksem), on kättesaadavad ka tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikele, kui nad vastavad püsiva elukoha nõuetele ja/või muudele asjaomaste hüvitistega seotud tingimustele (neid tingimusi analüüsitakse kokkuvõtva aruande 3. osas).

Enamikus liikmesriikides kuuluvad sissetulekutega seotud kohustuslike pensioniskeemide alla ka füüsilisest isikust ettevõtjad, kui nad teevad piisavaid sissemaksseid. Juurdepääsutingimused (sissetulekute tase, skeemi kuulumise kestus) on sageli siiski erinevad. Teistes liikmesriikides (nt **Austria**) ei kuulu füüsilisest isikust ettevõtjad nende skeemide alla. **Itaalias** on füüsilisest isikust ettevõtjatel juurdepääs osamakselistele

pensioniskeemidele, kuid mitte maksupõhiste skeemidele, mis on ette nähtud isikutele, kelle sissetulekud on alla teatava künnise.

Kolmandate riikide kodanike pereliikmetel puudub tavaliselt juurdepääs sissetulekutega seotud vanaduspensionile, välja arvatud juhul, kui nad on ise oma töö kaudu saanud õiguse sellisele pensionile. Maksupõhiste mitteosamakseliste pensioniskeemide puhul on olukord ebaselgem. **Itaalias** ei maksta pereliikmetele maksupõhist (olemasolevatest rahalistest vahenditest sõltuvat) pensioni (nn sotsiaaltoetus). **Iirimaa** ja **Poolas** peab kolmandate riikide kodanike pereliikmetel olema isiklikult õigus saada (osamakselisi või mitteosamakselisi) pensione.⁵⁰

Soomes on pereliikmetel õigus saada riikliku pensioniskeemi maksupõhist/mitteosamakselist vanaduspension, tagatispension ja muid vanadushüvitisi juhul, kui pereliige on kindlustatud Soome elanikuna vastavalt elukohapõhiste sotsiaalkindlustusnormide kohaldamise seadusele (laki asumiseen perustuvan sosiaaliturvalainsäädännön soveltamisesta).

Rootsis saavad pereliikmed pensioni ainult siis, kui neil on ise selleks õigus, st kui nad on elanud Rootsis teatava miinimumperioodi.

Üldiselt kantakse surnud abikaasa pension (või selle osa) samuti toitjakaotushüvitiste vormis lesele üle (vt allpool punkt 2.2.6).

2.2.6. Toitjakaotushüvitised

Toitjakaotushüvitised on pensioniskeemist või -fondist töötaja (või füüsilisest isikust ettevõtja) surma korral tehtavad väljamaksed selle töötaja (või füüsilisest isikust ettevõtja) määratud soodustatud isikule. Soodustatud isik on tavaliselt abikaasa või partner, kuid mõnikord ka ülalpeetavad lapsed või teised pereliikmed. Enamasti

⁴⁸ Ühendkuningriigis on sellest reeglist teatavad erandid. Isikud, kellele antakse tähtajaline riigis viibimise luba ja juurdepääs riiklikele vahenditele (nt pagulased ja isikud, kellele on antud riigis viibimise luba erandkorras väljaspool sisse-rändeeskirju), jäävad enamikul juhtudel selle uuringu alt välja.

⁴⁹ Iirimaa põhineb püsiva elukoha tingimus mitte kestusel, vaid muudel teguritel. Maksupõhised pensioniskeemid, mis on kättesaadavad isikutele, kellel puudub juurdepääs sissetulekutega seotud pensioniskeemile (või kelle sissetulekutega seotud pensioniskeem on teatavast tasemest väiksem), on kättesaadavad ka kolmandate riikide kodanikele, kelle püsiv elukoht on liikmesriigis ja kes vastavad muudele nende maksetega seotud tingimustele, näiteks läbivad olemasolevate vahendite kontrolli.

⁵⁰ Iirimaa oleks enamikul pereliikmetel elamisluba, mis välis- tab nende õiguse saada juurdepääs sotsiaalkindlustusele, v.a üksikud hüvitised (nt lapsetoetus).

on nendes skeemides osalemine töötajatele (ja mõnikord, kuid harvem ka füüsilisest isikust ettevõtjatele) kohustuslik. (MISSOC VII)⁵¹

Toitjakaotushüvitised on riigiti väga erinevad (nt pereliikmed, keda võib määrata soodustatud isikuks, väljamaksete liik – kindlasummalised või sissetulekutega seotud väljamaksete jmt). Selles osas käsitletakse ainult osamakseliste ja mitteosamakseliste (maksudest rahastatavate) toitjakaotushüvitiste erinevust ning kolmandate isikute hõlmatuse astet eri liikmesriikides (MISSOC VIII).

Enamikus liikmesriikides makstakse toitjakaotushüvitisi vaid siis, kui surnud töötaja (füüsilisest isikust ettevõtja) tegi pensionisüsteemi sissemaksed (**Austria, Belgia, Bulgaaria, Küpros, Tšehhi Vabariik, Saksamaa, Kreeka, Ungari, Itaalia, Läti, Leedu, Luksemburg, Malta, Poola, Slovaki Vabariik, Sloveenia, Hispaania ja Ühendkuningriik**).

Osa liikmesriike pakuvad ka mitteosamakselisi (maksudest rahastatavaid) toitjakaotushüvitisi, mida saavad lesed, kelle abikaasa ei teinud üldse või piisavalt sissemaksed. Selline olukord valitseb **Eestis, Soomes, Iirimaa, Portugalis ja Rootsis**, kus maksudest rahastatavate skeemide (mis esinevad kõrvuti eraldiseisvate osamakseliste süsteemidega) eesmärk on tagada kõigi elanike kaetus. **Sloveenias** pakutakse kõrvuti osamakseliste toitjakaotushüvitistega ka kaht mitteosamakselist toitjakaotushüvitist – see tagab pereliikme surma järel täiendava rahalise sotsiaalabi, sh matusekulude katmise. **Prantsusmaal ja Poolas** rahastatakse toitjakaotushüvitisi peamiselt kindlustuspõhistest sissemaksedest ja osaliselt riigieelarvest.

Pikaajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikel on **kõigis liikmesriikides** juurdepääs osamakselistele toitjakaotushüvitistele, kui nende

surnud abikaasa tegi piisavaid sissemaksed. Samuti on enamikus liikmesriikides juurdepääs osamakselistele toitjakaotushüvitistele tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikel (kui nende surnud abikaasa tegi piisavaid sissemaksed). Erand on **Leedu**, kus osamakseline toitjakaotuspension on kättesaadav ainult nendele kolmandate riikide kodanikele, kes on pikaajalised elanikud või ELi sinise kaardi omanikud.

Tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikel on juurdepääs mitteosamakselistele toitjakaotushüvitistele **Eestis, Soomes, Iirimaa ja Rootsis**, kuid see sõltub mitmest elukohapõhisest tingimusest, mida käsitletakse selle kokkuvõtva aruande 3. ja 4. osas. **Sloveenias** puudub tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikel juurdepääs olemasolevatele mitteosamakselistele toitjakaotushüvitistele.

Füüsilisest isikust ettevõtjana tegutsevatel kolmandate riikide kodanikel on palgatöötajatega sarnane juurdepääs toitjakaotushüvitistele, kuna juurdepääs sõltub kas nende elukohast või surnud abikaasa poolt tööga seoses tehtud sissemaksedest. Enamikus liikmesriikides, v.a **Kreeka**, osalevad füüsilisest isikust ettevõtjad ka kohustuslikes sotsiaalkindlustusskeemides, mille eesmärk on kaitsta füüsilisest isikust ettevõtja surma korral tema lese (või muu ülalpeetava pereliikme) majanduslikku jätkusuutlikkust.

2.2.7. Tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitised

Tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitisi makstakse isikutele (või nende ülalpidamisel olnud isikutele), kes said tööülesandeid täites tööõnnetuse või kutsehaiguse tõttu kannatada. Kõigis riikides ei ole eraldi süsteemi tööõnnetuste ja kutsehaiguste riski katmiseks (nt **Madalmaad**). Sageli käsitletakse seda riski teiste, seotud süsteemide kaudu, nagu tervishoiuteenused, rahalised hai-

⁵¹ MISSOC, „Cross-cutting introduction to Survivors' Benefits”, 2012, kättesaadav aadressil: http://www.missoc.org/MISSOC/INFORMATIONBASE/COMPARATIVETABLES/CROSSCUTTINGINTRO/Introduction_Table_7.pdf.

gushüvitised, töövõimetus- või toitjakaotushüvitised (MISSOC VIII).⁵²

Enamikus liikmesriikides on lisaks rahalistele hüvitistele hüvitispaketid, mis sisaldavad mitterahalisi tervishoiuhüvitisi (Austria, Belgia, Bulgaaria, Tšehhi Vabariik, Küpros, Soome, Saksamaa, Iirimaa, Läti, Leedu, Luksemburg, Poola, Portugal, Hispaania), erinevaid rehabilitatsioonihüvitisi (Austria, Bulgaaria, Soome, Prantsusmaa, Saksamaa, Poola, Portugal, Slovaki Vabariik), sotsiaalse rehabilitatsiooni hüvitisi (Austria, Saksamaa, Luksemburg, Slovaki Vabariik), kutserehabilitatsiooni hüvitisi (Austria, Soome, Saksamaa, Leedu, Luksemburg, Slovaki Vabariik), uuele tööle asumise või ümberõppe hüvitisi (Luksemburg ja Poola), esialgseid hüvitisi (Luksemburg), hooldustoetusi (Belgia), invaliidsuspensiooni (Austria, Bulgaaria, Küpros, Eesti, Soome, Saksamaa, Poola, Ühendkuningriik), lahkumishüvitist (Saksamaa), toitjakaotuspensiooni (Austria, Küpros, Eesti, Saksamaa, Luksemburg, Poola), surnud isiku ülalpidamisel olnud pereliikmetele makstavat pensiooni (Soome), orvpensiooni (Austria, Küpros, Läti, Luksemburg), surmatoetust (Belgia, Saksamaa, Iirimaa, Prantsusmaa, Hispaania), matusekulude hüvitist (Austria, Tšehhi Vabariik, Soome, Läti, Slovaki Vabariik), kindlasummalist hüvitist, sealhulgas pereliikmetele (Poola), ja lõplikku kindlasummalist hüvitist (Luksemburg).

Kuna see sotsiaalkindlustusliik on oma olemuselt tugevalt seotud töösuhtes olemisega, põhineb rahastamismehhanism enamikus liikmesriikides kindlustuspõhistel sissemaksetel. Nagu tabelis 4 näidatud, on tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitised mitteosamakselised ainult Ühendkuningriigis. Lätis on siiski üks konkreetne hüvitist mitteosamakseline.

Austrias, Küprosel, Prantsusmaal ja Kreekas põhinevad tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitised kombineeritud rahastamismehhanismil. Osas liikmesriikides (nt Austria, Bulgaaria, Tšehhi Vabariik, Soome, Iirimaa, Poola) rahastavad sissemakseid täielikult või suuremas osas tööandjad. Belgias rahastatakse tööõnnetushüvitisi tööandjate poolt eraõiguslikele kindlustusandjatele tasutud kindlustusmaksetest ning kutsehaigushüvitisi tööandjate ja töötajate sissemaksetest ja riigi toetustest (kombineeritud).

Füüsilisest isikust ettevõtjate puhul on õigusnormid liikmesriigiti erinevad. Mõnes liikmesriigis, näiteks Bulgaarias ja Küprosel, ei ole füüsilisest isikust ettevõtjad selle riski vastu kaitstud, kuid teistes liikmesriikides võivad nad olla kohustuslikult kindlustatud.

Tabel 4. Tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitiste rahastamismehhanismid

Osamakseline	Mitteosamakseline	Kombineeritud
Belgia, Bulgaaria, Tšehhi Vabariik, Eesti, Soome, Saksamaa, Ungari, Iirimaa, Itaalia, Leedu, Läti, Luksemburg, Malta, Poola**, Portugal, Sloveenia, Slovaki Vabariik, Rootsi	Läti*, Ühendkuningriik	Austria, Belgia, Küpros, Kreeka, Prantsusmaa

* ülalpidaja kaotuse eest makstakse hüvitist riigi põhieelarvest

** peamiselt osamakseline, kuid teatavatel juhtudel võidakse rahastada riigieelarvest

Kolmandate riikide kodanikel on juurdepääs tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitistele, kui nad töötavad ja on selle konkreetse riski vastu kindlustatud. See tingimus kehtib ühtmoodi nii liikmesriikide kodanike kui ka kolmandate riikide kodanike suhtes ja nendele sotsiaalkindlustushüvitistele juurdepääs ei olene elamisloa liigist (ei ole vahet, kas isikul on pikaajaline või tähtajaline elamisloa).

⁵² MISSOC, „Cross-cutting introduction to Accidents at work and occupational diseases“, 2012, kättesaadav aadressil: http://www.missoc.org/MISSOC/INFORMATIONBASE/COMPARATIVETABLES/CROSSCUTTINGINTRO/Introduction_Table_8.pdf.

2.2.8. Peretoetused

Peretoetustel võivad olla erinevad konkreetsed eesmärgid, kuid nende üldeesmärk on suurendada perekondade ja laste võimalusi ning parandada nende elukvaliteeti. Muude erieesmärkide seas võidakse peretoetustega püüda parandada perekondade majanduslikku olukorda, innustada perekondi lapsi sünnitama, õhutada naisi tööturuga ühinema või võimaldada vanematel võtta väikelaste eest hoolitsemiseks töölt puhkust. Hüvitisi võidakse anda toetuste, vautšerite või maksusoodustustena, samuti võidakse näiteks osutada lapsehooldus- ja haridusteenuseid (riiklikud lasteaiad jmt).⁵³

Selles osas käsitletakse peamiselt toetusi, mida liikmesriikides makstakse ühe- või mitmelapselistele perekondadele lapsetoetuste, sünnitoetuste, lapse kasvatamise toetuste ja maksusoodustustena.

Kõigis käesolevas uuringus osalevates liikmesriikides on olemas lapsetoetuste (korrapäraseks makstud ühe- või mitmelapselistele perekondadele) süsteem. 17 liikmesriigis on lisaks lapse kasvatamise toetused, st hüvitised, mida makstakse ühele vanemale, kui ta loobub kutsealasest tegevusest, et pühendada rohkem aega lapse/laste eest hoolitsemiseks (võimaldades seega pikema vanemapuhkuse). Erandid on **Kreeka, Iirimaa, Malta**⁵⁴, **Madalmaad, Hispaania ja Ühendkuningriik**, kus sellised erihüvitised puuduvad. 12 liikmesriigis antakse perekondadele ka lapse sünni korral sünni- või emadustoetust (Belgia, Bulgaaria, Tšehhi Vabariik, Eesti, Soome, Prantsusmaa, Läti, Leedu, Luksemburg, Poola, Slovaki Vabariik ja Sloveenia). Hispaanias antakse sünnitoetust (või adopteerimise

toetust) ainult suurperedele, üksikvanematele või puudega emadele. Vähemalt neljas liikmesriigis võimaldatakse lastega perekondadele ka maksukrediiti või maksusoodustusi (nt **Austria, Luksemburg**⁵⁵, **Slovaki Vabariik ja Ühendkuningriik**).

Liikmesriikides kasutatakse peretoetuste rahastamiseks erinevaid mehhanisme. Enamik liikmesriike rahastavad neid toetusi üldise maksusüsteemi kaudu. Erandid on **Kreeka ja Itaalia**, kes tuginevad töötajate ja/või nende tööandjate sissetulekutele. Peretoetuste rahastamisel peamiselt üldisele maksusüsteemile tuginevate liikmesriikide seas on liikmesriike (nt **Ungari**), kus lapsetoetused on osamakselised. Selline on Ungari lapsehooldustasu (mida vanem saab taotleda pärast vanemapuhkuse ärakasutamist). **Austrias, Belgias ja Prantsusmaal** rahastatakse peretoetusi kombineeritult sissetulekust ja üldisest maksustamisest.

Füüsilisest isikust ettevõtjana tegutsevate kolmandate riikide kodanike juurdepääs peretoetustele on liikmesriigiti erinev. Pikaajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikele tagatakse juurdepääs peretoetustele kõigis liikmesriikides.

Suur osa liikmesriike välistab peretoetuste maksimisele tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikud. See kehtib eriti liikmesriikide kohta, kus neid toetusi rahastatakse üldise maksusüsteemi kaudu.

• Neist liikmesriikidest kaheksas (**Tšehhi Vabariik, Ungari, Leedu, Läti, Malta, Sloveenia, Slovaki Vabariik**⁵⁶ ja **Ühendkuningriik**⁵⁷) ei ole tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikel õigust peretoetusi taotleda. Erandiks on ELi sinise kaardi omanikud ja teadla-

⁵³ MISSOC, „Cross-cutting introduction to Accidents at work and occupational diseases“, 2012, kättesaadav aadressil: http://www.missoc.org/MISSOC/INFORMATIONBASE/COMPARATIVETABLES/CROSSCUTTINGINTRO/Introduction_Table_9.pdf.

⁵⁴ Maltas puuduvad küll lapsehooldustoetused – võttes arvesse, et Maltas kontrollitakse lapsetoetuste määramisel olemasolevaid rahalisi vahendeid –, kui üks vanem loobub töötamast, kuid hüvitismäärasid tõestatakse tõenäoliselt edaspidi.

⁵⁵ Luksemburgis kohaldatakse eeskirja, et kui hüvitisesaaja ei saa üht rahalist hüvitist (BONI), saab ta selle asemel maksusoodustuse.

⁵⁶ Slovaki Vabariigis ei kehti see kõigi peretoetuste kohta (11 hüvitisest viis on kättesaadavad ka tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikele).

⁵⁷ Välja arvatud juhul, kui nad saavad riiki siseneda loa koos juurdepääsuga riiklikele vahenditele.

sed, kellele on antud elamisloaga ELI direktiivi 2005/71 alusel, **Tšehhi Vabariigis, Ungaris** (v.a sünnitoetus), **Leedus ja Maltas**.

- Seevastu kümme üldisele maksustamisele tuginevat liikmesriiki (**Eesti, Soome, Saksamaa, Iirimaa, Luksemburg, Madalmaad, Poola** (alates 1. maist 2014)⁵⁸, **Portugal, Hispaania ja Rootsi**) võimaldavad juurdepääsu tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikele, kui nad vastavad käesoleva kokkuvõtva aruande 3. ja 4. osas analüüsitud elukohapõhiste tingimustele.⁵⁹

Tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanike välistamist peretoetuste taotlemisel võib täheldada ka liikmesriikides, kes tuginevad peretoetuste rahastamisel osamakselistele mehhanismidele. Liikmesriikidest, kes tuginevad peretoetuste rahastamisel peamiselt töötajate ja tööandjate sisse maksetele, ei võimalda tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikele juurdepääsu üks (**Itaalia**).

2.2.9. Töötushüvitised

Töötushüvitised pakuvad tavaliselt toetust isikutele, kes on töö kaotanud või ei ole olnud suutelised tööd saama. Kõigis liikmesriikides maksatakse küll toetusi lühiajaliselt töötutele isikutele (peamiselt töötuskindlustussüsteemide kaudu), kuid vähestes neist makstakse töötustoetust isikutele, kes ei ole veel tööd leidnud (MISSOC X).⁶⁰

Spetsiaalsed töötushüvitised, sihtotstarbelised meetmed või algatused on sageli kättesaadavad noortele (nt **Belgia, Prantsusmaa, Luksemburg, Slovaki Vabariik** ja **Rootsi**) või vanematele töötutele (nt **Austria, Belgia, Eesti, Prantsusmaa, Kreeka, Ungari, Itaalia, Leedu, Luksemburg,**

Poola, Portugal, Slovaki Vabariik, Sloveenia ja Madalmaad). Teatavad liikmesriigid pakuvad lisaks hüvitisi, mille eesmärk on hõlbustada töötute integreerimist tööturule, võimaldades ümberõppetoetusi ja muid aktiveerimismeetmeid (nt **Austria, Eesti, Soome, Saksamaa, Läti, Leedu, Luksemburg, Poola**⁶¹, **Slovaki Vabariik, Sloveenia, Hispaania, Rootsi, Ühendkuningriik**). Töötushüvitised sisaldavad mõnikord täiendavat peretoetust (nt **Austria ja Luksemburg**).

Liikmesriikides kasutatakse töötushüvitiste rahastamiseks erinevaid mehhanisme. Mitu liikmesriiki tuginevad nende hüvitiste rahastamisel ainult tööandjate ja töötajate sisse maksetele (**Austria, Tšehhi Vabariik, Ungari, Läti, Leedu, Madalmaad, Poola, Portugal ja Rootsi**). Isikud, kes ei ole neis liikmesriikides kunagi töötanud, peavad tuginema sotsiaalabile (nt tagatud miinimumvahendid), mitte töötushüvitistele.

Seitsmes liikmesriigis (**Belgia, Küpros, Soome, Prantsusmaa, Itaalia, Slovaki Vabariik ja Sloveenia**) rahastatakse töötushüvitisi kombineeritult sisse maksetest ja riigieelarvest.

Kolmandasse rühma kuuluvates liikmesriikides on töötushüvitiste topeltsüsteem, mis hõlmab kindlustuspõhiseid töötutoetusi töö kaotanud isikutele ja maksupõhiseid töötutoetusi isikutele, kelle sisse maksed ei ulatu nõutava miinimumini. Need liikmesriigid on **Eesti, Soome, Saksamaa, Iirimaa, Malta, Hispaania ja Ühendkuningriik**.

- Bulgaarias kasutatakse üldist maksusüsteemi tööturule integreerimise teenuste rahastamiseks ja osamakselist mehhanismi toetustest koosnevate hüvitiste rahastamiseks.
- Hispaanias on maksupõhised töötushüvitised kättesaadavad ka töötutele, kes on ammen danud oma osamakselised töötushüvitised ja peavad täitma perekondlikke kohustusi.
- Saksamaal antakse töötajatele maksupõhist toetust, mis tagab miinimumvahendid nii töö-

⁵⁸ See puudutab peamiselt majanduslikel põhjustel siserändajaid.

⁵⁹ Iirimaa peavad hüvitisesaajad omama püsivat elukohta ja vastama muudele toetuskõlblikkuse tingimustele.

⁶⁰ MISSOC, „Cross-cutting introduction to unemployment benefits“, 2012, kättesaadav aadressil: http://www.missoc.org/MISSOC/INFORMATIONBASE/COMPARATIVETABLES/CROSSCUTTINGINTRO/Introduction_Table_10.pdf.

⁶¹ See puudutab erihüvitisi töötutele, kes ei ole veel jõudnud pensioniikka.

tajatele kui ka töötutele, kes ei vasta osamakselise töötuskindlustushüvitise tingimustele või kelle osamakselise töötuskindlustushüvitise nõue on aegunud või alla toimetulekutaseme.

Luksemburg on ainus liikmesriik, kus põhilise töötushüvitise rahastamisel ei tugineeta sisse maksetele. Seda rahastatakse riigieelarvest erilise solidaarsusmaksu kaudu.⁶²

Füüsilisest isikust ettevõtjana tegutsevate kolmandate riikide kodanike juurdepääs töötushüvitistele on liikmesriigiti erinev. Kõik liikmesriigid võimaldavad pikaajalistele elanikele juurdepääsu enamikule töötushüvitistele, kui nad vastavad toetuskõlblikkuse üldtingimustele (neid käsitletakse käesoleva kokkuvõtva aruande 3. osas).

4. kast. Kolmandate riikide kodanike juurdepääs Soome elamis- ja töötamispõhisele töötushüvitiste süsteemile

Soomes on töötushüvitiste topeltsüsteem, mis tagab minimaalse töötuskindlustuse kõigile kolmandate riikide kodanikele, keda käsitatakse Soome elanikena (vastavalt elukohapõhiste sotsiaalkindlustusnormide kohaldamise seadusele⁶³), olenemata neile väljaantud elamisloa liigist. Töötutel kolmandate riikide kodanikel on juurdepääs järgmisele:

- sissetulekutega seotud toetus, kui nad on töötuskindlustusfondi liikmed ja vastavad eelmist töösuhet puudutavale tingimusele;
- põhitoetus, kui neil puudub õigus saada sissetulekutega seotud toetust, neid käsitatakse elanikena vastavalt elukohapõhiste sotsiaalkindlustusnormide kohaldamise seadusele ja nad vastavad eelmist töösuhet puudutavale tingimusele;
- tööturutoetus, kui neid käsitatakse elanikena vastavalt elukohapõhiste sotsiaalkindlustusnormide kohaldamise seadusele (varasem töötamine ei ole vajalik).

Tähtajalise elamisloaga töötavatel kolmandate riikide kodanikel on enamikus liikmesriikides õigus taotleda töötushüvitisi, kui nad vastavad käesoleva kokkuvõtva aruande 3. osas kirjeldatud elukoha- ja/või sisse maksepõhiste tingimustele. **Poolas** on pärast uute õigusaktide jõustumist 1. mail 2014 ELi sinise kaardi omanikel ja kolmandate riikide kodanikel, kellel on tööviisa, tähtajaline elamisloa ja tööloa või tähtajaline elamisloa teadustöö tegemiseks (registreeritud töötuna), õigus saada töötushüvitisi, kui nad vastavad samadele tingimustele nagu kodanikud (nad peavad olema 18 kuu jooksul 365 päeva töötanud ja teinud tööjõufondi sisse makseid).⁶⁴

Tšehhi Vabariigis ja **Ungaris** on osamakselistele hüvitistele juurdepääs seevastu ainult tähtajalise elamisloa omanikel, kellel on ELi sinine kaart, ja (Tšehhi Vabariigi puhul) Tšehhi Vabariigi alalise elaniku staatust omavate kolmandate riikide kodanike pereliikmetel. **Ühendkuningriigis** on kolmandate riikide kodanikel, kelle suhtes kohaldatakse sisserändekontrolli (st kes ei ole alalised elanikud), õigus taotleda ainult osamakselist töötusloa toetust (mitte mitteosamakselist töötusloa toetust, mida võimaldatakse ka isikutele, kes ei ole varem töötanud). **Bulgaarias** on riigieelarvest rahastatud töötusprogrammidele juurdepääs ainult pikaajalise elamisloa omanikel, ELi kodanike pereliikmetel ja ELi sinise kaardi omanikel.

Füüsilisest isikust ettevõtjana tegutsevate kolmandate riikide kodanike kaitse majanduslike riskuste riski vastu töö kaotamisel on nõrgem, kuigi üha rohkem liikmesriike kohaldavad töötukaitset ka sellele rühmale. **Luksemburgis** rahastatakse füüsilisest isikust ettevõtjate töötukaitset näiteks erimaksust, nii et hüvitistele on juurdepääs kõigil kolmandate riikide kodanikel, kes on töötanud vähemalt minimaalse katseaja ja seda maksu tasunud.

⁶² Ametlikult nimetatakse seda tööhõivefondi sisse makseks. Maks on 7% ja 9% brutosissetulekust maksumaksjaklasside 1 või 1a korral, kelle sissetulek on üle 150 000 euro, või maksumaksjaklassi 2 korral, kelle sissetulek on üle 300 000 euro.

⁶³ Soome elukohapõhiste sotsiaalkindlustusnormide kohaldamise seadus (1573/1993): <http://www.finlex.fi/en/laki/kaanonokset/1993/en19931573.pdf>.

⁶⁴ Varem võisid Poolas töötushüvitisi taotleda ainult töötajad, kellele oli teistes ELi liikmesriikides antud ELi pikaajaline elamisloa (vastavalt direktiivile 2003/109/EÜ) ja kes olid Poolas saanud tähtajalise elamisloa.

Belgias, Küprosel, Eestis, Poolas ja Ühendkuningriigis ei ole füüsilisest isikust ettevõtjad kohustusliku töötuskindlustusega kaetud. **Maltas** ei saa töötuks jäänud füüsilisest isikust ettevõtjad rahalisi töötushüvitisi. Nad võivad saada töötushüvitist ainult krediidina. **Eestis** on füüsilisest isikust ettevõtjad siiski kaetud riikliku mitteosamakselise töötutoetuskeemiga. Osa riike võimaldab füüsilisest isikust ettevõtjatel ühineda töötuskindlustuskeemidega vabatahtlikult (nt **Slovaki Vabariik**). **Austrias** kohaldatakse kohustuslikku kindlustust ühtmoodi nii kolmandate riikide kodanike kui ka liikmesriikide kodanike suhtes, kes töötavad või on vabakutselised. Kui nende sissetulek on teatavast künnisest madalam, ei ole nad siiski kohustusliku kindlustusega kaetud. Nii nemad kui ka kohustusliku töötuskindlustuseta füüsilisest isikust ettevõtjad võivad kasutada vabatahtlikku kindlustust.

2.2.10. Tagatud miinimumvahendid

Tagatud miinimumvahendid⁶⁵ kindlustavad toimetulekuks vajaliku sissetuleku isikutele ja perekondadele, kes ei saa muidu sissetulekuid (või saavad ebapiisavaid sissetulekuid) tööst või muudest allikatest (sh kindlustuspõhised sotsiaalkindlustushüvitised). Tagatud miinimumvahendite viidatakse sageli kui sotsiaalabile. Selle toetuse puhul kontrollitakse üldiselt taotlejal ja tema pereliikmetel olemasolevaid rahalisi vahendeid (MISSOC XI).⁶⁶

Tagatud miinimumvahendeid rahastatakse kõigis liikmesriikides riigieelarvest või üldise miksustamise kaudu, välja arvatud **Prantsusmaal**, kus osa selle sotsiaalkindlustusliigi alla kuuluvatest, töötutele ettenähtud hüvitistest rahastatakse kombineeritult sisse maksetest ja üldistest

maksudest. Rahastamisviisides on siiski suured erinevused:

- **Iirimaa** ei ole kolm erihüvitist (tasuta sõit, üksielamise toetus, leibkonna toetus) otseselt osamakselised, kuid need on kättesaadavad ainult isikutele, kellel on õigus saada muid osamakselisi ja/või mitteosamakselisi sotsiaalkindlustushüvitisi;
- **Belgias** rahastatakse sotsiaalse integreerimise hüvitist üldiselt osaliselt riigieelarvest ja osaliselt riiklike sotsiaalabikeskuste kaudu;
- **Lätis, Leedus ja Poolas** rahastavad tagatud miinimumvahendeid põhimõtteliselt kohalikud omavalitsused;
- **Ungaris** haldavad ja annavad sotsiaalabi kohalikud ja piirkondlikud omavalitsused.

Pikaajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikel on juurdepääs kõigile või teatavatele tagatud miinimumvahendite alla kuuluvatele hüvitistele kõigis liikmesriikides, v.a **Kreekas**:

- **Kreekas** puudub pikaajalistel elanikel juurdepääs ühele konkreetsele hüvitisele (toimetulekutoetus tööturult välja jäänud noortele).

Suuremad erinevused esinevad tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanike juurdepääsus tagatud miinimumvahenditele.

- Kümnes liikmesriigis (**Belgia, Soome, Saksamaa, Kreeka, Ungari, Luksemburg, Poola, Slovaki Vabariik, Rootsi, Ühendkuningriik**) on teatavad tagatud miinimumvahendite alla kuuluvad hüvitised kättesaadavad üksnes kolmandate riikide kodanikele, kelle on kindlat liiki tähtajaline elamisloa (nt **Poola** puhul ainult kolmandate riikide kodanikele, kellel on ELi pikaajalise elaniku staatus teises liikmesriigis ja kellele on selle staatuse alusel antud Poolas tähtajaline elamisloa⁶⁷).
- Kümnes liikmesriigis puudub tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikel juur-

⁶⁵ Need hüvitised ei kuulu määrusega (EÜ) nr 883/2004 hõlmatud sotsiaalkindlustusliikide alla ja seega ei kohaldata nende puhul kolmandate riikide kodanike võrdse kohtlemise sätteid, milles viidatakse sõnaselgelt sellele määrusele.

⁶⁶ MISSOC, „Cross-cutting introduction to guaranteed minimum resources“, 2012, kättesaadav aadressil: http://www.missoc.org/MISSOC/INFORMATIONBASE/COMPARATIVETABLES/CROSSCUTTINGINTRO/Introduction_Table_11.pdf.

⁶⁷ Paljud kohalikud omavalitsused annavad tegelikult siiski teatavatel tingimustel ja enda vahenditest sotsiaalabi alla kuuluvaid hüvitisi ka teistele kolmandate riikide kodanike kategooriatele, kellel ei ole eeskirjade kohaselt õigus neid hüvitisi saada.

depäas tagatud miinimumvahenditele (**Austria, Bulgaaria, Küpros, Tšehhi Vabariik, Eesti, Leedu, Läti, Malta, Portugal, Sloveenia**).

- Irimaal on tagatud miinimumvahendid põhimõtteliselt kättesaadavad püsivat elukohta omavatele kolmandate riikide kodanikele, kui nad vastavad muudele asjaomaste hüvitistega seotud tingimustele. Teatavad elamisload võib siiski välja anda ainult tingimusel, et taotlejal puudub juurdepääs sotsiaalkindlustusele ja ta ei muutu riigile koormaks, nt kui tal on juurdepääs enamikule tagatud miinimumvahendite alla kuuluvatele hüvitistele.
- Itaalias on tähtajalise elamisloaga isikutele tagatud miinimumvahendid põhimõtteliselt kättesaadavad, kuid omavalitsuste tasandil on kehtestatud minimaalse elamisperioodi nõue (seda on asjakohases kohtupraktikas hiljuti kritiseeritud).
- Saksamaal on kolmandate riikide kodanikel põhimõtteliselt tagatud miinimumvahenditele juurdepääs olenemata nende elukohast; ometi võib kindlat liiki tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikele, kelle riigis viibimine on eeldatavasti piiratud, anda teatavaid hüvitisi (nt integreerumistoetus) üldiselt ainult kaalutusõiguse alusel.
- Ka võib Saksamaal ainult vanadele ja puudega isikutele anda sotsiaaltoetusi elukohast olenemata ning sellest reeglist puuduvad erandid.
- Ungaris on ELi sinise kaardi omanikel juurdepääs ainult ühele tagatud miinimumvahendite alla kuuluvale hüvitisele.

Füüsilisest isikust ettevõtjatel on enamasti samasugune juurdepääs tagatud miinimumvahenditele nagu palgatöötajatel. Erand on **Slovaki Vabariik**.

Selle kohta, kas sotsiaalabi on kättesaadav ka kolmandate riikide kodanike pereliikmetele, on vähe teavet. Irimaal on neil teatavatel tingimustel juurdepääs ainult väga vähestele tagatud miinimumvahendite alla kuuluvatele hüvitistele.

2.2.11. Pikaajaline hooldus

Pikaajalised hooldushüvitised on rahalised maksete või mitterahalised hüvitised, millega kaetakse hoolduskulud ja mis tagavad vanaduse või puude tõttu pidevat hooldust vajavate isikute elatustaseme (MISSOC XII).⁶⁸ Pikaajalised hüvitised võivad olla rahalised hüvitised (**Austria, Belgia, Bulgaaria, Küpros, Tšehhi Vabariik, Saksamaa, Kreeka, Prantsusmaa, Itaalia, Läti, Leedu, Luksemburg, Madalmaad**⁶⁹, **Poola, Portugal, Sloveenia, Slovaki Vabariik, Hispaania, Rootsi, Ühendkuningriik**), meditsiiniline abi ja patsiendi hooldus (**Austria, Belgia, Bulgaaria, Küpros, Soome, Saksamaa, Ungari, Läti, Luksemburg, Madalmaad, Poola, Slovaki Vabariik, Rootsi, Ühendkuningriik**), hooldajatoetus (**Bulgaaria, Eesti, Soome, Prantsusmaa, Ungari, Irimaa, Itaalia, Läti, Leedu, Luksemburg, Malta, Poola, Portugal, Rootsi, Sloveenia, Slovaki Vabariik, Ühendkuningriik**), hooldekoduteenused (**Austria, Soome, Saksamaa, Läti, Luksemburg, Rootsi, Ühendkuningriik**), puudega isikute integreerimise hüvitis (**Belgia, Läti**), mittemeditsiiniline abi (**Belgia, Läti, Poola, Rootsi, Ühendkuningriik**).

Pikaajalised hooldushüvitised on valdavalt mitteosamakselised hüvitised ja neid rahastatakse riigieelarvest või üldise maksustamise kaudu. Erand on **Saksamaa**, kus pikaajalised hooldushüvitised sõltuvad sissemaksetest. **Prantsusmaal** ja **Kreekas** kasutatakse kombineeritud

⁶⁸ MISSOC, „Cross-cutting introduction to long-term care”, 2012, kättesaadav aadressil: http://www.missoc.org/MISSOC/INFORMATIONBASE/COMPARATIVETABLES/CROSSCUTTINGINTRO/Introduction_Table_12.pdf.

⁶⁹ Rahaliste hüvitistega seotud katse raames võib kindlustatud isik otsustada mitterahalistest hooldusteenustest loobuda ja saada isikliku hoolduseelarve (persoonsgebonden budget, PGB), mis võimaldab ta iseseisvalt osta hooldusteenuseid. Sellise eelarve võivad saada ainult isikud, kelle puhul on pikaajaline viibimine (majutus) või isiklik hooldus ja põetamine näidustatud. PGB suurus sõltub nõutavast hooldusest. Isik, kes juba saab PGBd, kuid kellel puudub pikaajalise viibimise (majutus) näidustus, säilitab oma eelarve 1. jaanuarini 2014.

Ebaametlikele hooldajatele, kes pakuvad pikaajalisi hooldusteenuseid pikaajalise hoolduse näidustusega isikule, makstakse iga-aastast rahalist hüvitist 200 eurot.

rahastamismehhanismi, samal ajal kui **lirimaa**⁷⁰ ja **Sloveenias**⁷¹ on üksnes osa hüvitisi osamakselised. **Luksemburgis** on selle hüvitise katmiseks erimaks. **Madalmaades** puudub pikaajalise hoolduse jaoks erikindlustus, kuid seda liiki hooldust rahastatakse peamiselt töötajate sissetulekust. Tabelis 5 on esitatud pikaajaliste hooldushüvitiste rahastamismehhanismide ülevaade.

Tabelis 5 on esitatud ülevaade pikaajalise hoolduse rahastamismehhanismide kohta liikmesriikides.

Tabel 5. Pikaajalise hoolduse rahastamismehhanismid

Osamakseline	Mitteosamakseline	Kombineeritud
lirimaa*, Saksamaa, Sloveenia*, Madalmaad	Austria, Bulgaaria, Küpros, Tšehhi Vabariik, Eesti, Soome**, Ungari, lirimaa**, Itaalia, Leedu, Läti, Malta, Poola, Portugal, Hispaania, Rootsi, Sloveenia**, Slovaki Vabariik, Ühendkuningriik	Belgia, Prantsusmaa, Kreeka, Luksemburg****

* ainult osa hüvitisi on osamakselised

** ainult osa hüvitisi on mitteosamakselised

*** ainult osa hüvitisi on kombineeritud

**** tegemist on erilise sissetulekuga, mis võetakse maksustavast tulust ja ei ole mahaarvatav

Mitmes liikmesriigis (**Bulgaaria, Tšehhi Vabariik, Küpros, Itaalia, Läti, Leedu, Slovaki Vabariik ja Ühendkuningriik**⁷²) on pikaajaline hooldus kättesaadav üksnes kolmandate riikide kodanikele, kellel on pikaajaline või alaline (**Tšehhi Vabariik**) elamisloa. **Slovaki Vabariigis** makstakse pikaajalisi hooldushüvitisi peaaegu eranditult ainult alalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikele, kes on Slovaki Vabariigis alaliselt elavate Slovaki Vabariigi kodanike pereliikmed. **Rootsis**

peab kolmandate riikide kodanikel olema toetustele juurdepääsuks õigus viibida riigis vähemalt üks aasta. **Hispaanias ja Luksemburgis** on pikaajalised hooldushüvitised kättesaadavad ühtmoodi nii pikaajalise kui ka tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikele, kui nad vastavad seaduses sätestatud tingimustele.⁷³ **Bulgaarias** on ELi sinise kaardi omanikel juurdepääs riigi rahastatud riiklikule programmile „Puudega isikute abilised”. **Eestis** on pikaajalised hooldushüvitised kättesaadavad nii alalistele elanikele kui ka tähtajaline elamisloa omanikele. **Poolas** on uute õigusnormide kohaselt (alates 1. maist 2014) sotsiaal pensionidele juurdepääs tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikel, kellel on õigus töötada või kes on vabastatud tööloa omamise kohustusest.

2.3. SOTSIAALKINDLUSTUSPOLIITIKA JA SISSEÄRANDEPOLIITIKA VAHELISED SEOSSED LIIKMESRIIKIDES

Enamikus liikmesriikides on poliitikakujundajate poolt ja/või poliitiliste arutelude raames loodud sotsiaalkindlustuspoliitika ja sisseärändepoliitika vahele selge seos. Erandiks on **Küpros, Prantsusmaa ja Sloveenia**, kus andmete kohaselt selline otsene seos käesoleva aruande avaldamiskuupäeva seisuga puudub.

Teistes liikmesriikides loodud seosed on sisseärändepoliitika põhimõtetest ja poliitilisest taustast olenevalt erinevad. **Austrias, Ungaris, lirimaa ja Itaalias** on peamine eesmärk tõkestada sotsiaalturismi (madalama oskustasemega rändajad võivad otsustada riiki siseneda, et nõuda sotsiaalkindlustushüvitisi), nt kehtestades riiki siseneda ja sinna jääda soovivate kolmandate riikide kodanike jaoks minimaalse sissetuleku tingimuse. Mitu liikmesriiki juhivad siiski tähelepanu nõrkadele või puuduvatele seostele rändaja sotsiaalkindlustuspoliitika sõnastamise eest

⁷⁰ lirimaa on osamakselised hüvitised hooldaja hüvitis ja pideva hoolduse toetus.

⁷¹ Sloveenias on osamakselised hüvitised abi- ja hooldushüvitis, töövõimetushüvitis ning hooldus- ja abitoetus.

⁷² Välja arvatud juhul, kui nad saavad riiki sisenemise loa koos juurdepääsuga riiklikele vahenditele.

⁷³ Luksemburgis peavad kolmandate riikide kodanikud olema liitunud CNSiga ja vajama haiguse või füüsilise, psühholoogilise või vaimse puude tõttu oma igapäevatoimetustes korrapäraselt teise isiku abi.

vastutavate asutuste vahel, mis viitab sellele, et poliitilised ringkonnad suuresti alles arutlevad sotsiaalturismi tõkestamise üle.

Kast 5. Juhitud sisseränne – tuge Hispaania sotsiaalkindlustussüsteemile

Hispaania sisserändepoliitika üks selgeid eesmärke on välja töötada juhitud sisserände süsteem, mille raames kolmandate riikide kodanikud integreeritakse tööturule ja muutuvad tõhusateks panustajateks Hispaania sotsiaalkindlustussüsteemi.

Hispaania sisserändepoliitika ja sotsiaalkindlustuspoliitika vahelist seost tugevdatakse mitmel viisil.

- Kui kolmanda riigi kodanikule antakse elamisluba ja tööluba, ei hakka need täielikult kehtima enne, kui asjaomane isik on end sotsiaalkindlustussüsteemis registreerinud.
- Hispaania ametiasutused kontrollivad enne kolmanda riigi kodaniku elamisloa pikendamist, kas taotleja sotsiaalkindlustusmaksed on tasutud.
- Kui kolmanda riigi kodanik saab osamakselisi töötushüvitisi või mitteosamakselisi sotsiaalabi hüvitisi, mille eesmärk on hõlbustada tema integreerimist tööturule, pikendatakse tema elamisluba automaatselt.

Teistes riikides (**Belgia, Kreeka, Luksemburg, Malta, Slovaki Vabariik, Hispaania**) on loodud selge seos riigi poliitikavaldkondadega, mille eesmärk on seaduslikult riigis elavad kolmandate riikide kodanikud integreerida. **Hispaanias** tuleb sotsiaalkindlustussüsteemi tugev osamakseline komponent siduda sisserändepoliitika ühe põhieesmärgiga, s.o tagada korrapärase rändemudeli juhtimine, mille raames majanduslikel põhjustel sisserändajad integreeritakse tööturule ja panustavad tõhusalt sotsiaalkindlustussüsteemi. Lisaks on juurdepääs sotsiaalkindlustussüsteemile seotud tavalise ja tegeliku elukohaga (vt 5. kast).

Slovaki Vabariigis on kolmandate riikide kodanike juurdepääsu parandamine kõigile sotsiaalkindlustuse vormidele, sealhulgas tervishoid,

kolmandate riikide kodanike integreerimise seisukohast peamise programmidokumendi „Välismaalaste integreerimine Slovakkias” üks tugi-sambaid. Slovaki Vabariigi valitsus võttis selle dokumendi vastu 6. mail 2009. **Kreekas** ja **Maltais** on seos integratsiooniga keskendunud konkreetset haavatavas olukorras olevate sisserändajate võrdse kohtlemise tähtsusele, samal ajal kui **Belgias** ja **Luksemburgis** on seos kaudne, kuna võrdne kohtlemine on nii riikliku integratsioonipoliitika kui ka riikliku sotsiaalkindlustuspoliitika aluspõhimõte.

Mitmes liikmesriigis on sotsiaalkindlustuspoliitika seotud riigi püüdlustega saavutada tasakaalustatum rändepoliitika, mille puhul riiki sisenevate rändajate profiil vastab paremini riigi tööturu vajadustele. **Tšehhi Vabariigis** kasutatakse sotsiaalkindlustuspoliitikat näiteks kaudselt selleks, et ligi tõmmata kõrge oskustasemega võõrtöötajaid, kellele pakutakse töötushüvitisi sarnastel tingimustel alaliste elanikega. Rootsis on poliitilistes aruteludes käsitletud sotsiaalkindlustushüvitiste kättesaadavust kui üldiselt võõrtöötajate (mitte ainult kõrge oskustasemega võõrtöötajate) ligitõmbamise vahendit.⁷⁴

2.4. SOTSIAALKINDLUSTUSHÜVITISTE JA -PROGRAMMIDEGA SEOTUD TOETUSKÕLBLIKKUSE EESKIRJADE HILJUTISED VÕI KAVANDATUD MUUDATUSED, MIS VÕIVAD MÕJUTADA KOLMANDATE ISIKUTE JUURDEPÄÄSU

13 liikmesriiki on teinud hiljuti käesoleva uuringu seisukohast olulisi muudatusi (**Belgia, Küpros, Tšehhi Vabariik, Soome, Ungari, Leedu, Läti, Madalmaad, Poola, Portugal, Sloveenia, Hispaania, Ühendkuningriik**). Kõigil juhtudel on tegemist õigusaktide muutmisega.

⁷⁴ Rootsi parlamendikomisjoni 2011. aasta aruandes korduvrände ja arengu kohta tunnistati, et sotsiaalkindlustuse kättesaadavus võib olla rändaja Rootsi tulemise otsuse puhul soodustav tegur.

Mõnel juhul muudeti õigusakte vastuseks erinevatele ELi direktiividele, näiteks ühtset luba käsitlev direktiiv (**Soome, Ungari, Poola**) ja nõukogu 25. mai 2009. aasta direktiiv 2009/50/EÜ kolmandate riikide kodanike kõrget kvalifikatsiooni nõudva töö eesmärgil riiki sisenemise ja seal elamise tingimuste kohta (**Soome, Leedu, Poola**).

Teistel juhtudel muudeti toetuskõlblikkuse eeskirju ja suurendati teatavatele hüvitistele juurdepääsu piiranguid. See puudutab **Belgiat, Portugali, Hispaaniat ja Ühendkuningriiki**.⁷⁵ Teistes riikides on toetuskõlblikkuse eeskirju kolmandate riikide kodanike teatavate kategooriate puhul seevastu leevendatud (**Belgia**⁷⁶, **Soome, Ungari, Läti, Leedu, Poola**⁷⁷, **Sloveenia**).

Muud muudatused on järgmised: elukohanõuete muutmine (**Soome, Leedu, Poola, Ühendkuningriik**), olemasolevate hüvitiste asendamine uutega (**Sloveenia, Ühendkuningriik**), hüvitiste määramise pädevuse üleandmine teisele ametiasutusele (**Küpros**), võrdse kohtlemise suurendamine süsteemi raames (**Soome**), vanadushüvitiste sissemaksetingimuste muutmine (**Itaalia**), hüvitiste hinnataseme korrigeerimine hüvitiste ekspordi korral (**Madalmaad**), lapse- ja lapsetoetuste ekspordi kavandatav keeld (**Madalmaad**) ja lapsetoetuste puhul püsiva elukoha nõude kehtestamine (**Sloveenia**).

Ühendkuningriigis kiitis kuninganna 14. mail heaks sisserändeseaduse. Sellega kehtestatakse tervishoiuteenuste lisatasu enamikule ajutistele kolmandate riikide kodanikele, kes tulevad Ühendkuningriiki kauemaks kui 6 kuud. Lisatasu tuleb maksta samal ajal riiki sisenemise taotluse

tasuga või riiki jäämise taotluse tasuga.⁷⁸ Tasuta tervishoiuteenused on siiski kättesaadavad kolmandate riikide kodanikele, kellel on alaline elamis luba (kellel on tähtajatu luba riiki siseneda või sina jääda) või kes on pagulased või täiendava kaitse all. Need muudatused on rakendamisel.

Hiljutised või kavandatud muudatused puudutavad mitut hüvitiste kategooriat, nimelt pere- ja toetused (**Soome, Ungari, Leedu, Madalmaad, Poola, Portugal, Sloveenia, Ühendkuningriik**), tagatud miinimumvahendid (**Belgia, Portugal, Ühendkuningriik**), töötushüvitised (**Soome, Läti, Poola, Portugal, Ühendkuningriik**), vanadushüvitised (**Ungari, Itaalia, Leedu**), toitjakaotushüvitised (**Leedu, Sloveenia**), tervishoid (**Soome, Sloveenia, Hispaania, Ühendkuningriik**), töövõimetushüvitised (**Ungari**) ja sotsiaalpension (**Poola**).

⁷⁵ Hispaania puhul puudutavad muudatused siiski selliste kolmandate riikide kodanike juurdepääsu tervishoiule, kes viibivad riigis ebaseaduslikult (ja jäävad seetõttu käesoleva uuringu alt välja).

⁷⁶ Alalise elamisloaga kolmandate riikide kodanike puhul.

⁷⁷ See puudutab peamiselt ajutise elamis- ja tööloaga kolmandate riikide kodanike ning töötushüvitiste puhul tööviisiga kolmandate riikide kodanikke.

⁷⁸ Riiki jäämise luba viitab õigusele siseneda Ühendkuningriiki ja elada seal. Kui riiki jäämise tähtajaline luba annab õiguse elada riigis teatava tähtaja jooksul, siis riiki jäämise tähtajatu luba annab õiguse elada riigis tähtajatult tingimusel, et kolmanda riigi kodanik viibib riigis kohal ja elab seal.

3. Liikmesriikide eeskirjad, mis käsitlevad kolmandate riikide kodanike juurdepääsu sotsiaalkindlustusele

Peamised tähelepanekud

Isegi kui kolmandate riikide kodanikele antakse juurdepääs sotsiaalkindlustushüvitistele, võivad nende hüvitistega seotud toetuskõlblikkuse eeskirjad seitsmes käesolevas osas analüüsitud MISSOCI sotsiaalkindlustusliigis otseselt või kaudselt takistada kolmandate riikide kodanikke hüvitisi kasutamast. Need toetuskõlblikkuse eeskirjad on järgmised.

- **Minimaalne elamisperiood.** Enamiku sotsiaalkindlustushüvitiste puhul on üks tavalisi toetuskõlblikkuse tingimusi seadusliku elukoha tõendamine (kehtiva elamisloa kujul) ja taotleja füüsilise kohalolu tõendamine riigis. Kolmandate riikide kodanikelt ei nõuta hüvitiste kasutamiseks tavaliselt siiski minimaalse elamisperioodi nõude täitmist. Erandid on sätestatud seoses vanemahüvitistega (ühes liikmesriigis nõutakse minimaalse elamisperioodi nõude täitmist, et saada juurdepääs teatavatele hüvitistele), vanadushüvitistega (minimaalse elamisperioodi nõude täitmist nõutakse kuues liikmesriigis), töötushüvitistega (minimaalse elamisperioodi nõude täitmist nõutakse ühes liikmesriigis), peretoetustega (minimaalse elamisperioodi nõude täitmist nõutakse kahes liikmesriigis) ja tagatud miinimumvahenditega (minimaalse elamisperioodi nõude täitmist nõutakse enamikus liikmesriikides).
 - **Hüvitiste ekspordi reguleerivad eeskirjad.** Enamikus liikmesriikides piiratakse õigusaktidega hüvitiste ekspordi kolmandatesse riikidesse. Seda tehakse näiteks järgmiste hüvitiste puhul: mitterahalised tervishoiuhüvitised (v.a üks liikmesriik), vanemahüvitised (v.a seitse liikmesriiki), peretoetused (v.a üks liikmesriik), töötushüvitised (v.a kolm liikmesriiki) ja tagatud miinimumvahendid (selle sotsiaalkindlustusliigi all erandid puuduvad). Seevastu vanaduspensioni lubatakse kolmandatesse riikidesse eksportida enamiku liikmesriikide (17 riiki 25st) õigusaktidega.
 - **Minimaalne töötamisperiood.** Kolmandate riikide kodanikele (ja samamoodi ka liikmesriikide kodanikele) kohaldatakse enamikus liikmesriikides minimaalse töötamisperioodi nõuet rahaliste haigushüvitiste saamiseks (v.a kolm liikmesriiki), vanemahüvitiste saamiseks (v.a üheksa liikmesriiki), vanadushüvitiste saamiseks (v.a kolm liikmesriiki) ja töötushüvitiste saamiseks (v.a seitse liikmesriiki, kuid ainult paralleelselt esinevate mitteosamakseliste hüvitiste puhul). Mitterahaliste tervishoiuhüvitiste, peretoetuste ja tagatud miinimumvahendite saamiseks ei nõuta kolmandate riikide kodanikelt tavaliselt minimaalse töötamisperioodi nõude täitmist.
 - **Rändespetsiifilised tingimused.** Enamiku käesolevas osas analüüsitud hüvitiste saamiseks nõutakse kehtiva elamisloa olemasolu. Mõnikord nõutakse täiendavalt pikaajalise elamisloa olemasolu (vt 2. osa). Mitu liikmesriiki on teatanud ka täiendavatest rändespetsiifilistest nõuetest, sealhulgas töötamis põhised nõuded peretoetuste saamiseks ühes liikmesriigis ja konkreetne töölouba töötushüvitiste saamiseks neljas liikmesriigis.
-

Kui eelmises osas käsitleti seda, kui suures ulatuses on kõigi sotsiaalkindlustusliikide hüvitised kolmandate riikide kodanike eri kategooriatele kättesaadavad, siis selles osas analüüsitakse põhjalikumalt kolmandate riikide kodanike suhtes kohaldatavaid tingimusi, millele nad peavad vastama, et saada MISSOCi riike käsitlevates juhendites nimetatud 11 sotsiaalkindlustusliigist seitsme alla kuuluvaid hüvitisi: **tervishoid, rahalised haigushüvitised, vanemahüvitised, vanauspensionid ja -hüvitised, peretoetused, töötushüvitised ja tagatud miinimumvahendid**.

Selles osas keskendutakse toetuskõlblikkuse eeskirjade neljale aspektile: kas minimaalne elamisperiood kohaldub ja kui kohaldub, siis kui pikk see on; kas hüvitised on eksporditavad, kui kolmanda riigi kodanik naaseb oma päritoluriiki; kas hüvitistega on seotud minimaalne töötamisperiood (minimaalne sissemakseperiood) ja kui on, siis kui pikk see on; rändespetsiifilised tingimused, näiteks integratsioonikursustel osalemine nõue jmt.

Neid aspekte uuritakse kordamööda, analüüsidest iga aspekti olulisust kolmandate riikide kodanike jaoks, kes soovivad taotlelda eespool nimetatud seitsme sotsiaalkindlustusliigi alla kuuluvaid hüvitisi. Kolmandate riikide kodanike eri kategooriate suhtes kohaldatavaid eeskirju püütakse võrrelda liikmesriikide kodanike suhtes kohaldatavate eeskirjadega. Juhul kui kehtivad ELi rändedirektiivid sisaldavad asjaomaseid võrdse kohtlemise sätteid, siis käsitletakse ka neid.

3.1. MINIMAALNE ELAMISPERIOOD

3.1.1. Tervishoid

Kolmandate riikide kodanikud peavad küll kõigis liikmesriikides tõendama riiklikule tervishoiusüsteemile juurdepääsuks seadusliku elukoha olemasolu (v.a esmaabiteenused, mille puhul osa liikmesriike on seda tingimust ka leevendanud), kuid ükski liikmesriik ei näe ette, et kolmanda riigi kodanik peab olema elanud riigis teatava minimaalse ajavahemiku, enne kui tal on õigus saada riiklikke tervishoiuteenuseid.

Soomes, Iirimaaal⁷⁹, Itaalias ja Rootsis kehtivad eeskirjad, mille kohaselt elamisloa peab kehtima vähemalt ühe aasta, kuid see ei tähenda, et üks aasta peab olema möödunud, enne kui kolmanda riigi kodanik võib saada riiklikke tervishoiuteenuseid. **Soomes** kohaldatakse siiski erisätteid selliste ELi sinist kaarti omavate töötajate ja nende pereliikmete suhtes, keda käsitletakse Soome alaliste elanikena, olenemata nende elamisloa liigist, ja neil on õigus saada omavalitsuse elaniku klienditasu eest riiklikke tervishoiuteenuseid. Kuna ELi sinise kaardi omanikud ja nende pereliikmed on kaetud haiguskindlustusega, on neil ka õigus saada hüvitist ravimite, transpordi ja eraõiguslike tervishoiuteenuste kasutamise kulude eest.⁸⁰

Prantsusmaal puudub küll kolmandate riikide kodanikele tasuta riiklike tervishoiuteenuste saamise õiguse omandamiseks minimaalne elamisperioodi nõue, kuid nad peavad elama Prantsusmaal hüvitismakse kalendriaastajooksul vähemalt kuus kuud ja üks päev. Seda elukohatingimust kohaldatakse ka liikmesriikide kodanike suhtes.

⁷⁹ Iirimaaal eeldatakse tavalise elukoha tingimuse kohaldamisel tervishoiuteenuste korral, et taotleja on elanud või kavatses elada riigis vähemalt ühe aasta.

⁸⁰ Lisaks on isikud, kes kavatsesid teha Soomes palgatööd vähemalt neli kuud või on vähemalt neli kuud tegutsenud füüsilisest isikust ettevõtjana, kaetud haiguskindlustusega ja neil on õigus saada hüvitist eraõiguslike tervishoiuteenuste kasutamisest tulenevate kulude eest.

Kõigis teistes liikmesriikides ei ole seaduses küll minimaalset elamisperioodi sätestatud, kuid tegelikult peab mööduma teatav minimaalne ajavahemik, enne kui kolmanda riigi kodanik saab juurdepääsu riiklikele tervishoiuteenustele. Selle põhjuseks on nõue (käsitletakse allpool punktis 3.3.1), et kolmandate riikide kodanikud peavad tegema teatava minimaalse ajavahemiku jooksul töökohaga seotud sissemaksid, enne kui neile antakse juurdepääs riiklikule tervishoiusüsteemile.

3.1.2. Rahalised haigushüvitised

Sarnaselt tervishoiule juurdepääsuga peavad kolmandate riikide kodanikud tõendama kõigis liikmesriikides seadusliku elukoha olemasolu, et saada juurdepääs riiklikule tervishoiusüsteemile. Kuna rahalisi haigushüvitisi rahastatakse valdavalt aktiivse elanikkonna kindlustuspõhistest sissemaksetest (vt allpool punkt 3.3.2), ei näe liikmesriigid ette, et kolmanda riigi kodanik peab elama riigis teatava minimaalse ajavahemiku, enne kui omandab õiguse saada rahalisi haigushüvitisi. Minimaalse elamisperioodi nõude asemel sõltub juurdepääs rahaliste haigushüvitistele kindlustuspõhiste sissemaksete minimaalsest perioodist (vt allpool punkt 4.3.2). **Prantsusmaal** peavad nii kolmandate riikide kodanikud kui ka liikmesriikide kodanikud elama rahaliste haigushüvitiste saamise õiguse omandamiseks riigis hüvitismakse kalendriaasta jooksul vähemalt kuus kuud ja üks päev.

Soomes peab kolmandate riikide kodanikel olema rahaliste haigushüvitiste saamiseks haiguskindlustus. Vastavalt sotsiaalkindlustusalastesse õigusaktidesse ELi sinist kaarti käsitleva direktiivi ülevõtmise järel tehtud muudatustele on ELi sinise kaardi omanikud ja nende pereliikmed alaliste elanikena haiguskindlustusega kaetud.

3.1.3. Vanemahüvitised

Enamikus liikmesriikides ei nõuta kolmandate riikide kodanikelt vanemahüvitistele juurdepää-

suks minimaalse elamisperioodi nõude täitmist. Kuna selle sotsiaalkindlustuse liigi rahastamismehhanism on põhimõtteliselt osamakseline, nõutakse vanemahüvitistele juurdepääsuks peamiselt minimaalsete kindlustuspõhiste sissemaksete tegemist (käsitletakse allpool punktis 4.3.2). Erand on **Soome**, kus vanematele ettenähtud päevaraha saamise õiguse omandamiseks on vaja, et ema (emadustoetuse ja vanematoetuse korral) ja isa (isadustoetuse ja vanematoetuse korral) on elanud Soomes enne sündinut vähemalt 180 päeva. Sama reeglit kohaldatakse Soome kodanike suhtes.

Prantsusmaal minimaalse elamisperioodi nõue küll puudub, kuid nii kolmandate riikide kodanikud kui ka Prantsuse kodanikud peavad olema elanud riigis hüvitismakse kalendriaasta jooksul vähemalt kuus kuud ja üks päev, enne kui neil on õigus saada vanemahüvitisi. Seda elukohatingimust kohaldatakse ka liikmesriikide kodanike suhtes.

Riiklikult rahastatud mitteosamakseliste hüvitistega liikmesriikides antakse juurdepääs ainult kolmandate riikide kodanikele, kes on pikaajalised elanikud (**Bulgaaria**⁸¹, **Ungari**⁸², **Leedu**⁸³) või keda käsitatakse püsivate, tavaliste või alaliste elanikena (**Soome**, **Iirimaa**⁸⁴, **Rootsi**) – vt nende staatuste hindamise kohta 5. osa. Soomes antakse mitteosamakselistele mitterahalistele hüvitistele (nt arstlik läbivaatus emade ja laste tervisekeskustes raseduse ajal ja järel) juurdepääs ka kolmandate riikide kodanikele, kes on Soomes omavalitsuse elanikud. Soomes on riiklikult rahastatud mitteosamakselistele hüvitistele juurdepääs ka ELi sinise kaardi omanikel ja nende pereliikmetel.

⁸¹ Puudutab mitterahalisi hüvitisi ja kindlustamata emadele antavat abi.

⁸² Puudutab sündnitoetust.

⁸³ Puudutab abi, mida antakse rasedatele, kelle puudub õigus saada emadustoetust.

⁸⁴ Nendele hüvitistele juurdepääsu saamiseks peab isik oma riigis püsivat/tavalist elukohta; nende hüvitiste puhul ei ole minimaalse elamisperioodi nõuet kehtestatud.

3.1.4. Vanaduspensionid ja -hüvitised

Enamik liikmesriike ei seo kolmandate riikide kodanikele kättesaadavaid vanaduspensione ja -hüvitisi minimaalse elamisperioodi nõudega. Kuigi pensioniskeemis osalemise kestus on osamakseliste pensioniskeemidega liikmesriikides sageli üks toetuskõlblikkuse tegureid (kõrvuti sissemaksete tasemega), on pensioniskeemis osalemise kestus elamisperioodist erinev, kuna kindlustuspõhiseid sissemakseid saab põhimõtteliselt teha ka ajal, mil riigis elamine on katkenud, tingimisel et jätkatakse majandustegevuse teostamist (ja seega ka sissemaksete tegemist).

Osas liikmesriikides (**Eesti, Soome, Itaalia, Läti, Portugal, Rootsi**) on minimaalse elamisperioodi nõue siiski üks toetuskõlblikkuse tingimusi, et saada teatavaid vanaduspensione ja -hüvitisi. See puudutab osamakselisi ja mitteosamakselisi hüvitisi nii kolmandate riikide kodanike ja liikmesriikide kodanike puhul:

- **Eestis** peab kolmanda riigi kodanik olema elanud vahetult enne pensioni taotlemist riigis alalise elanikuna või tähtajalise elamisloaga või tähtajalise elamisõigusega vähemalt viis aastat;
- **Soomes** sõltub õigus saada riiklikku pensioni ja tagatispensionit teatavate eranditega sellest, kas taotleja on elanud Soomes pärast 16aastaseks saamist vähemalt kolm aastat. See kehtib ka Soome kodanike suhtes;
- **Itaalias** peab isik olema 65aastastele ja vanematele makstava maksupõhise sotsiaaltoetuse saamiseks elanud riigis vähemalt 12 kuud;
- **Lätis** peab taotleja olema vanaduspension, ennetähtaegse vanaduspension ja lisapension (kõik osamakselised hüvitised) saamiseks elanud Lätis 60 kuud, millest viimased 12 kuud peab ta olema elanud riigis katkematu;
- **Portugalis** peab taotleja olema (mitteosamakselise) sotsiaalse vanaduspension saamiseks elanud riigis 72 kuud;
- **Rootsis** eeldab sisetulekupõhise pensioni ja tagatud pensioni (mõlemad osamakselised) saamise õigus vastavalt 12kuulist ja 36kuulist minimaalset elamisperioodi.

Iirimaa ja Ühendkuningriigis võimaldatakse vastavalt mitteosamakselist pensioni ja pensionikrediiti üksnes taotlejatele, kes vastavad püsiva elukoha nõuetele (vt üksikasjade kohta käesoleva kokkuvõtva aruande 4. osa).

Prantsusmaal puudub kolmandate riikide kodanikele vanaduspensionide ja -hüvitiste saamise õiguse omandamiseks küll minimaalse elamisperioodi nõue, kuid nad peavad elama Prantsusmaal hüvitismakse kalendriaasta jooksul vähemalt kuus kuud ja üks päev. Seda elukohatingimust kohaldatakse ka liikmesriikide kodanike suhtes.

3.1.5. Peretoetused

Peretoetustega seoses tuleks meelde tuletada, et ühtset luba käsitleva direktiiviga (2011/98/EL) võimaldatakse liikmesriikidel välistada peretoetuste maksmisel kolmandate riikide kodanikud, kellel on lubatud töötada vähem kui kuus kuud või viisa alusel.

Kahes liikmesriigis – **Tšehhi Vabariik** ja **Poola** – nõutakse taotlejalt peretoetuste saamiseks minimaalse elamisperioodi nõude täitmist:

- **Tšehhi Vabariigis** tuleb kõigi peretoetuste (vanemahüvitis, lapsetoetus, sünnitoetus ja matusetoetus – need kõik on mitteosamakselised) taotlemiseks täita 365päevase minimaalse elamisperioodi nõue;
- **Poolas** peavad teatavat liiki ajutisi elamislube omavad kolmandate riikide kodanikud pärast uute õigusnormide jõustumist 1. mail 2014 olema töötanud (ja viibinud) Poolas vähemalt kuus kuud.

Paljudes teistes liikmesriikides sõltub juurdepääs peretoetustele taotleja või tema lapse/laste füüsilisest kohalolekust riigis (vt allpool punkt 3.2.5). Neis riikides ei ole õigusaktides siiski sätestatud minimaalse elamisperioodi nõuet, mis tuleb täita, enne kui on võimalik taotleda peretoetusi.

Ühendkuningriigis peab näiteks riiklikele vahenditele juurdepääsu omavatel kolmandate riikide kodanikel olema riigis tavaline elukoht, et saada juurdepääs (mitteosamakselisele) lapsetoetusele, lapsega seotud maksukrediidile (mis sõltub olemasolevatest rahalistest vahenditest) ja tööga seotud maksukrediidile. Kuigi Ühendkuningriigi õigusaktides ei ole selgelt täpsustatud, kui kaua riigis elamine tähendab tavalise elukoha omamist, on tervishoiuministeerium varem välja pakkunud, et Ühendkuningriigis vähem kui kuus kuud elanud isikud vastavad vähem tõenäoliselt tavalise elukoha omamise väljakujunenud kriteeriumile. (Vt Ühendkuningriigis tavalise elukoha olemasolu kindlaksmääramiseks kasutatavate kriteeriumide üksikasjade kohta käesoleva kokkuvõtva aruande 5. osa.)

Prantsusmaal puudub kolmandate riikide kodanikele peretoetuste saamise õiguse omandamiseks küll minimaalse elamisperioodi nõue, kuid nad peavad elama Prantsusmaal hüvitismakse kalendriaasta jooksul vähemalt kuus kuud ja üks päev. Seda elukohatingimust kohaldatakse ka liikmesriikide kodanike suhtes.

Väga paljudes liikmeriikides kehtestatud nõue, et kolmandate riikide kodanikud peavad peretoetuste taotlemiseks olema pikaajalised elanikud, (vt allpool punkt 3.4.5) eeldab ka minimaalset elamisperioodi, kuid seda miinimumperioodi ei ole õigusaktides sõnaselgelt sätestatud.

3.1.6. Töötushüvitised

Ühtset luba käsitleva direktiiviga (2011/98/EL) võimaldatakse liikmesriikidel piirata võrdset kohtlemist selliste töötute kolmandate riikide kodanike puhul, kes on liikmesriigi territooriumil töötanud alla kuue kuu.

Enamikus liikmesriikides ei ole õigusaktidega põhimõtteliselt minimaalse elamisperioodi nõuet kehtestatud. Ometi võib nõue, et kolmandate riikide kodanikel peab olema teatavat liiki elamis- või tööluba (vt allpool punkt 3.4.6), luua de facto minimaalse elamisperioodi nõude.

Prantsusmaal peavad taotlejad olema elanud riigis hüvitismakse kalendriaasta jooksul vähemalt kuus kuud ja üks päev. **Poolas** peavad teatavat viisat või ajutist elamis- ja tööluba omavad kolmandate riikide kodanikud pärast uute õigusnormide jõustumist 1. mail 2014 olema töötanud (ja viibinud) Poolas vähemalt kuus kuud.

3.1.7. Tagatud miinimumvahendid

Vähemalt 14 liikmesriigis (**Austria, Belgia, Küpros, Saksamaa, Ungari, Itaalia, Leedu, Luksemburg, Läti, Sloveenia, Poola, Portugal, Hispaania, Ühendkuningriik**) on õigusaktides sätestatud minimaalse elamisperioodi nõue, mis tuleb täita, et saada juurdepääs osale või kõigile MISSOCi kohaselt tagatud miinimumvahenditena liigitatud hüvitistele.

Paljudel juhtudel piirab see minimaalse elamisperioodi nõue tegelikult hüvitistele juurdepääsu selliste alalise või pikaajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikega, kes on üldiselt elanud riigis vähemalt viis aastat (**Austria, Küpros, Ungari, Läti, Luksemburg, Sloveenia**).

Portugalis on minimaalne elamisperiood kolm aastat, samal ajal kui **Itaalias** on see vähemalt üks aasta, kuid omavalitsus võib kaalutlusõigust kasutades seda perioodi pikendada. **Hispaanias** on minimaalne elamisperiood kehtestatud seoses kahe tagatud miinimumvahenditena liigitatud mitteosamakselise pensioniga: mitteosamakseline vanaduspension (isik peab olema seaduslikult riigis elanud kümme aastat, millest kaks vahetult hüvitise taotlemisele eelnenud aastat peavad olema järjestikused aastad) ja mitteosamakseline töövõimetuspension (isik peab olema seaduslikult riigis elanud viis aastat, millest kaks vahetult hüvitise taotlemisele eelnenud aastat peavad olema järjestikused aastad).

Küprosel peab taotleja olema sotsiaalpensioni saamiseks olnud Küprose või muu ELi/EMP liikmesriigi või Šveitsi seaduslik elanik kokku vähemalt 20 aastat pärast 40aastaseks saamist või

kokku vähemalt 35 aastat pärast 18aastaseks saamist. Poolas on sotsiaalabi hüvitised kättesaadavad peamiselt ainult nendele kolmandate riikide kodanikele, kelle on pikaajaline elamisloob.

Vähemalt kümnes liikmesriigis (**Tšehhi Vabariik, Eesti, Soome, Prantsusmaa, Kreeka, Iirimaa, Madalmaad, Slovaki Vabariik, Rootsi, Ühendkuningriik**) ei ole konkreetset minimaalset elamisperioodi kehtestatud. Iirimaa ja Ühendkuningriigis peab taotleja vastama püsiva elukoha nõuetele.⁸⁵ Prantsusmaal peab taotleja elama riigis hüvitismakse kalendriaasta jooksul vähemalt kuus kuud ja üks päev. Seda elukohatingimust kohaldatakse ka liikmesriikide kodanike suhtes.

3.2. HÜVITISTE EKSPORDITAVUS

Selles osas viitab hüvitiste eksporditavusele kolmanda riigi kodaniku tavaline elukoht ei ole enam liikmesriigis, vaid on taas päritoluriigis. See ei hõlma lühiajalist elamist päritoluriigis, kui kolmanda riigi kodaniku kui liikmesriigi elaniku staatus säilib.

Hüvitiste eksporditavust käsitlevad liikmesriikide eeskirjad on üldiselt hüvitiste liigist olenevalt erinevad. Mõnel juhul kehtivad kõikidele hüvitistele siiski teatavad üldreeglid. Soomes ei kohaldata sotsiaalkindlustusalaseid õigusnorme näiteks isikute suhtes, kes lähevad alaliselt välismaale elama. Ometi kohaldatakse neid isikute suhtes, keda käsitatakse Soomes alalise elanikuna, kui ajutine elamine välismaal ei ületa hinnangu kohaselt üht aastat. Sotsiaalkindlustusalaseid õigusnorme kohaldatakse ka isikute suhtes, kes elavad välismaal korduvalt, kuid korraga mitte üle ühe aasta, juhul kuid neid isikuid käsitatakse Soomes alalise elanikuna ja neil on Soomega tihedad sidemed.⁸⁶ Lisaks leitakse

reeglina, et isik ei ole Soomes omavalitsuse elanik, kui ta läheb välismaale elama kauemaks kui üks aasta, välja arvatud juhul, kui tema sidemed Soomega on tihedamad kui välismaise elukohariigiga. Neid eeskirju kohaldatakse kodakondsusest hoolimata kõigi isikute suhtes.

Sellega seoses tuleb märkida, et pikaajalisi elamisloobe käsitleva direktiiviga lubatakse liikmesriikidel piirduda võrdsel kohtlemisel juhtudega, kus alaline või tavaline elukoht asub asjaomase liikmesriigi territooriumil.

Selles osas ei analüüsita kahepoolsete lepingute sätteid, millega võidakse ette näha eksporditavuse üldeeskirjade erandid. Neid kahepoolseid lepinguid käsitletakse käesoleva kokkuvõtva aruande 5. osas.

3.2.1. Tervishoid

Mitterahalisi tervishoiuhüvitisi ei saa tavaliselt kolmandatesse riikidesse ekspordida. Mitmes riigis tehakse teatavatest päritoluriikidest pärit kolmandate riikide kodanikele erandeid.

Ainus erand sellest üldreegist on **Luksemburg**, kes ei ole õigusaktidega piiranud osamaksetel põhinevate hüvitiste eksporditavust välismaale.⁸⁷

3.2.2. Rahalised haigushüvitised

Enamikus liikmesriikides (**Austria, Belgia, Bulgaaria, Küpros, Eesti, Kreeka, Soome, Prantsusmaa, Iirimaa, Itaalia, Läti, Leedu, Malta, Madalmaad, Sloveenia, Hispaania, Ühendkuningriik**) ei saa rahalisi haigushüvitisi ekspordida. Mitmes riigis tehakse teatavatest päritoluriikidest pärit kolmandate riikide kodanikele erandeid.

⁸⁵ Iirimaa peab isikul olema tõendatud õigus riigis elada, et teda käsitatakse püsiva elanikuna, ja ta peab nende maksete saamise ajal elama (füüsiliselt) riigis (v.a lühikesed ajavahemikud). Minimaalse elamisperioodi nõuet ei ole nende maksete puhul seadusega kehtestatud.

⁸⁶ Esineb ka teatavaid erandeid, mis puudutavad eelkõige lähetatud töötajaid, üliõpilasi, teadlasi ja nende pereliikmeid.

⁸⁷ Süsteem võimaldab tavaliselt kindlustatud isikul ravida end mujal riigis ja taotleja ravikulude hüvitamist riiklikult haigekassalt. See olukord pärineb 1960. aastatest, kui Luksemburg kehtestas oma sotsiaalkindlustusalased õigusaktid. Süsteemi sõnaselge eesmärk oli kaitsta sellistest naaberriikidest saabuvate piiriüleste töötajate kogutud hüvitisi, mis tollal ei kuulunud EMÜ asutajaliikmete hulka.

Belgias ei saa küll rahalisi haigushüvitisi ekspordida, kuid hüvitisesaajad võivad minna arstiabi saamiseks ajutiselt välismaale.⁸⁸

Mitmes liikmesriigis (**Luksemburg, Ungari, Poola, Portugal, Slovaki Vabariik, Rootsi**) kohaldatakse rahaliste haigushüvitiste ekspordi suhtes eri tingimusi. Rootsis võib teatavaid palgaga seotud hüvitisi siiski ekspordida mis tahes riiki, juhul kui isikul on endiselt õigus hüvitist saada. Ungaris ei peatata sotsiaalkindlustuse rahalise tervishoiuhüvitise (nt rasedus- ja sünnitustoetus, lapse hooldustasu, haigushüvitis või tööõnnetusest tingitud haiguse hüvitis, tööõnnetusannuiteet) maksmist, kui seda saav kolmanda riigi kodanik pöördub hüvitise maksmise ajal tagasi oma päritoluriiki. Maksete tegemist esialgsele pangakontole jätkatakse.

3.2.3. Vanemahüvitised

Enamikus liikmesriikides (**Austria, Belgia, Bulgaaria, Küpros, Eesti, Soome, Prantsusmaa, Kreeka, Iirimaa, Itaalia, Läti, Malta, Madalmaad, Portugal, Rootsi, Hispaania, Ühendkuningriik**) ei saa vanemahüvitisi ekspordida päritoluriiki.

Vähemalt seitsmes liikmesriigis (Tšehhi Vabariik, Ungari, Leedu, Luksemburg, Poola, Slovaki Vabariik, Sloveenia) on vanemahüvitiste ekspord võimalik. Tšehhi Vabariigis makstakse näiteks hüvitis kindlustatud isiku taotluse alusel välismaal ainult kindlustatud isiku pangakontole ja kindlustatud isik peab tasuma pangaülekande tasu.⁸⁹

3.2.4. Vanaduspensionid ja -hüvitised

ELi sinist kaarti käsitlevas direktiivis (2009/50/EÜ) ja ühtset luba käsitlevas direktiivis (2011/98/EL) on sätestatud, et kolmandasse riiki elama

asuvad ELi sinise kaardi omanikud ja kolmandate riikide töötajad peavad saama sissetulekuga seotud kohustuslikku vanaduspensionisarnastel tingimustel nagu asjaomase liikmesriigi kodanikud.

Käesolevas uuringus osalevast 25 liikmesriigist 17s (**Küpros, Tšehhi Vabariik, Soome, Prantsusmaa, Saksamaa, Ungari, Iirimaa, Läti, Leedu, Luksemburg, Malta, Madalmaad, Portugal, Slovaki Vabariik, Hispaania, Rootsi ja Ühendkuningriik**) võimaldavad õigusaktid kolmandate riikide kodanikel ekspordida vanaduspensionis (või vähemalt osa sellest) kolmandasse riiki, kui nad asuvad alaliselt elama välismaale. Neis liikmesriikides kohaldatakse kolmandate riikide kodanike suhtes seega sarnaseid eksporditavuse sätteid nagu asjaomase liikmesriigi kodanike suhtes.

See puudutab peamiselt osamakselisi vanaduspensioniskeeme:

- **Irimaal** ja **Ühendkuningriigis** võib näiteks ekspordida ainult osamakselist riigipensionis. Mitteosamakselise pensionis saamiseks peab isik elama riigis;
- **Soomes** võib piiranguteta ekspordida ainult sissetulekuga seotud pensionis; riiklikku pensionis (mitteosamakseline) võib maksta välismaal aasta jooksul asjaomase isiku riigist lahkumise kuu lõpust alates; Soome tagatispensionis (mitteosamakseline) ei saa ekspordituda;
- **Rootsis** ei ole mitteosamakseliste vanaduspensioniskeemide pensionid (osad) samuti eksporditavad.

Saksamaal võivad isikud, kes lahkuvad riigist enne, kui on teinud viis aastat sisse makseid, saada oma (töötaja) osa pensionissemaksetest tagasi kahe aasta möödumisel lahkumisest.

Ülejäänud kaheksas liikmesriigis (**Austria, Belgia, Bulgaaria, Eesti, Kreeka, Itaalia, Poola ja Sloveenia**) võib vanaduspensionis ekspordida ainult nendesse kolmandatesse riikidesse, kellelega on sõlmitud sellist ekspordit lubavad kahe-

⁸⁸ Kuninga 3. juuli 1996. aasta dekreet, artikkel 294, B.S. 32, juuli 1996.

⁸⁹ Haiguskindlustust käsitlev seadus nr 187/2006 Coll., artikkel 111.

poolsed lepingud (vt käesoleva kokkuvõtva aruande 6. osa). See puudutab peamiselt ka liikmesriike, kus on osamakselised vanaduspensioniskeemid. Enamikus neis liikmesriikides on liikmesriigi kodanike ja ELi kodanike ekspordimisõigused erinevad.

3.2.5. Peretoetused

Enamik käesolevas uuringus osalevaid liikmesriike ei luba ekspordida peretoetusi, kui toetusesaaja asub alaliselt elama kolmandasse riiki (Küpros, Tšehhi Vabariik, Eesti, Soome, Saksamaa, Prantsusmaa⁹⁰, Kreeka, Ungari, Iirimaa, Itaalia, Läti, Leedu, Luksemburg, Malta, Madalmaad, Poola, Slovaki Vabariik, Sloveenia, Hispaania ja Ühendkuningriik). Osa neid liikmesriike lubab siiski konkreetsete kolmandate riikidega sõlmitud kahepoolsete lepingutega peretoetusi ekspordida (vt käesoleva kokkuvõtva aruande 5. osa).

Peretoetuste eksport, küll piirangutega, on lubatud ainult **Rootsis**. Rootsis võib vanematoetust, lapsetoetust ja lapse elatisraha ekspordida kuni 6 kuu jooksul, kui vanem läheb alaliselt välismaale elama, tingimusel et asjaomane laps jääb Rootsi.

3.2.6. Töötushüvitised

Töötushüvitisi ei saa üldiselt ekspordida, kuna need eeldavad sageli elamist liikmesriigis ja nendega kaasneb sageli töötamise kohustus.

Erandiks sellest reeglist on Luksemburg, kes võimaldab töötushüvitisi ekspordida. Teistel juhtudel on eksporditavus ajutine (Belgia) või kehtib teatavate kolmandate riikide suhtes, peamiselt olemasolevate kahepoolsete lepingute alusel (Bulgaaria, Luksemburg, Malta, Portugal ja Sloveenia) – vt üksikasjade kohta allpool 5. osa. Belgias võivad neid hüvitisi ekspordida ainult

vanemad töötajad, kes osalevad tunnustatud arengukoostööprojekti, noored, kes saavad tööle integreerimise hüvitisi, ja teised töötajad, kes viibivad välismaal haridusprojekti või praktika eesmärgil, ning üle 60aastased isikud, kes ei pea enam olema tööturul kättesaadavad ja võivad ajutiselt viibida välismaal. Maltas võib neid hüvitisi ekspordida kuni kolm kuud (seda võib pikendada veel kolm kuud), kui taotleja tõendab, et tal on väljavaateid leida tööd teises ELi liikmesriigis.

3.2.7. Tagatud miinimumvahendid

Ükski käesolevas uuringus osalevast 25 liikmesriigist ei võimalda ekspordida tagatud miinimumvahendite alla kuuluvaid hüvitisi.

3.3. MINIMAALNE TÖÖTAMISPERIOOD (SISSEMAKSEPERIOOD)

3.3.1. Tervishoid

Kuigi kolmandate riikide kodanikud peavad osamakseliste (või kombineeritud) riiklike tervishoiusüsteemidega liikmesriikides töötama (tegema riikliku kindlustuse sissemakseid), et saada juurdepääs riiklikele tervishoiuteenustele, ei ole tavaliselt kehtestatud minimaalse töötamisperioodi (sissemakseperioodi) nõuet, mis peab olema tervishoiuteenustele juurdepääsu saamiseks täidetud. **Austrias, Belgias, Bulgaarias, Tšehhi Vabariigis, Eestis, Saksamaal, Leedus, Luksemburgis, Maltas, Madalmaades, Poolas, Slovaki Vabariigis ja Hispaanias** saab kolmanda riigi kodanik riiklikele tervishoiuteenustele juurdepääsu kohe, kui hakkab tasuma sissemakseid.

Sellest reeglist on mõned erandid. **Prantsusmaal** on kolmandate riikide kodanike (ja ka liikmesriikide kodanike) puhul tervishoiuteenuste saamise üks eeltingimusi sissemaksete minimaalne tase. **Leedus** peavad kolmandate riikide kodanikud olema teinud sissemakseid näiteks kolm kuud,

⁹⁰ V.a teatavad erijuhud.

enne kui nad saavad juurdepääsu riiklikule tervishoiusüsteemile. **Luksemburgis** peavad kolmandate riikide kodanikud, kes teevad vabatahtlikke sissemakseid (st kolmandate riikide kodanikud, kes ei tööta ega tegutse füüsilisest isikust ettevõtjana), olema teinud sissemakseid kolm kuud, et saada juurdepääs tervishoiusüsteemile.

Küpros, Kreeka, Ungari ja Portugal ei esitanud teavet.

Rootsis antakse riiklikele tervishoiuteenustele juurdepääs kõigile isikutele, kes viibivad või eeldatavasti viibivad Rootsis vähemalt ühe aasta. Tervishoiuteenustele juurdepääs sõltub elukohast riigis, mitte töötamisest.

Mõnes riigis, kus riiklikku tervishoiusüsteemi rahastatakse üldise maksustamise kaudu, võib juurdepääsu mõjutada töölepingu pikkus. **Eestis** peab kolmanda riigi kodanik tõendama, et tööleping kehtib vähemalt kolm kuud. **Soomes** on tervishoiuteenustele õigus kolmandate riikide kodanikel, keda peetakse riiki alaliselt elama asunuks.⁹¹ Lisaks on tervishoiuteenustele juurdepääs ELi sinise kaardi omanikel ja nende pereliikmetel. Ravikulude hüvitist on õigus saada isikutel, kes kavatsevad töötada Soomes palgalisel töökohal vähemalt neli kuud või kes on tegutsenud vähemalt neli kuud füüsilisest isikust ettevõtjana, isegi kui neid ei käsitata Soome alaliste elanikena.

3.3.2. Rahalised haigushüvitised

Kuna rahalised haigushüvitised on oma laadilt osamakselised, nõuab enamik liikmesriike (**Austria, Belgia, Bulgaaria, Küpros, Eesti, Saksamaa, Kreeka, Ungari, Iirimaa, Prantsusmaa, Leedu, Läti, Malta, Poola, Portugal, Sloveenia, Slovaki Vabariik, Hispaania, Ühendkuningriik**) teatava minimaalse sissemakseperioodi või töötamisperioodi (nn kvalifikatsiooniperiood) nõude täitmist. **Hispaanias ja Portugalis** ei nõuta seda

minimaalset sissemakseperioodi õnnetusjuhtumi korral (ei sõltu sellest, kas tegemist on tööõnnetuse või muu õnnetusega) ja kutsehaiguse korral.

Tšehhi Vabariigis sõltub rahaliste haigushüvitiste saamise õigus haiguskindlustuse olemasolust, kuid ei sõltu minimaalse sissemakseperioodi olemasolust.

Soomes on nende hüvitiste rahastamismehhanism kombineeritud ja rahalisi haigushüvitisi on õigus saada kolmandate riikide kodanikel, keda peetakse riiki alaliselt elama asunuks. Rahalistele haigushüvitistele on juurdepääs ka ELi sinise kaardi omanikel ja nende pereliikmetel. Rahalisi haigushüvitisi on õigus saada ka isikutel, kes kavatsevad töötada Soomes palgalisel töökohal vähemalt neli kuud või kes on tegutsenud vähemalt neli kuud füüsilisest isikust ettevõtjana, isegi kui neid ei käsitata Soome alaliste elanikena.

Nagu selles osas juba märgitud, on kvalifikatsiooninõuded kõigile sarnased olenemata sellest, kas isik on liikmesriigi kodanik või pikaajalist või tähtajalist elamislubaga omav sisserändajast kolmanda riigi kodanik. Liikmesriigid määratlevad kvalifikatsiooniperioodi erinevalt. Leedus on haigustoetuste puhul minimaalne sissemakseperiood näiteks vähemalt 3 kuud viimase 12 kuu jooksul või vähemalt 6 kuud viimase 24 kuu jooksul. Poolas on kvalifikatsiooniperiood kohustusliku kindlustuse korral 30 päeva ja vabatahtliku kindlustuse korral 90 päeva.⁹²

3.3.3. Vanemahüvitised

Enamikus liikmesriikides (**Bulgaaria, Küpros, Tšehhi Vabariik, Prantsusmaa, Kreeka, Ungari, Iirimaa, Läti, Leedu, Luksemburg**⁹³, **Portu-**

⁹¹ See puudutab kohalike omavalitsuste korraldatud riiklike tervishoiuteenuseid ja KELA makstavat ravikulude hüvitist.

⁹² Rahaliste haigushüvitiste kvalifikatsiooniperioodi kohta üksikasjaliku teabe saamiseks vt MISSOCi võrdlustabelid aadressil: <http://www.missoc.org/MISSOC/INFORMATIONBASE/COMPARATIVETABLES/MISSOCDATABASE/comparativeTable-Search.jsp>.

⁹³ Emapuhkuse ja rahaliste hüvitiste saamiseks peab töötaja olema emapuhkusele (sünnitusele) eelnenu aasta jooksul

gal, Sloveenia, Slovaki Vabariik, Hispaania, Rootsi, Ühendkuningriik) on vanemahüvitiste juurdepääsu saamise tingimuseks minimaalsete kogunenud sissetulekute kvalifikatsiooniperiood. See tingimus ei ole rändespetsiifiline ja seda kohaldatakse ka liikmesriigi kodanike suhtes. Lisaks on neist liikmesriikides kuues (Bulgaaria, Ungari, Leedu, Portugal, Hispaania ja Rootsi) mitteosamakseliste emadustoetustega kõrvuti ka osamakselised hüvitised, nagu märgitud 2. osas.

Soomes on vanemahüvitisi (vanematele ettenähtud päevarahad ja mitterahalised hüvitised) õigus saada nendel kolmandate riikide kodanikel, keda käsitatakse alaliste elanikena. Lisaks on neile hüvitiste juurdepääs ELi sinise kaardi omanikel ja nende pereliikmetel, isegi kui nad ei ole Soomes omavalitsuse elanikud.

Osamakseliste hüvitiste kvalifikatsiooniperioodid ja tingimused on liikmesriigiti erinevad.

- **Ungaris** makstakse näiteks rasedus- ja sünnitoetust toetusesaajatele, kes on olnud sünnitusele kahe aasta jooksul 365 päeva kindlustatud ja kes sünnitavad kindlustuse kehtivusaajal või 42 päeva jooksul pärast kindlustuse lõppemist. Rasedus- ja sünnitoetust makstakse 168 päeva.⁹⁴
- **Hispaanias** on emadustoetustele juurdepääsuks vajalik minimaalne sissetulekuperiood toetusesaaja vanusest olenevalt erinev:
 - minimaalne sissetulekuperiood puudub, kui ema on sünnituse ajal alla 21aastane;
 - minimaalne sissetulekuperiood on 90 päeva sünnitusele eelnenud seitsme aasta jooksul või kokku 180 päeva, kui ema on 21–26aastane;
 - minimaalne sissetulekuperiood on 180 päeva viimase seitsme aasta jooksul või kokku 360 päeva, kui ema on vanem kui 26aastane.

töötanud töödandja heaks vähemalt 6 kuud. Emadustoetuse ja sünnitoetuse puhul ei ole kehtestatud minimaalse töötamisperioodi nõuet.

⁹⁴ Vanemahüvitiste kvalifikatsiooniperioodi kohta üksikasjaliku teabe saamiseks vt MISSOCi võrdlustabelid aadressil: <http://www.missoc.org/MISSOC/INFORMATIONBASE/COMPARATIVE/TABLES/MISSOCDATABASE/comparativeTableSearch.jsp>.

3.3.4. Vanaduspensionid ja -hüvitised

Enamik käesolevas uuringus osalevaid liikmesriike nõuab riikliku pensioni saamiseks minimaalse töötamisperioodi või sissetulekuperioodi nõude täitmist. Erandid on **Belgia, Madalmaad ja Poola**⁹⁵, kus pensioniõiguse annab igasugune kindlustusperiood, tingimusel et pensionisaaja on jõudnud ametlikku pensioniikka. **Eestis ja Prantsusmaal**⁹⁶ on isikutele, kes ei ole teinud sissetulekuid, kättesaadav riiklik vanaduspension.

22 liikmesriigist, kes nõuavad riikliku pensioni saamiseks minimaalset sissetulekuperioodi:⁹⁷

- nõuavad lühimaid perioode **Rootsi ja Ühendkuningriik**⁹⁸ (üks aasta), **Saksamaa** (viieaastane kvalifikatsiooniperiood) ning **Iirimaa, Läti ja Luksemburg** (igas 10 aastat) ja **Malta** (10–15 aastat);
- nõuab enamik riike (**Austria, Bulgaaria, Küpros, Tšehhi Vabariik, Prantsusmaa, Ungari, Itaalia, Leedu, Poola**⁹⁹, **Portugal, Slovaki Vabariik, Sloveenia, Hispaania**) 15–35 aastast kvalifikatsiooniperioodi.

⁹⁵ Poolas kehtib see ainult uue pensioniskeemi puhul, mis kehtestati 1999. aastal, ja seda kohaldatakse peamiselt pärast 31. detsembrist 1948 sündinud isikute suhtes. Vana pensioniskeemi raames nõuti minimaalset sissetulekuperioodi. Minimaalset sissetulekuperioodi nõutakse ka miinimumpensioni puhul (mida makstakse pensionäridele, kes ei saa muud pensioni või kellel on väike pensionikindlustus).

⁹⁶ Soomes on isikutel, keda käsitatakse Soome alalise elanikuna (vastavalt elukohapõhiste sotsiaalkindlustusnormide kohaldamise seadusele), õigus saada riikliku pensioniskeemi vanaduspension ja tagatispension (mõlemad on mitteosamakselised). Minimaalse töötamisperioodi/sissetulekuperioodi nõuet ei ole kehtestatud.

Kui isik alustab Soomes töötamist, on ta kohe kindlustusega kaetud ja hakkab koguma pensioni sissetulekutega seotud pensionisüsteemi raames, tingimusel et ta vastab oma palga ja vanuse poolest kindlustustingimustele. Töötaja peab olema kindlustatud, kui tema kuupalk töö eest on vähemalt 55,59 eurot (2013. aastal).

⁹⁷ Täieliku riikliku pensioni saamiseks võib vajalik töötamisperiood (sissetulekuperiood) olla palju pikem. Ühendkuningriigis (näiteks) saavad enne 2010. aastat pensionile jäänud isikud täielikku põhipensionit, kui sissetulekuid on tehtud või krediteeritud 44 aastat meeste puhul ja 39 aastat naiste puhul; pärast 2010. aastat pensionile jäänud saavad täieliku pensioni, kui sissetulekuid on tehtud 30 aastat.

⁹⁸ Enne 2010. aastat pensioniikka jõudnud isikute puhul on minimaalne sissetulekuperiood Ühendkuningriigis siiski 10 aastat.

⁹⁹ Ainult vana (enne 1999. aastat kehtinud) pensioniskeemi raames ja riikliku miinimumpensioni korral.

Kolmandate riikide kodanikelt ja liikmesriikide kodanikelt nõutakse sarnast minimaalset sisse- makseperioodi. Kõikidel juhtudel kohaldatakse minimaalse sisse- makseperioodi nõuet kõrvuti muude nõuetega (enamasti vanusega seotud nõuded).

3.3.5. Peretoetused

Enamikus käesolevas uuringus osalevates liik- mesriikides (**Austria, Belgia, Bulgaaria, Küpros, Tšehhi Vabariik, Eesti, Soome, Prantsusmaa**¹⁰⁰, **Itaalia, Iirimaa**¹⁰¹, **Läti, Leedu, Luksemburg**¹⁰², **Poola, Slovaki Vabariik, Sloveenia, Hispaania, Rootsi ja Ühendkuningriik**) ei sõltu peretoetu- sed tööga seotud sisse- maksete minimaalsest perioodist.

Erandid on Kreeka, Ungari ja Luksemburg, kus juurdepääsuks teatavatele peretoetustele nõu- takse minimaalset töötamisperioodi või sisse- makseperioodi.

- **Kreekas** nõutakse peretoetuste saamiseks, et taotleja on töötanud vähemalt 50 päeva või saanud korrapäraselt töötutoetust vähemalt kaks kuud või on puudunud vähemalt kaks kuud töölt töövõimetus- või raseduse tõttu. Hooajatöötajate puhul on minimaalne tööta- misperiood 100 päeva eelmise 12 kuu jooksul.
- **Ungaris** peavad taotlejad olema lapsehoold- dustasu saamiseks töötanud lapse sünnile eelnenud kahe aasta jooksul vähemalt 365 päeva. Muude peretoetustega seotud toetus- kõlblikkust minimaalne sisse- makseperiood ei mõjuta.
- Ainus erand **Luksemburgis** on lapsehooldus-

tasu saamise õigus, mille omandamiseks peab kolmanda riigi kodanikust palgatöötaja või füüsilisest isikust ettevõtja olema töötanud sama tööandja heaks enne puhkusele jäämist vähemalt ühe aasta.

Asjaomaste liikmesriikide kodanike suhtes kohal- datakse samu eeskirju.¹⁰³

3.3.6. Töötushüvitised

Kõigis liikmesriikides kohaldatakse osamakse- listele töötushüvitistele juurdepääsu saamiseks kolmandate riikide kodanikele minimaalset töö- tamisperioodi. **Eestis, Soomes, Saksamaal, Iiri- maal, Maltas, Hispaanias ja Ühendkuningriigis** täiendavalt olemasolevatele mitteosamakselis- tele töötushüvitistele juurdepääsu saamiseks sel- line minimaalse töötamisperioodi nõue puudub.

Liikmesriikide vahel on suured erinevused: minimaalne sisse- makseperiood võib olla 4 kuud (**Prantsusmaa**), 26 nädalat (**Luksem- burg, Madalmaad**), 6 kuud (**Rootsi**), 34 nädal- lat (**Soome**), 9 kuud (**Sloveenia**), kaks aastat (**Ühendkuningriik**) 2 aastat ja 365 päeva (**Bul- gaaria, Poola**). Tuleb siiski märkida, et ajava- hemikud, mille jooksul see sisse- makseperiood tuleb saavutada, on väga erinevad. Ajavahemi- kud, mille jooksul tuleb töötushüvitistele juurde- pääsu saamiseks sisse- makseid tasuda, erine- vad ka töötajate ja füüsilisest isikust ettevõtjate puhul. **Hispaanias** peab näiteks töötaja olema teinud sisse- makseid töötuks jäämisele eelne- nud kuue aasta jooksul 365 päeva, samal ajal kui füüsilisest isikust ettevõtja peab olema tei- nud sisse- makseid töötuks jäämisele eelnenud 48 kuu jooksul 12 kuud.

Vähemalt kahes liikmesriigis sõltub sisse- makseperiood vanusest (**Austria, Belgia**), kuigi see määrab pigem hüvitiste maksmise kestuse, mitte nendele juurdepääsu.

¹⁰⁰Prantsusmaal ei ole minimaalset töötamis- või sisse- makseperioodi kehtestatud peretoetuste puhul, v.a tööaja vaba valiku toetus (CLCA) ja tööaja vaba valiku vabatahtlik toetus (COLCA).

¹⁰¹V.a perekonna toimetulekutoetus, mis on määratlusele vas- tavalt ettenähtud sissetuleku täiendamiseks: taotleja peab tegema täisajaga tööd 38 tundi või rohkem iga 14 päeva kohta ja see töö peab kestma tõenäoliselt vähemalt 3 kuud.

¹⁰²Ainus tingimus on, et laps elab seaduslikult riigi territooriumil, välja arvatud selliste kolmandate riikide kodanike puhul, kes on piiriülesed töötajad.

¹⁰³Iirimaal peavad kolmandate riikide ja ELi kodanikud, kes saavad lapsetoetust, tõendama töökoha olemasolu iga kuue kuu järel. Iiri kodanike puhul toimub pisteline kontroll.

Liikmesriikide kodanike suhtes kohaldatakse samu sätteid.

3.3.7. Tagatud miinimumvahendid

Tagatud miinimumvahendite suhtes ei kohaldata tavaliselt minimaalse töötamisperioodi nõuet, sest need hüvitised on peamiselt mitteosamakselised. Pealegi on ametlikult töötavatel isikutel sageli minimaalset künnist ületavad vahendid, kuigi on ka erandeid.

Belgias peab kolmanda riigi kodanik olema eakatele ettenähtud tagatud sissetuleku saamiseks olnud töötanud vähemalt 312 täistööpäeva. Seda nõuet ei kohaldata siiski kolmandate riikide kodanike suhtes, kellel on nõukogu direktiivi 2003/109/EÜ alusel väljaantud pikaajaline elamisluba ja kes võivad saada tagatud sissetulekut tööga seotud minimaalsetest sissetulekustest hoolimata.

3.4. RÄNDESPETSIIFILISED TINGIMUSED HÜVITISTELE JUURDEPÄÄSU SAAMISEKS

Enamikus liikmesriikides on üksikute hüvitiste puhul kehtestatud rändespetsiifilised tingimused. Osas liikmesriikides võidakse teatavaid rändespetsiifilisi tingimusi kohaldada kõigi sotsiaalkindlustushüvitiste suhtes. Soomes nõutakse sisseandajatel osalemist integratsioonikavas täpsustatud meetmetes ja teenustes.¹⁰⁴ Kui sisseandaja keeldub mõjuva põhjusega integratsioonikava koostamast või seda muutmast või keeldub osalemast integratsioonikavas täpsustatud meetmetes ja teenustes, näiteks soome keele õppes, võidakse tema õigust tööturutoetusele või sotsiaalabile piirata või vähendada.

¹⁰⁴Soomes antakse sisseandajatele rahalist toetust (nn integratsioonitoetus), et tagada neil kindlate toimetulekuvahendite olemasolu integratsioonikava jooksul. Integratsioonitoetus koosneb tööturutoetusest või sotsiaalabist.

Rootsis on sotsiaalkindlustuspoliitika üks juhtpõhimõtteid seevastu see, et sisseandajate suhtes ei tohiks kohaldada eraldiseisvaid erieeskirju, mis mõjutavad neid kui rühma üksnes nende kodakondsuse või sisseandaja staatuse alusel.

6. kast. Võrdsed õigused sotsiaalkindlustusele Rootsis

Rootsi hoolekandesüsteemi tähtis aluspõhimõte on võrdsed õigused sotsiaalkindlustusele. See tähendab, et isiku kodakondsus või sisseandaja staatus ei ole tavaliselt kriteerium, mis määrab tema juurdepääsu sotsiaalkindlustushüvitistele. Õigused põhinevad selle asemel Rootsis elamisel või töötamisel.

Mis puutub elukohapõhisesse juurdepääsu hoolekandesüsteemile, siis iga isikut, kes viibib või eeldatavasti viibib Rootsis üle ühe aasta, käsitatakse tavaliselt elanikuna olenemata tema kodakondsusest või sisseandaja staatusest (st tema elamisloa liigist).

Tööga seotud sotsiaalkindlustus põhineb isiku töötamisel Rootsis. Isegi selles valdkonnas ei kohelda isikuid üldiselt nende kodakondsuse või sisseandaja staatuse (st elamisloa liigi) alusel erinevalt.

3.4.1. Tervishoid

12 liikmesriigis (**Austria, Belgia, Tšehhi Vabariik, Eesti, Prantsusmaa, Ungari, Luksemburg, Madalmaad, Portugal, Slovaki Vabariik, Sloveenia, Hispaania, Rootsi**) on kehtiva elamisloa (olenemata sellest, kas tegemist on pikaajalise või tähtajalise elamisloaga) tõendamise ainus rändespetsiifiline tingimus, mida kolmandate riikide kodanikud peavad tervishoiuhüvitistele juurdepääsu saamiseks täitma.¹⁰⁵

Teistes liikmesriikides on juurdepääsu saamiseks tervishoiuhüvitistele kehtestatud täiendavad rändespetsiifilised tingimused. Need seonduvad nõudega omada konkreetset elamisluba, riigis viibimise luba või viisat. **Bulgarias** peab

¹⁰⁵Tšehhi Vabariigis võib lepingulise (mitte riikliku) tervisekindlustuse puhul teha siiski erandeid.

näiteks kolmandate riikide kodanikel olema pikaajaline elamisloa, **lirimaal** ja **Ühendkuningriigis**¹⁰⁶ peavad kolmandate riikide kodanikud olema riigis alalised elanikud, **Soomes** on riiklikele tervishoiuteenustele juurdepääs isikutel, kes on omaavalitsuse elanikud. Lisaks on riiklikele tervishoiuteenustele juurdepääs ELi sinise kaardi omanikel ja nende pereliikmetel. Kohaldatakse ka üldist õigust saada vältimatut meditsiinilist abi. Põhimõtteliselt liigitatakse omavalitsuse elanikena kolmandate riikide kodanikud, kellel on alaline või pidev elamisloa (P, P-EU või A), ja üksikjuhtumi alusel ka kolmandate riikide kodanikud, kellel on tähtajaline elamisloa (B), mis kehtib vähemalt ühe aasta.

3.4.2. Rahalised haigushüvitised

Rahalisi haigushüvitisi saavate kolmandate riikide kodanike suhtes kohaldatakse tavaliselt nõuet, et nad peavad liikmesriigis kas töötama või tegutsema füüsilisest isikust ettevõtjana ja omama kehtivat elamisloa (olenemata sellest, kas tegemist on pikaajalise või tähtajalise elamisloaga).

3.4.3. Vanemahüvitised

Emadustoetustele juurdepääsu puhul kohaldatakse kolmandate riikide kodanike suhtes tavaliselt nõuet, et nad peavad liikmesriigis kas töötama või tegutsema füüsilisest isikust ettevõtjana ja omama kehtivat elamisloa (olenemata sellest, kas tegemist on pikaajalise või tähtajalise elamisloaga).

Mõnes liikmesriigis (**Bulgaaria**¹⁰⁷, **Ungari**¹⁰⁸, **Leedu**¹⁰⁹) on teatavatele emadustoetustele

¹⁰⁶Ühendkuningriigis seda siiski muudetakse. Pärast sisserändeseaduse kehtestamist tehtud muudatused tähendavad seda, et enamik tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikke, kes on Ühendkuningriigis kauem kui kuus kuud, peavad maksuma tervishoiu eest lisatasu.

¹⁰⁷Puudutab mitterahalisi hüvitisi ja kindlustamata emadele antavat abi.

¹⁰⁸Puudutab sünnitoetust.

¹⁰⁹Puudutab abi, mida antakse rasedatele, kellel puudub õigus saada emadustoetust.

juurdepääs ainult pikaajalistel elanikel või nendel, keda käsitatakse püsivate, tavaliste või alaliste elanikena (**Soomes**, **Rootsi**). **Soomes** näiteks makstakse emadus-, isadus- ja vanematoetusi elukoha alusel ja need on üldiselt kättesaadavad alalise või pideva elamisloa omanikele. tähtajalise elamisloa omanikel on nendele hüvitistele juurdepääs üksikjuhtumi alusel. **lirimaal** kohaldatakse tavalise elukoha olemasolu tingimust mitterahaliste hüvitiste, kuid mitte muude hüvitiste korral. Kolmandate riikide kodanikelt eeldatakse, et nad viibivad oma nõude kestuse ajal riigis.

Eestis on tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikel juurdepääs neile hüvitistele siis, kui nad elavad Eestis alaliselt kas välismaalaste seaduse või Euroopa Liidu kodaniku seaduse alusel. **Maltas** on vanemahüvitistele juurdepääs ainult kolmandate riikide kodanike piiratud kategooriatel, nimelt pikaajalise elamisloa omanikel, pagulastel, tööloa omanikel, Euroopa sotsiaalhartaiga ühinenud riikide kodanikel ja ELi kodanikuga abiellunud kolmandate riikide kodanikel.

3.4.4. Vanaduspensionid ja -hüvitised

Käesolevas uuringus osalevast 25 liikmesriigist 21s ei pea kolmandate riikide kodanikud, kes soovivad taotleda vanaduspensionile või -hüvitist, täitma rändespetsiifilisi tingimusi, kuid neil peab olema kehtiv elamisloa. Erandid on **Itaalia** ja **Malta**, kus kolmandate riikide kodanikel peab olema pikaajaline elamisloa (kuigi **Maltas** see osamakselise vanaduspensionile korral ei kehti). **Soomes** võib kolmanda riigi kodanikul oleva elamisloa liik ja kehtivusperiood mõjutada ka tema juurdepääsu vanaduspensionile (riikliku pensioniskeemi vanaduspension ja tagatispension). **Soomes** sissetulekutega seotud pensionisüsteem ei näe siiski töötavatele isikutele ette elukohanõuet. Pensionile juurdepääs põhineb ainult palgatöö tegemisel. **Ühendkuningriigis** võib osamakselist pensionile taotleda iga isik, kes on teinud vajalikud summas sissemakseid. Selleks et riiklikele vahenditele juurdepääsu omavad kolmandate riikide kodanikud saaksid juur-

depääsu mitteosamakselisele pensionikrediidile, peavad nad vastama püsiva elukoha nõuetele.

3.4.5. Peretoetused

Teatavates käesolevas uuringus osalevates riikides (**Belgia, Eesti, Prantsusmaa, Itaalia, Madalmaad ja Sloveenia**) ei ole peretoetused seotud rändespetsiifiliste tingimustega, v.a keh-tiva elamisloa olemasolu.

Liikmesriikides, kus on kehtestatud rändespetsiifilised tingimused, on need seotud konkreetse elamisloa omamise või konkreetse tööperioodiga. Poolas on selleks pärast uute õigusnormide jõustumist (1. maist 2014) pikaajaline elamis-luba või teatavat liiki tähtajaline elamis-luba, sealhulgas selline, mis antakse välismaalastele, kellel on õigus töötada (tingimusel, et töö-luba anti kauemaks kui 6 kuud) või kes on tööloa omamise kohustusest vabastatud (v.a üliõpilased). Nagu 2. osas märgitud, kümnes liikmesriigis, kus on mitteosamakselised peretoetused, makstakse neid ainult pikaajalise või alalise elamisloa omanikele, ELi sinise kaardi omanikele ja teadlastele (**Bulgaaria, Tšehhi Vabariik, Ungari, Leedu, Läti, Luksemburg, Malta, Sloveenia, Slovaki Vabariik**¹¹⁰ ja **Ühendkuningriik**).

Teised liikmesriigid, nagu Austria, Küpros, Soome, Iirimaa, Luksemburg ja Rootsi, ei nõua kolmandate riikide kodanikelt pikaajalise elamisloa olemasolu (vähemalt mitte kõigi peretoetuse liikide puhul). Need liikmesriigid kohaldavad peretoetustele juurdepääsuks siiski muid tingimusi, mis on ette nähtud ainult kolmandate riikide kodanikele:

- **Austrias** peab kolmanda riigi kodanik tõendama püsiva elukoha olemasolu riigis (vt käesoleva kokkuvõtva aruande 4. osa);
- **Küprosel** peavad kolmandate riikide kodanikud omama riigis püsivat elukohta vähemalt viimased kolm aastat ja kehtivat elamis-luba sellel ajavahemikul;

- **Soomes**¹¹¹ ja **Rootsis** peab kolmandate riikide kodanikel olema elamis-luba, mille kehtivusaeg on vähemalt üks aasta, ning nende puhul tuleb üksikjuhtumi alusel teha kindlaks, et nad kavatsesid elada Soomes alaliselt ja Rootsis vähemalt ühe aasta;
- **Saksamaal** ei saa hüvitisi taotleda need kolmandate riikide kodanikud, kellele on antud tähtajaline elamis-luba, mida ei saa pikendada (nt hooajatöötajad);
- **Iirimaa** peavad teatavaid peretoetusi saavad kolmandate riikide kodanikud¹¹² iga kuue kuu järel kirjalikult tõendama, et nad töötavad, samal ajal kui liri kodanike puhul kontrollitakse seda pisteliselt;
- **Luksemburgis** peab kolmanda riigi kodanikust lapsel olema kehtiv elamis-luba, et tema vanemad saaksid taotleda peretoetusi.¹¹³ Samuti peavad kolmandate riikide kodanikud olema töötanud sama tööandja heaks enne vanemapuhkusele minekut vähemalt ühe aasta. Viimast nõuet muude peretoetuste puhul ei kohaldata.

3.4.6. Töötushüvitised

11 liikmesriigis (**Austria, Bulgaaria, Tšehhi Vabariik, Soome, Saksamaa, Itaalia, Luksemburg, Malta, Poola, Sloveenia, Ühendkuningriik**) on kehtestatud täiendavaid rändespetsiifilisi tingimusi. **Tšehhi Vabariigis** näiteks sõltub osamakseliste hüvitiste saamise õigus üldiselt kindlustuspõhiste sissemaksete perioodist, kuid mitte töötushüvitiste korral. Juurdepääs osamakselistele töötushüvitistele sõltub elamisloa liigist ja neid hüvitisi saavad ainult alalised elanikud, ELi sinise kaardi omanikud ja ELi kodaniku kui pereliikmeka taasühinemise eesmärgil elamisloa saanud isikud. Samaselt on **Sloveenias** kolmandate riikide kodanikel juurdepääs kombineeritult rahastatud töötushüvitistele, kui neil on teatavat liiki elamis-luba.

¹¹¹ Soomes võetakse elamisloa liiki ja kestust arvesse, kui hinnatakse, kas Soomes olev elukoht on alaline (see annab juurdepääsu peretoetustele ja muudele elukohapõhiste sotsiaalkindlustushüvitistele).

¹¹² EMP kodanike suhtes kohaldatakse samasugust kontrolli.

¹¹³ Ainus erand sellest reeglist tehakse kolmanda riigi kodanikust piiriüleste töötajate laste puhul.

¹¹⁰ Slovaki Vabariigis võib ainult osa neist hüvitistest anda üksnes pikaajalise elamisloa omanikele.

Austrias ja **Saksamaal** saavad kolmandate riikide kodanikud juurdepääsu töötushüvitistele, kui neil on õigus osaleda tööturul. **Bulgaarias** nõutakse lühiajalise, pikendatud või pikaajalise elamis- ja tööloa olemasolu. **Itaalias** nõutakse tööloa, mis kehtib üks või kaks aastat (hooaja-töötajate korral vähem).

Muud nõuded on järgmised: kehtiv elamisluba (**Luksemburg, Hispaania**), elaniku tunnistus (**Malta**), pikaajaline elamisluba, teatavat liiki tähtajaline elamisluba või tööviisa (**Poola**), isiklik kolmeaastase kehtivusega või tähtajatu tööloa (Sloveenia) ja püsiva elukoha nõuete täitmine mitteosamakseliste töötajate toetuse saamiseks¹¹⁴ (**Ühendkuningriik**).

Soomes sõltub töötushüvitiste saamine lisaks muudele nõuetele sellest, kas töötaja isik on registreeritud töötajajana. Töötajajana saab registreerida välisriigi kodaniku, kellele on antud alaline (P) elamisluba või pikaajalise elaniku elamisluba (P-EU), ja isiku, kellel on õigus teha palgatööd pideva (A) või ajutise (B) elamisloa alusel, kui selle elamisloa suhtes ei kehti tööandjaga seotud piirangud.¹¹⁵

3.4.7. Tagatud miinimumvahendid

13 liikmesriiki (**Austria, Belgia, Bulgaaria, Küpros, Saksamaa, Iirimaa, Leedu, Luksemburg, Poola, Portugal, Rootsi, Sloveenia, Ühendkuningriik**) on kehtestanud täiendavad rändespetsiifilised tingimused. Need seonduvad nõudega omada konkreetset elamisluba, riigis viibimise luba või viisat.

- **Austrias** peab kolmandate riikide kodanikel olema alaline elamisluba (vastavalt direktiivile 2003/109/EÜ).
- **Belgias** ja **Leedus** peab isik olema teatavate selle sotsiaalkindlustusliigi alla kuuluvate hüvitiste saamiseks kantud elanike registrisse, mis on võimalik ainult siis, kui tegemist on alalise elanikuga.¹¹⁶ Kõigil riigis seaduslikult elavatel isikutel on siiski õigus saada muid selle liigi alla kuuluvaid hüvitisi.
- **Bulgaarias, Lätis, Poolas** ja **Sloveenias** nõutakse pikaajalist elamisluba, samal ajal kui Küprosel ja Poolas võib pikaajaline elamisluba olla saadud ka teises liikmesriigis (vastavalt direktiivile 2003/109/EÜ), tingimusel et asjaomastele isikutele on selle alusel antud Küprosel ja Poolas ka tähtajaline elamisluba.
- **Bulgaarias** peavad tagatud miinimumvahendeid taotlevad kolmandate riikide kodanikud tegema üldkasulikke tööd 4 tundi nädalas 14 päeva jooksul.
- **Luksemburgis** ja **Portugalis** kohaldatakse konkreetseid vanusenõudeid (Luksemburgis peab taotleja olema vähemalt 25aastane ja elanud pidevalt Luksemburgis viimased 20 aastat).

¹¹⁴Osamakseline töötajajana toetus on kättesaadav kõigile, kes on teinud vajalikul hulgal sissemaksid.

¹¹⁵Soomes kohaldatavate õigusaktide kohaselt puudub kolmanda riigi kodanikul teatavates olukordades õigus saada töötushüvitisi, kuna teda ei peeta Soomes alaliselt elavaks isikuks, isegi kui ta teeb töötamise ajal kindlustuspõhiseid sissemaksid. See probleem esineb peamiselt isikute puhul, kes rändavad Soome otse kolmandatest riikidest. Samane olukord võib tekkida juhul, kui isikul on Soomes töötamist võimaldav elamisluba, kuid ta ei saa töötaks jäädes end töötajajana registreerida, sest elamisluba on piiratud konkreetse tööandjaga.

¹¹⁶Belgias on tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikud kantud välismaalaste registrisse. Neil on juurdepääs teatavatele miinimumsissetulekutele, mis on kättesaadavad belglastele ja alalise elamisloaga isikutele, kuid mitte muudele hüvitistele (kättesaadavad summad on siiski samad).

4. Haldustavad, mis mõjutavad kolmandate riikide kodanike juurdepääsu sotsiaalkindlustusele

Peamised tähelepanekud

Kuues liikmesriigis ei kasutata kolmandate riikide kodanike toetusõiguse kindlaksmääramisel seoses teatavate sotsiaalkindlustushüvitistega kaalutusõigust ja tuginetakse otsuse tegemisel üksnes liikmesriigi õigusaktide sätetele, kuid enamik liikmesriiki kasutab kaalutusõigust mitmel viisil:

- 11 liikmesriigis kasutatakse kaalutusõigust, et määrata kindlaks nii kolmandate riikide kodanike kui ka liikmesriikide kodanike elanikustaatus, eriti mitteosamakseliste hüvitiste andmisel;
- kahes liikmesriigis võib kaalutusõigust kasutada toetuskõlblikkuse tingimustest loobumiseks teatavat liiki sotsiaalkindlustushüvitiste korral (peretoetused ja töötushüvitised) – seda nii kolmanda riigi kodanikust kui ka liikmesriigi kodanikust taotleja puhul;
- kaheksa liikmesriiki võivad kasutada kaalutusõigust olemasolevate rahaliste vahendite kontrollimisel, olenemata kodakondsusest, seoses mitteosamakseliste hüvitiste andmisega;
- ühes liikmesriigis kasutatakse kaalutusõigust selle hindamisel, kas anda erakorralist toetust kolmandate riikide kodanikele, kes on sisenenud riiki hüvitiste saamise kavatsusega;
- valdavalt kasutavad liikmesriigid kaalutusõigust, et hinnata olemasolevatest rahalistest vahenditest sõltuvate ja mitteosamakseliste hüvitiste taotlusi. Osamakseliste hüvitiste korral kasutatakse kaalutusõigust harva.

Kuigi kaalutusõigust kasutatakse nii liikmesriigi kodanikust kui ka kolmanda riigi kodanikust taotlejate puhul enamasti sarnaselt, kujutab see endast kolmanda riigi kodanikust taotlejate jaoks sageli suuremat takistust.

Enamik liikmesriike, kes kasutavad teatavat kaalutusõigust, on otsuseid tegevate ametnike jaoks välja töötanud meetodilised juhendid ja koolituse, näiteks eeskirjad, ringkirjad, suunised, ajutine toetus ja koolitus.

Enamikus liikmesriikides võib teatavate sotsiaalkindlustushüvitiste – eelkõige tagatud miinimumvahendite – taotlemine avaldada negatiivset mõju sisserändaja õiguslikule staatusel elamisloa pikendamise, naturalisatsiooni või perekonna taasühinemise menetluses. Mõnikord võib sotsiaalabi taotlemine põhjustada alalise elamisloa pikendamise, naturalisatsiooni või perekonna taasühinemise taotluse rahuldamata jätmist.

Enamikus liikmesriikides on kättesaadavad tõlke- ja teabeteenused ning muud tugiteenused, mis aitavad kolmandate riikide kodanikel saada juurdepääsu sotsiaalkindlustusele.

Selles osas uuritakse teatavaid haldustavasid, mis võivad tahtlikult või tahtmatult mõjutada kolmandate riikide kodanike juurdepääsu sotsiaalkindlustushüvitistele. Need on järgmised: i) kas ja kuidas kasutavad otsuseid tegevad ametnikud kolmandate riikide kodanike ja liikmesriikide kodanike puhul kaalutusõigust, et määrata kindlaks nende õigus saada teatavaid hüvitisi, ii) kas sotsiaalkindlustuse taotlemine mõjutab kolmanda riigi kodaniku õiguslikku staatust näiteks elamisloa pikendamisel või naturalisatsiooni või perekonna taasühinemise taotlemisel, kui need menetlused sõltuvad üksikisiku võimest end ülal pidada, ja iii) kas sotsiaalkindlustushüvitistele või -programmidele juurdepääsu saada soovivatele kolmandate riikide kodanikele on kättesaadavad tõlke- ja muud tugiteenused.

4.1. KAALUTLUSÕIGUS TOETUSKÕLBLIKKUSE KINDLAKSMÄÄRAMISEL

Liikmesriigid seisavad sotsiaalkindlustusalaste õigusaktide rakendamisel probleemi ees, et nad peavad kohaldama ühtseid toetuskõlblikkuse eeskirju, milles võetakse arvesse üksikute taotlejate väga erinevaid asjaolusid. Mitmes liikmesriigis on see probleem lahendatud kaalutusõiguse kasutamise, mis tähendab, et otsuseid tegevatel ametnikel, kes vastutavad taotluste hindamise eest, lubatakse kasutada teatavat kaalutusõigust selle kindlaksmääramisel, kas toetuskõlblikkuse tingimused on üksiku taotleja kõiki asjaolusid arvesse võttes täidetud. Otsuseid tegevate ametnike puhul on kaalutusõiguse kasutamise tavaliselt piiratud teatavate eeskirjade rakendamisega, mis on asjakohastes õigusaktides tahtlikult paindlikult sätestatud. See paindlikkus võib olla eriti kasulik kolmandate riikide kodanike sotsiaalkindlustusnõuete haldamisel, kuna rändajate konkreetsed asjaolud on sageli väga erinevad; kaalutusõigust kasutatakse siiski sageli ka teiste taotlejate sotsiaalkindlustusnõuete hindamisel. Selles osas käsitletakse ka liikmesriikide võetud meetmeid, mille eesmärk on tagada otsuseid tegevatele ametni-

kele koolituse, suuniste ja muude juhiste pakumise kaalutusõiguse järjepidev kasutamine.

Mitmes liikmesriigis (**Prantsusmaa, Itaalia, Läti, Leedu, Luksemburg ja Hispaania**) ei kasutata sotsiaalkindlustusnõuete hindamisel kaalutusõigust. Neis liikmesriikides hinnatakse taotlusi vastavalt riigi õigusaktides sätestatud ammen-davale kriteeriumide loetelule. **Itaalias** näiteks peab erakorralistel juhtudel, kui isiku toetuskõblikkust ei saa kindlaks määrata, tegema otsuse pädev kohtunik.

Enamikus liikmesriikides (**Austria, Belgia, Bulgaaria, Küpros, Tšehhi Vabariik, Eesti, Soome, Saksamaa, Ungari, Iirimaa, Malta, Madalmaad, Poola, Portugal, Slovaki Vabariik, Sloveenia, Rootsi ja Ühendkuningriik**) võimaldavad osa või kõigi hüvitiste toetuskõlblikkuse eeskirjad kasutada otsuseid tegevatel ametnikel teatavat kaalutusõigust. 4. lisas on esitatud kõnealuse kaalutusõiguse ülevaade liikmesriikides olemasolevate sotsiaalkindlustushüvitiste kategooriate lõikes.

Madalmaades kasutatakse kaalutusõigust kõigi MISSOCI sotsiaalkindlustushüvitiste kategooriate puhul, mida käsitletakse käesoleva uuringu 3. osas (st tervishoid, rahalised haigus-hüvitised, vanemahüvitised, vanaduspensionid ja -hüvitised, peretoetused, töötushüvitised ja tagatud miinimumvahendid).

Soomes ei kasuta otsuseid tegevad ametnikud kaalutusõigust üksikute sotsiaalkindlustusnõuete hindamisel. Kaalutusõigust kasutatakse varem, kui otsuseid tegev ametnik määrab kindlaks, kas taotleja elamist Soomes saab pidada alaliseks või ajutiseks. See otsus mõjutab omakorda taotleja õigust Soome elukohapõhiste sotsiaalkindlustushüvitistele (mis moodustavad kõigist hüvitistest märkimisväärse osa).¹¹⁷

¹¹⁷Erandiks on tagatud miinimumvahendite alla kuuluv sotsiaallabi, mille puhul kontrollitakse olemasolevaid rahalisi vahendeid ja millega kaasneb seega kaalutusõiguse kasutamine.

Valdavalt kasutavad liikmesriigid kaalutusõigust, et hinnata olemasolevatest rahalistest vahenditest sõltuvate ja mitteamakseliste hüvitiste taotlusi. Kaalutusõigust kasutatakse harva osamakseliste hüvitiste korral, kuna need sõltuvad harilikult rangelt mõõdetavatest kriteeriumidest, näiteks sellest, mitu kuud on sisemakseid tehtud. Erandeid siiski esineb: näiteks **Eestis** hinnatakse seda, kas anda (osamakselisi) töötushüvitisi välismaal töötanud isikutele.

Otsuseid tegevad ametnikud võivad kasutada sotsiaalkindlustusnõuete hindamisel kaalutusõigust mitmel juhul, sealhulgas:

- hinnates taotleja elanikustaatust (st riigiga seotuse tugevust) (**Austria, Küpros, Eesti, Saksamaa¹¹⁸, Iirimaa, Soome, Malta, Madalmaad, Poola, Rootsi, Ühendkuningriik**);
- otsustades seda, kas loobuda teatavate toetuskõlblikkuse tingimuste kohaldamisest (**Belgia, Tšehhi Vabariik**);
- hallates teatavate hüvitistega seoses teostatavat olemasolevate vahendite kontrolli (**Belgia, Bulgaaria, Eesti, Soome, Ungari, Poola, Portugal, Sloveenia, Slovaki Vabariik**);
- otsustades seda, kas anda erakorralist toetust isikutele, kes on sisenenud liikmesriiki kavatsusega saada sotsiaaltoetusi (**Saksamaa**).

Neid juhtumeid käsitletakse käesoleva osa ülejäänud punktides.

4.1.1. Kaalutusõigus taotleja elanikustaatuse hindamisel

Mitmes liikmesriigis (**Austria, Küpros, Eesti, Saksamaa¹¹⁹, Soome, Iirimaa, Malta, Madalmaad, Poola, Rootsi ja Ühendkuningriik**) kasutatakse teatavat kaalutusõigust sotsiaalkindlustushüvitiste taotleja elanikustaatuse (riigiga seotuse aste) hindamisel. Taotleja ja liikmesriigi seotuse tugevusele viitamiseks kasutatakse

¹¹⁸Saksamaal ei kasutata kaalutusõigust siiski seoses töötajate põhitoetusega.

¹¹⁹Saksamaal ei kasutata kaalutusõigust siiski seoses töötajate põhitoetusega.

inglise keeles eri termineid, sealhulgas „ordinary residence” (tavaline elukoht), „usual residence” (peamine elukoht), „habitual residence” (püsiv elukoht), „centre of interest” (huvide kese), „permanent residence” (alaline elukoht) ja „focal point” (huvide keskpunkt).

Termin „habitual residence” (püsiv elukoht) on sageli määratletud siseriiklike õigusaktidega, kuigi Euroopa Kohtu praktika määruses (EÜ) nr 1408/71 (nüüd määrus (EÜ) nr 883/2004) ja määruses (EÜ) nr 987/2007 sätestatud elukoha mõiste rakendamise kohta on aidanud tagada teatava järjekindluse selle termini kohaldamisel liikmesriikides. Euroopa Kohus märkis, et selle puhul tuleks muu hulgas arvesse võtta liikmesriigis tegelikult elamise pikkust, järjepidevust ja üldist iseloomu, liikmesriiki saabumise põhjuseid ja taotleja huvide keset.¹²⁰ Euroopa Komisjon on koostanud ka suunised, et aidata liikmesriikidel kohaldada sotsiaalkindlustusega seoses püsiva elukoha nõudeid.¹²¹

Konkreetselt hüvitisest olenevalt võib taotlejal olla vaja tõendada erinevat seotuse astet. Sellega seoses kohaldatakse kaht liiki kaalutusõigusel põhinevat hindamist:

- hindamine, mille eesmärk on kontrollida, kas taotleja tavaline elukoht asub riigis, kuid seejuures ei eeldata, et taotleja kavatseb riigis alaliselt elada;
- hindamine, mille eesmärk on kontrollida, kas taotleja elukoht või seotus riigiga on alalisema iseloomuga.

Neid analüüsitakse allpool.

¹²⁰Tuleb siiski märkida, et see kohtupraktika käsitleb ELi võrre töötajate olukorda liikumisvabaduse kontekstis. Kohtuotsus C-90/97: Swaddling (EKL 1999, lk I-1075), kohtuotsus C-76/76: Di Paolo (EKL 1977, lk 315, punktid 17–20) ja kohtuotsus C-102/91: Knoch, (EKL 1992, lk I-4341, punktid 21–23).

¹²¹„Practical Guide on the Applicable Legislation in the European Union (EU), the European Economic Area (EEA) and Switzerland”, Euroopa Komisjon, detsember 2013. See juhend kehtib ka ELi võrre töötajate seisundi suhtes liikumisvabaduse kontekstis.

Kaalutusõigusel põhinev hindamine, et kontrollida taotleja tavalise elukoha olemasolu

Sellist kaalutusõigusel põhinevat hindamist teostavad otsuseid tegevad ametnikud **lirimaal** ja **Ühendkuningriigis**¹²² seoses tervishoiuteenustega ja Poolas peamiselt sotsiaalabi puhul.

- **lirimaal** sõltub tasuta juurdepääs tervishoiuteenustele sellest, kas taotleja vastab riigis tavaliselt elamise tingimusele, mis tähendab, et taotleja on elanud või kavatseb elada riigis vähemalt ühe aasta. Tõendamiskohustus lasub kolmanda riigi kodanikul, kes peab esitava vajalikud tõendid.
- **Ühendkuningriigis** on parlamendi lordide koda määratlenud tavalise elukoha järgmiselt: „isiku elukoht konkreetse kohas või riigis, mille ta on valinud vabatahtlikult, et sinna kas lühikeseks või pikaks ajaks elama asuda”. Isik võib saada tavaliseks elanikuks kohe Ühendkuningriiki saabumisel ja kolmandate riikide kodanikel ei pea selleks olema kavatsust elada Ühendkuningriigis alaliselt.¹²³
- Poolas peab sotsiaalabi taotlev kolmanda riigi kodanik omama elukohta ja viibima füüsiliselt Poolas. Selle kontrollimiseks vestlevad ametnikud taotlejaga tema elukohas.

Kaalutusõigusel põhinev hindamine, et tõendada alalisema elukoha või riigiga seotuse olemasolu

Mitmes liikmesriigis peavad teatavaid sotsiaalkindlustushüvitisi taotlevad isikud tõendama alalisema elukoha või riigiga seotuse olemasolu. Neis liikmesriikides kasutavad otsuseid tegevad ametnikud kaalutusõigust selle hindamisel, kas liikmesriik on taotleja „püsiv elukoht” (**Küpros**,

lirimaa, **Madalmaad**, **Ühendkuningriik**), „huvide kese” (**lirimaa**, **Rootsi**), „peamine elukoht” (**Saksamaa**¹²⁴) „alaline elukoht” (**Soome**), „huvide keskpunkt” (**Eesti**) või „kindel elukoht” (**Malta**).

Austria, **Küpros**, **lirimaa**, **Madalmaad** ja **Ühendkuningriik** kohaldavad püsiva elukoha nõudeid,¹²⁵ et määrata kindlaks tiheda seose olemasolu taotleja ja selle riigi vahel, kellelt hüvitist taotletakse.

- **Rootsis** hindab Rootsi Sotsiaalkindlustusamet elukohapõhiste hüvitiste määramisel seda, kas Rootsi on taotleja „huvide kese” ja tegelik alaline elukoht, mitme otsustava teguri põhjal.
- **Soomes**, kus enamik sotsiaalkindlustushüvitisi on elukohapõhised, peavad otsuseid tegevad ametnikud kasutama kaalutusõigust, et määrata kindlaks, kas taotleja elab alaliselt Soomes. Kaalutusõigust kasutavad eri ametiasutused, nagu Sotsiaalkindlustusamet (KELA) ja omavalitsusasutused, olenevalt sotsiaalkindlustushüvitiste liigist.
- **Eestis** kasutatakse teatavat kaalutusõigust teises riigis töötanud ja töötuskindlustushüvitist taotleva isiku puhul, et määrata kindlaks, kas Eestit saab pidada taotleja „huvide keskpunktiks”.
- **Saksamaal** on teatavat liiki sotsiaalkindlustushüvitiste korral, mis eeldavad püsiva elukoha olemasolu, vajalik, et taotleja isiklikest asjaoludest ilmneks, et tema elukoht ei ole ajutine.
- **Maltas** hinnatakse taotleja elukoha olemasolu mitme nõutava dokumendi põhjal, mis tõendavad, et taotlejal on „kindel aadress, kus ta elab”.

Taotleja elanikustaatuse kindlaksmääramiseks võib taotleja isiklike asjaolude hindamisel uurida paljusid otsustavaid tegureid. **Küprosel** ja **Madalmaades** hinnatakse püsiva elukoha nõuete täitmist vastavalt määruse nr 987/2009 (milles sätestatakse määruse (EÜ) nr 883/2004

¹²²Ühendkuningriigis seda siiski muudetakse. Kui sisserändeseadusega (võeti vastu 1. mail 2014) ettenähtud muudatused on täielikult rakendatud, peab enamik tähtajalise elamislooga kolmandate riikide kodanikke, kes elavad Ühendkuningriigis kauem kui kuus kuud, maksma lisatasu ja tasuta juurdepääs on ainult alalistel elanikel ning pagulastel ja täiendava kaitse all olevatel isikutel, mitte neil, keda käsitatakse tavalise elanikuna. Need muudatused on rakendamisel.

¹²³Kuigi see tervishoiu puhul muutub, hinnatakse Ühendkuningriigis mitteosamakseliste peretoetuste puhul endiselt seda, kas isik on tavaline elanik või mitte.

¹²⁴Saksamaal ei kasutata kaalutusõigust siiski seoses töötisjate põhitoetusega.

¹²⁵Püsiva elukoha nõudeid kohaldatakse samuti või peamiselt piiriüleles olukorras olevatele ELi kodanikele.

(sotsiaalkindlustussüsteemide koordineerimise kohta) rakendamise kord) artiklis 11 sätestatud kriteeriumidele, mis on esitatud kõrval 7. kastis.

Eestis, Soomes, Iirimaa, Poolas, Rootsis ja Ühendkuningriigis otsustatakse taotleja isiklike asjaolude arvessevõtmise üle mitme teguri alusel, mis on esitatud allpool tabelis 6.

Tabel 6. Elamiskoha nõuete kohaldamisel arvesse võetavad tegurid

Tegurid	Liikmesriigid
Liikmesriigis viibimise (kavandatud) kestus	Eesti, Iirimaa, Soome, Rootsi, Ühendkuningriik
Perekondlikud sidemed	Iirimaa, Soome, Poola, Rootsi, Ühendkuningriik
Kutsetegevus	Iirimaa, Poola, Rootsi, Ühendkuningriik
Töölepingu kestus	Eesti, Soome, Iirimaa, Rootsi, Ühendkuningriik
Ühiskonda integreerimise tõendid, nt mõne klubi liikmelisus	Iirimaa, Ühendkuningriik
Liikmesriigis vara olemine	Iirimaa, Ühendkuningriik
Päritoluriigis vara olemine	Iirimaa, Ühendkuningriik
Päritoluriigist lahkumise / liikmesriiki tulemise põhjused	Eesti, Ühendkuningriik
Tihedad isiklikud ja tööalased sidemed elukohariigiga	Eesti, Iirimaa, Poola, Ühendkuningriik
Liikmesriigis maksude maksmine	Soome

4.1.2. Kaalutusõigus sotsiaalkindlustushüvitistega seotud toetuskõlblikkuse tingimustest loobumisel

Kaalutusõigust saab kasutada otsuse tegemisel loobuda konkreetsete sotsiaalkindlustushüvitiste puhul teatavate toetuskõlblikkuse tingimuste kohaldamisest (**Belgia** ja **Tšehhi Vabariik**). Mõlemas liikmesriigis kohaldatakse seda võimalust ühtmoodi nii kolmanda riigi kodanikust kui ka liikmesriigi kodanikust taotlejate suhtes. Järgmistest näidetest selgub, kuidas see võimalus võib olla oluline eelkõige kolmandate riikide kodanike jaoks.

7. kast. Määruse nr 987/2009 artiklis 11 sätestatud kriteeriumid:

- a) asjaomaste liikmesriikide territooriumil viibimise kestus ja järjepidevus;
- b) isiku olukord, sealhulgas:
 - i) mis tahes teostatavate tegevuste olemus ja eripära, eelkõige koht, kus isik tavaliselt neid tegevusi teostab, tegevuse stabiilsus ning mis tahes töötegemiseks sõlmitud lepingu kestus;
 - ii) perekonnaseis ja perekondlikud sidemed;
 - iii) mis tahes tasustamata tegevuste teostamine;
 - iv) õpilaste puhul tulullikas;
 - v) tema elukoha olukord, eelkõige see, kui alaline see elukoht on;
 - vi) liikmesriik, mida peetakse maksustamise tähenduses

- **Belgia** võib näiteks sotsiaalministeerium kasutada kaalutusõigust, et teha erandeid teatavatest peretoetuste tingimustest, sealhulgas erandeid tingimustest, mille kohaselt laps peab üles kasvama Belgias, laps ja see pereliige, kellele peretoetused määratakse, peavad kokku kuuluma ning laps peab saama hariduse Belgias.
- **Tšehhi Vabariigis** võib töö- ja sotsiaalministeerium loobuda peretoetuste ja eestkostel või perekonnas hooldamisel oleva lapse toetusega seotud tingimuste kohaldamisest (nt tingimus, et kolmanda riigi kodanik peab olema pikaajaline elanik).

4.1.3. Kaalutusõiguse kasutamine olemasolevate vahendite kontrollimisel seoses mitteosamakseliste hüvitiste andmisega

Kuigi see ei ole konkreetselt rändega seotud, kasutab osa liikmesriike (**Belgia, Bulgaaria, Eesti, Soome, Ungari, Poola, Portugal, Sloveenia**) kaalutusõigust hindamisel, kas isikul on õigus saada mitteosamakselisi hüvitisi, mille puhul kontrollitakse olemasolevaid vahendeid. Tavaliselt on tegemist üldise hindamisega, mida

kohaldatakse hüvitiste iseloomu tõttu, mis eeldab isiku majandusliku olukorra hindamist tema kodakondsusest olenemata, st seda kohaldatakse nii liikmesriikide kodanike kui ka kolmandate riikide kodanike suhtes, kellel on õigus saada teatavaid hüvitisi.

- **Belgias** nimetatakse seda kontrolli sotsiaalseks hindamiseks: sotsiaaltöötaja hindab fakte, et määrata kindlaks taotleja majanduslik olukord.
- **Bulgaarias** ja **Poolas** vastutavad sotsiaali osakonna või kohalike sotsiaalabikeskuste sotsiaaltöötajad sotsiaali saamise õiguse kasutamise tingimuste kindlaksmääramise eest: nad kontrollivad isiku ja/või perekonna kodu, hindavad dokumente ja koguvad teavet.
- **Eestis** kaalutakse isikule kuuluvate varade hindamisel, kas need varad on piisavad, et tagada isiku toimetulek. Varade väärtus on kõnealusel hindamisel vähem olulisem kui see, millist sisetulekut võib isik sellest varast saada.

Tabel 7. Olemasolevate vahendite kontrollimisel arvesse võetavad tegurid

Tegurid	Liikmesriigid
Isiklik ja/või perekonna sissetulek	Belgia, Bulgaaria, Eesti, Soome, Ungari, Poola, Portugal, Sloveenia
Eluaseme olemasolu	Belgia, Poola, Portugal
Kinnisvara omamine	Belgia, Bulgaaria, Eesti, Soome, Poola, Portugal
Varade omamine	Belgia, Eesti, Soome
Perekonnaseis	Belgia, Bulgaaria, Ungari, Poola, Portugal, Sloveenia
Tervislik seisund	Belgia, Bulgaaria, Poola, Sloveenia
Töölane staatus	Belgia, Bulgaaria, Poola
Haridustase	Bulgaaria
Vanus	Bulgaaria
Valmisolek töötada	Belgia, Eesti
Muud isiklikud asjaolud	Bulgaaria, Poola

4.1.4. Kaalutusõiguse kasutamine hindamisel, kas anda erakorralist toetust isikutele, kes on sisenenud liikmesriiki sotsiaaltoetuste saamise kavatsusega

Saksamaal ei saa teatavaid sotsiaaltoetusi taotleda, kui riiki sisenemise põhjuseks oli kavatsus saada sotsiaalkindlustushüvitisi või kui elamisõigus on üksnes töö otsimise eesmärgil. Riigi kohtupraktika kohaselt on isikutel, kes sisenesid kavatsusega saada sotsiaalkindlustushüvitisi, õigus saada erakorralist rahalist toetust, mis katab päritoluriiki tagasipöördumise kulud ja tasud. Kaalutusõigusel põhinev otsus, kas anda erakorralist toetust, tehakse üldiste asjaolude (nt kas isikul on pereliikmeid, kellel on õigus jääda Saksamaale) ja muude tegurite (nt varasema riigis elamise kestus, tervislik seisund ja reisimisvõime) alusel; lisaks eeldab see, et isikul puudub õigus tööotsijate põhikindlustusele.

4.2. METOODILISED JUHISED OTSUSEID TEGEVATELE AMETNIKELE, KES KASUTAVAD KAALUTLUSÕIGUST

Mitmes liikmesriigis antakse otsuseid tegevatele ametnikele metoodilisi juhiseid kaalutusõiguse järjekindlaks kasutamiseks (**Belgia, Bulgaaria, Tšehhi Vabariik, Soome, Eesti, Iirimaa, Itaalia, Madalmaad, Poola, Portugal, Sloveenia, Rootsi ja Ühendkuningriik**). Juhiseid võidakse anda eeskirjade, suunistena, koolituse ja ajutise toetusena ning internetimaterjalidena.

Eeskirjad

Belgias, Eestis, Iirimaa ja Itaalias on välja antud eeskirjad, milles antakse otsuseid tegevatele ametnikele kaalutusõiguse kohaldamise kohta juhiseid. **Belgias** sisaldab ministri juhis töötushüvitistega seotud toetuskõlblikkuse eeskirjade erandide loetelu. **Eestis** on tugimaterjalidena välja töötatud asjaomaseid õigusnorme käsitlevad seletuskirjad. Nii **Eestis** kui ka **Itaalias** antakse eeskirjades juhiseid kohtuotsuste kohta, milles käsitletakse konkreetseid sotsiaalkindlustus- ja hoolekandeseadustega seotud küsimusi.

Suunised

Bulgaarias, Eestis, Soomes, Iirimaa, Madalmaades, Rootsis ja Ühendkuningriigis on välja töötatud suunised, mis pakuvad otsuseid tegevatele ametnikele tuge sotsiaalkindlustustaotluste hindamisel. **Soomes** andis sotsiaal- ja tervishoiuministerium muude suuniste kõrval välja käsiraamatu, mis sisaldab soovitusi sotsiaalabi-seaduse kohaldamiseks, ning KELA andis välja kindlustusalase juhendi, mis sisaldab üksikasjalikku teavet elukohapõhist sotsiaalkindlustust puudutavate otsuste tegemise kohta. **Iirimaa** on otsuseid tegevate ametnike jaoks välja antud tegevussuunised, mis sisaldavad püsiva elukoha nõudeid käsitlevaid juhiseid. **Madalmaades** on teabekogumise vahendina välja antud taotlejatele suunatud näidisküsimustikud.

Koolitus ja toetus

Koolitust ja toetust vastutavatele ametiasutustele pakutakse **Belgias, Bulgaarias, Eestis, Soomes, Saksamaal, Iirimaa, Poolas, Sloveenias ja Ühendkuningriigis**. **Eestis** saavad kohaliku omavalitsuse töötajad osaleda erinevatel koolitusüritustel, sealhulgas haldusmenetlustes kaalutusõiguse kasutamist käsitlevatel koolitustel. **Tšehhi Vabariigis** korraldas EURES 2013. aastal sellekohase seminari. **Iirimaa** ja **Ühendkuningriigis** pakutakse esmatasandi töötajatele koolitust püsiva elukoha tingimuse kohaldamise kohta.

Internetimaterjalid

Belgias, Soomes ja Iirimaa on otsuseid tegevatel ametnikel juurdepääs internetimaterjalidele, mis aitavad neil otsuseid teha. **Belgias** sisaldab tehniline portaal juhiste andmebaasi, õigusi käsitlevaid praktilist juhiseid ja õigusnormide selgitusi. **Soomes** pakub sotsiaalkindlustusamet KELA uutele ametnikele veebikursusi (baaskursus ja edasijõudnute kursus kindlustusalaste otsuste kohta). **Iirimaa** on sotsiaalkaitseministeriumi veebilehel ja intranetis avaldatud suunised.

4.3. SOTSIAALKINDLUSTUSE TAOTLEMISE MÕJU KOLMANDATE RIIKIDE KODANIKE ÕIGUSLIKULE STAATUSELE

Teatavate sotsiaalkindlustushüvitiste taotlemisel võib olla negatiivne mõju kolmandate riikide kodanike õiguslikule staatusele elamisloa pikendamise menetluses või pikaajalise elamisloa, naturalisatsiooni või perekonna taasühinemise taotlemisel.

See negatiivne mõju on ette nähtud nii teadlaste riiki lubamist käsitleva direktiiviga (artikli 10 lõige 1 koosmõjus artikli 6 lõike 2 punktiga b), mille kohaselt peab teadlasel olema piisavalt igakuiseid toimetulekuvahendeid, et katta oma kulutused „ilma liikmesriigi sotsiaalisüsteemita“, kui ka ELi sinist kaarti käsitleva direktiiviga (artikli 9 lõike 3 punkt b), millega lubatakse liikmesriikidel teadlase või ELi sinise kaardi omaniku elamisloa tühistada või selle pikendamisest keelduda, kui asjaomasel isikul puuduvad piisavad toimetulekuvahendid oma kulutuste katmiseks ilma liikmesriigi sotsiaalisüsteemita. ELi sinise kaardi omaniku elamisloa võib ka tühistada või selle pikendamisest keelduda, kui asjaomane isik on olnud töötu kauem kui kolm järjestikust kuud või kui ta on ELi sinise kaardi kehtivuse ajal olnud mitu korda töötu.

4.3.1. Mõju elamisloa pikendamisele

Mitmes liikmesriigis peavad elamisloa pikendamist taotlevad isikud tõendama lisaks muude toetuskõlblikkuse tingimuste täitmisele alljärgneva olemasolu:

- piisavad toimetulekuvahendid (**Austria, Bulgaaria, Tšehhi Vabariik, Eesti, Soome, Saksamaa, Iirimaa, Läti, Leedu, Luksemburg, Madalmaad, Poola, Slovaki Vabariik, Ühendkuningriik**). Tuleb märkida, et enamikus rändirektiivides on piisavate toimetulekuvahendite tõendamine tavapärane tingimus elamisloa andmisel (ja pikendamisel);

- töötamine (**Belgia, Soome**¹²⁶, **Luksemburg**¹²⁷ ja **Poola**¹²⁸) ja/või
- tervisekindlustus (**Austria, Belgia, Saksamaa, Ungari, Leedu, Poola**).

Mõnes liikmesriigis võidakse tähtajalise elamisloaga kolmanda riigi kodaniku elamisloaotlus jätta rahuldamata või elamisloa võidakse tühistada, kui isik saab teatavaid sotsiaalkindlustushüvitisi (**Austria, Belgia**¹²⁹, **Tšehhi Vabariik, Eesti, Soome, Saksamaa, Iirimaa, Luksemburg, Madalmaad, Poola**¹³⁰, **Portugal, Slovaki Vabariik**). Peaaegu kõigil juhtudel on tegemist sotsiaalabimarketega (tagatud miinimumvahendid). Teatavatel juhtudel (nt **Belgia, Luksemburg ja Portugal**) võib töötushüvitiste ja (Belgia puhul) rahaliste haigushüvitiste saamine mõjutada ka elamisloa pikendamist. **Belgias ja Portugalis** otsustatakse see üksikjuhtumi alusel. Luksemburgis saab kolmanda riigi kodaniku tähtajalist elamisloa pikendada ainult kuni ühe aasta võrra, kui asjaomane isik saab elamisloa pikendamise taotlemise ajal töötushüvitisi.

Eestis, Luksemburgis ja Slovaki Vabariigis võidakse ELi sinise kaardi omaniku elamisloa tühistada või selle pikendamisest keelduda, kui asjaomane isik taotleb mitteosamakselisi hüvitisi. **Eestis** ei pikendata või tühistatakse ELi sinise kaardi omaniku elamisloa, kui asjaomane isik on saanud toimetulekutoetust. Politsei- ja Piirivalveametil puudub siiski vahetu juurdepääs sotsiaalabihüvitiste ja -toetuste andmebaasile ning ta peab tegema selle teabe saamiseks päringu

¹²⁶Kui elamisloa taotlemise aluseks on töötamine.

¹²⁷Sinise kaardi omanike puhul ei põhjusta töötushüvitiste taotlemine elamisloa tühistamist, välja arvatud juhul, kui töötus kestab üle kolme kuu või kui isik on elamisloa kehtivuse ajal mitu korda töötü. Palgatöötajate puhul pikendatakse elamisloa ainult kuni ühe aasta võrra, juhul kui elamisloa pikendamine toimub ajavahemikul, mil isik saab töötushüvitisi.

¹²⁸Kui elamisloa taotlemise aluseks on töötamine.

¹²⁹Sisserändeministeerium võib üksikjuhtumi alusel siiski teistiti otsustada.

¹³⁰See kehtib ainult nende kolmandate riikide kodanike kohta, kellel on teistes liikmesriikides saadud ELi pikaajalise elaniku staatus, mille alusel neile anti Poolas tähtajaline elamisloa, sest ainult sellel kolmandate riikide kodanike rühmal (ajutise elamisloa omanikud) on õigus saada Poolas sotsiaalabi.

sotsiaalministeeriumile. 2013. aastal ei olnud ühtegi juhtumit, kus ELi sinise kaardi omaniku elamisloa oleks toimetulekutoetuse saamise tõttu tühistatud, ja pädev asutus ei esitanud ka ühtegi päringut. **Luksemburgis** tühistatakse ELi sinist kaarti omava töötaja elamisloa, kui isik on olnud üle kolme kuu töötü.

8. kast. Kaalutusõiguse kasutamine elamisloa pikendamise hindamisel Soomes

Kuigi Soomes võidakse tähtajaline elamisloa piisavate rahaliste vahendite puudumisel tühistada, võetakse siiski arvesse üldist hinnangut, mis puudutab isiklikke asjaolusid ja isiku sidemeid Soomega. Elamisloa tühistamist võidakse pidada ebamõistlikuks, kui kolmanda riigi kodaniku sissetulek vähenes alljärgneva tagajärjel:

- haigus;
- õnnetusjuhtum;
- lapse sünd;
- ajutiselt töötü olek põhjustel, mille üle puudus taotlejal kontroll.

Teatavates liikmesriikides kasutatakse selles protsessis kaalutusõigust.

- **Irimaal** kasutavad sisserändeametnikud kaalutusõigust näiteks kolmanda riigi kodaniku elamisloa sidumisel teatavate tingimustega. Kui sisserändeametnik teeb otsuse, milliseid tingimusi isiku elamisloale lisada, peab ta võtma arvesse kõiki asjaolusid, sealhulgas isiku sissetulek, teenimisvõime ja muud rahalised vahendid.
- Nagu eespool 8. kastis märgitud, **Soomes** võib kaalutusõigust üksikjuhtudel kasutada, isegi kui kolmanda riigi kodanikul puuduvad piisavad rahalised vahendid.
- **Saksamaal** võidakse kaalutusõigust kasutades otsustada saata riigist välja kolmanda riigi kodaniku pereliikmed, kellel endal puudub elamisõigus, juhul kui nad taotleavad sotsiaalkindlustushüvitisi.
- **Slovaki Vabariigis** peavad asjaomased ametiasutused kontrollima, millist mõju avaldab isikule ja tema eraelule ajutise/pikaajalise

elamisloa tühistamine, kui piisavate toimetulekuvahendite olemasolu tingimus ei ole täidetud.

Hispaanias seevastu on kolmanda riigi kodaniku elamisloa pikendamise üks selgeid aluseid see, kui ta saab osamakselisi hüvitisi ja/või mitteamakselisi hüvitisi, mille eesmärk on hõlbustada kolmanda riigi kodaniku sotsiaalset integreerimist või integreerimist tööturule.

4.3.2. Mõju naturalisatsiooni taotlemisele

Austrias, Belgias, Bulgaarias, Tšehhi Vabariigis, Eestis, Saksamaal, Iirimaa¹³¹ ja Madalmaades võib sotsiaalkindlustushüvitiste – eriti tagatud miinimumvahendite – taotlemisel olla kolmanda riigi kodaniku jaoks negatiivne mõju naturalisatsiooni taotlemisel. **Bulgaarias, Eestis, Saksamaal ja Madalmaades** on kolmanda riigi kodaniku naturaliseerimise tingimuseks tõendamise, et isikul on ilma sotsiaalkindlustussüsteemi abita piisav sissetulek. Enamasti puudutab see sotsiaalabimakseid, kuid naturalisatsiooni taotlemisele võib teatavates riikides avaldada mõju ka muude sotsiaalkindlustusmaksete saamine (nt vajaduspõhiste peretoetuste saamine **Eestis**). **Belgias** eeldab naturaliseerimine teatava töökogemuse ja kindlustuspõhiste sissemaksete konkreetse summa tõendamist. **Iirimaa** ei nõuta küll piisava sissetuleku tõendamist, kuid sotsiaalkindlustuse kasutamisel võivad olla negatiivsed tagajärjed naturalisatsioonile, välja arvatud juhul, kui sotsiaalkindlustuse kasutamiseks olid mõjuvad põhjused.¹³²

4.3.3. Mõju perekonna taasühinemisele

Sotsiaalkindlustushüvitiste – eriti tagatud miinimumvahendite – taotlemine võib avaldada negatiivset mõju ka perekonna taasühinemisele.

sele, juhul kui selliste maksetega hüvitatakse stabiilse, korrapärase ja piisava sissetuleku puudumise¹³³ (**Austria, Belgia, Bulgaaria, Eesti, Soome, Saksamaa, Iirimaa, Läti, Madalmaad, Poola** (kuigi mitte otseselt), **Portugal, Sloveenia, Hispaania, Rootsi**).

Osas liikmesriikides (nt **Bulgaaria, Saksamaa, Iirimaa, Luksemburg, Poola**) võidakse elamisloataotlus perekonna taasühinemiseks jätta rahuldamata, kui kolmanda riigi kodanik ei suuda oma ülalpeetavaid pereliikmeid rahaliselt ülal pidada. Teistes liikmesriikides ei saa sotsiaalkindlustusmaksed arvestada sissetulekuallikana, mida kasutatakse selle tõendamiseks, et taotleja suudab oma pereliikmeid ülal pidada (nt **Prantsusmaa, Iirimaa ja Hispaania**).

Belgias ei võeta näiteks miinimumsissetulekuid (nt integratsioonihüvitis, sotsiaalabi, tagatud lapsehüvitised) ega lapsetoetusi ja töötutele noortele ettenähtud hüvitisi taotleja sissetulekute arvutamisel arvesse. Perekonna taasühinemise taotlust ei jäeta siiski automaatselt rahuldamata, kui taotlejal puudub piisav stabiilne sissetulek. Pädevad ametiasutused hindavad kogu perekonna vajadusi ja otsus tehakse selle analüüsi põhjal.

Seevastu teistes liikmesriikides, näiteks **Sloveenias**, võivad perekonna taasühinemist taotlevad isikud võtta arvesse kõiki rahastamisallikaid, sealhulgas sotsiaalkindlustusmaksed, et tõendada piisavate rahaliste vahendite olemasolu pereliikmete ülalpidamiseks.¹³⁴

¹³¹Järeldus põhineb valitsusvälise organisatsiooni uuringul.

¹³²2011. aastal kehtestati naturalisatsioonitaotluse muudetud vorm, mis võimaldab taotlejal selgitada sotsiaalhoolekande kasutamise põhjuseid.

¹³³Euroopa Liidu Kohus on leidnud, et väljendit „sotsiaalabisüsteemi abil“ tuleb tõlgendada nii, et sellega peetakse silmas üldist abi, mitte eritoetusi. Liikmesriigid ei tohi keelata perekonna taasühinemist seda taotlevale isikule, kes on tõendanud, et tal on stabiilne ja korrapärane sissetulek, millega ta suudab iseennast ja oma pereliikmeid ülal pidada, kuid kellel tema sissetuleku suuruse tõttu on õigus saada eritoetusi, selleks et katta erilisi, individuaalselt määratletud elamiseks vajalikke kulusid (6. detsembril 2012. aasta otsus liidetud kohtuasjades C-356/11 ja C-357/11: O.&S., punkt 73; 4. märtsil 2010. aasta otsus kohtuasjas C-578/08: Chakroun, punkt 52).

¹³⁴Poolas on see samuti nii, v.a sotsiaalabi maksete korral.

4.4. TÕLKE- JA MUUD TUGITEENUSED KOLMANDATE RIIKIDE KODANIKELE, KES TAOTLEVAD JUURDEPÄÄSU SOTSIAALKINDLUSTUSELE

Kui kolmandate riikide kodanikud mõistavad oma õigusi ja sotsiaalkindlustushüvitistele juurdepääsemise korda, võib see mõjutada nende poolset hüvitiste kasutamist. Tõlke- ja teabeteenuste kättesaadavus võib seega olla määrava tähtsusega, hõlbustades kolmandate riikide kodanike juurdepääsu sotsiaalkindlustusele.

4.4.1. Kirjalik tõlge

Mitmes liikmesriigis (nt **Küpros, Soome, Saksamaa, Iirimaa, Luksemburg** ja **Poola**) osutatakse kolmandate riikide kodanikele sotsiaalkindlustushüvitiste taotlemisel teataval määral kirjaliku tõlke teenuseid. **Lätis** ja **Eestis** võivad riigiasutused võtta vastu ja menetleda vene- või ingliskeelseid dokumente, millele ei ole lisatud tõlget läti/eesti keelde. **Eestis, Soomes** ja **Ungaris** on sotsiaalkindlustushüvitiste taotlusvormid kättesaadavad eri keeltes. **Hispaanias** on sotsiaalkindlustuse ametlik veebileht, mis sisaldab teavet juurdepääsuõiguste, hüvitiste, menetluste ja asjaomaste õigusnormide kohta, kättesaadav ka inglise ja prantsuse keeles.

4.4.2. Suuline tõlge

Mitmes liikmesriigis osutatakse sotsiaalkindlustushüvitisi taotlevatele kolmandate riikide kodanikele suulise tõlke teenuseid (nt **Austria, Belgia, Tšehhi Vabariik, Soome, Iirimaa**¹³⁵, **Itaalia, Madalmaad, Poola, Rootsi**).

- **Itaalias** hõlbustavad sotsiaalkindlustusasutustega suhtlemist keele- ja kultuurivahendajad.
- **Belgias, Iirimaa, Luksemburgis** ja **Rootsis** võimaldatakse suulist tõlget telefoni teel.
- **Lätis** pakutakse suulise tõlke teenust ainult inimkaubanduse ohvritele.
- **Soomes** ja **Ungaris** on asjaomastel asutustel

õiguslik kohustus pakkuda suulise tõlke teenuseid ainult asutuse poolt ametiülesande korras algatatud juhtudel. Soome sotsiaalkindlustusamet (KELA) pakub siiski põhimõtteliselt suulise tõlke teenuseid ka kolmandate riikide kodanike algatatud juhtudel.

- **Luksemburgis** ja **Ühendkuningriigis** pakutakse suulise tõlke teenuseid haiglates.
- **Tšehhi Vabariigis, Luksemburgis** ja **Poolas** osutavad suulise tõlke teenust peamiselt mittetulundusühendused.
- **Eestis** saavad kolmandate riikide kodanikud suhelda kliente teenindavate riigiametnikega eesti, vene ja inglise keeles.

4.4.3. Teabejagamine

Mitmes liikmesriigis (**Belgia, Küpros, Eesti, Soome, Prantsusmaa, Kreeka, Läti, Madalmaad, Poola, Portugal, Slovaki Vabariik** ja **Rootsi**) jagatakse sotsiaalkindlustusalast teavet veebilehtede kaudu. **Soomes** näiteks sisaldab Helsinki linna hallatav ja sotsiaalkindlustusamet (KELA) pool kaasrahastatav Infopankki veebileht¹³⁶ 12 keeles teavet juurdepääsu kohta sotsiaalkindlustusele. **Saksamaal** ja **Madalmaades** on brošüürid, milles käsitletakse juurdepääsu kindlustusele ja tervishoiule, kättesaadavad mitmes keeles.

4.4.4. Täiendavad tugiteenused

Mitmes liikmesriigis hõlbustavad kolmandate riikide kodanike juurdepääsu sotsiaalkindlustusele pakutavad täiendavad tugiteenused (Tšehhi Vabariik, Soome, Kreeka, Läti, Poola). Need on nõustamis-, õigus- ja vahendusteenused. Prantsusmaal pakuvad suurettevõtted kolmandate riikide kodanikele, eriti ELi sinist kaarti omavatele töötajatele, kes alustavad Prantsusmaal töötegemist, haldusmenetluste läbimiseks tugiteenuseid. Tšehhi Vabariigis, Iirimaa ja Poolas osutavad neid täiendavaid tugiteenuseid peamiselt valitsusvälised organisatsioonid.

¹³⁵Kohalikes kontorites, kus on palju sisserändajatest kliente.

¹³⁶www.infopankki.fi.

5. Sotsiaalkindlustuse välispoliitiline mõõde

Peamised tähelepanekud

Liikmesriikide ja kolmandate riikide vahel sõlmitud kahepoolsete sotsiaalkindlustuslepingutega on ette nähtud suured erandid liikmesriikide eeskirjadest, mis reguleerivad ELi liikmesriikides kolmandate riikide kodanike juurdepääsu sotsiaalkindlustusõigustele. Seetõttu on kolmandate riikide kodanike sotsiaalkindlustusõigused liikmesriigiti ja sageli ka üksikutes liikmesriikides väga erinevad.

- Kõik liikmesriigid on sõlminud kolmandate riikidega kahepoolset lepingut, kuid nende reguleerimisala on hõlmatud hüvitiste või nende kategooriate poolest väga erinev.
- Enamik kahepoolset lepinguid hõlmab täielikult või osaliselt osamakselisi hüvitisi, eelkõige vanadushüvitised ja tervishoid; väiksem osa kahepoolset lepinguid hõlmab ka mitteosamakselisi hüvitisi, sealhulgas sotsiaalabi ja peretoetused.
- Enamiku kahepoolset lepingutega nähakse ette võimalus, et kolmanda riigi töötajad töötavad liikmesriigis, kuid nende suhtes kohaldatakse päritoluriigi sotsiaalkindlustusalaseid õigusakte; selline korraldus on tavaliselt ajutine ja hõlmab üksnes lähetatud töötajaid ja mõnikord ka muid rühmi, näiteks riigiteenistujaid ja diplomaatilised töötajad.
- Enamik kahepoolset lepinguid tagab lepingus kindlaksmääratud sotsiaalkindlustusõiguste puhul lepinguosaliseks oleva kolmanda riigi kodanike ja asjaomase liikmesriigi kodanike võrdse kohtlemise, kuid võrdse kohtlemise põhimõtte kohaldamisala ei ole kõigis liikmesriigi sõlmitud kahepoolsetes lepingutes identne.
- Kõigi kahepoolset lepingutega nähakse ette hüvitiste eksport kolmandatesse riikidesse, kuid selle tingimused on väga erinevad. Enamikus kahepoolsetes lepingutes on eksporditavad hüvitised täielikult või osaliselt osamakselised (kombineeritud süsteem), kuid üksikutel juhtudel võib eksportida ka mitteosamakselisi hüvitisi (peamiselt peretoetused).
- Enamikus kahepoolsetes lepingutes kohaldatakse toetusõiguse saamise eesmärgil kindlustusperioodide liitmise põhimõtet.

Üldiselt on ELi liikmesriigid sõlminud kahepoolset lepingut üksteisest sõltumatult. Seetõttu on lepingute sätted väga erinevad nii nende materiaalse reguleerimisala (hõlmatud sotsiaalkindlustusliigid) kui ka isikulise reguleerimisala (kas lepingut kohaldatakse üksnes osalisriikide kodanike või kõigi sotsiaalkindlustusalaste õigusaktide reguleerimisalasse kuuluvate isikute suhtes) poolest. See killustumine peegeldab ELis olemasolevaid väga erinevaid sotsiaalkindlustussüsteeme. Kuigi sõlmitud kahepoolsete sotsiaalkindlustuslepingute eesmärk on tugevdada asjaomaste kolmandate riikide kodanike sotsiaalkindlustusõigusi, võib nende sätete mitmekesisus kahjustada kolmandatest riikides pärit rändajate õiguste läbipaistvust. Lisaks ei

ole kahepoolset lepingute võrgustik kaugeltki mitte täiuslik, kuna suure osa kolmandate riikidega ei ole sõlmitud ühtegi kahepoolset lepingut. See võib tähendada, et EList lahkuvad või sinna naasvad isikud kaotavad juba omandatud sotsiaalkindlustusõigused.

Kehtivad ELi rändedirektiivid sisaldavad sätteid, mis tagavad, et direktiividega ei takistata liikmesriikide ja kolmandate riikide vahel sõlmitud kahepoolset lepingute soodsamate sätete kohaldamist.¹³⁷

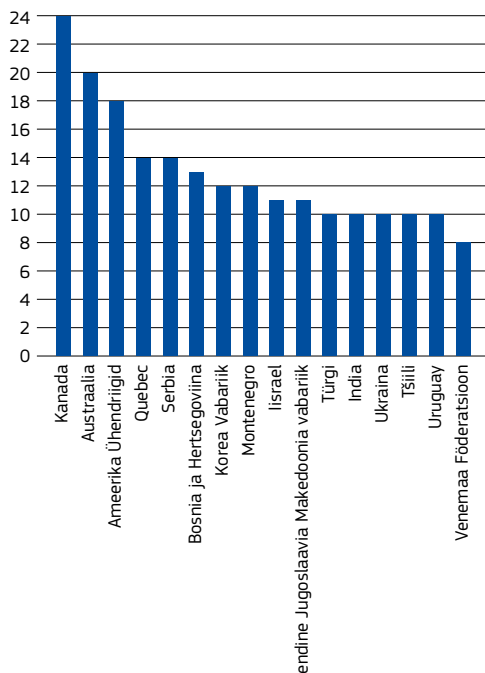
¹³⁷Pikaajalisi elanikke käsitleva direktiivi artikli 3 lõike 3 punkt b, teadlaste riiki lubamist käsitleva direktiivi artikli 4 lõike 1 punkt b, sinist kaarti käsitleva direktiivi artikli 4 punkt b ja ühtset luba käsitleva direktiivi artikli 13 lõike 1 punkt b.

5.1. LIIKMESRIIKIDE JA KOLMANDATE RIIKIDE KAHEPOOLSED LEPINGUD SOTSIAALKINDLUSTUSE KOORDINEERIMISE KOHTA

Kõik käesolevas uuringus osalevad liikmesriigid on sõlminud kolmandate riikidega kahepoolsed sotsiaalkindlustusalased lepingud.

25 liikmesriiki on sõlminud ligikaudu 325 kahepoolset lepingut 76 kolmanda riigiga või kolmanda riigi pädeva (piirkondliku) asutusega.

Joonis 4. Kolmandate riikidega või sellekohast pädevust omavate (piirkondlike) asutustega sõlmitud kahepoolsete lepingute arv (arvesse on võetud kõige suurema lepingute arvuga kolmandad riigid)

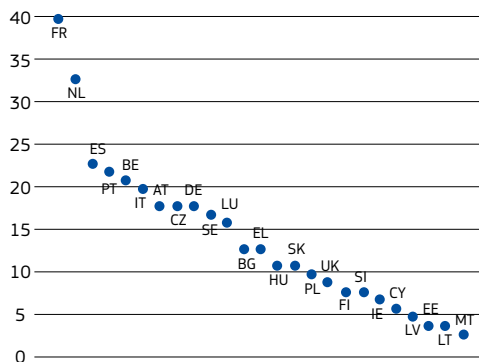

Märkus: lepingud Indiaga (Soome), Uruguayga (Saksamaa ja Prantsusmaa), Kanadaga (Prantsusmaa) ja Brasiiliaga (Prantsusmaa) jõustuvad 2014. aastal

Enim on lepinguid sõlmitud Kanada (23), Austraalia (20), Ameerika Ühendriikide (18) ning Quebeci¹³⁸ ja Serbiaga (14). 34 kolmandat riiki või (piirkondlikku) asutust on sõlminud ainult ühe lepingu ühe liikmesriigiga – sageli kajastab see kultuurilisi või ajaloolisi sidemeid. Sellised kahepoolsed lepingud on sõlmitud näiteks Angolaga (**Portugal**), Indoneesia ja Surinamega (**Madalmaad**), Püha Tooliga (**Itaalia**), São Tomé ja Príncipega (**Portugal**), Kameruni, Elevantiluuranniku ja Togoga (**Prantsusmaa**) ning Dominiikaani Vabariigi, Mehhiko ja Peruuga (**Hispaania**).

Sotsiaalkindlustust ja/või tervishoidu käsitlevate kahepoolsete lepingute arv erineb suuresti ka liikmesriigiti, alates neljast lepingust (Malta) kuni 40 lepinguni (Prantsusmaa), kusjuures keskmiselt on liikmesriigi kohta sõlmitud 12 kahepoolset lepingut.

Joonis 5. Iga liikmesriigi sõlmitud kahepoolsete lepingute arv

Märkus: - juhul kui liikmesriik märkis, et kahepoolne leping on sõlmitud Jugoslaaviaga, võeti see (võimaluse korral) arvesse iga asjaomase õigusjärglase riigi puhul;

- juhul kui liikmesriik märkis eraldi sotsiaalkindlustuslase lepingu ja tervishoiualase lepingu, kui kolmanda riigiga oli sõlmitud mõlemat valdkonda hõlmav kahepoolne leping, võeti kahepoolne leping arvesse kahe eraldiseisva, mitte ühe lepinguna (st võeti arvesse kaks korda).

¹³⁸ Teatavatel piirkondadel on õigus sõlmida rahvusvahelisi lepinguid, sealhulgas kahepoolseid sotsiaalkindlustuslepinguid.

Osa liikmesriike on sõlminud täiendavad lepingud, näiteks Euroopa sotsiaalkindlustuse konventsioon, mille on ratifitseerinud seitse liikmesriiki (**Austria, Belgia, Itaalia, Luksemburg, Madalmaad, Portugal, Rootsi**), ja ILO võrdse kohtlemise (sotsiaalkindlustus) konventsioon, mille (teatavad osad) on ratifitseerinud kaheksa liikmesriiki¹³⁹ (**Taani, Soome, Prantsusmaa, Saksamaa, Iirimaa, Itaalia, Norra, Rootsi**). Hispaania on sõlminud mitmepoolse Ladina-Ameerika sotsiaalkindlustuslepingu Boliivia, Brasiilia, Tšiili, El Salvadori, Paraguay ja Uruguayga.

Kahepoolsete lepingutega hõlmatud hüvitiste kohta olemasolev teave näitab, et lepingud puudutavad üldiselt tervishoidu ja vanadushüvitisi või vanaduspensione. Sotsiaalabi tagatud miinimumvahendite kujul kahepoolsetes lepingutes ei käsitleta ja peretoetusi käsitletakse neis harva.

5.2. KAHEPOOLSETE SOTSIAALKINDLUSTUSLEPINGUTE PEAMISED SÄTTED

5.2.1. Kolmanda riigi töötajate võimalus töötada (liikmes)riigis, kuuludes endiselt päritoluriigi sotsiaalkindlustusalaste õigusaktide reguleerimisalasse

Kõik käesolevas uuringus osalevad liikmesriigid lubavad kahepoolse lepingu sõlminud kolmanda riigi töötajate teatavatel kategooriatel töötada liikmesriigis, kuuludes endiselt päritoluriigi sotsiaalkindlustusalaste õigusaktide reguleerimisalasse.

Tabel 8. Töötajate kategooriad, kes võivad vastavalt kahepoolsetele lepingutele kuuluda endiselt päritoluriigi sotsiaalkindlustussüsteemi alla

Töötajate kategooria	Liikmesriigid
Lähetatud töötajad	Austria, Belgia, Bulgaaria, Küpros, Tšehhi Vabariik, Eesti, Soome, Prantsusmaa, Kreeka, Ungari, Iirimaa, Itaalia, Läti, Leedu, Luksemburg, Malta, Madalmaad, Poola, Portugal, Rootsi, Sloveenia, Slovaki Vabariik, Hispaania, Ühendkuningriik
Riigiteenistujad	Austria, Bulgaaria, Eesti, Soome, Prantsusmaa, Ungari, Itaalia, Madalmaad, Poola, Portugal, Malta, Slovaki Vabariik
Diplomaatiline personal või diplomaatiliste esinduste / konsulaaresinduste haldus- ja tehnilised töötajad	Austria, Bulgaaria, Soome, Prantsusmaa, Ungari, Itaalia, Leedu, Malta, Madalmaad, Poola, Portugal, Slovaki Vabariik
Õhusõidukite meeskonnad	Austria, Eesti, Soome ¹⁴⁰ , Ungari, Madalmaad, Malta, Poola, Slovaki Vabariik
Rongimeeskonnad	Eesti, Poola
Laevameeskonnad (sh meremehed)	Austria, Eesti, Soome, Ungari, Itaalia, Malta, Madalmaad, Poola, Slovaki Vabariik
Autojuhid	Malta, Madalmaad, Poola
Piirialatöötajad	Itaalia, Malta
Reisiv personal	Itaalia, Malta, Poola
Palgatöötajad	Malta
Füüsilisest isikust ettevõtjad	Austria, Tšehhi Vabariik, Soome, Malta, Poola, Slovaki Vabariik, Hispaania
Transpordifirmade töötajad	Austria, Eesti, Soome, Prantsusmaa, Itaalia, Malta, Poola, Portugal, Slovaki Vabariik

Märkus: loetelu näitab, millised töötajate kategooriad esinevad eraldiseisvate kategooriatena, kelle kohta on lepingutes erisätted. Tabel ei kajasta, kas see kehtib teatavate või kõigi kahepoolsete lepingute kohta. Samuti ei märgita, kas kõnealustel lepingutel on kõigil sama reguleerimisala.

Enamikus liikmesriikides antakse see võimalus ainult neile kolmandate riikide kodanikele, kes on lähetatud töötajad, kuigi mõnikord puudutab see ka piirialatöötajaid (**Itaalia ja Malta**) või muid konkreetseid kolmandate riikide kodanike kate-

¹³⁹ Madalmaad kirjutasid samuti konventsioonile alla ja ratifitseerisid selle, kui 2004. aastal denonseerisid konventsiooni.

¹⁴⁰ Õhusõidukite meeskonnad on nimetatud ainult Soome kahepoolses sotsiaalkindlustuslepingus Indiaga. See leping jõustub 1. augustil 2014.

gooriaid, näiteks meremehed, rahvusvahelised transporditöötajad, riigiametnikud või relvajõududes teenivad isikud; nii on see (töötajate teatavate kategooriate puhul) vähemalt üheksas liikmesriigis (**Eesti, Prantsusmaa, Ungari, Itaalia, Malta, Madalmaad, Poola, Portugal, Slovaki Vabariik**).

Selles valdkonnas on erinevused nii liikmesriikide endi kui ka mis tahes liikmesriigi sõlmitud kahepoolsete lepingute vahel. Vähemalt 16 liikmesriigi puhul (**Belgia, Küpros, Tšehhi Vabariik, Prantsusmaa, Soome, Saksamaa, Iirimaa, Itaalia, Läti, Luksemburg, Portugal, Poola, Slovaki Vabariik, Rootsi, Hispaania, Ühendkuningriik**) sisaldavad kõik kahepoolsed lepingud sätteid selle kohta, kas kolmanda riigi kodanik võib endiselt kuuluda päritoluriigi sotsiaalkindlustussüsteemi alla.

Vähemalt kuue liikmesriigi puhul (**Bulgaaria, Eesti, Kreeka, Ungari, Madalmaad, Sloveenia**) ei lubata (osas) kahepoolsetes lepingutes päritoluriigi sotsiaalkindlustusalaste õigusaktide jätkuvat kohaldamist kolmandate riikide kodanike suhtes.

Tabel 9. Kahepoolsed lepingud, millega ei nähta ette võimalust töötada liikmesriigis, kuid jääda endiselt päritoluriigi sotsiaalkindlustusalaste õigusaktide reguleerimisalasse

Liikmesriik	Kolmas riik
Bulgaaria	Türgi, Liibüa
Eesti	Moldova, Venemaa
Kreeka	Kanada, Quebec, Uus-Meremaa, Austraalia, Argentiina, Brasiilia, Uruguay, Venezuela, Egiptus
Ungari	<i>Täpsustamata</i>
Madalmaad	Suriname, muud lepingud on täpsustamata
Sloveenia	Austraalia, Jugoslaavia, Venemaa, Ukraina

Enamik liikmesriike on ka märkinud konkreetse tähtaja, mille jooksul kolmandate riikide kodanikud võivad olla riigis sotsiaalkindlustuskohustustest vabastatud. See tähtaeg on (olenevalt lepingust) alates kuni 24 kuust (**Küpros, Eesti, Poola**) kuni viie aastani (**Austria, Belgia, Bulgaaria, Tšehhi Vabariik, Soome, Kreeka, Ungari, Iiri-**

maa¹⁴¹, **Luksemburg, Madalmaad, Poola, Slovaki Vabariik, Rootsi, Ühendkuningriik**). Viis aastat on seega hetkel maksimaalne periood, mille jooksul kolmandate riikide kodanikud võivad kahepoolsete lepingute kohaselt jääda vastuvõtva riigi sotsiaalkindlustussüsteemi asemel endiselt oma päritoluriigi sotsiaalkindlustussüsteemi alla.

Tabel 10. Tähtajad, mille jooksul kolmanda riigi kodanik võib olla sotsiaalkindlustuskohustustest vabastatud

Ajavahemik	Liikmesriik ¹⁴²
Teave puudub	Saksamaa, Itaalia, Leedu, Poola (ainult osa lepinguid), Portugal, Sloveenia
Kuni 5 aastat	Austria, Belgia, Bulgaaria, Tšehhi Vabariik, Soome, Kreeka, Ungari, Iirimaa ¹⁴³ , Luksemburg, Madalmaad, Poola ¹⁴⁴ , Slovaki Vabariik, Hispaania, Rootsi, Ühendkuningriik
Kuni 4 aastat	Läti
Kuni 24 kuud	Küpros, Eesti, Poola ¹⁴⁵

5.2.2.Võrdne kohtlemine vastuvõtva riigi süsteemis konkreetsete hüvitiste puhul

Vastastikkuse põhimõtte kohaldamine kahe lepinguosalise riigi kodanike suhtes, kui nad elavad teises riigis, ja nende võrdne kohtlemine sotsiaalkindlustuse valdkonnas võib tähendada, et lepinguga hõlmatud isikutele antakse samad õigused ja kohustused, nagu on teise lepinguosalise riigi kodanikel.

Euroopa Nõukogu ja Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni konventsioonides on sätestatud, et konventsiooniga ühinenud liikmesriigid tagavad

¹⁴¹ See ajaline piirang ei sisaldu siiski mitte kõigis Iirimaa sõlmitud kahepoolsetes lepingutes.

¹⁴² Maltas ei ole kehtestatud maksimaalset tähtaega, mille jooksul võivad kolmandate riikide kodanikud olla sotsiaalkindlustuskohustustest vabastatud. Nendest kohustustest vabastamiseks tuleb esitada taotlus sotsiaalkindlustusministrile ja saada temalt luba, kuid ajaline piirang puudub.

¹⁴³ See ajaline piirang ei sisaldu siiski mitte kõigis Iirimaa sõlmitud kahepoolsetes lepingutes.

¹⁴⁴ Mõnes Poola sõlmitud kahepoolses lepingus.

¹⁴⁵ Mõnes Poola sõlmitud kahepoolses lepingus.

kolmandate riikide kodanike võrdse kohtlemise riigi enda kodanikega, mis puudutab hõlmatust ja hüvitiste saamise õigust, mille konventsiooniga ühinenud liikmesriigid on heaks kiitnud.

Kõik liikmesriigid tunnistavad konkreetsete hüvitistega seoses võrdset kohtlemist ja tagavad selle, kuid üks liikmesriik (**Ühendkuningriik**) ei ole sellist võrdset kohtlemist sõnaselgelt taganud (kuigi see võib olla praktikas tagatud).

Osa liikmesriike järgib vastastikkuse põhimõtet vähemalt mõne kahepoolse lepingu puhul (**Malta, Rootsi**), kuid enamik teisi liikmesriike tagab liikmesriigi kodanikega võrdse kohtlemise kõigi kolmandate riikide kodanikele, kellega on sõlmitud kahepoolsed lepingud.

16 liikmesriiki (**Belgia, Bulgaaria, Tšehhi Vabariik, Küpros, Eesti, Prantsusmaa, Soome, Ungari, Iirimaa, Itaalia, Leedu, Luksemburg, Poola, Rootsi, Slovaki Vabariik, Hispaania**) on lisanud võrdse kohtlemise sätteid kõigisse oma kahepoolsetesse lepingutesse, samal ajal kui kaheksa liikmesriiki (**Saksamaa, Kreeka, Läti, Malta, Madalmaad, Portugal, Sloveenia, Ühendkuningriik**) on selle põhimõtte lisanud ainult teatavatesse kolmandate riikidega sõlmitud lepingutesse.

Tabel 11. Kahepoolsed lepingud, mis ei sisalda võrdse kohtlemise sätteid

Liikmesriik	Kolmas riik või piirkondlik asutus ¹⁴⁶
Saksamaa	<i>Täpsustamata</i>
Kreeka	Kanada, Quebec, USA, Uus-Meremaa, Austraalia, Argentiina, Brasiilia, Uruguay, Venezuela, Egiptus
Läti	Venemaa
Malta	Liibüa
Madalmaad	Suriname, <i>muud on täpsustamata</i>
Portugal	Andorra, Argentiina, Austraalia, Brasiilia, Ontario, Tšiili, Uruguay, USA, Ukraina, Venezuela
Sloveenia	Austraalia, Argentiina, Kanada, Quebec

¹⁴⁶ Teatavatel piirkondadel on õigus sõlmida rahvusvahelisi lepinguid, sealhulgas kahepoolseid sotsiaalkindlustuslepinguid.

Osas kahepoolsetes lepingutes (nt **Belgia, Eesti, Soome ja Poola** sõlmitutes) viidatakse võrdse kohtlemise sätetes sõnaselgelt kõigile hüvitistele, mis kuuluvad asjaomase lepingu materiaalsesse reguleerimisalasse. Teised liikmesriigid on konkreetsest kahepoolsest lepingust olenevalt viidanud ainult teatavatele hüvitistele:

- tervishoid (**Itaalia, Iirimaa, Rootsi, Sloveenia**);
- pensionid (**Iirimaa**);
- töötushüvitised (**Portugal**);
- haigushüvitised (**Portugal**);
- sotsiaalabi (**Itaalia**).

Kahepoolses lepingus konkreetset teatavale hüvitisele viitamine ei tähenda, et ELi rändedirektiividega kolmandate riikide kodanike teatavate kategooriate puhul ette nähtud võrdse kohtlemise põhimõtet muude hüvitiste puhul ei kohaldata või et see on asjakohastes direktiivides sätestatud õigustega vastuolus.

Enamasti kohaldatakse võrdse kohtlemise põhimõtet osamakseliste või kombineeritud rahastatud hüvitiste puhul, kuid vähemalt kolmes liikmesriigis (Iirimaa, Itaalia, Poola) kohaldatakse seda mitteosamakseliste hüvitiste puhul.

5.2.3. Hüvitiste eksporditavust käsitlevad sätteid kahepoolsetes lepingutes

Kõik käesolevas uuringus osalevad liikmesriigid on lisanud mõnesse või kõikidesse kahepoolsetesse lepingutesse eksporditavuse põhimõtte. Vähemalt neli neist liikmesriikidest on vastu võtnud mõne kahepoolse lepingu, milles ei viidata eksporditavusele (**Malta, Portugal, Rootsi, Slovaki Vabariik**).

Kahepoolsed lepingud on eksporditavate hüvitiste liigi, lepingu sõlmimise kuupäeva või ajavahemiku ja eksporditavust reguleerivate eritingimuste poolest erinevad.

Tabel 12. Kahepoolsed lepingud, millega ei võimaldata hüvitiste eksporti

Liikmesriik	Kolmas riik või piirkondlik asutus ¹⁴⁷
Bulgaaria	Liibüa
Malta	Liibüa
Portugal	Ontario
Rootsi	Bosnia ja Hertsegoviina, Iisrael, Roheneemesaared, Maroko, Serbia, Türgi, USA, Lõuna-Korea, India
Slovaki Vabariik	Venemaa

Kreeka näeb ette ainult ekspordi EMP riikidesse. Järgmised konkreetsed hüvitiste kategooriad või hüvitised on osas (mitte tingimata kõigis) kahepoolsetes lepingutes ja hüvitiste teatavate aspektide puhul liigitatud eksporditavatena kas ajutiselt või alaliselt või üksnes konkreetsel erandjuhtudel:

- vanadushüvitised (kõik liikmesriiki);
- haigushüvitised (Austria, Belgia, Bulgaaria, Ungari, Kreeka, Leedu, Luksemburg, Madalmaad, Poola, Portugal, Slovaki Vabariik, Rootsi);
- emadustoetused (Prantsusmaa¹⁴⁸, Ungari, Kreeka, Leedu, Luksemburg, Madalmaad, Poola, Portugal, Sloveenia, Slovaki Vabariik, Ühendkuningriik);
- töövõimetushüvitised (Soome, Prantsusmaa, Iirimaa, Luksemburg, Malta, Madalmaad, Poola, Portugal, Sloveenia, Slovaki Vabariik);
- toitjakaotushüvitised (Belgia, Küpros, Soome, Prantsusmaa, Iirimaa, Luksemburg, Malta, Madalmaad, Poola, Portugal, Slovaki Vabariik, Ühendkuningriik);
- peretoetused (Austria, Belgia, Prantsusmaa¹⁴⁹, Luksemburg¹⁵⁰, Poola, Portugal, Sloveenia, Rootsi);
- töötushüvitised (Austria, Bulgaaria, Leedu, Luksemburg, Portugal, Sloveenia);

¹⁴⁷ Teatavatel piirkondadel on õigus sõlmida rahvusvahelisi lepinguid, sealhulgas kahepoolseid sotsiaalkindlustuslepinguid.

¹⁴⁸ Teatavatel juhtudel.

¹⁴⁹ Teatavatel juhtudel.

¹⁵⁰ Luksemburg lubab peretoetusi ekspordida ainult Roheneemesaarte ja Brasiilia puhul. Peretoetusi rahastatakse põhimõtteliselt üldise maksustamise kaudu ja neid ei saa ekspordida. Kõik varasemad lepingud on läbi vaadatud, et seda tingimust muuta, v.a eespool nimetatud lepingud.

- tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitised (Prantsusmaa, Poola) ja
- teatavat liiki tervishoiuhüvitisi saab vastavalt kuue liikmesriigi (Austria, Prantsusmaa, Luksemburg, Madalmaad, Poola, Rootsi) sõlmitud kahepoolsetele lepingutele ekspordida.

Ükski liikmesriik ei luba ekspordida tagatud miinimumvahendeid.

Hüvitised, mida lubatakse ekspordida, on sageli oma iseloomult osamakselised või osaliselt (kombineeritult rahastatud) osamakselised (eriti haigushüvitised). Esineb siiski erandeid ja osa eksporditavaid hüvitisi on mitteamakselised, näiteks töötushüvitised (Luksemburg¹⁵¹), emadustoetused (Portugal), töövõimetushüvitised (Portugal), toitjakaotushüvitised (Portugal), peretoetused (Poola¹⁵², Portugal, Sloveenia, Rootsi). Rootsis võib peretoetusi ainult ajutiselt ekspordida (sageli kuni kuus kuud), sest need on elukohapõhised.

Kahepoolsetes lepingutes on enamasti sätestatud rahaliste hüvitiste ekspordimise võimalus, kuid esineb siiski teatavaid erandeid.

5.2.4. Muud kahepoolsete lepingute sätted

Vähemalt 16 liikmesriigis (Belgia, Bulgaaria, Küpros, Eesti, Soome, Saksamaa, Ungari, Läti, Leedu, Luksemburg, Madalmaad, Poola, Slovaki Vabariik, Sloveenia, Hispaania, Rootsi) lubatakse hüvitiste saamise õiguse eesmärgil kindlustusperioode liita. Eesti, Madalmaad, Hispaania ja Ühendkuningriik ei ole seda sätet kõikidesse oma kahepoolsetesse lepingutesse lisanud.

¹⁵¹ Ainult ajutine eksport.

¹⁵² Ainult vanad kahepoolsed lepingud hõlmavad peretoetusi ja tegelikult puudutab see üksnes kolmandate riikide kodanike piiratud rühma. Uuemate lepingutega ei ole sellist liiki hüvitiste eksport lubatud.

Tabel 13. Kahepoolsed lepingud, millega ei võimaldata kindlustusperioode liita

Liikmesriik	Kolmas riik
Madalmaad	India, Suriname

Muud kahepoolsete lepingute sätted:

- andmekaitsetsätted (**Austria, Soome, Poola**);
- juurdepääs täiendavatele hüvitistele (**Iirimaa**);
- omandatud hüvitiste säilitamine (**Läti, Poola**);
- poolte ametiasutuste vaheline halduskoostöö ja abi (**Soome, Prantsusmaa, Slovaki Vabariik, Rootsi, Poola**);
- vaidluste lahendamine (**Soome, Poola, Slovaki Vabariik**);
- pettustevastane võitlus (**Prantsusmaa**);
- statistiliste andmete vahetamine (**Soome, Prantsusmaa, Slovaki Vabariik, Poola**);
- suhtluskeel (**Soome, Slovaki Vabariik, Poola**).

5.3. (LIIKMES)RIIKIDE JA KOLMANDATE RIIKIDE KAHEPOOLSETES SOTSIAALKINDLUSTUSALASTES LEPINGUTES SÄTESTATUD ÕIGUSTE KASUTAMINE KOLMANDATE RIIKIDE KODANIKE POOLT

Mitmes liikmesriigis (nt **Küpros, Tšehhi Vabariik, Itaalia, Läti, Leedu, Ühendkuningriik**) ei ole andmed selle kohta, millises ulatuses on kolmandate riikide kodanikud kahepoolsetes lepingutes sätestatud õigusi kasutanud, hõlpsasti kättesaadavad.

Bulgaarias, Eestis, Soomes, Ungaris, Iirimaa, Maltas, Madalmaades, Poolas, Slovaki Vabariigis ja Sloveenias on kahepoolsetes sotsiaalkindlustuslepingutes sätestatud õiguste kasutamise kohta kättesaadavad mitmesugused statistilised andmed.

Enamik kättesaadavaid statistilisi andmeid puudutavad seda, millises ulatuses on teatavaid hüvitisi eksporditud. Muu hulgas on olemas statistilised andmed järgmiste hüvitiste ekspordimise kohta:

- pensionid (**Bulgaaria, Eesti, Soome, Ungari, Malta, Madalmaad, Poola**¹⁵³, **Slovaki Vabariik**). Pensionide ekspordimise juhtumeid on alates mõnest sajast juhtumist aastas (**Malta**) kuni mõne tuhande (**Ungari, Slovaki Vabariik**) ja rohkem kui kümne tuhande juhtumini (**Bulgaaria, Eesti**);
- tervishoid (**Ungari ja Sloveenia**);
- toitjakaotuspensionid (**Eesti, Madalmaad, Slovaki Vabariik**);
- töövõimetuspensionid (**Slovaki Vabariik**) ja
- lapsetoetused (**Madalmaad**).

Asjakohaseid andmeid on kogutud ka alljärgneva kohta:

- nende riikide kodanikele väljaantud tööload, kellega liikmesriigil on kahepoolne leping (**Bulgaaria**);
- heakskiidetud ja tagasilükatud kindlustusotustuste arv (**Soome**) ja
- väljaantud tõendid otsuste kohta kohaldada kahepoolse lepinguga hõlmatud riigis samade sissetulekute suhtes õigusakte ja sotsiaalkindlustusmaksetest vabastamist (**Iirimaa**).

Selles osas näitlikustatakse eelmistes osades toetuskõlblikkuse eeskirjade kohta tehtud tähelepanekuid, tõstes kolmes teoreetilises juhtumiuuringus esile kolmandate riikide kodanike esitatud sotsiaalkindlustusnõuete erinevad tulemused.

¹⁵³ Poolas hõlmavad need andmed vanadus-, töövõimetus- ja toitjakaotuspensione.

6. Juhtumiuuringud

6.1. JUHTUMIUURING 1

Vietnami kodakondsusega abielupaar Tho (28aastane) ja Lien (30aastane) asusid kümme aastat tagasi (liikmes)riiki elama. Neil mõlemal on pikaajaline elamisloa. Tho on viimased kaheksa aastat töötanud autotootmisettevõttes ja teinud kogu selle aja kohustusliku kindlustuse sissemaksed. Lien on viimased kaks aastat töötanud suure hotelli restoranis kokana ja teinud samuti kohustusliku kindlustuse sissemaksed. Kuue nädala pärast peaks sündima Tho ja Lien esimene laps. Eelmisel nädalal teatas autotootmisettevõtte, et Tho ametikoht koondatakse. Kuna Tho jääb sissetulekuta ajal, mil Lien peab pärast lapse sündi töölt koju jääma, otsustas Tho taotlema töötushüvitist ja Lien taotles emadustoetust.

Juhtumiuuring näitab, et kolmanda riigi kodaniku tehtud kindlustuspõhised sissemaksed ja (vähe-mal määral) talle väljaantud elamisloa liik on otsustavad tegurid mõistmaks asjaomase isiku juurdepääsu töötushüvitistele ja emadustoetusele. Kuna Tho ja Lien omavad mõlemad pikaajalist elamisloa ning on teinud kindlustuspõhiseid sissemaksed vastavalt kaheksa ja kaks aastat, rahuldataks nende sotsiaalkindlustusnõuded kõigis käesolevas uuringus osalevates liikmesriikides, välja arvatud Tšehhi Vabariigis, kus Tho töötushüvitise taotlust ei rahuldataks.

Tabel 14. Tho ja Lien esitatud sotsiaalkindlustusnõuete tulemus (juhtumiuuring 1)

Hüvitised	Nõue rahuldatakse	Nõuet ei rahuldata
Töötushüvitised	Austria, Belgia, Bulgaaria, Küpros, Saksamaa, Eesti, Hispaania, Soome, Prantsusmaa, Kreeka, Ungari, Iirimaa, Itaalia, Leedu, Läti, Luksemburg, Malta, Madalmaad, Poola, Portugal, Rootsi, Sloveenia, Slovaki Vabariik, Ühendkuningriik	Tšehhi Vabariik
Emadustoetused	Austria, Belgia, Bulgaaria, Küpros, Tšehhi Vabariik, Saksamaa, Eesti, Hispaania, Soome, Prantsusmaa, Kreeka, Ungari, Iirimaa, Itaalia, Leedu, Läti, Luksemburg, Malta, Madalmaad, Poola, Portugal, Rootsi, Sloveenia, Slovaki Vabariik, Ühendkuningriik	

Nõuete rahuldamise/rahuldamata jätmise põhjused võetakse kokku allpool seoses käesoleva kokkuvõtva aruande 2. ja 3. osas käsitletud peamiste toetuskõlblikkuse tingimustega.

Töötushüvitised

Nagu selle aruande 3. osas märgitud, sõltub juurdepääs töötushüvitistele enamikus liikmesriikides minimaalsete kindlustuspõhiste sissemaksete tegemisest. See selgitab, miks 25 käesolevas uuringus osalevast liikmesriigist 24s Tho töötushüvitise nõue rahuldatakse. Enamikus liikmesriikides (v.a **Küpros**, **Tšehhi Vabariik**, **Ungari**, **Malta** ja **Poola**) ei mõjuta elamisloa liik töötushüvitistega seotud toetuskõlblikkust, kui taotleja on seaduslik elanik ja on teinud minimaalselt nõutavad kindlustuspõhised sissemaksed.

Viies liikmesriigis (**Küpros, Tšehhi Vabariik, Ungari, Malta, Poola**) on kolmanda riigi kodanikule väljaantud elamisloa liik tema tehtud kindlustuspõhistest sissemaksetest olenemata siiski oluline.¹⁵⁴

Töötushüvitistele juurdepääsuks nõutakse kõigis liikmesriikides minimaalset sissemakseperioodi.¹⁵⁵ Tho kaheksa aasta jooksul tehtud kindlustuspõhised sissemaksed vastavad sellele kriteeriumile kõigis käesolevas uuringus osalevates liikmesriikides. (Minimaalne sissemakseperiood juurdepääsu saamiseks töötushüvitistele on liikmesriigist olenevalt neli kuud kuni kaks aastat; vt käesoleva kokkuvõtva aruande punkt 3.3.6.)

Kindlustusliigist olenevalt võib erineda ka töötushüvitise väärtus. **Rootsis** võib see summa olla suurem, kui Thol on vabatahtlik lisakindlustus saamata jäänud sissetulekute kaitseks; vabatahtliku kindlustuse puudumise korral on tal õigus ainult põhikindlustusele ja tema rahalise hüvitise maksimaalne summa on väiksem.

Töötushüvitiste saamise õigus ei sõltu enamikus liikmesriikides minimaalsest elamisperioodist. **Poolas** peab ajutise elamis- ja tööloaga kolmanda riigi kodanik olema siiski töötushüvitistele juurdepääsu saamiseks olnud töötanud (ja seega elanud) Poolas vähemalt kuus kuud. Tho puhul on see tingimus täidetud. Selles juhtumiuuringus on töötushüvitised kõigi liikmesriikide puhul rahalised hüvitised.

Emadustoetused

Lien saab kõigis liikmesriikides teatavat emadustoetust ning taas on selle põhjuseks pigem tema tehtud kindlustuspõhised sissemaksed kui talle väljaantud pikaajaline elamisloa.¹⁵⁶

Enamikus liikmesriikides on tegemist emapuhkuse ja rahaliste hüvitistega. Teatavates liikmesriikides saaks Lien ka järgmisi hüvitisi: vastsetele vanematele ettenähtud peretoetused, nagu sünni- või emadustoetus (**Belgia, Eesti, Küpros, Soome, Ungari, Luksemburg, Slovaki Vabariik, Poola**), lapsetoetus (**Belgia, Eesti, Soome, Saksamaa, Iirimaa, Leedu, Slovaki Vabariik, Ühendkuningriik**), peretoetus või pere toimetulekutoetus (**Ungari, Iirimaa**¹⁵⁷, **Poola**¹⁵⁸) ja lapsega seotud maksukrediit või maksusoodustus (**Slovaki Vabariik, Ühendkuningriik**).

Tšehhi Vabariigis on Lienil juurdepääs ühele kahest hüvitisest. Kui ta esitab taotluse oma (endise) tööandja vahendusel, on tal õigus saada emaduse ajal rahalist toetust. Kui Lienil on õigus saada emaduse ajal rahalist toetust, puudub tal siiski põhjus taotleda rasedus- ja emadustoetust ning tal ei ole õigust seda saada.

Enamikus liikmesriikides kohaldatakse minimaalsete sissemaksete nõuet, välja arvatud **Soomes, Maltas ja Poolas**, kuid Lienil poolt kahe aasta jooksul tehtud sissemaksed vastavad sellele nõudele. (Pikim minimaalne sissemakseperiood on 12 kuud **Ungaris, Bulgaarias, Leedus ja Sloveenias** (kuigi eritingimused selle kohta, millised ajavahe- mikul peavad sissemaksed olema tehtud, on erinevad); teiste liikmesriikide minimaalsete kindlustusperioodide ülevaade on esitatud punktis 3.3.3. Maltas kaalutakse Lienil nõuet elukohapõhiste nõuete alusel ja ta peab kinnitama, et ei saanud endiselt tööandjalt emadustoetusi. Soomes ei nõuta minimaalsete sissemaksete tegemist, kuid vanematele ettenähtud päevaraha puhul kohaldatakse minimaalse elamisperioodi nõuet.

ja Soome, kus kolmandate riikide kodanikel, kes elavad riigis vastavalt elukohapõhiste sotsiaalkindlustusnormide kohaldamise seadusele, on õigus saada vanematele ettenähtud päevaraha, kui nad on elanud Soomes vahetult enne eeldatavat sünnituskuupäeva vähemalt 180 päeva. Lisaks on kõigil isikutel, kes on Soomes omavalitsuse elanikud (samuti ELi sinise kaardi omanikel ja nende pereliikmetel), õigus saada mitterahalisi emadustoetusi (arstlik kontroll emade ja laste tervisekeskustes raseduse ajal ja pärast seda).

¹⁵⁷ Asjaomasel perekonnal võib olla õigus saada perekonna toimetulekutoetust, kuid see ei ole vastsetele vanematele ettenähtud erihüvitis.

¹⁵⁸ Ainult juhul, kui Lien vastab sissetuleku kriteeriumile.

¹⁵⁴ Küprosel, Ungaris ja Maltas peab kolmanda riigi kodanikust taotlejal olema pikaajaline elamisloa ja seetõttu on Thol õigus neid hüvitisi saada.

¹⁵⁵ Va Soome töötuskindlustussüsteemi alla kuuluv tööturutoetus, mille puhul on kummaline see, et seda võivad saada isegi isikud, kes ei ole kunagi töötanud. Tööturutoetus on mitteosamakseline hüvitis, mille puhul ei nõuta varasemat töötamist.

¹⁵⁶ Erandid on Bulgaaria, Ungari ja Leedu, kus kolmanda riigi kodanikul peab olema pikaajaline elamisloa, Iirimaa ja Rootsi, kus kolmanda riigi kodanik peab olema püsiv elanik,

Osamakselised emadustoetused ei sõltu tavaliselt minimaalsest elamisperioodist. Prantsusmaal peab kolmanda riigi kodanik olema hüvitisele juurdepääsu saamiseks Prantsusmaa või ülemereterritooriumi põhimõtteline elanik. See tingimus on Lienil puhul täidetud, kuna see eeldab, et isik on elanud hüvitismakse kalendriaastal kuus kuud ja ühe päeva Prantsusmaal.

6.2. JUHTUMIUURING 2

Jasmine on Filipiini kodakondsusega 29aastane üksikvanem, kes asus (liikmes)riiki elama kaks ja pool aastat tagasi. Tal on kaheaastane laps (samuti Filipiini kodakondsusega), kes elab temaga koos, ja viieaastane laps, kes elab Filipiinidel Jasmine ema juures. Tal on tähtajaline palgatöötaja elamisluba, mida ta on ühe korra pikendanud. Jasmine on töötanud (liikmes)riigis kaks ja pool aastat hooldusõena. Ta saadab tütre toetamiseks kord kuus väikese rahasumma Filipiinidele. Jasmine tööandja teatas eelmisel kuul, et eelarve vähendamise tõttu töötajate palku alandatakse. Oluliselt väheneva sissetuleku tõttu asus Jasmine elama hostelisse, sest ei suuda enam erakorteri üüri tasuda. Samuti oli ta sunnitud vähendama poole võrra summat, mille ta iga kuu oma Filipiinidel elavale perekonnale saadab. Ta otsustas taotleda peretoetusi ja tagatud miinimumvahendeid.

Jasmine juhtumiuuring näitab, et kolmandate riikide kodanike juurdepääs peretoetustele sõltub peamiselt konkreetsete elukohapõhiste tingimuste täitmisest. Osas riikides võib kolmanda riigi kodanikule väljaantud elamisloa liik mõjutada ka tema nõuet. Väiksemas osas liikmesriikides on oluline ka töötamine ja/või kindlustuspõhiste sissetulekute tegemine.

Juhtumiuuring näitab, et tagatud miinimumvahendid on sageli kättesaadavad ainult neile kolmandate riikide kodanikele, kelle on pikaajaline elamisluba, ja seetõttu ei ole Jasminel suure osas riikides õigust selliseid hüvitisi saada. Riikides, kus elamisloa liik ei ole oluline, kohaldatakse muid tingimusi, sealhulgas minimaalne elamisperiood ja püsiva elukoha nõuded.

Tabel 15. Jasmine esitatud sotsiaalkindlustusnõuete tulemus (juhtumiuuring 2)

Hüvitised	Nõue rahuldatakse	Nõuet ei rahuldata ¹⁵⁹
Peretoetused	Austria, Belgia, Eesti ¹⁶⁰ , Tšehhi Vabariik, Soome, Prantsusmaa, Saksamaa, Kreeka, Iirimaa, Itaalia, Luksemburg, Malta, Madalmaad, Poola (alates 1. maist 2014), Portugal, Rootsi, Sloveenia, Slovaki Vabariik, Hispaania	Bulgaaria, Küpros, Ungari, Leedu, Läti, Ühendkuningriik
Tagatud miinimumvahendid	Belgia, Eesti ¹⁶² , Saksamaa, Iirimaa, Soome, Prantsusmaa, Madalmaad, Slovaki Vabariik, Rootsi	Austria, Bulgaaria, Küpros, Tšehhi Vabariik, Kreeka, Ungari, Itaalia ¹⁶² , Leedu, Luksemburg, Läti, Malta, Poola, Portugal, Sloveenia, Hispaania, Ühendkuningriik

Nõuete rahuldamise/rahuldamata jätmise põhjused eri liikmesriikides võetakse kokku allpool seoses käesoleva kokkuvõtva aruande 2. ja 3. osas käsitletud peamiste toetuskohtade tingimustega.

Peretoetused

Jasminel puudub oma tähtajalise elamisloa tõttu peretoetuste juurdepääs kuues liikmesriigis (**Bulgaaria, Tšehhi Vabariik, Ungari, Leedu, Läti ja Malta**). Ühendkuningriigis sõltub juurdepääs mitteosamakselistele hüvitistele sellest, kas isikul on riiki sisenemise luba koos juurdepääsuga riiklikele vahenditele või ilma selleta.

¹⁵⁹ Prantsusmaal oleks Jasmine saanud peretoetusi alates oma kaheaastase lapse sünnist; seepärast ei oleks ta saanud taotleda peretoetusi pärast selles juhtumiuuringus kirjeldatud palgavähendust.

¹⁶⁰ Nõue rahuldatakse ainult perioodil, mil Jasminel on kehtiv tähtajaline elamisluba.

¹⁶¹ Nõue rahuldatakse ainult perioodil, mil Jasminel on kehtiv tähtajaline elamisluba.

¹⁶² Itaalias ei ole kohaldatavates õigusaktides tagatud miinimumsissetulekut sätestatud. Piirkondlikul ja kohalikul tasandil esineb juhtumeid, mille puhul võib taotleda rendi toetust.

Tähtajalist luba omavatel kolmandate riikide kodanikel puudub üldiselt riiklikele vahenditele juurdepääs, kuid esineb ka erandeid.

Enamikus liikmesriikides ei ole Jasmine tähtajaline elamisloa peretoetuste taotlemisel takistuseks. Tal on kehtiva tähtajalise elamisloa omanikuna õigus saada peretoetusi 13 liikmesriigis (**Austria, Eesti, Soome, Prantsusmaa, Saksa-maa, Luksemburg, Madalmaad, Poola, Portugal, Rootsi, Sloveenia, Slovaki Vabariik ja Hispaania**), kuigi mõnes neist liikmesriikidest kohaldatakse täiendavaid nõudeid, sealhulgas otsuseid tegeva ametniku kaalutusõigusel põhinev otsus **Austrias** ja minimaalsete sissetulekute nõue **Eestis, Madalmaades ja Poolas**. **Soomes** makstakse lapsetoetust vastavalt elukohapõhiste sotsiaalkindlustusnormide kohaldamise seadusele laste eest, kes on alla 17aastased ja elavad Soomes.

Ühes liikmesriigis (**Küpros**) ei vasta Jasmine kolmeaastase minimaalse elamisperioodi tingimusele, mille täitmisel oleks tal õigus peretoetusi saada.

Kuigi Jasminel on tähtajaline elamisloa, rahuldataks tema peretoetuste nõue veel neljas liikmesriigis, kuna ta on töötaja (**Iirimaa** – perekonna toimetulekutoetus – ja **Itaalia**) ja kuna võib eeldada, et ta on eelmise kahe ja poole aasta jooksul teinud kindlustuspõhiseid sissetulekuid (**Belgia ja Kreeka**).

14 liikmesriigis 18st, kus Jasmine peretoetuste nõue rahuldataks, hõlmavad kõnealused toetusel ainult Jasminega koos liikmesriigis elavat last. Kahes liikmesriigis saab hüvitisi Filipiinidele eksportida kas kahepoolse sotsiaalkindlustuslepingu alusel (**Madalmaad**) või nendes küsimustes kaalutusõigust omava ministri positiivse otsuse korral (**Belgia**).

Tagatud miinimumvahendid

Tähtajalise elamisloa tõttu puuduks Jasminel juurdepääs tagatud miinimumvahenditele 11 liikmesriigis (**Austria, Bulgaaria, Küpros, Tšehhi**

Vabariik, Ungari, Läti, Leedu, Malta, Poola¹⁶³, Portugal ja Sloveenia), kus selliseid hüvitisi võivad taotleda ainult pikaajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikud. **Ühendkuningriigis** sõltub juurdepääs mitteosamakselistele hüvitistele sellest, kas isikul on riiki sisenemise luba koos juurdepääsuga riiklikele vahenditele või ilma selleta. Tähtajalist luba omavatel kolmandate riikide kodanikel puudub üldiselt riiklikele vahenditele juurdepääs, kuid esineb ka erandeid.

Kreekas takistaks Jasmine kodakondsus tal lisaks taotleda eritoetusi, mis on ettenähtud 20–29aastastele isikutele.

Jasmine tähtajaline elamisloa ei ole takistuseks tagatud miinimumvahendite taotlemisel ülejäänud 12 liikmesriigis, kuid neis kohaldatakse muid tingimusi. **Soomes** võib Jasmine taotleda pakilise vajaduse korral sotsiaalabi selle omavalituse sotsiaalhoolekandeasutuselt, kus ta tavaliselt elab.¹⁶⁴ **Iirimaa** on Jasminel õigus neid hüvitisi saada, kuna ta on töötaja. Mitmes liikmesriigis kontrollitaks hüvitistele juurdepääsu andmiseks Jasminel olemasolevaid rahalisi vahendeid (nt **Bulgaaria, Iirimaa, Madalmaad, Slovaki Vabariik, Rootsi**).

Luksemburgis ja Portugalis kohaldatakse minimaalse elamisperioodi nõudeid, millele Jasmine ei vasta (vastavalt viis järjestikust aastat ja kolm järjestikust aastat).

Iirimaa sõltuks Jasmine õigus saada tagatud miinimumvahendeid püsiva elukoha nõuete täitmisest.

Eestis, Madalmaades ja Slovaki Vabariigis oleks Jasminel küll õigus taotleda tagatud miinimumvahendeid, kuid see avaldaks mõju tema elanikustaatusel. **Eestis** tühistatakse Jasmine

¹⁶³ Poolas võivad tagatud miinimumvahendeid taotleda peale pikaajalise elamisloa omanike ka kolmandate riikide kodanikud, kellel on konkreetset liiki tähtajaline elamisloa. Jasminel ei ole siiski seda konkreetset liiki tähtajalist elamisloa.

¹⁶⁴ Soomes makstakse Jasminele ja tema Soomes elavale lapsele sotsiaalabi ainult viimasel võimalusel, kui tema muu sissetulek ja varad on ebapiisavad.

tähtajaline elamisluuba selle tähtaja möödumisel ja tal ei oleks õigust uut taotleda. **Slovaki Vabariigis** tühistatakse sellise taotluse korral tema tähtajaline elamisluuba ja ta peaks Slovaki Vabariigi territooriumilt lahkuma. **Madalmaades** tehakse otsus, kas selline taotlus kujutaks endast põhjendamatu koormust Hollandi sotsiaalkindlustussüsteemile.

6.3 JUHTUMIUURING 3

Senghor on Senegalist pärit oskustöötaja. Ta saabus (liikmes)riiki kuus aastat tagasi ajutise elamisloaga, mille sai oma töandja – IT-firma – kaudu. Senghor on vallaline ja lastetu, kuid hiljuti õnnestus tal perekonna taasühinemise alusel tuua riiki oma eakas ema. Tema 80aastane ema on täielikult sõltuv Senghori sissetulekust. Eelmissel nädalal juhtus Senghoril tööõnnetus, mille tõttu ta ei ole enam suuteline tegema tööd, milleks ta 3aastase tähtajaga tööle võeti. Ta otsustas taotleda töövõimetushüvitisi, haigushüvitisi, peretoetusi ning tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitisi.

See juhtumiuuring näitlikustab tugevat sidet kindlustuspõhiste sissemaksete ja Senghori taotletud kolme tervisega seotud hüvitise vahel: rahalised haigushüvitised, töövõimetushüvitised ning tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitised. Samuti näitab see, et kõigis liikmesriikides peale ühe on peretoetused ette nähtud ainult laste, mitte teiste pereliikmete eest hoolitsemist silmas pidades.

Tabel 16. Senghori esitatud sotsiaalkindlustusnõuete tulemus (juhtumiuuring 3)

Hüvitised	Nõue rahuldatakse	Nõuet ei rahuldata
Rahalised haigushüvitised	Austria, Bulgaaria, Tšehhi Vabariik, Soome, Kreeka, Ungari, Iirimaa, Läti, Leedu, Luksemburg, Malta, Madalmaad, Poola, Slovaki Vabariik, Sloveenia, Hispaania, Rootsi, Ühendkuningriik	Belgia ¹⁶⁵ , Küpros, Eesti, Saksamaa, Itaalia, Portugal
Töövõimetushüvitised	Austria, Bulgaaria, Saksamaa, Eesti, Soome, Prantsusmaa, Ungari, Iirimaa, Läti, Leedu, Luksemburg, Malta, Madalmaad, Poola, Slovaki Vabariik, Sloveenia, Hispaania, Ühendkuningriik	Belgia, Itaalia, Küpros, Tšehhi Vabariik, Kreeka, Portugal, Rootsi
Tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitised	Austria, Belgia, Bulgaaria, Küpros, Tšehhi Vabariik, Eesti, Soome, Prantsusmaa, Saksamaa, Ungari, Iirimaa, Itaalia, Läti, Leedu, Luksemburg, Malta, Madalmaad, Poola, Portugal, Slovaki Vabariik, Sloveenia, Hispaania, Rootsi, Ühendkuningriik	-
Peretoetused	Poola (alates 1. maist 2014)	Austria, Belgia, Bulgaaria, Küpros, Tšehhi Vabariik, Saksamaa, Eesti, Soome, Prantsusmaa, Kreeka, Ungari, Iirimaa, Itaalia, Läti, Leedu, Luksemburg, Malta, Madalmaad, Portugal, Slovaki Vabariik, Hispaania, Rootsi, Ühendkuningriik

¹⁶⁵ Belgias kuuluvad rahalised haigushüvitised siiski tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitiste kategooria alla, mis on Senghorile kättesaadav (vt allpool).

Rahalised haigushüvitised

Rahalised haigushüvitised on Senghorile kättesaadavad enamikus liikmesriikides peale **Belgia, Küprose, Eesti, Saksamaa, Itaalia ja Portugali**, kus Senghoril on selle asemel õigus saada tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitisi (mis Belgia puhul sisaldavad rahalisi haigushüvitisi).

Senghori õigus saada rahalisi haigushüvitisi sõltub minimaalsetest kindlustuspõhistest sissetulektest kõigis liikmesriikides peale **Hispaania ja Poola**, kus kvalifikatsiooniperioodi ei nõuta kindlustatud töötajalt, kes taotleb õnnetusjuhtumi korral ajutise töövõimetuse hüvitist.

Ainus elukohapõhine tingimus, mida Senghor peab enamikus liikmesriikides täitma, on seadusliku elukoha tõendamine; Senghori tähtjaline elamisluba ei mõjuta üheski liikmesriigis tema juurdepääsu rahalistele haigushüvitistele. **Soomes** otsustab KELA (Soome sotsiaalkindlustusamet) kõigepealt Senghori taotluse alusel ja vastavalt elukohapõhiste sotsiaalkindlustusnormide kohaldamise seadusele, kas ta kuulub Soome elukohapõhise sotsiaalkindlustuse alla (nn kindlustusotsus). Senghor saabus Soome ajutise (tähtjalise) elamisloaga töötamise eesmärgil ja alalise siserände kriteerium ei olnud tema puhul esialgu tingimata täidetud. Ta on Soomes siiski kuus aastat elanud, nii et tõenäoliselt leitakse, et tal on õigus Soome elukohapõhisele sotsiaalkindlustusele. Teisalt oleks ta Soomes haiguskindlustusega kaetud juba ainult neljakuulise töötamise alusel. Töövigastuskindlustuse (vt allpool) alusel saadud hüvitise protsent on siiski kõrgeim ja seda võetakse rahaliste haigushüvitiste maksamise otsustamisel arvesse.

Töövõimetushüvitised

17 liikmesriigis (**Bulgaaria, Eesti, Soome, Prantsusmaa, Saksamaa, Kreeka, Ungari, Iirimaa, Läti, Luksemburg, Malta, Madalmaad, Poola, Slovaki Vabariik, Sloveenia, Hispaania, Ühendkuningriik**) on Senghoril töövõimetushüvitistele juurdepääs oma töötamise (ja seega kindlustuspõhiste sissetulekete tasumise) ja seadus-

liku elaniku staatuse alusel; asjaolul, et tal ei ole pikaajalist elamisluba, ei ole tähtsust.

Igas neist liikmesriikidest oleks Senghoril õigus töövõimetushüvitistele ainult siis, kui tema töövõimetus kestab teatava ajavahemiku või kui seda peetakse püsivaks ja nende hüvitistega asendatakse rahalised haigushüvitised.

Senghori tähtjaline elamisluba mõjutab tema õigust saada töövõimetushüvitisi **Leedus**, kus töövõimetushüvitised on kättesaadavad ainult pikaajalist elamisluba või ELi sinist kaarti omavatele kolmandate riikide kodanikele.¹⁶⁶

Töövõimetushüvitise õiguse tõestamise põhitõingimuseks on arstlik läbivaatus, mis on vajalik töövõimetuse astme kindlaksmääramiseks. **Eestis, Lätis ja Leedus** oleks Senghoril näiteks õigus saada töövõimetushüvitisi tingimusel, et riiklik tervise ja töövõime kontrolli arstlik komisjon kinnitab Senghori töövõimetust ning määrab tema töövõimetuse protsendi ja asjaomase invaliidsusgrupi.

Osas liikmesriikides (**Belgia, Itaalia, Küpros, Tšehhi Vabariik, Kreeka, Portugal, Rootsi**) ei ole Senghoril õigust töövõimetushüvitisi taotleda, kuna õnnetusjuhtumist tingitud kulud kaetakse hüvitistega, mis kuuluvad MISSOCI liigi „tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitised“ alla. **Soomes** on samuti õnnetusjuhtumikindlustuse alusel makstava hüvitise protsent suurem kui töövõimetuspension (mida makstakse sissetulekutega seotud pensionisüsteemist ja riiklikust pensionisüsteemist). Vigastatud isikule makstakse seega kõigepealt hüvitis tööõnnetuse eest ja ta saab töövõimetuspensioni ainult siis, kui selle summa oleks suurem kui tööõnnetuse eest makstud saamata jäänud sissetulekute hüvitis.

Tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitised

Senghoril oleks õigus saada tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitisi 25 käesolevas uuringus osale-

¹⁶⁶ Kuigi Senghor on seni olnud kõrgelt kvalifitseeritud töötaja, ei märgita juhtumiuuringus, et tal on ELi sinine kaart.

vas liikmesriigis oma töötamise (ja seega kindlustuspõhiste sissemaksete tegemise) alusel, mille lisandub Senghori seadusliku elaniku staatus.¹⁶⁷ **Madalmaades** puudub eraldi skeem tööõnnetuste jaoks, kuid see risk on kaetud rahaliste haigushüvitiste ja töövõimetushüvitistega.

Enamikus neist liikmesriikidest ei sõltu tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitised minimaalsest elamisperioodist või konkreetset liiki elamisloa omamisest. Erand on **Bulgaaria**, kus teatavad selle sotsiaalkindlustusliigi alla kuuluvad hüvitised – arstiabi ja mitterahalised hüvitised – on kättesaadavad ainult pikaajalise elamisloa omanikele.

Enamikus liikmesriikides on tööandjad seadusega kohustatud kindlustama töötajad tööõnnetusrisiki vastu. **Soomes** oleks õnnetusjuhtumikindlustust pakkuvate kindlustusandjate liit vastutav Senghorile hüvitise maksmise eest, kui tema tööandja ei ole teinud kindlustuspõhiseid sissemaksid. Mõnes liikmesriigis (nt **Prantsusmaa**) on tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitistel töövõimetushüvitiste suhtes eesõigus, isegi kui isikul on õigus saada ka töövõimetushüvitisi.

Osas liikmesriikides (nt **Austria, Soome, Poola, Slovaki Vabariik, Ühendkuningriik**) oleks Senghoril juurdepääs nii tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitistele kui ka töövõimetushüvitistele, kuigi mõnes liikmesriigis võib see mõjutada saadavate maksete summat.

Peretoetused

Nagu tabelis Z kujutatud, ei ole Senghoril üheski liikmesriigis õigust saada peretoetusi, välja arvatud **Poolas** alates 1. maist 2014.

Peamine põhjus on selles, et enamikus liikmesriikides puudutavad need toetused taotlejate lapsi, mitte eakaid ülalpeetavaid isikuid. Ainus erand on **Poola** pärast peretoetuste saamise õigust omavaid välismaalasi käsitlevate uute

õigusnormide jõustumist 1. mail 2014. Nende uute õigusnormidega lubatakse tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikel (st mitte ainult pikaajalise elamisloaga isikutel) teataval tingimustel taotleda peretoetusi. Seepärast oleks Senghoril õigus saada teatavaid hüvitisi, juhul kui ta läbib olemasolevate rahaliste vahendite kontrolli (kuigi seda muude hüvitiste puhul ei nõuta) ning kui tema vanem (ema) on puudega ja vajab hooldust.

Lisaks on mitu liikmesriiki (**Soome, Prantsusmaa, Kreeka, Iirimaa, Poola**¹⁶⁸, **Rootsi, Sloveenia**) teatanud, et perekonna taasühinemist kohaldatakse ainult lähedaste pereliikmete (abikaasa ja lapsed) suhtes ja see ei laiene vanematele. Iirimaa ja Rootsis antakse vanemale elamisluba perekonna taasühinemise alusel ainult erakorraliste asjaolude korral.

Täiendavad maksed ja hüvitised

Kuigi Senghoril ja tema emal puudub õigus saada peretoetusi, võib neil mitmes liikmesriigis (**Soome, Prantsusmaa, Madalmaad, Portugal**) olla õigus saada täiendavaid maksid ja sotsiaalabihüvitisi.

- **Prantsusmaal** oleks Senghoril õigus saada lisatoetust, kui ta hooldab oma ema.
- **Madalmaades** hüvitatakse Senghori ema erakorralised ravikulud ja hooldusvajaduse hindamise keskuse hinnangu alusel võib tal olla õigus saada sotsiaaltoetust, mis võib hõlmata mitterahalist hooldust (nt koduteenused, kodu kohandamine, transport), isikliku eelarvet või rahalist toetust.
- **Portugalis** oleks Senghori emal õigus saada juurdepääs sotsiaaltegevuse allsüsteemi rahalistele vahenditele.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Soomes võivad hüvitist siiski saada ka riigis ebaseaduslikult elavad ja töötavad isikud, sest õnnetusjuhtumikindlustuse korral on töösuhte olemasolu ainus otsustav tegur.

¹⁶⁸ Seepärast on Poolas Senghori juurdepääsul eelmisest lõigus nimetatud peretoetustele eelduseks, et tema ema elamine riigis ei tugine perekonna taasühinemisele.

¹⁶⁹ Portugalis on sotsiaaltegevuse allsüsteemi eesmärk ennetada ja heastada selliseid olukordi nagu vajadus, sotsiaalmajanduslik ebavõrdsus, sõltuvus, häire, sotsiaalne tõrjutus ja haavatavus, edendades integreerimist ühiskonda.

Sotsiaalkindlustusnõuete mõju Senghori elanikustaatusele

Osas liikmesriikides (**Saksamaa, Eesti, Luksemburg, Slovaki Vabariik**) võib selles juhtumiuuringus käsitletud sotsiaalkindlustushüvitiste taotlemine avaldada negatiivset mõju Senghori ja/või tema ema elanikustaatusele.

- **Eestis** oleks tööandjal õigus Senghoriga sõlmitud töölepingu tema töövõime vähenemise alusel tühistada, kui Senghori tervis ei ole nelja kuu jooksul paranenud. Kui Senghor kaotaks oma töö, oleks tema riigis viibimise õiguslik alus kehtetu ja ta peaks riigist lahkuma. Tööandjal on siiski kohustus pakkuda töötajale muud tööd eesmärgiga vältida töösuhte lõpetamist ja võimaldada töötajal töötamist jätkata, tagades seega tema sissetulekud.
- **Luksemburgis** ja **Slovaki Vabariigis** võidakse keelduda kõrge oskustasemega töötaja elamisloa pikendamisest, kuna tal puuduvad ilma sotsiaalsüsteemi poole pöördumata piisavad vahendid enda ja oma pereliikmete ülalpidamiseks. Ometi oleks Senghoril võimalik taotleda **Luksemburgis** ja **Slovaki Vabariigis** pikaajalist elamisluba, kuna ta on riigis elanud kuus aastat.
- **Saksamaal** ohustaks Senghori ema sotsiaaltoetuste taotlemise korral kaalutusõiguse alusel riigist välja saatmine, juhul kui Senghori ja tema ema käsutuses olev kodumajapidamise sissetulek pärast sissetulekute kaotust on alla äraelamist võimaldava miinimumpalga. Võttes arvesse ema vanust ja probleeme, on siiski ebatõenäoline, et selline olukord lõpeb väljasaatmisega. Senghor võib vajaduse korral saada lisaks haigushüvitistele eluasemetoetust ja töövõimetuspensioni ning vältida seega vajadust taotleda põhilisi sotsiaaltoetusi.

7. Kokkuvõtvad märkused

Käesolevas uuringus analüüsiti poliitikat ja haldustavasid, mis kujundavad kolmandate riikide kodanike juurdepääsu sotsiaalkindlustus- ja tervishoiuhüvitistele, mida on mainitud määruse (EÜ) nr 883/2004 artiklis 3 (muudetud redaktsioonis) ja Euroopa Komisjoni vastastikusel sotsiaalkaitsealases infosüsteemis (MISSOC).¹⁷⁰ Kodakond-sust, elamisperioode, hüvitiste eksporditavust ja töötamisperioode puudutavad halduseeskirjad ja -tavad kujundavad seda, kuidas rändajate rühmad sotsiaalkindlustushüvitisi, sealhulgas tervishoiuhüvitisi, kasutavad. Uuringus võrreldakse ja vastandatakse eeskirju, mida kolmandate riikide kodanike suhtes eri liikmesriikide kohaldatakse, ning tehakse seega esimene samm selle poole, et mõista, millist sotsiaalkindlustus- ja tervishoiupoliitikat kolmandate riikide kodanike ja nende pere-liikmete suhtes rakendatakse.

Uuringust nähtub, et ELi rändedirektiivide võrdse kohtlemise sätted – mille kohaselt peaks pikaajalistel elanikel, ELi sinise kaardi omanikel, teadlastel ja ühtse loa omanikel olema juurdepääs samadele hüvitistele ja samadel tingimustel nagu liikmesriikide kodanikel – on mõjutanud liikmesriikide õigusakte ja tavasid, eelkõige pikaajalise elamisloa ja ELi sinise kaardi omanike puhul. Kuna enamik selle uuringu jaoks tehtud uurimistööst viidi lõpule enne ühtset luba käsitleva direktiivi ülevõtmist,¹⁷¹ ei võimalda uuringus kajastatud olukord veel selle direktiivi mõju analüüsida. Uuringuga tuvastatud praegune tava tagada võrdne kohtlemine ainult pikaajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikele ei ole siiski ühtset luba käsitleva direktiivi reguleerimisalasse kuuluvate isikute kategooriate puhul kõnealuse direktiiviga kooskõlas.

Kuna sotsiaalkindlustuspoliitika on liidu tasandil ühtsustamata, on liikmesriikides kättesaadavate

hüvitiste valik, nende hüvitistega seotud toetus-kõlblikkuse eeskirjad ja hüvitiste rahastamisviisid väga erinevad. Enamik liikmesriike kasutab kindlustusel põhinevaid süsteeme (s.o töötajate ja tööandjate sissemaksed), et rahastada rahalisi haigushüvitisi, töövõimetushüvitisi, vanaduspensione, toitjakaotushüvitisi ning tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitisi. Mitmes liikmesriigis on enamiku nende sotsiaalkindlustuse liikide raames siiski kasutusel ka paralleelne mitteosamakseliste hüvitiste süsteem (s.o üldise maksusüsteemi kaudu rahastatavad hüvitised), mis tagab minimaalse kaitse isikutele, kes ei ole teinud piisavalt sissemakseid.

Sarnaselt kasutatakse liikmesriikides valdavalt üldist maksustamist või erimakse, et rahastada peretoetusi, pikaajalisi hooldushüvitisi ja tagatud miinimumvahendeid (st sotsiaalabi). Mitmes liikmesriigis on siiski kättesaadavad ka tööandjate ja töötajate sissemaksetest rahastatavad peretoetused ja pikaajalised hooldushüvitised. Mitterahalisi tervishoiuhüvitisi, vanemahüvitisi ja töötushüvitisi rahastatakse enamikus liikmesriikides kombineeritult sissemaksete ja üldise maksustamise kaudu.

Kolmandate riikide kodanikel, kellel on pikaajaline elamisloa, on üldiselt juurdepääs kõigile käesoleva uuringuga hõlmatud hüvitistele. Tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikele tagatakse võrdne kohtlemine siiski meelsamini osamakseliste hüvitiste kui üldise maksustamise kaudu rahastatud hüvitiste puhul. Sellest reeglist on aga olulised erandid. Näiteks on tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikel juurdepääs mitteosamakselistele tagatud miinimumvahenditele 15 liikmesriigis 25 käesolevas uuringus analüüsitud liikmesriigist, mitteosamakselistele vanaduspensionidele (lisaks osamakselistele vanaduspensionidele) kuues liikmesriigis ja mitteosamakselistele peretoetustele kümnes liikmesriigis. Liikmesriikides, kus kõrvuti osamakseliste vanemahüvitiste, töövõimetus-

¹⁷⁰ MISSOCi riikide juhendid on avaldatud aadressil: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=858&langId=en>.

¹⁷¹ Selle aruande avaldamise ajaks ei olnud üheksa liikmesriiki direktiivi ülevõtmist veel lõpule viinud.

hüvitiste ja toitjakaotushüvitistega ei ole mitte-osamakselisi hüvitisi, on tähtajalise elamisloaga kolmandate riikide kodanikele siiski kättesaadavad ainult nende sotsiaalkindlustusliikide alla kuuluvad osamakselised hüvitised.

Uuringus tehakse kindlaks viis toetuskõlblikkuse eeskirjade kogumit, mis kujundavat rändajate juurdepääsu sotsiaalkindlustushüvitistele. Neist esimese konkreetne eesmärk on reguleerida kolmandate riikide kodanike juurdepääsu. Teised on üldised toetuskõlblikkuse eeskirjad, mida kohaldatakse (v.a teatavad kaalutusõiguse kasutamist puudutavad eeskirjad) ühtmoodi nii kolmandate riikide kodanike kui ka liikmesriikide kodanike suhtes.

- Esiteks sisaldavad enamiku liikmesriikide sotsiaalkindlustussüsteemid toetuskõlblikkuse eeskirju, millega nõutakse kolmandate riikide kodanikelt konkreetset **liiki elamisloa**, riigis viibimise loa või viisa olemasolu. Neid eeskirju kohaldatakse üldiselt rohkem üldise maksustamise kaudu kui töötajate ja tööandjate sissemaksetest rahastatavate sotsiaalkindlustushüvitiste suhtes.
- Teiseks kohaldavad mitu liikmesriiki teatavate sotsiaalkindlustushüvitiste suhtes **minimaalse elamisperioodi** nõudeid. Selliseid nõudeid kohaldatakse Soomes, Prantsusmaal, Itaalias, Lätis, Portugalis ja Rootsis vanadushüvitiste suhtes, Poolas¹⁷² töötushüvitiste suhtes, Tšehhi Vabariigis ja Poolas¹⁷³ peretoetuste suhtes, Soomes teatavate vanemahüvitistena liigitatud hüvitiste suhtes ja enamikus liikmesriikides tagatud miinimumvahendite suhtes. Teisalt ei kohaldata tavaliselt minimaalse elamisperioodi nõudeid, kui kolmandate riikide kodanikule antakse juurdepääs mitterahalistele tervishoiuhüvitistele, rahalistele haigus-hüvitistele ja vanemahüvitistele.
- Kolmandaks kohaldatakse enamikus liikmesriikides **piiranguid teatavate sotsiaalkind-**

lustushüvitiste ekspordile. Neid kohaldatakse enamikus liikmesriikides mitterahaliste tervishoiuhüvitiste, vanemahüvitiste, peretoetuste, töötushüvitiste ja tagatud miinimumvahendite suhtes. Seevastu vanaduspensioni lubatakse kolmandatesse riikidesse ekspordida käesolevas uuringus osalevast 25 liikmesriigist 17 liikmesriigi õigusaktidega.

- Neljandaks kohaldatakse kindlustuspõhiste sotsiaalkindlustushüvitiste suhtes sageli **minimaalse töötamisperioodi (või sissemakseperioodi)** nõudeid. Minimaalse sissemakseperioodi nõuded on sageli kehtestatud seoses rahaliste haigus-hüvitiste, vanemahüvitiste, vanadushüvitiste ja töötushüvitistega. Mitterahaliste tervishoiuhüvitiste, peretoetuste ja tagatud miinimumvahendite saamiseks ei nõuta tavaliselt minimaalse töötamisperioodi nõuete täitmist, kuid esineb ka erandeid.
- Lõpuks kasutatakse kõigis käesolevas uuringus osalevas 25 liikmesriigis peale kuue konkreetsete sotsiaalkindlustushüvitistega seotud toetuskõlblikkuse kindlaksmääramiseks halduslikku kaalutusõigust. Kaalutusõigust kasutatakse väga erinevatel juhtudel, sealhulgas taotlejate elanikustaatus kindlaksmääramiseks, teatavate toetuskõlblikkuse tingimuste kohaldamisest loobumiseks ja olemasolevate rahaliste vahendite kontrollimisel. Kuigi kaalutusõigust kasutatakse nii liikmesriigi kodanikust kui ka kolmanda riigi kodanikust taotlejate puhul enamasti sarnaselt, kujutab see endast sageli suuremat takistust kolmanda riigi kodanikust taotlejate jaoks, kes on tihti hiljuti riiki saabunud ja viibivad riigis ajutiselt.

Tagades kahepoolsetes lepingutes osalevate kolmandate riikide kodanike ja liikmesriikide kodanike võrdse kohtlemise ning võimaldades (enamasti osamakseliste) sotsiaalkindlustushüvitiste ekspordi, võivad need lepingud aidata teatavatest kolmandatest riikidest pärit rändajatel omandada õiguse saada sotsiaalkindlustushüvitisi, milleks neil muidu õigus puuduks. Teisalt on nende kahepoolsete sotsiaalkindlustuslepin-

¹⁷² Ainult siiski tähtajalist elamisloa või viisat omavate isikute suhtes.

¹⁷³ Ainult siiski majanduslikel põhjustel sisserändajate teatavate rühmade suhtes.

gute reguleerimisala väga erinev ja liikmesriikidel puuduvad kahepoolsed lepingud väga paljude kolmandate riikidega ning seetõttu võivad paljud kolmandate riikide kodanikud kaotada Euroopa Liidust lahkudes juba omandatud sotsiaalkindlustusõigused.

1. LISA. ELi pädevus sotsiaalkindlustuse valdkonnas

SOTSIAALKINDLUSTUSSÜSTEEMIDE KOORDINEERIMINE

ELi pädevus sotsiaalkindlustuse valdkonnas piirneb sotsiaalkindlustussüsteemide koordineerimisega liikmesriikide vahel. Sotsiaalkindlustust koordineerivate määrustega, eriti määrusega nr 883/2004, mida on muudetud määrusega nr 465/2012, ja määrusega nr 987/2009 ei asendata ega muudeta liikmesriikide sotsiaalkindlustussüsteeme, vaid nähakse pigem ette teatavad põhimõtted, mille eesmärk on hõlbus-tada ELi kodanike vaba liikumist.¹⁷⁴

Neis määrustes on sätestatud muu hulgas järgmised põhimõtted: põhimõte, et ELi kodanike suhtes kohaldatakse korrana ainult ühe riigi sotsiaalkindlustusalaseid õigusakte ja nad teevad seega sissemakseid ainult ühes riigis; võrdse kohtlemise põhimõte, mille kohaselt ELi kodanikel on samasugused õigused ja kohustused selle riigi kodanikega, kus nad on kindlustatud; liitmis-põhimõte, mis tagab, et võetakse arvesse varasemad kindlustus-, töötamis- või elamisperioodid teistes riikides; eksporditavuse põhimõtte, mille kohaselt ühes riigis määratud rahalised hüvitised saab tavaliselt ekspordida teise riiki.

Määrust (EÜ) nr 883/2004 kohaldatakse nii liikmesriikide kodanike kui ka liikmesriigis elavate kodakondsuseta isikute ja pagulaste suhtes, kes kuuluvad või on kuulunud ühe või mitme liikmesriigi õigusaktide reguleerimisalasse. Samuti kohaldatakse seda nende pereliikmete ja ülalpidamisel olnud isikute suhtes. Pereliikmete suhtes ei kohaldata kodakondsuse tingimust. Seega on kaetud ka ELi kodanike pere-

liikmed, kes on kolmandate riikide kodanikud (määruse (EÜ) nr 883/2004 artikkel 2).

Vastavalt määrusele (EÜ) nr 1239/2010 kohaldatakse sotsiaalkindlustussüsteemide koordineerimist (sätestatud määruses (EÜ) nr 883/2004 ja määruses (EÜ) nr 987/2009) alates 2011. aasta jaanuarist ka teiste ELis seaduslikult elavate ja piiriüleselt tegutsevate kolmandate riikide kodanike suhtes.¹⁷⁵ Kaetud on ka nende pereliikmed ja ülalpidamisel olnud isikud, kui nad asuvad ELis.

Kolmanda riigi kodanik peab seega täitma kaks tingimust, et määruse (EÜ) nr 883/2003 sätteid kohaldataks selle isiku ja ka tema pereliikmete suhtes. Esiteks peab kolmanda riigi kodanik elama seaduslikult liikmesriigi territooriumil ja teiseks ei tohi tema olukorda iseloomustavad asjaolud piirduda üheainsa liikmesriigiga, vaid ta peab olema liikunud ühest liikmesriigist teise.¹⁷⁶

ÕIGUSAKTID, MILLES ON SÄTESTATUD KOLMANDATE RIIKIDE KODANIKE SOTSIAALKINDLUSTUS-ÕIGUSED

Asjakohased sätted kolmandate riikide kodanike sotsiaalkindlustusõiguste kohta sisalduvad erinevates seaduslikku rännet käsitlevates direktiivides. Käesoleva uuringu jaoks asjakohaseid direktiive¹⁷⁷ käsitletakse allpool.

¹⁷⁴ Enne 1. maid 2000 oli see koordineerimissüsteem sätestatud määruses nr 1408/71. Osas eespool nimetatud direktiivides viidatakse endiselt määrusele nr 1408/71, kuid seda tuleks käsitada viitena määrusele nr 883/2004.

¹⁷⁵ Määruse nr 1408/71 reguleerimisala oli eelnevalt laiendatud neile kolmandate riikide kodanikele määrusega nr 89/2003.

¹⁷⁶ Euroopa Kohtu otsus kohtuasjas C-247/09: Xhymshiti, punkt 28 ja kohtuasjas C-45/12: Ahmed, punkt 30.

¹⁷⁷ Varjupaigadirektiivid ja inimkaubanduse ohvreid käsitlev direktiiv sisaldavad ka kolmandate riikide kodanikke puudutavaid sotsiaalkindlustussätteid, kuid need ei kuulu käesoleva uuringu alla ja neid ei käsitleta selles.

Nende direktiivide kõige olulisemad sätted on seotud õigusega võrdsele kohtlemisele liikmesriikide kodanikega. See antakse pikaajalistele elanikele, kolmandate riikide teadlastele, ELi sinise kaardi omanikele ja ühtse loa omanikele¹⁷⁸ seoses määruse (EÜ) nr 883/2004 artiklis 3¹⁷⁹ määratletud sotsiaalkindlustusliikidega, juurdepääsuga üldsusele kättesaadavatele kaupadele ja teenustele ning töötajadega (sh palk ja töölt vabastamine, isegi kui asjaomaste liikmesriikide vahel puudub liikuvus).

Võrdse kohtlemise sätetest hoolimata ei ühtlustata direktiividega sotsiaalkindlustuspoliitikat liidu tasandil. Iga liikmesriik peab ise kehtestama sotsiaalkindlustushüvitiste andmise tingimused, selliste hüvitiste suuruse ja nende andmise ajavahemiku.¹⁸⁰ Seepärast on kolmandate riikide kodanike juurdepääs sotsiaalkindlustusele ELi eri liikmesriikides endiselt väga erinev. Lisaks tekitab liikmesriikide kahepoolsete lepingute riigispetsiifiline iseloom (nagu allpool selgitatakse) olukorra, kus kolmandate riikide kodanike suhtes kohaldatakse ELi liikmesriikide vahel liikudes killustunud sotsiaalkindlustussüsteeme ning Euroopa Liitu ja sealt välja liikudes erinevaid kahepoolseid lepinguid.

A1.2.1. Pikaajalisi elanikke käsitlev direktiiv (direktiiv 2003/109/EÜ, muudetud direktiiviga 2011/51/EL)

Selle direktiiviga nähakse ette Euroopa elaniku staatus kolmandate riikide kodanikele, kes on

mõne ELi liikmesriigi territooriumil elanud seaduslikult ja pidevalt vähemalt viis aastat. Samuti ühtlustatakse sellega liikmesriikide õigusakte ja tavadid pikaajalise elaniku staatuse andmise tingimuste valdkonnas ning kehtestatakse ELi liikmesriikides elamise tingimused.

Direktiivi võrdse kohtlemise sätteid kohaldatakse pikaajalise elaniku staatuse saanud kolmandate riikide kodanike suhtes. Neid kohaldatakse ka pikaajaliste elanike suhtes, kes on kasutanud direktiivis 2003/109/EÜ pakutud võimalust saada õigus elada muu liikmesriigi kui selle liikmesriigi territooriumil, kus talle anti pikaajalise elaniku staatus (artiklid 14, 19 ja 21).¹⁸¹

Selle direktiiviga nähakse ette võrdne kohtlemine riigi õiguses määratletud sotsiaalkindlustuse, sotsiaalabi ja sotsiaalkaitse valdkonnas. Artikkel 11 sisaldab üldist võrdse kohtlemise sätet, mille kohaselt pikaajalisi elanikke tuleb kohelda võrdselt kodanikega muu hulgas riigi õiguses määratletud sotsiaalkindlustuse, sotsiaalabi ja sotsiaalkaitse valdkonnas. Võrdse kohtlemise säte hõlmab ka töötajadega, sealhulgas palk ja töölt vabastamine, ning juurdepääsu üldsusele kättesaadavatele kaupadele ja teenustele.

Kõnealuses artiklis on siiski ka sätestatud, et liikmesriigid võivad piirduda võrdsel kohtlemisel nende juhtudega, kus pikaajalise elaniku või tema pereliikmete – kellele isik taotleb soodustusi – alaline või tavaline elukoht asub asjaomase liikmesriigi territooriumil (artikli 11 lõige 2). Lisaks võivad liikmesriigid vastavalt artikli 11 lõikele 4 piirduda sotsiaalabi ja sotsiaalkaitse osas võrdsel kohtlemisel põhitoetus- tega. Põhitoetusi kirjeldatakse põhjenduses 13 kui „minimaalset toimetulekutoetust ja abi hai-

¹⁷⁸ Kuigi hooajatöötajate direktiiv (2014/36/EL) oli selle aruan- de avaldamise ajaks vastu võetud, ei ole seda käesolevas uuringus arvesse võetud, sest liikmesriigid ei ole seda veel rakendanud. Ettevõtjasiseselt üleviidud töötajaid käsitlev direktiiv (2014/66/EL) võeti vastu 15. mail 2014, st veidi enne käesoleva uuringu avaldamist, nii et seda ei ole samuti arvesse võetud. Samuti tuleks märkida, et uuringu jaoks esitati andmed enne ühtset luba käsitleva direktiivi rakendamist ja mõne liikmesriigi puhul kirjeldatakse enne ühtset luba valitsenud olukorda.

¹⁷⁹ Lisateabe saamiseks vt MISSOCi juhendite punkt 1.4.2.

¹⁸⁰ Rändedirektiividega ei ühtlustata küll liikmesriikide sotsiaalkindlustuspoliitikat, kuid need sisaldavad asjaomaste kolmandate riikide kodanike ja liikmesriikide kodanike võrdset kohtlemist käsitlevaid sätteid, millest liikmesriigid ei saa teha erandeid.

¹⁸¹ Selle reguleerimisalast on välja jäetud teatavad kategooriad: hooajatöötajad või piiriüleste teenuste osutamiseks lähetatud töötajad ja isikud, kes elavad riigis õppimise või kutsehariduse eesmärgil. Direktiivi muutmise järel on välis- tatud ka isikud, kes on taotlenud või kellele on antud ajutine kaitse või muu kaitse peale rahvusvahelise kaitse, ja isikud, kes on taotlenud rahvusvahelist kaitset, kuid kelle taotluse põhjal ei ole tehtud otsust.

guse, raseduse, vanemlike kohustuste täitmise ja pikaajalise hooldusvajaduse juhtudel". Seliste toetuste andmise üksikasjad tuleks kindlaks määrata riigi õigusega.¹⁸²

A1.2.2. Kolmandate riikide teadlaste riiki lubamist käsitlev direktiiv (direktiiv 2005/71/EÜ)

Direktiivi eesmärk on kehtestada sissesõitu ja elamistingimusi käsitlev erimenetlus, mida kohaldatakse kolmandate riikide kodanike suhtes, kes tulevad kauemaks kui kolm kuud, et teha ELis uurimisprojekti. Direktiivi kohaldatakse kolmandate riikide kodanike suhtes, kes taotlevad uurimisprojekti tegemise eesmärgil enda lubamist liikmesriigi territooriumile.¹⁸³

Selles direktiivis käsitletakse sõnaselgelt kolmandate riikide kodanike sotsiaalkindlustusõigusi. Direktiivi artiklis 12, mis käsitleb võrdset kohtlemist, on sätestatud, et „[...]elamisloa omanikel on õigus võrdsele kohtlemisele liikmesriigi kodanikega järgneva osas: [...] määruses (EMÜ) nr 1408/71 [...] määratletud sotsiaalkindlustuse liigid”.¹⁸⁴ Selles direktiivis sätestatud kolmandate riikide kodanike õigus võrdsele kohtlemisele hõlmab ka töötingimusi, sealhulgas palk ja töölt vabastamine, ning juurdepääsu üldsusele kättesaadavatele kaupadele ja teenustele. Võrdne juurdepääs sotsiaalabile on siiski välistatud.

Direktiiviga lisatakse väga tähtis täiustus sotsiaalkindlustuse valdkonnas, kuna mittediskrimineerimise põhimõtet kohaldatakse vahetult

ka isikute suhtes, kes saavad liikmesriiki otse kolmandast riigist. Põhjenduses 16 on siiski märgitud, et direktiiviga ei tohiks anda õigusi olukordades, mis jäävad väljapoole liidu õiguse reguleerimisala, näiteks kolmandas riigis elavatele pereliikmetele.

Lisaks võidakse selle direktiivi alusel välja antud elamisloa tühistada või selle pikendamisest keelduda, kui vastuvõtva asutusega sõlmitud lepingu aluseks olnud tingimused ei kehti enam. See hõlmab tingimust, et teadlasel peavad tema riigis viibimise ajal olema piisavad toimetulekuvahendid, et katta ilma liikmesriigis sotsiaalabi-süsteemita oma kulutused ja tagasipöördumise kulud (Artikli 10 lõige 1).

A1.2.3. Kõrge kvalifikatsiooniga töötajate riiki lubamist (ELi sinine kaart) käsitlev direktiiv (direktiiv 2009/50/EÜ)

Selle direktiivi eesmärk on suurendada ELi võimet tõmmata kolmandatest riikidest ligi kõrge kvalifikatsiooniga töötajaid. Selle eesmärk on hõlbustada selliste isikute riiki lubamist, ühtlustades kogu ELis sisenemise ja elamise tingimused, lihtsustada haldusmenetlusi, kehtestada ELi-sisese liikuvuse eeskirjad ja tagada kodanike võrdne kohtlemine mitmes valdkonnas, sealhulgas sotsiaalkindlustus. Direktiivi kohaldatakse kõrge kvalifikatsiooniga kolmandate riikide kodanike suhtes, kes taotlevad luba siseneda kõrget kvalifikatsiooni nõudva töö tegemiseks liikmesriigi territooriumile kauemaks kui kolm kuud, ja nende pereliikmete suhtes.

ELi sinist kaarti omavatele kolmandate riikide kodanikele tuleks anda sinist kaarti väljastandva liikmesriigi kodanikega võrdsed sotsiaalsed ja majanduslikud õigused. Artikli 14 lõike 1 punktis e tagatakse võrdne kohtlemise määrusega (EMÜ) nr 1408/71 (nüüd määrus (EÜ) nr 883/2004) määratletud sotsiaalkindlustuse

¹⁸² Vt punktis 2.3.1 esitatud lisateave seda sätet käsitleva Euroopa Kohtu otsuse kohta kohtuasjas C-571/10: Kamberaj.

¹⁸³ Seda ei kohaldata siiski järgmistele isikutele: varjupaiga või täiendava kaitse taotlejad või ajutiste kaitseskeemide alla kuuluvad isikud, doktoritööde üliõpilased, kes teevad oma doktoritööga seotud uurimistööd (kuna nad kuuluvad direktiivi 2004/114/EÜ (kolmandate riikide kodanike riiki lubamise kohta õpingute, õpilasvahetuse, tasustamata praktika või vabatahtliku teenistuse eesmärgil) reguleerimisalasse), kolmandate riikide kodanikud, kelle väljasaatmine on faktilise või õigusliku asjaolu tõttu peatatud, ning teadlased, kelle teadusorganisatsioon on lähetanud teise teadusorganisatsiooni juurde teises liikmesriigis.

¹⁸⁴ Nüüd määrus (EÜ) nr 883/2004.

liikide valdkonnas.¹⁸⁵ Põhjenduses 18 on märgitud, et neid sätteid võrdse kohtlemise kohta sotsiaalkindlustuse valdkonnas kohaldatakse samuti vahetult isikute suhtes, kes sisenevad liikmesriigi territooriumile otse kolmandast riigist, eeldusel et asjaomane isik elab riigis seaduslikult kui kehtiva ELi sinise kaardi kasutaja, sealhulgas ajutise töötuse ajal, ja vastab asjakohaste sotsiaalkindlustushüvitiste saamise tingimustele, mis on sätestatud riigi õiguses.

Lisaks on artikli 14 lõike 1 punktis f sätestatud, et ELi sinise kaardi omanikele tuleb seoses vanadusega väljateenitud kohustuslike pensionidega tagada võrdne kohtlemine kolmandasse riiki kolimisel, ilma et see piiraks kehtivate kahepoolsete lepingute kohaldamist. Artikli 14 lõike 1 punktidega a ja g laiendatakse ELi sinise kaardi omanike õigust võrdsele kohtlemisele ka järgmistele valdkondadele: töötingimused, sealhulgas palk ja töölt vabastamine, juurdepääs üldsusele kättesaadavatele kaupadele ja teenustele ning tööhõiveametite pakutav teave ja nõustamisteenused.

ELi sinine kaart võidakse tühistada või selle pikendamisest keelduda, kui kaardi omanikul puuduvad piisavad toimetulekuvahendid, et ilma sotsiaalabisüsteemita ennast ja vajaduse korral oma pereliikmeid ülal pidada. ELi sinise kaardi tühistamise põhjuseks ei tohi siiski olla töötus, välja arvatud juhul, kui töötus kestab kauem kui kolm järjestikust kuud või kui kaardi omanik on ELi sinise kaardi kehtivuse ajal mitu korda töötü.

A1.2.4. Direktiiv kolmandate riikide kodanikele ühtse loa taotlemise ühtse menetluse ning kolmandatest riikidest pärit töötajate ühiste õiguste kohta ehk ühtset luba käsitlev direktiiv (2011/98/EL)

Selle direktiiviga kehtestatakse ühtne elamis- ja tööloa ning nähakse ette asjaomane taotlemis- ja menetlus. Samuti määratletakse selles kõnealust luba omavate kolmandatest riikidest pärit töötajate õigused olenemata sellest, kas need töötajad on just liikmesriiki saabunud või elavad juba liikmesriigis.

Direktiiv tuli üle võtta 25. detsembriks 2013. Kuna käesoleva uuringu jaoks liikmesriikides tehtud uurimistöö viidi suuremas osas lõpule enne seda kuupäeva, ei kajastu selles aruandes hiljutised muudatused kolmandate riikide kodanike sotsiaalkindlustus- ja tervishoiuõigustes, mis jõustuvad ühtset luba käsitleva direktiivi ülevõtmise tulemusel.

Direktiivi artikli 12 lõike 1 punktis e tagatakse kolmandate riikide kodanike õigus võrdsele kohtlemisele selle liikmesriigi kodanikega, kus nad elavad, kõigis määrusega (EÜ) nr 883/2004 kindlaksmääratud sotsiaalkindlustuse liikides. Vastavalt sellele sätte koheldakse võrdset järgmiseid kolmandate riikide kodanike kategooriaid (viidatud direktiivi artikli 3 lõike 1 punktides b ja c):

- kolmandate riikide kodanikud, kes on liikmesriiki lubatud liidu või riigi õiguse alusel muul eesmärgil kui töö, kellel lubatakse töötada ja kellel on elamisloa määruse (EÜ) nr 1030/2002 kohaselt, ning
- kolmandate riikide kodanikud, kes on liikmesriiki lubatud töö eesmärgil liidu või riigi õiguse alusel.

Lisaks on artikli 12 lõikes 4 sätestatud, et vanaduse, töövõimetuse või surma korral makstakse kolmandasse riiki ümber asuvatele kolmandatest riikidest pärit töötajatele või selliste töötajate ülalpidamisel olnud isikutele, kelle õigused

¹⁸⁵ Selles sättes esitatud viide määruse nr 892/2003 lisale on aegunud, sest määrusel nr 1231/2010, millega määruse nr 883/2004 reguleerimisala laiendatakse kolmandate riikide kodanikele, ei ole enam erandeid sisaldavat lisa.

tulenevad kõnealusest töötajast, kohustuslikke hüvitisi, mis põhinevad töötaja varasemal tööga hõivatusel, samadel tingimustel ja samal määral kui asjaomase liikmesriigi kodanikele kolmandasse riiki ümberasumise korral.

Vastavalt selle direktiivi artikli 12 lõike 2 punktile b võivad liikmesriigid piirata võrdset kohtlemist sotsiaalkindlustuse valdkonnas, kuid nad ei tohi piirata neid õigusi nendele kolmandatest riikidest pärit töötajatele, kellel on töökoht või kes on töötanud vähemalt kuus kuud ja on registreeritud töötutena.

Liikmesriigid võivad seega piirata vähem kui kuus kuud töötanud kolmandatest riikidest pärit töötajate võrdset kohtlemist sotsiaalkindlustuse valdkonnas. Samuti võivad liikmesriigid piirata peretoetuste andmist isikutele, kes on võetud tööle vähem kui kuueks kuuks, kolmandatest riikidest pärit üliõpilastele ja neile, kellel on lubatud töötada viisa alusel.

Põhjenduses 24 on lisaks märgitud, et sotsiaalkindlustuse valdkonnas võrdset kohtlemist käsitlevaid käesoleva direktiivi sätteid tuleks kohaldada ka töötajate suhtes, kes on lubatud liikmesriiki otse kolmandast riigist. Selle direktiiviga ei tohiks anda õigusi olukordades, mis jäävad liidu õiguse reguleerimisalast välja, näiteks seoses kolmandas riigis elavate pereliikmetega. Kõnealune direktiiv peaks andma õigused ainult nende pereliikmete suhtes, kes kolivad elama liikmesriigis asuva kolmanda riigi töötaja juurde seoses perekonna taasühinemisega, või nende pereliikmete suhtes, kes juba elavad koos kolmanda riigi töötajaga seaduslikult asjaomases liikmesriigis.

Direktiiviga välistatakse teatavad konkreetsed kategooriad, osaliselt seetõttu, et need on hõlmatud soodsamate olemasolevate või kavandatud ELi direktiividega.¹⁸⁶

¹⁸⁶ Välistatud on muu hulgas pikaajalised elanikud (hõlmatud direktiiviga 2003/109/EÜ), teadlased, kes taotlevad elamis-luba direktiivi 2005/71/EÜ alusel, hooajatöötajad, lähetatud töötajad, ettevõtjasiseselt üleviidud töötajad ja nn au paar'id.

A1.2.5. Direktiiv kolmandate riikide kodanike hooajatöötajatena riiki sisenemise ja seal viibimise tingimuste kohta (2014/36/EL)

Selle direktiiviga (vastu võetud 26. veebruaril 2014 ja jõustunud 29. märtsil 2014) kehtestatakse kolmandate riikide kodanike hooajatöötajatena riiki sisenemise ja seal viibimise tingimused ning määratakse kindlaks selliste töötajate õigused. Liikmesriigid peavad selle 30. septembriks 2016 riigi õigusesse üle võtma.

Artikli 23 lõike 1 punktis d on sätestatud, et liikmesriigid peavad tagama hooajatöötajate võrdse kohtlemise asjaomase liikmesriigi kodanikega määruses (EÜ) nr 883/2004 määratletud sotsiaalkindlustuse liikides. Vastavalt artikli 23 lõike 2 punktile i võivad liikmesriigid siiski võrdset kohtlemist piirata, välistades peretoetused ja töötushüvitised. Samuti võivad liikmesriigid piirata õigusi seoses hariduse ja kutseõppega (artikli 23 lõike 2 punkt ii) ning maksusoodustustega (artikli 23 lõike 2 punkt iii).

Artikli 23 lõike 1 viimases lõigus on ka sätestatud, et kolmandasse riiki ümber asuvatele hooajatöötajatele või selliste hooajatöötajate ülalpidamisel olnud isikutele, kelle õigused tulenevad kõnealusest hooajatöötajast, makstakse hooajatöötaja varasematel töösuhetel põhinevat ja asjaomase liikmesriigi sotsiaalkindlustusalaste õigusaktide kohaselt välja teenitud seadusega sätestatud pensioni samadel tingimustel ja samas ulatuses kui asjaomase liikmesriigi kodanikele samasse kolmandasse riiki ümberasumise korral. Põhjenduses 46 on lisatud, et see direktiiv ei hõlma sotsiaalabi.

A1.2.6. Töötajate ettevõtjasisest üleviimist käsitlev direktiiv (2014/66/EL)

Selle direktiiviga (vastu võetud 15. mail 2014 ja jõustunud 28. mail 2014) kehtestatakse kolmandate riikide kodanike ja nende pereliikmete riiki sisenemise ja seal üle 90 päeva viibimise

tingimused ettevõtjasisese üleviimise korral. Samuti määratakse selles kindlaks nende kolmandate riikide kodanike õigused. Liikmesriigid peavad selle direktiivi 29. novembriks 2016 riigi õigusesse üle võtma.

Artikli 18 lõike 2 punktis c on sätestatud, et kolmandate riikide kodanikke, kelle liikmesriigid on lubanud riiki ettevõtjasisese üleviimise raames, tuleb kohelda võrdselt asjaomase liikmesriigi kodanikega vähemalt määruse (EÜ) nr 883/2004 artiklis 3 määratletud sotsiaalkindlustuse liikides, välja arvatud juhul, kui kohaldatakse selle liikmesriigi õigust, kus tööd tehakse, tulenevalt kahepoolsetest lepingutest või vastu võtva liikmesriigi õigusest.

Artikli 18 lõike 2 punktis d on ka sätestatud, et kolmandasse riiki kolivale ettevõttesiseselt üleviidud töötajale või ettevõtjasiseselt üleviidud töötaja ülalpidamisel olnud isikutele, kes elavad kolmandas riigis ning kelle õigused tulenevad sellest ettevõtjasiseselt üleviidud töötajast, peavad saama – ilma et see piiraks kahepoolsete lepingute kohaldamist – vanadus-, töövõimetus- ja toitjakaotuspensioni ning kohustuslikku pensioni, mis põhineb ettevõtjasiseselt üleviidud töötaja varasematel töösuhetel, samadel tingimustel ja samas ulatuses kui asjaomase liikmesriigi kodanikele kolmandasse riiki kolimise korral.

Vastavalt artikli 18 lõikele 3 võivad liikmesriigid piirata võrdset kohtlemist, välistades peretoetuste maksmise sellistele ettevõtjasiseselt üleviidud töötajatele, kellele on luba elada ja töötada liikmesriigi territooriumil ajavahemikul, mis ei ületa üheksat kuud. Piiranguid võib kohaldada ka elamispinna saamisega seotud menetluste ja riiklike tööhõiveametite pakutavate teenuste korral (artikli 18 lõike 2 punkt e).

EUROOPA KOHTUPRAKTIKA, MILLEGA NÄHAKSE ETTE KOLMANDATE RIIKIDE KODANIKE SOTSIAALKINDLUSTUSÕIGUSED

A1.3.1. Euroopa Liidu Kohtu praktika

Eespool nimetatud õigusaktide alusel Euroopa Liidu Kohtule esitatud kohtuasjade arv on piiratud. Kohus on teinud otsuseid kolmandatele riikidele sotsiaalkindlustusõiguste andmise küsimustes ainult seoses direktiiviga 2003/109/EÜ: Kamberaj kohtuasjas¹⁸⁷ tõlgendas Euroopa Liidu Kohus selle direktiivi alla kuuluvate **põhitoe-tuste** ulatust.

Vastavalt Euroopa Liidu Kohtu otsusele Kamberaj kohtuasjas ei tule direktiivi põhjenduses 13 esitatud loetelu mõista ammendavana. Isegi kui eluasemetoetusi ei ole sõnaselgelt nimetatud, võivad need seega olla põhitoeotused, mille suhtes kohaldatakse võrdse kohtlemise põhimõtet.

Euroopa Liidu Kohus leidis, et ELi põhiõiguste harta artiklis 34 tunnustatud õigus saada sotsiaalabi ja eluasemetoetust peaks olema aluseks võrdse kohtlemise üldreeglit tehtud erandi tõlgendamisel; riigiasutused ei saa sellisele erandile tugineda, kui seda ei ole direktiivi 2003/109/EÜ rakendavates riigi õigusaktides sõnaselgelt nimetatud. Eluasemetoetuse saamise õigus tuleb seega anda, kui ei ole teisiti sätestatud.

A1.3.2. Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika

Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artikliga 14 keelatakse diskrimineerimine selliste tunnuste alusel nagu „sugu, rass, nahavärvus, keel, usutunnistus, poliitilised või muud veendumused, rahvuslik või sotsiaalne

¹⁸⁷ Kohtuotsus C-571/10: Servet Kamberaj vs Istituto per l'Edilizia sociale della Provincia autonoma di Bolzano (IPES) jt.

päritolu, rahvusvähemusse kuuluvus, varanduslik, sünni- või muu seisund”.¹⁸⁸

Selleks et artiklis 14 sätestatud diskrimineerimiskeeldu saaks mõne liikmesriigi sotsiaalkindlustusõiguste süsteemi suhtes kohaldada, peab kaebaja tõendama, et kohaldatakse mõnda teist iseseisvat konventsioonis sätestatud õigust (tegemist ei pea olema selle rikkumisega).

Selleks on varem seostatud sotsiaalkindlustusõigusi konventsiooni protokoll nr 1 artiklis 1 käsitletud omandiõigustega¹⁸⁹ (*Gaygusuz*,¹⁹⁰ *Poirrez*,¹⁹¹ *Stec*¹⁹²). Euroopa Inimõiguste Kohus märkis kohtuasjas *Stec*, et protokoll nr 1 artiklit 1 kohaldatakse kõigi sotsiaaltoetuste suhtes. Kui kaebaja on protokoll nr 1 artikli 1 kohaldamist tõendanud, võib ta väita, et õiguse andmisest keeldumine on diskrimineeriv tema kodakondsuse alusel.

Hiljuti on Euroopa Inimõiguste Kohus tunnistanud, et Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artiklis 8 sätestatud õigust austusele perekonnaelu vastu võib samuti kohaldada, juhul kui tegemist on sotsiaalkindlustusõigusi, täpsemalt kõiki perekonnadele ettenähtud rahalisi toetusi puudutavate küsimustega: kohtuasjad *Niedzwiecki*, *Okpiz* ja *Weller*¹⁹³. Euroopa Inimõiguste Kohus hindas

neid kohtuasju Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artiklis 14 sätestatud diskrimineerimiskeelu (sh kodakondsuse alusel diskrimineerimise keelu) alusel.

Mitte igasugune erinev kohtlemine ei kujuta endast Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artikli 14 rikkumist. Tuleb tõendada, et samasuguses või suhteliselt sarnases olukorras olev teine isik saab eeliskohtlemise osaliseks ja see on diskrimineeriv. Erinev kohtlemine on Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artikli 14 tähenduses diskrimineeriv, kui sellel puudub eesmärk ja mõistlik põhjendus.

2009. aastal tegi Euroopa Inimõiguste Kohus näiteks otsuse seoses keeldumisega võtta vanaduspensioni õiguse arvutamisel arvesse kolmandas riigis (selle kohtuasja puhul endises Nõukogude Liidus) töötatud aastaid. Kohus leidis kohtuasjas *Andrejeva vs. Läti*,¹⁹⁴ et Läti riik ei tohtinud keelduda üksnes kaebaja kodakondsuse alusel tunnistamast aastaid, mil kaebaja oli töötanud endises Nõukogude Liidus. Riik andis Nõukogude Liidus töötatud aja eest vanaduspensioni saamise õiguse ainult Läti kodanikele. Euroopa Inimõiguste Kohus leidis, et see tava on vastuolus konventsiooni artikliga 14 ja protokolliga artikliga 1 (vt ka: *Zeibek vs. Kreeka*).

Ühes teises kohtuasjas leidis Euroopa Inimõiguste Kohus siiski, et isikud, kes elavad väljapool Ühendkuningriiki riikides, kellega Ühendkuningriik ei ole sõlminud vastastikuseid sotsiaalkindlustuslepinguid, millega nähakse ette pensionide suurendamine, ei ole Ühendkuningriigi või sellise lepingute osaliseks olevate riikide elanikega sarnases olukorras. Seetõttu järeltas Euroopa Inimõiguste Kohus, et nende isikute pensionide suurendamisest keeldumine ei kujutanud endast diskrimineerimist ja need isikud ei saa seda Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni alusel väita.¹⁹⁵

¹⁸⁸ Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artikkel 14: „Käesolevas konventsioonis sätestatud õiguste ja vabaduste kasutamine tagatakse ilma mingi diskrimineerimiseta selliste tunnuste alusel nagu sugu, rass, nahavärvus, keel, usutunnistus, poliitilised või muud veendumused, rahvuslik või sotsiaalne päritolu, rahvusvähemusse kuuluvus, varanduslik, sünni- või muu seisund”.

¹⁸⁹ Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni protokoll nr 1 artikkel 1: „Igal füüsilisel ja juriidilisel isikul on õigus oma omandit segamatult kasutada. Kellelki ei või võtta tema omandit muidu kui avalikes huvides ja seaduses ettenähtud tingimustel ning rahvusvahelise õiguse üldpõhimõtteid järgides. Eelnenud sätted ei piira siiski mingil viisil riigi õigust vajaduse korral kehtestada seadusi vara üldistes huvides kasutamise kontrollimiseks või maksude, maksete või trahvide tasumise tagamiseks.”

¹⁹⁰ *Gaygusuz vs. Austria* (17371/90) (1997) 23 E.H.R.R. 364 (Euroopa Inimõiguste Kohus).

¹⁹¹ *Poirrez vs. Prantsusmaa* (40892/98) (2005) 40 E.H.R.R. 2 (Euroopa Inimõiguste Kohus).

¹⁹² *Stec jt vs. Ühendkuningriik* (65731/01 ja 65900/01) (2006).

¹⁹³ *Weller vs. Ungari* (44399/05) (2009).

¹⁹⁴ *Andrejeva vs. Läti* (55707/00) (2009).

¹⁹⁵ *Carson vs. Ühendkuningriik* (42184/05) (suurkoda; 2010).

SOTSIAALKINDLUSTUSE VÄLISPOLIITILINE MÕÕDE

Sotsiaalkindlustuse koordineerimist väljapool ELi asuvate riikidega reguleeritakse enamasti liikmesriikide ja kolmandate riikide vahel sõlmitud kahepoolsete sotsiaalkindlustuslepingutega. Kahepoolsed lepingud on praktiline koordineerimisvahend, mis võimaldab liikmesriikidel paindlikult arvesse võtta riiklike sotsiaalkindlustussüsteemide eritingimusi.¹⁹⁶ Kahepoolsed lepingud sisaldavad erinevaid sätteid ja nende materiaalne reguleerimisala võib olla erinev.¹⁹⁷

Kuigi kõik liikmesriigid võivad oma kahepoolsed lepingud ise sõlmida, avaldas Euroopa Komisjon hiljuti teatise „ELi sotsiaalkindlustuse koordineerimise välispoliitiline mõõde”¹⁹⁸. Selles märgitakse, et ELi sotsiaalkindlustuse sisemise koordineerimissüsteemi olemasolust hoolimata puudub kolmandate riikide¹⁹⁹ suhtes tegelikult koostöö. See põhjustab killustumist, mis võib kahjustada läbipaistvust küsimuses, millised on rändajate õigused.

A1.4.1. Assotsieerimislepingute sotsiaalkindlustussätted

ELi ühine lähenemisviis sotsiaalkindlustuse koordineerimisele on esitatud ELi, tema liikmesriikide ja teatavate kolmandate riikide vahel sõlmitud assotsieerimislepingutes. Need lepingud sisaldavad põhimõtteid, mis reguleerivad ELi ja assotsieerunud riigi vahel liikuvate töötajate suhtes kohaldatavate sotsiaalkindlustusalaste eeskirjade koordineerimist.

Nende lepingutega seoses võttis nõukogu kahe paketi vastu kümme otsust, mis täpsustavad

ELi positsiooni sotsiaalkindlustussüsteemide koordineerimist käsitlevate õigusnormide vastuvõtmise valdkonnas. Assotsieerimislepingute rakendusotsuste viimistlemine on lõpusirgel ja need otsused peaksid olema lähiajal kohaldatavad.²⁰⁰ Otsused hõlmavad järgmisi seaduslike töötajate õigusi: töötajate võrdne kohtlemine vastuvõtvas riigis, vanadus-, toitjakaotus- ja töövõimetuspensionide ning tööõnnetus- ja kutsahaiguspensionide täieliku summa eksport väljapool pensioni maksva riigi territooriumi ning seaduslikult riigis elavate pere liikmete võrdne kohtlemine.²⁰¹

Assotsieerunud riikide ja üksikute liikmesriikide vahel sõlmitud kahepoolseid lepinguid kohaldatakse juhul, kui need tagavad assotsieerunud riikide kodanike soodsama kohtlemise.

A1.4.2. Kolmandate riikidega sotsiaalkindlustuse koordineerimist käsitleva ELi lähenemisviisi ühtlustamine

Teatistes „ELi sotsiaalkindlustuse koordineerimise välispoliitiline mõõde” rõhutati vajadust teha riiklike kahepoolsete kokkulepete sõlmimisel paremat koostööd ja töötada välja ühine ELi lähenemisviis. Teisisõnu rõhutatakse selles, et ELil on vaja tugevdada oma välispoliitilist profiili sotsiaalkindlustusküsimustes (mis oleks kooskõlas strateegiaga „Euroopa 2020”).

Teatistes kaaluti näiteks uue õigusakti – ELi sotsiaalkindlustuslepingu – väljatöötamist. Selline leping võimaldaks paindlikumat lähenemisviisi sotsiaalkindlustuse koordineerimisele, kui see on assotsieerimislepingute alusel võimalik, ning neid lepinguid võiks sõlmida ka kolmandate riikidega, kellega puuduvad assotsieerimis- või koostöölepingud. Kõnealuse lepingu üldine eesmärk oleks kehtestada sotsiaalkindlustuse valdkonnas ühtne ELi lähenemisviis kolmandate riikide suhtes.

¹⁹⁶ http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_205316.pdf

¹⁹⁷ Seda erinevust on rõhutatud käesoleva kokkuvõtva aruande 5. osas, milles käsitletakse ELi liikmesriikide ja kolmandate riikide vahel sõlmitud kahepoolseid sotsiaalkindlustuslepinguid.

¹⁹⁸ COM(2012) 153 (final), teatis „ELi sotsiaalkindlustuse koordineerimise välispoliitiline mõõde”, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0153:FIN:EN:PDF>.

¹⁹⁹ Va EMP riigid ja Šveits.

²⁰⁰ Esimene pakett 2010. aasta oktoobris: Alžeeria, Maroko, Tuneesia, Iisrael, Horvaatia ja endine Jugoslaavia Makedoonia vabariik; teine pakett 2012. aasta detsembris: Türgi, Montenegro, Albaania ja San Marino.

²⁰¹ COM(2012) 153 (final), teatis „ELi sotsiaalkindlustuse koordineerimise välispoliitiline mõõde”.

Tabel A1.1 Rändedirektiivide võrdse kohtlemise sätted seoses juurdepääsuga sotsiaalkindlustusele

		Pikaajalised elanikud (2003/109/EÜ)	Teadlased (2005/71/EÜ)	Sinise kaardi omanikud (2009/50/EÜ)	Ühtse loa omanikud (2011/98/EL)	Hooaja-töötajad (2014/36/EL)	Ettevõtjasiselt üleviidud töötajad (2014/66/EL)
Võrdse kohtlemise sätete isikuline reguleerimisala		Kolmandate riikide kodanikud, kes on saanud pikaajalise elaniku staatuse vastavalt direktiivile, ja pikaajalised elanikud, kes kasutavad võimalust elada teises liikmesriigis	Kolmandate riikide kodanikud, kes on uurimisprojekti tegemise eesmärgil lubatud liikmesriiki vastavalt direktiivile	Kolmandate riikide kodanikud, kes on kõrget kvalifikatsiooni nõudva töö tegemiseks lubatud sinise kaardi omanikena ²⁰² liikmesriiki vastavalt direktiivile	Kolmandate riikide kodanikud, kes on liikmesriiki lubatud töö tegemiseks või kes on liikmesriiki lubatud muul eesmärgil kui töö ja kellel lubatakse töötada ning kellel on elamisluba määruse (EÜ) nr 1030 / 2002 kohaselt	Kolmandate riikide kodanikud, kes on töö eesmärgil hooajatöötajatena lubatud liikmesriiki vastavalt direktiivile	Kolmandate riikide kodanikud, kes on lubatud liikmesriiki ettevõtjasisese üleviimise raames
Sotsiaalkindlustus	Võrdse kohtlemise põhimõtte kohaldamisala	Riigi õigusega määratletud sotsiaalkindlustus, sotsiaalabi ja sotsiaalkaitse	Kõik määruses nr 1408/71 ²⁰³ määratletud sotsiaalkindlustusliigid	Kõik määruses nr 1408/71 määratletud sotsiaalkindlustusliigid	Kõik määruse nr 883/2004 artiklis 3 määratletud sotsiaalkindlustusliigid ²⁰⁴	Kõik määruse nr 883/2004 artiklis 3 määratletud sotsiaalkindlustusliigid	Kõik määruse nr 883 / 2004 artiklis 3 määratletud sotsiaalkindlustusliigid, välja arvatud juhul, kui kohaldatakse selle liikmesriigi õigust, kus tööd tehakse, tulevalt kahepoolsetest lepingutest või vastuvõtva liikmesriigi õigusest. ELi-sisese liikuvuse korral kohaldatakse vastavalt määrust nr 1231 / 2010

²⁰² Kui ELi sinise kaardi omanik asub ümber teise liikmesriiki vastavalt artiklile 18 ja positiivset otsust ELi sinise kaardi väljaandmise kohta ei ole veel tehtud, võivad liikmesriigid võrdset kohtlemist piirata, välja arvatud juhul, kui taotlejal on lubatud sel ajavahemikul töötada.

²⁰³ Määruse nr 1408/71 artikli 4 lõikes 1 loetletud sotsiaalkindlustusliigid olid: a) hüvitsid haiguse, raseduse ja sünnituse korral; b) invaliidsushüvitsid, sealhulgas hüvitsid, mis on mõeldud töövõime säilitamiseks või parandamiseks; c) vanadushüvitsid; d) toitjakaotushüvitsid; e) tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitsid; f) matusetootused; g) töötushüvitsid; h) perehüvitsid. Määrus nr 883/2004 on määruse nr 108/71 kehtetuks tunnistatud ja asendanud (vt järgmine joonealune märkus).

²⁰⁴ Määruse nr 883/2004 artikli 3 lõikes 1 loetletud sotsiaalkindlustusliigid on: a) haigus hüvitsid; b) sünnitus- ja sellega samaväärsed isadushüvitsid; c) invaliidsushüvitsid; d) vanadushüvitsid; e) toitjakaotushüvitsid; f) tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitsid; g) matusetootus; h) töötushüvitsid; i) eelpensionihüvitsid; j) perehüvitsid.

		Pikaajalised elanikud (2003/109/EÜ)	Teadlased (2005/71/EÜ)	Sinise kaardi omanikud (2009/50/EÜ)	Ühtse loa omanikud (2011/98/EL)	Hooaja-töötajad (2014/36/EL)	Ettevõtjaisest üleviidud töötajad (2014/66/EL)
	Erandid	Liikmesriigid võivad piirduda võrdsel kohtlemisel järgmistega: - kui alaline või tavaline elukoht asub asjaomase liikmesriigi territooriumil; - sotsiaalabi ja sotsiaalkaitse põhitoetused.			Liikmesriigid võivad võrdset kohtlemist piirata, välja arvatud nende kolmandate riikide kodanike puhul, kes töötavad või on pärast vähemalt kuuekuulist töötamist töötuna registreeritud	Liikmesriigid võivad võrdset kohtlemist piirata, välis-taotused ja töötushüvitised	
	Mõju elamisloa pikendamise menetlusele		Elamisloa võib tühistada või selle pikendamisest keelduda, kui elamisloa omanikul puuduvad piisavad toimetulekuvahendid, et ilma liikmesriigi sotsiaabisüsteemita katta enda kulutused ja tagasipöördumise kulud	ELi sinise kaardi võib tühistada või selle pikendamisest keelduda, kui kaardi omanikul puuduvad piisavad toimetulekuvahendid, et ilma sotsiaabisüsteemita ennast ja vajaduse korral oma pere-liikmeid ülal pidada. ELi sinise kaardi tühistamiseks ei tohi siiski olla töötus, välja arvatud juhul, kui töötus kestab kauem kui kolm järjestikust kuud või kui kaardi omanik on ELi sinise kaardi kehtivuse ajal mitu korda töötanud			

		Pikaajalised elanikud (2003/109/EÜ)	Teadlased (2005/71/EÜ)	Sinise kaardi omanikud (2009/50/EÜ)	Ühtse loa omanikud (2011/98/EL)	Hooajatöötajad (2014/36/EL)	Ettevõtjasiselt üleviidud töötajad (2014/66/EL)
	Peretoe- tused	Erisätted/erandid puuduvad	Erisätted/erandid puuduvad	Erisätted/erandid puuduvad	Liikmesriigid võivad välis- tada pere- toetuste maksmise kol- mandate rii- kide kodani- kele, kellel on luba töötada vähem kui kuus kuud, kel- lel on luba töö- tada viisa alu- sel või kes on riiki lubatud õppimise ees- märgil	Liikmesriigid võivad välis- tada peretoe- tuste maks- mise, ilma et sellega piira- takse määruse nr 1231/2010 kohaldamist	Liikmesriigid võivad välis- tada pere- toetuste maksmise ettevõttesi- seselt ülevii- dud töötaja- tele, kellel on lubatud riigis elada ja töö- tada vähem kui üheksa kuud, ilma et sellega piira- takse määruse nr 1231/2010 kohaldamist
	Kohus- tuslik pension	Erisätted/erandid puuduvad	Erisätted/erandid puuduvad	Sinise kaardi omanikele tuleb kolmandasse riiki kolimisel tagada võrdne kohtlemine seoses vanadusega väljateenitud, sissetulekutega seotud kohustuslike pensionide maksimisega deebitorliikmesriigi või riikide õigusaktidele vastavas ulatuses	Vanaduse, töö- võimetuse või surma kor- ral makstakse kolmandasse riiki ümber asuvatele kol- mandatest rii- kidest pärit töötajatele või selliste töö- tajate ülalpi- damisel olnud isikutele, kes elavad kol- mandas rii- gis, kohustus- liku pensioni, mis põhineb töötaja vara- semal tööga hõivatusel ja saadi vasta- valt määruse nr 883/2004 artiklis 3 viida- tud õigusnor- midele, sama- del tingimustel ja samal mää- ral kui asja- omase liikmes- riigi kodanike kolmandasse riiki ümberasu- mise korral	Kolmandasse riiki ümber asuvatele hoo- ajatöötajate või sel- liste töötajate ülalpidamisel olnud isikutele, kes elavad kol- mandas rii- gis, makstakse kohustus- likku pensioni, mis põhineb hooajata- töötaja vara- semal tööga hõivatusel ja saadi vasta- valt määruse nr 883/2004 artiklis 3 viida- tud õigusnor- midele, sama- del tingimustel ja samal mää- ral kui asja- omase liikmes- riigi kodanike kolmandasse riiki ümberasu- mise korral	Vanaduse, töö- võimetuse või surma kor- ral makstakse kolmandasse riiki ümber asuvatele ettevõttesise- selt üleviidud töötajate või selliste töö- tajate ülalpi- damisel olnud isikutele, kes elavad kol- mandas rii- gis, kohustus- liku pensioni, mis põhineb ettevõttesise- selt üleviidud töötaja vara- semal tööga hõivatusel ja saadi vasta- valt määruse nr 883/2004 artiklis 3 vii- datud õigus- normidele, sama- del tingimustel ja samal mää- ral kui asjaomase liikmesriigi kodanike kol- mandasse riiki ümberasumise korral, ilma et sellega piira- takse määruse nr 1231/2010 ja kahepool- sete lepingute kohaldamist

		Pikaajalised elanikud (2003/109/EÜ)	Teadlased (2005/71/EÜ)	Sinise kaardi omanikud (2009/50/EÜ)	Ühtse loa omanikud (2011/98/EL)	Hooaja-töötajad (2014/36/EL)	Ettevõtjasiselt üleviidud töötajad (2014/66/EL)
Juurdepääs kaupadele ja teenustele	Võrdse kohtlemise põhimõtte kohaldamisala	Juurdepääs üldsusele kättesaadavatele kaupadele ja teenustele, selliste kaupade tarnimine ja teenuste osutamine, eluaseme saamise menetlus	Juurdepääs üldsusele kättesaadavatele kaupadele ja teenustele ning selliste kaupade tarnimine ja teenuste osutamine	Juurdepääs üldsusele kättesaadavatele kaupadele ja teenustele, selliste kaupade tarnimine ja teenuste osutamine, sealhulgas eluaseme saamise menetlus, ning tööhõiveametite pakutav teave ja nõustamisteenused	Juurdepääs üldsusele kättesaadavatele kaupadele ja teenustele, selliste kaupade tarnimine ja teenuste osutamine, sealhulgas eluaseme saamise menetlus	Juurdepääs üldsusele kättesaadavatele kaupadele ja teenustele ning selliste kaupade tarnimine ja teenuste osutamine, v.a eluaseme saamine	Juurdepääs üldsusele kättesaadavatele kaupadele ja teenustele ning selliste kaupade tarnimine ja teenuste osutamine, v.a eluaseme saamise menetlus ja tööhõiveametite pakutavad teenused
	Erandid	Liikmesriigid võivad võrdsel kohtlemisel piirduda juhtudega, kui alaline või tavaline elukoht asub asjaomase liikmesriigi territooriumil	Erandeid ei ole sätestatud	Liikmesriigid võivad võrdset kohtlemist piirata seoses eluaseme saamise menetlusega	Liikmesriigid võivad: - piirduda võrdsel kohtlemisel töökohta omavate kolmandate riikide kodanikega; - piirata juurdepääsu eluasemele.	Erandeid ei ole sätestatud	Erandeid ei ole sätestatud

2. LISA. Riiklik institutsiooniline raamistik

RIIKLIK INSTITUTSIOONILINE RAAMISTIK

Sotsiaalkindlustuse haldamine on liikmesriikides korraldatud väga erinevalt. Kuigi osas liikmesriikides on peamised haldusfunktsioonid tsentraliseeritud kesksete ministriumide juurde, esineb siiski märkimisväärselt palju (kas territoriaalset või halduslikku) detsentraliseerimist.

Keskasutused (või asjakohasel juhul föderaalasutused) tegelevad sotsiaalkindlustuse haldamisega kõigis käesolevas uuringus osalevas 25 liikmesriigis. Kesktaandil tegelevad sellega üldiselt peamiselt töö- ja/või sotsiaalministeerium (Austria, Bulgaaria, Küpros, Tšehhi Vabariik, Eesti, Kreeka, Iirimaa, Soome, Prantsusmaa, Saksamaa, Leedu, Luksemburg, Läti, Malta, Madalmaad, Poola, Portugal, Slovaki Vabariik, Sloveenia, Hispaania, Rootsi, Ühendkuningriik) ja tervishoiuministeerium (Austria, Bulgaaria, Saksamaa, Kreeka, Soome, Iirimaa, Prantsusmaa, Läti, Leedu, Madalmaad, Poola, Portugal, Sloveenia, Slovaki Vabariik, Hispaania, Rootsi, Ühendkuningriik).

Neil ministriumidel on sageli siiski rohkem järelevalvaja roll ja olulised juhtimiskohustused on delegeeritud muudele asutustele.²⁰⁵ Enamikus liikmesriikides tegeleb peamiste sotsiaalkindlustushüvitiste (nt vanaduspensionid, töötushüvitised, tervishoid) haldamisega autonoomselt tegutsev riiklike kindlustusfondide või asutuste süsteem (Austria, Belgia, Bulgaaria, Eesti, Soome, Prantsusmaa, Saksamaa, Kreeka, Ungari, Itaalia, Leedu, Luksemburg, Läti, Madalmaad, Poola, Portugal, Slovaki Vabariik, Sloveenia, Rootsi).

Kohalikud asutused on kaasatud sotsiaalkindlustuse haldamisse vähemalt 14 liikmesriigis (Austria, Eesti, Soome, Saksamaa, Kreeka, Ungari, Itaalia, Läti, Luksemburg, Leedu, Madalmaad, Poola, Slovaki Vabariik, Rootsi). See näitab, et liikmesriikide sotsiaalkindlustusest (selle osast) üle poole on detsentraliseeritud. Detsentraliseerituse tase on liikmesriigiti siiski väga erinev.

Teatavates liikmesriikides (Austria, Saksamaa, Ungari, Itaalia, Poola, Hispaania, Rootsi) on teised valitsustasandid – piirkondlik, maakondlik jne – samuti kaasatud järgmiste sotsiaalkindlustushüvitiste haldamisse: tagatud miinimumvahendid (Austria, Ungari, Poola, Hispaania), tervishoid (Ungari, Itaalia, Poola, Hispaania, Rootsi), haigushüvitised ja emadustoetused (Poola), töövõimetushüvitised (Poola), toitjakao-tushüvitised (Poola), lapsetoetused (Austria), pikaajalised hooldushüvitised (Austria, Poola, Slovaki Vabariik) tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitised (Poola). Rootsis rahastatakse piirkondlikku tervishoiusüsteemi piirkondlikest maksudest ning teatavas ulatuses riigi toetustest ja klienditasudest.

Osas liikmesriikides vastutavad kohalikud omavalitsused järgmiste hüvitiste korraldamise ja maksmise eest: tervishoid (Soome, Poola), tagatud miinimumvahendid (Austria, Eesti, Soome, Ungari, Läti, Leedu, Luksemburg, Madalmaad, Poola, Rootsi, Slovaki Vabariik²⁰⁶), sellised muud sotsiaalteenused nagu puudega inimeste abistamine ja/või kodune hooldus (Soome, Kreeka, Läti, Leedu, Poola, Slovaki Vabariik) või sellised erihüvitised nagu lapse sünnoetus (Leedu, Poola), töötushüvitised (Poola), pere-toetus (Itaalia, Leedu, Poola) ning sotsiaalabi ja sotsiaaleuaseme hüvitised (Luksemburg).

²⁰⁵ Iirimaa vastutab sotsiaalkaitseministeerium sotsiaalkindlustussüsteemi juhtimise eest ja ta haldab süsteemi oma kohalike kontorite kaudu, mis paiknevad üle kogu riigi.

²⁰⁶ Kohalike omavalitsuste kaasatus tagatud miinimumvahendite korraldamisse ja maksmissesse Slovaki Vabariigis on siiski tühine.

Kohalike omavalitsuste pädevus sotsiaalkindlustuse, sealhulgas tervishoiuteenuste tagamiseks vahendite hankimisel on liikmesriigiti erinev. Enamikus liikmesriikides sõltuvad kohalikud omavalitsused vahendite puhul riigieelarvest. **Soomes** toimub rahastamine kohaliku omavalitsuse maksudest ja klienditasudest, kuid riik maksab kohalikele omavalitsustele kulude katmiseks täiendavalt toetust. **Rootsis** koguvad kohalikud omavalitsused sel eesmärgil ise makse.

Sotsiaalkindlustusega tegelevad ka muud üksused, näiteks maksuamet ja/või riigikassa (**Austria, Bulgaaria, Eesti, Soome, Prantsusmaa, Ungari, Läti, Madalmaad, Rootsi, Slovaki Vabariik, Ühendkuningriik**), eraõiguslikud kindlustusseltsid (**Austria, Belgia, Bulgaaria, Eesti, Soome, Kreeka, Läti, Madalmaad, Poola, Slovaki Vabariik**), tööhõiveasutus (**Austria, Bulgaaria, Soome, Saksamaa, Kreeka, Leedu, Luksemburg, Ungari, Läti, Slovaki Vabariik, Sloveenia, Hispaania**), töandjate vastastikused kindlustusseltsid (**Belgia, Saksamaa, Luksemburg, Hispaania**), majandusministeerium (**Austria, Ungari**), riiklikud sotsiaalkindlustuskeskused või -instituudid, kellel on ülesanne hallata konkreetseid sotsiaalkindlustusliike (**Soome²⁰⁷, Prantsusmaa, Itaalia, Luksemburg, Poola, Hispaania**, ametiühingud (**Belgia**) ja tööinspektsioon (**Bulgaaria**).

Üksikutes liikmesriikides tegelevad sotsiaalkindlustusega ka teised ministeeriumid: inimressurside ministeerium (Ungari) ja perekondade ja noorte ministeerium (Austria).

²⁰⁷ Soome sotsiaalkindlustusasutus KELA haldab elukohapõhist üldist sotsiaalkindlustussüsteemi. KELA on sõltumatu avalik-õiguslik asutus, mis halduslikult kuulub Soome Parlamendi otsese järelevalve alla.

3. LISA. Sõnastik

Uuringus kasutatud terminid on määratletud alljärgnevalt.

- **„EU-SILC”** – Euroopa Liidu tulu ja elutingimusi käsitlev statistika. Selle vahendi eesmärk on koguda mikrotasandil õigeaegseid ja võrreldavaid mitmemõõtmelisi läbilõike- ja kestevandmeid sissetulekute, vaesuse, sotsiaalse tõrjutuse ja elutingimuste kohta.
- **„Füüsilisest isikust ettevõtja”** – isik, kes on sellise juriidilise isiku õigusega üksuse (üksus, mis ei ole saanud juriidilise isiku staatust) ainu- või kaasomanik, kus ta töötab, välja arvatud juhul, kui ta teeb oma põhitegevusena ka palgatööd (sel juhul käsitatakse teda töötajana). Füüsilisest isikust ettevõtja on ka tasuta töötav pereliige, kodustöötaja (kes töötab väljapool tavalist töökohta, näiteks kodus) ja töötaja, kes tegeleb kas individuaalselt või kollektiivselt tootmisega täiesti oma lõpptarbimiseks või oma kapitalimahutuseks. (Allikas: Eurostat)
- **„Hooajatöötaja”** – (kolmanda riigi kodanikust) töötaja, kes on kolmanda riigi elanik, kuid kes hooaegadest sõltuvalt töötab liikmesriigi territooriumil lepingu alusel, mis on sõlmitud konkreetsest ajavahemikuks või hõlmab konkreetset tööd. (Allikas: ERV sõnastik 2.0)
- **„Kaalutusõigus”** – käesolevas uuringus viitab see konkreetsete sotsiaalkindlustushüvitistega seotud toetuskõlblikkuse eeskirjadele, mida ei ole lihtne kindlaks määrata. Kaalutusõigust sisaldavad toetuskõlblikkuse eeskirjad eeldavad, et otsuseid tegev ametnik, kes vastutab üksikute taotluste hindamise eest, teeb otsuse – tavaliselt pärast vestluse korraldamist – selle kohta, kas taotleja vastab tingimustele, võttes arvesse taotleja konkreetseid asjaolusid. Kaalutusõigust kasutatakse näiteks püsiva elukoha nõuete täitmise hindamisel.
- **„Kolmanda riigi kodanik”** – isik, kes ei ole Euroopa Liidu kodanik Euroopa Liidu toimimise lepingu artikli 20 lõike 1 tähenduses ja ei kasuta ELi vaba liikumise õigust, mis on määratletud Schengeni piirieskirjade artikli 2 lõikes 5. (Allikas: ERV sõnastik 2.0)
- **„Liikuvad kolmandate riikide kodanikud”** – kolmandate riikide kodanikud, kes liiguvad ühest (liikmes)riigist teise (liikmes(riiki), et viibida teises (liikmes)riigis tavaliselt üle kolme kuu ja peamiselt töötamise eesmärgil. (Allikas: ERV ELi-sisese liikuvuse uuringu nõuanderühm)
- **„MISSOC”** – Euroopa Komisjoni vastastikune sotsiaalkaitsealane infosüsteem (Mutual Information System on Social Protection). Selles esitatakse üksikasjalikud, võrreldavad ja korrapäraselt ajakohastatud andmed riiklike sotsiaalkaitsesüsteemide kohta 28 ELi liikmesriigis, ning Islandil, Liechtensteinis, Norras ja Šveitsis.
- **„Mitteaktiivsed isikud”** – isikud, kes ei kuulu tööjõu hulka ja keda ei liigitata seega töötajateks või töötuteks. Seetõttu ei hõlma see kategooria töötajaid. (Allikas: Eurostat)
- **„Otsuseid tegev ametnik”** – riigiametnik, kes hindab toetusetaotlusi ja teeb asjakohaseid otsuseid.
- **„Pereliige”** – üldiselt isik, kes on rändajaga abielus või kellel on rändajaga õiguslikult abieluga samaväärseks tunnustatud suhe, ning nende ülalpeetavad lapsed ja teised ülalpeetavad isikud, kes on kohaldatavate õigusaktide kohaselt pereliikmed. (Allikas: ERV sõnastik 2.0)
- **„Peretoetused”** – hüvitised, millega toetatakse rahaliselt kodumajapidamisi laste kasvatamisel ja isikuid, kes toetavad teisi sugulasi peale laste, ning pakutakse sotsiaalteenuseid.

seid, mille eesmärk perekonda, eriti lapsi, abistada ja kaitsta. (Allikas: ESSPROSi käsiraamat, 2008, Eurostat)

- **„Piirialatöötaja”** – isik, kes töötab ühe liikmesriigis piirivööndis, kuid pöördub iga päev või vähemalt kord nädalas tagasi selle naabერიიგი (kolmanda riigi) piirivööndisse, kus ta elab ja mille kodanik ta on. (Allikas: ERV sõnastik 2.0)
- **„Piiriülene töötaja”** – isik, kes töötab ühes (liikmes)riigis, kuid elab teises (liikmes)riigis, kuhu ta pöördub tagasi vähemalt kord nädalas. (Allikas: Eurofound)
- **„Pikaajaline elanik”** – kolmanda riigi kodanik, kellel on pikaajalise elaniku staatus, nagu on sätestatud nõukogu direktiivi 2003/109/EÜ artiklites 4–7 või riigi õigusaktides. Uuringu tingimustes eristatakse neid kaht kategooriat ja ERV riiklikel kontaktpunktidel palutakse neid oma riiklikes aruannetes samuti eristada.
- **„Pikaajalised hooldushüvitised”** – rahaline toetus, mis võimaldab tervikuna parandada hooldust vajavate isikute elustandardit, hüvitades nende olukorrast tingitud lisakulud. Hüvitatakse sellise isiku lisakulud, kes vajab vanaduse või puude tõttu sageli teise isiku abi. (Allikas: Euroopa integreeritud sotsiaalkaitsestatistika süsteemi (ESSPROS) käsiraamat, 2008, Eurostat)
- **„Põhitoetused”** – hüvitised, mille puhul liikmesriigid ei saa teha võrdse kohtlemise üldreeglit erandeid, vastavalt pikaajalisi elanikke käsitlevale direktiivile (2003/109/EÜ). Direktiivi põhjenduses 13 kirjeldatakse põhitoetusi kui „minimaalset toimetulekutoetust ja abi haiguse, raseduse, vanemlike kohustuste täitmise ja pikaajalise hooldusvajaduse juhtudel”. Euroopa Liidu Kohus leidis siiski Kamberaj kohtuasjas, et see loetelu ei ole ammendav ning ELi põhiõiguste harta artiklis 34 tunnustatud õigus saada sotsiaalabi ja eluasemetoetust peaks olema aluseks võrdse kohtlemise üldreeglit tehtud erandi tõlgendamisel. Seega

ei saa riigiasutused põhitoetuste ulatuse piiramiseks sellisele erandile tugineda, kui seda ei ole direktiivi 2003/109/EÜ rakendavates riigi õigusaktides sõnaselgelt nimetatud. (Allikas: kohtuotsus C-571/10: Servet Kamberaj vs Istituto per l'Edilizia sociale della Provincia autonoma di Bolzano (IPES) jt)

- **„Püsiva elukoha nõuded”** – sotsiaalkindlustusnõuetega seoses viitab see tihedale seosele taotleja ja selle riigi vahel, kus sotsiaalkindlustushüvitist taotletakse. Püsiva elukoha kriteeriumid on jäetud ELi ja liikmesriikide õigusnormides tahtlikult määratlemata, kuna leitakse, et täpne määratlus peaks sõltuma iga üksiku taotleja konkreetsest olukorrast. Euroopa Kohus on siiski välja töötanud kohtupraktika, mida otsuseid tegevad ametnikud peaksid püsiva elukoha nõudeid kohaldades arvesse võtma.
- **„Rahalised haigushüvitised”** – rahalised hüvitised, millega asendatakse täielikult või osaliselt sissetulek haigusest või vigastusest tingitud ajutise töövõimetuse ajal. (Allikas: ESSPROSi käsiraamat, 2008, Eurostat)
- **„Sotsiaalabi”** – kõik abiskeemid, mille avaliku sektori asutused on kehtestanud kas riiklikul, piirkondlikul või kohalikul tasandil ja mille kohaldamist võib taotleda isik, kellel ei ole piisavalt vahendeid, et rahuldada iseenda ja oma perekonna elementaarsed vajadused, ja kes võib seetõttu hakata oma elamisperioodi vältel koormama vastuvõtva liikmesriigi eelarvevahendeid, kusjuures selline koormamine võib mõjutada niisuguse abi üldist ulatust, mida see riik on võimeline andma (kohtuotsus C-140/12: Brey ja muu Euroopa Liidu Kohtu praktika).
- **„Sotsiaalkaitse”** – kõik toetuse liigid, mille eesmärk on ennetada, hallata ja ületada olukordi, mis kahjustavad isiku heaolu. Sotsiaalkaitse süsteem hõlmab nii sotsiaalkindlustushüvitisi kui ka sotsiaalabi.

- **„Sotsiaalkindlustus”** – mis tahes hüvitis (vastavalt Euroopa Liidu Kohtu praktikale), mida antakse abisaajatele seaduses määratletud olukorra alusel, isiku vajadusi konkreetset ja kaalutusõigust kasutades hindamata, ning kui see on seotud määruse nr 1408/71 artikli 4 lõikes 1 otseselt loetletud riskiga (kohtuotsus C-177/12: Lachheb ja muu Euroopa Liidu Kohtu praktika). Käesoleva uuringuga seoses kasutatakse siiski sotsiaalkindlustuse laiemat määratlust, mis hõlmab kõiki Euroopa Komisjoni vastastikuse sotsiaalkaitsealase infosüsteemi (MISSOC) poolt iga liikmesriigi kohta koostatud juhendis loetletud sotsiaalkindlustuse liike. Need liigid hõlmavad tagatud miinimumvahendeid (sotsiaalabi).
- **„Tagatud miinimumvahendid”** – ebapiisavalt rahalisi vahendeid omavatele isikutele makstavad hüvitised. See hõlmab vaestele ja haavatavatele isikutele makstavat toetust, mille eesmärk on vaesust vähendada või abistada keerulistes olukordades. (Allikas: ESSPROSi käsiraamat, 2008, Eurostat)
- **„Teadlane”** – kolmanda riigi kodanik, kellel on asjaomane kõrgema hariduse kvalifikatsioon (asjakohane kõrghariduskraad), mis võimaldab doktorantuuri astumist, ning kelle valib teadusasutus, et teha uurimisprojekti, mille jaoks nimetatud kvalifikatsiooni tavaliselt nõutakse. (Allikas: ERV sõnastik 2.0)
- **„Tervishoid”** – arstiabi, mida sotsiaalkaitse raames antakse, et säilitada, taastada või parandada kaitstud isiku tervist. (Allikas: ESSPROSi käsiraamat, 2008, Eurostat)
- **„Toitjakaotushüvitised”** – hüvitised, millega tagatakse ajutine või alaline sissetulek abikaasa või lähisugulase kaotanud isikule ja mida makstakse tavaliselt siis, kui nimetatud abikaasa või lähisugulane oli hüvitisesaaja jaoks peamine toitja. (Allikas: ESSPROSi käsiraamat, 2008, Eurostat)
- **„Töötajad”** – 15aastased ja vanemad isikud (16aastased ja vanemad isikud Hispaanias, Itaalias, Ühendkuningriigis ja Rootsis (1995–2001); 15–74aastased isikud Taanis, Eestis, Ungaris, Lätis, Soomes ja Rootsis (alates 2011. aastast); 16–74aastased isikud Islandil ja Norras), kes tegid võrdlusnädalal tasu, kasu või perekonna tulu eest tööd vähemalt ühe tunni nädalas või kes ei teinud tööd, kuid omasid töö- või ärikohta, kust nad ajutiselt puudusid näiteks haiguse, puhkuse, töövaidluse või hariduse ja koolituse tõttu. (Allikas: Eurostat)
- **„Töötu”** – 15–74aastane isik (Hispaanias, Itaalias, Rootsis (1995–2000), Ühendkuningriigis, Islandil ja Norras: 16–74aastane isik), kes oli võrdlusnädalal tööta, kuid praegu tööks kättesaadav, või otsis viimasel neljal nädalal aktiivselt tööd või oli juba leidnud tööd, mis algab järgmise kolme kuu jooksul. (Allikas: Eurostat)
- **„Töötushüvitised”** – hüvitised, millega hüvitatakse tervikuna või osaliselt töötajal tulutoova töökoha kaotuse tõttu saamata jäänud tulu, tagatakse tööturule tulevatele või naasvatele isikutele elamiseks vajalik või parem tulu, hüvitatakse osalise töötuse tõttu saamata jäänud tulu, hüvitatakse tervikuna või osaliselt saamata jäänud tulu vanemale töötajale, kes lahkub tulutoovalt töökohalt pensionile enne ametlikku pensioniiga majanduslikel põhjustel toimunud koondamise tõttu, ning aidatakse töötutel katta koolitus- või ümberõppekulusid. (Allikas: ESSPROSi käsiraamat, 2008, Eurostat)
- **„Töövõimetushüvitised”** – hüvitised, mille eesmärk on tagada sissetulek tavapärasest pensionieast (nagu on määratud tüüpskeemis) nooremale isikule, kellel on vaimne või füüsiline puue, mille tulemusel jääb tema töö- ja toimetulekuvõime õigusaktidega sätestatud miinimumtasemest allapoole, kindlustada konkreetset puude tõttu vajalikud rehabilitatsiooniteenused ning pakkuda puudega isikule muid kaupu ja teenuseid peale arstiabi. (Allikas: ESSPROSi käsiraamat, 2008, Eurostat)

- **„Tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitised”** – hüvitised, mida makstakse isikutele, kes on teostanud majandustegevust, mis oma iseloomu tõttu võib asjaomast haigust põhjustada, või pärast selliste isikute surma nende ülalpidamisel olnud isikutele. (Allikas: Euroopa integreeritud sotsiaalkaitsestatistika süsteemi (ESSPROS) käsiraamat, 2008, Eurostat)
- **„Vanaduspensionid ja -hüvitised”** – hüvitised, millega asendatakse sissetulekud, kui eakas isik lahkub tööturul, ja tagatakse teatav sissetulek, kui isik on jõudnud kindlaksmääratud ikka. (Allikas: ESSPROSi käsiraamat, 2008, Eurostat)
- **„Vanemahüvitised”** – hüvitismäärad, mida makstakse nais- või meessoost töötajatele, kes võtavad lapse sünni või adopteerimise puhul töölt puhkust.
- **„Võõrtöötaja”** – välismaalane, kelle vastuvõttev liikmesriik on lubanud riiki konkreetset selle majandustegevuse toetamiseks, mille eest ta saab tasu vastuvõtvas riigis. Riigis viibimise kestusele ja töökohta liikidele on tavaliselt kehtestatud piirangud. (Allikas: OECD statistikaterminite sõnastik)
- **„Üliõpilane”** – kolmanda riigi kodanik, kes on vastu võetud kõrgemasse õppeasutusse ja lubatud liikmesriigi territooriumile, kus ta põhitegevuseks on täiskoormusega õpe kõrgemas õppeasutuses liikmesriigis poolt tunnustatud kõrgharidusele vastava kvalifikatsiooni, sealhulgas diplomi, tunnistuse või doktorikraadi omandamiseks, mis võib vastavalt tema kõnealuse liikmesriigi õigusaktidele hõlmata sellisele õppeprogrammile eelnevat ettevalmistuskursust. (Allikas: ERV sõnastik 2.0)

4. LISA. Liikmesriikides kohaldatav kaalutusõigus

Tabel A1. Liikmesriikides kohaldatav kaalutusõigus hüvitiste kategooriate kaupa

	I. Tervishoid	II. Rahalised haigus-hüvitised	III. Vanema-hüvitised	V. Vanaduspensionid ja -hüvitised	VIII. Pere-toetused	IX. Töötus-hüvitised	X. Tagatud miinimum-vahendid
Austria	-	-	-	-	-	-	-
Belgia	-	-	-	-	ü(vk*)	ü(vk*)	ü(vk*)
Bulgaaria	-	-	-	-	ü(vk*)	-	ü(vk*)
Küpros	-	-	-	-	-	-	ü (pen**)
Tšehhi Vabariik	-	-	-	-	ü	-	ü
Eesti	-	-	-	-	ü(vk*)	ü(vk*)	ü(vk*)
Soome ¹⁸	ü	ü	ü	ü	ü	ü	ü
Prantsusmaa	-	-	-	-	-	-	-
Saksamaa	-	-	-	-	-	-	ü
Kreeka	Teave puudub	Teave puudub	Teave puudub	Teave puudub	Teave puudub	Teave puudub	Teave puudub
Ungari	-	-	-	-	ü	-	ü
Iirimaa	ü(ten***)	-	-	ü(pen***)	ü(pen***)	ü(pen***)	ü(pen***)
Itaalia	-	-	-	-	-	-	-
Läti	-	-	-	-	-	-	-
Leedu	-	-	-	-	-	-	-
Luksemburg	-	-	-	-	-	-	-
Malta	-	-	ü	-	ü	-	ü
Madalmaad	ü (pen**)	ü(pen**)	ü(pen**)	ü(pen**)	ü(pen**)	ü(pen**)	ü(pen**)
Poola	-	-	-	-	ü	-	ü(pen**, vk*)
Portugal	-	-	-	-	ü	-	-
Slovaki Vabariik	-	-	-	-	-	-	ü(vk*)
Sloveenia	ü	-	-	-	ü	-	ü
Hispaania	-	-	-	-	-	-	-
Rootsi	ü (pen**)	-	ü (pen**)	ü	ü (pen**)	ü	ü(vk*)
Ühendkuningriik	ü	-	-	ü(pen**)	ü(pen**)	ü(pen**)	ü(pen**)

*vk = kaalutusõigust kasutatakse kõigi neid hüvitisi taotlevate isikute (olenemata kodakondsusest) olemasolevate rahaliste vahendite kontrollimisel; **pen = püsiva elukoha nõuded; ***ten = tavalise elukoha nõuded

NB! Selles tabelis kajastatud kaalutusõigust ei kohaldata tingimata kõikide hüvitiste suhtes, mis kuuluvad kindlaksmääratud sotsiaalkindlustusliikide alla. Paljudel juhtudel kasutatakse kaalutusõigust ainult mitteosamakseliste hüvitiste (kuid mitte osamakseliste hüvitiste) korral.

Kolmandate riikide kodanike juurdepääs sotsiaalkindlustusele ja tervishoiule:

poliitika ja praktikad

Euroopa rändevõrgustiku uuringu
Eesti aruanne 2014

Alljärgnev uuring on sisend ERV temaatilise uuringu koondaruande koostamiseks. Vastanud ERV kontaktpunktid on esitanud teabe, mis nende teadmiste koaselt on käesoleva uuringu kontekstis ja raames ajakohane, objektiivne ja usaldusväärne. Antud teave ei pruugi anda täielikku kirjeldust ega esitada ERV kontaktpunktide kogu ametlikku poliitikat.

SISUKORD

Kokkuvõte	106
1. Sissejuhatus: eesmärgid, metodoloogia ja definitsioonid	108
1.1. Uuringu eesmärgid	108
1.2. Definitsioonid	109
1.3. Metodoloogia	109
2. Ülevaade riiklikust sotsiaalkindlustussüsteemist ja kuidas see laieneb kolmandate riikide kodanikele	110
2.1. Ülevaade sotsiaalkindlustussüsteemi hüvitistest ja nende finantseerimise mehhanismid	110
2.1.1. Eesti sotsiaalkindlustussüsteemi toetused ja hüvitised	110
2.1.2. Sotsiaalkindlustussüsteemi eest vastutavad organisatsioonid	120
2.1.3. Riiklikud sotsiaaltoetused, mis ei ole nimetatud MISSOC riiklikus juhendis	124
3. Kolmandate riikide kodanike ligipääs sotsiaalkindlustussüsteemile, riiklikud eeskirjad	125
3.1. Minimaalne riigis viibimise periood	128
3.2. Õigus eksportida hüvitisi koduriiki	129
3.3. Minimaalne töötamise periood	129
3.4. Rände-spetsiifilised tingimused ligipääsul sotsiaalkindlustussüsteemile	130
4. Administratiivne praktika, mis mõjutab kolmanda riigi kodanike ligipääsu sotsiaalkindlustussüsteemile	131
4.1. Kaalutusõiguse rakendamine ja faktorid, mida ametnik kasutab rakendades kaalutusõigust	131
4.2. Ametnike abimaterjalid kaalutusõiguse rakendamisel	132
4.3. Kuidas mõjutab sotsiaalkindlustusõiguse saamine kolmanda riigi kodaniku õigust saada või pikendada elamisluba	133
4.4. Kolmanda riigi kodaniku abimaterjalid suheldes valdkonna ametitega	133
5. Sotsiaalkindlustussüsteemi välismõõde	134
5.1. Kahepoolsed välislepingud kolmandate riikidega	134
5.2. Mida kahepoolsed välislepingud lubavad	135
5.3. Sotsiaalkindlustussüsteemi õigus saada muud hüvitist välislepingute alusel	136
6. Juhtumid	137
7. Statistika, mis puudutab sotsiaalsete hüvitiste maksmist	141
7.1. Statistika, mis puudutab kolmandate riikide kodanike hõiveseisundit Eestis	147
8. Järeldused	149
Kasutatud kirjandus	151

Kokkuvõte

Sotsiaalne kaitse on avaliku või erasektori rakedatavate sotsiaalkindlustuse ja -hoolekande meetmete kogum, mille ülesanne on kergendada üksikisiku või leibkonna toimetulekut sissetuleku osalise või täieliku kaotuse korral.¹ Seega on sotsiaalse kaitse eesmärk aidata inimest juhul, kui tekib sotsiaalne risk, mille tõttu inimene vajab abi ja toetust nagu näiteks vanadus, töövõime kaotus, töötus, lapse sünd jne.

Eesti sotsiaalkindlustussüsteem põhineb solidaarsuse põhimõttele, st sotsiaalsed hüved laienevad Eesti alalistele elanikele nagu Eesti kodanikele, tähtajalise elamisloa ja elamisõiguse või pikalise elamisloa/alalise elamisõiguse alusel Eestis elavatele välismaalastele. Seega kolmanda riigi kodanikud, kes elavad Eestis ja omavad vähemalt tähtajalist elamisloa, on õigus olla Eesti sotsiaalkindlustussüsteemi subjektiks. **Eesti sotsiaalkindlustussüsteem ei ole kodakondsuse põhine, oluline on reaalne, legaalne ja püsiv riigis elamine.**

Vaatamata sellele peab välismaalasel endal olema piisav legaalne sissetulek, mis võimaldaks tema ja tema perekonnaliikmete toimetuleku Eestis, kui ta taotleb Eestis tähtajalist elamisloa, elamisloa pikendamist või pikaajalise elaniku elamisloa andmist. Piisava leaalise sissetuleku hulka ei loeta Eestis maksavat toimetulekutoetust ega vajaduspõhist peretoetust, mis omakorda tähendab, et kui kolmanda riigi kodanikul puudub võimalus enda või oma pereliikme ülalpidamiseks, siis on Politseija Piirivalveametil (edaspidi PPA) õigus isiku (ja tema ülalpidamisel oleva pereliikme) elamisloa kehtetuks tunnistada, keelduda elamisloa pikendamisest või pikaajalise elaniku elamisloa andmisest². Seega kolmanda riigi kodanik võib küll

taotleda ja ka saada toimetulekutoetusi Eestis, aga see võib mõjutada tema edasise elamisloa saamist/pikendamist. Eraldi on reguleeritud, et EL sinise kaardi pikendamisest keeldutakse või EL sinine kaart tunnistatakse kehtetuks muuhulgas juhul, kui välismaalasele on määratud EL sinise kaardi kehtivusaajal toimetulekutoetus.

Eestisse elama asuval välismaalasel peab üldjuhul enne riiki sisenemist olema sõlmitud tervisekindlustusleping, mis tagab tema haigusest või vigastusest tingitud ravikulude tasumise samas ulatuses ravikindlustatud isikuga. Erandjuhtudel võib kindlustuslepingu sõlmida ka siseriigis. Kindlustuslepingut ei pea esitama, kui välismaalane on ravikindlustuse seaduse kohaselt (kuuluvad isikud, kes tulevad Eestisse töötamise eesmärgil) või välislepingus sätestatud juhul kohustusliku ravikindlustusega kindlustatud isik. Eesti ravikindlustuse omandab kolmanda riigi isik, kui ta töötab siin, st, et tema eest on tasutud sotsiaalmaksu, või olema ravikindlustusseaduse alusel kindlustatuga võrdsustatud isik (näiteks lapsed, õpilased, rasedad), või sõlmima ise Eesti Haigekassaga vabatahtliku kindlustuslepingu, erakindlustuslepingu või olema välislepingu subjekt. Näiteks ilmneki ravikindlustuse erisus, alaliselt Eestis elavatest isikutest, välisüldendite puhul, hooaja töötajate, lähetatud töötajate ning Eestisse kolmanda riigi kodanikuga perekonna ühinemise eesmärgil saabunud pereliikmete puhul, kes omavad Eestis tähtajalist elamisloa, nemad peavad omama erakindlustuslepingut, et tagada juurdepääs Eesti raviteenustele. Kindlustusleping peab olema kehtiv terve elamisloa kehtimisperioodi, et tagada välismaalasele tema haigusest või vigastusest tingitud ravikulude tasumise Eestis viibimise ajal. Kehtiva kindlustuslepingu puudumisel võib PPA isiku elamisloa kehtetuks tunnistada.

Eestis koordineerib sotsiaalkindlustussüsteemi Sotsiaalministeerium. Ministeeriumi haldusalas on Sotsiaalkindlustusamet, mis haldab pensioni-

¹ Eesti statistika aastaraamat 2012

² Kui välismaalane on abielus Eesti kodanikuga, siis ei ole ebapiisav sissetulek aluseks elamisloa kehtetuks tunnistamiseks, sest Eesti kodanikul on põhiõigus Eestis elamisele ja pereelu puutumatussele

kindlustusskeeme, pere- ja sotsiaaltoetusi, ning Eesti Haigekassa, mis vastutab ravikindlustusskeemi, ja Eesti Töötukassa, mis vastutab töötuskindlustusüsteemi eest. Sotsiaalteenuseid pakuvad ja toetusi maksavad ka kohalikud omavalitsused.

Kuna käesolev uuring toetub Euroopa sotsiaalkaitsealase infosüsteemi MISSOC³ riiklikele juhenditele, ning toetustele ja teenustele, mis seal on ära toodud, siis antakse uuringus ülevaade järgnevatest teenustest ning nende kättesaadavusest kolmanda riigi kodanikele:

- tervishoid sh ravikindlustus;
- rahalised haigushüvitised;
- vanemahüvitis;
- riiklikud pensionid;
- riiklikud perehüvitised;
- töötushüvitised;
- riiklikud sotsiaaltoetused.

Kuigi MISSOC süsteem hõlmab 11 sotsiaalkindlustussüsteemi haru (lisaks nimetatud 7-le veel 4- töövõimetuspension, toitjakaotushüvitised, tööõnnetuste ja kutsehaiguste hüvitised ning pikaajaline hooldus) ei ole neid antud uuringus põhjalikumalt käsitletud. Üldine on aga reegel, et ligipääs neile hüvitistele on võrdne Eesti kodanike õigusele, st isik peab püsivalt elama Eestis ning omama tähtajalist või pikaajalist elamis-luba või elamisõigust.

Tööealise elanikkonna (15-74 aastased) arv Eestis oli 2011. aastal 31. detsembri (rahvaloenduse seisuga) 988 391 inimest, neist omakorda Eesti kodanikud moodustavad 83,6%, EL-kodanikud moodustavad 0,6%, kolmanda riigi kodanikud 7,8% ja määratlemata kodakondsusega kodanikud 8% antud vanuserühmast. Tööga hõivatuid oli 56,5% antud vanusegrupi koguarvust, neist EL-kodanikke 0,5%, kolmanda riigi kodanikke 6,3% ja määratlemata kodakondsusega 7,3%. Töötuid oli 7% antud vanusegrupi elanike koguarvust, kellest 0,5% oli EL-kodanikke, kolmanda riigi kodanikke ja määratlemata koda-

kondsusega isikuid oli vastavalt 10,7% ja 15,2%. Majanduslikult mitteaktiivseid oli 34,8% antud vanusegrupi elanikkonnast, neist EL-kodanikke oli 0,6%, kolmanda riigi kodanikke 9,8% ja määratlemata kodakondsusega isikuid 7,5% (lisainfot statistika peatükis Tabel 10).

Olulist erinevust toetuse saajate hulgas kodakondsuse lõikes ei ole, v.a vanaduspensionisaajate arvus ning töötutoetuste saajate arvus, kus Eestis elavatest Euroopa Liidu kodanikest saab vanaduspensionini 45% (peamiselt naaberriikidest Läti, Leedu ja Soome kodanikud) ning kolmanda riigi kodanike arvus, vanaduspensionini saab 34% Eestis elavatest kolmanda riigi kodanikest (peamiselt Venemaa, määratlemata kodakondsusega isikud ning Ukraina kodanikud).

Registreeritud töötutest sai töötuskindlustushüvitist ning töötutoetust enim kolmanda riigi kodanikke, kellest sai töötuskindlustushüvitist 1,9% ning töötutoetust 2,3%. Antud protsendid kajastavad ka üldist töötuse määra ühiskonnas, mis on kõrgeim kolmandate riikide kodanike seas 18,4%.

Ükski uuringu sotsiaalvaldkonda puudutav amet ei toonud välja, et kolmanda riigi kodanikud kuritarvitaksid Eesti sotsiaalkaitseüsteemi hüvitisi ja toetusi. Küll aga on PPA oma menetlustes tuvastanud juhtumeid, et elamisloa töötamiseks saanud naised on riiki saabudes kohe sünnitanud, taotlenud ja hakanud saama vanemahüvitist. Samuti on juhtumeid, et elamisloa õppimiseks omavad tudengid on ennast töötuna arvele võtnud ja saavad vastavat hüvitist.

³ MISSOC ELi vastastikune sotsiaalkaitsealane infosüsteem

1. Sissejuhatus: eesmärgid, metodoloogia ja definitsioonid

1.1. UURINGU EESMÄRGID

Käesolev uuring on Eesti panus Euroopa rändevõrgustiku (ERV) koostatavasse ühisuuringusse „*Migrant Access to Social Security and Healthcare: policies and practice*“. Uuringu eesmärk on kaardistada riiklikud poliitikad ja administratiivsed praktikad, mis toovad välja kolmandate riikide kodanike õiguse saada ligipääs riiklikule sotsiaalkindlustussüsteemile. Samuti anda ülevaade toetustest ja hüvitistest, mis laienevad kolmandate riikide kodanikele, ning erinevused oma riigi kodanike hüvedest.

Kaks kõige suuremat väljakutset, millega poliitikud Euroopas vastamisi seisavad on rahvastiku vananemine ja suurenev muutlikkus tööturul. Mõlemad väljakutsed nõuavad pingutust, et korrigeerida sotsiaalkindlustuse ja tervishoiusüsteemi ning rahuldada suurenenud nõudlust, mis tuleneb kasvava pensioniealiste inimeste arvust ja välistööjõu sissetuleku säilitamise vajaduse rahuldamisest. Kuna ühelt poolt peetakse kolmandatest riikidest pärit sisserändajaid üheks osaks tööjõu ressursside lahendamisel, siis peab neile olema tagatud läbi siseriikliku seadusandluse ka õigus saada hüvitisi.

EL-tasemel on tunnustatud, kui tähtis on tagada sotsiaalkaitse kolmandate riikide kodanikele, et integreerida neid liikmesriikides. 1999. a kutsus Euroopa Nõukogu Tampere liikmesriike üles arendama veel dünaamilisemaid integratsioonipoliitikaid, mis on suunatud kolmandate riikide kodanikele, kes elavad seaduslikult nende territooriumil, et tagada neile samad õigused ja kohustused võrreldes EL- kodanikega. 2011. a sätestati Tampere soovitusel nn „ühtse loa“

direktiivis,⁴ mis toonitab, et kolmanda riigi kodanikud, kes töötavad liikmesriikides seaduslikult, saaksid kasutada samasid õigusi, mis laienevad EL-kodanikele, samasid töötingimusi, õigust pensionile, sotsiaalkaitsele ja ligipääsu sotsiaalteenustele. Pikaajalised residendid ja teadlased kasutavad samasid sätteid vastavalt direktiivide 2003/109/EÜ⁵ ja 2005/71/EÜ⁶ all.

Vastavalt eeltoodule ongi uuringu üldine eesmärk kaardistada erinevad poliitikad ja administratiivsed praktikad, mis kujundavad kolmandate riikide kodaniku ligipääsu riiklikule sotsiaalkindlustussüsteemile. Euroopa Liidu liikmesriikides varieerub olulisel määral, kuidas erinevate kolmandate riikide kodanike grupid kogevad riiklike sotsiaalkindlustussüsteeme, administratiivseid eeskirju ja praktikaid, mis on seotud isiku kodakonduse, töötamise perioodi, residentsuse või hüvitiste eksportitavuse lõikes. Uurides poliitikaid ja administratiivpraktikaid, mis kujundavad kolmandate riikide kodanike ligipääsu sotsiaaltagatistele, annab uuring panuse arusaamaks, kuidas sotsiaalkindlustussüsteemi poliitikad, organiseeritud migratsioonisüsteemi taustal, töötavad sisserändajate ja nende pereliikmete jaoks. Samuti on oluline, et Euroopa Liidu ja liikmesriigi poliitikakujundajad saaksid kasutada uuringu järeldusi, et leida tõhusamaid viise rahuldamaks võõrtöötajate põhivajadusi, tagades, et sisserändajad ei koormaks liikmesriigi sotsiaalkindlustussüsteemi.

⁴ Euroopa parlamendi ja nõukogu direktiiv 2011/98/EL, 13. detsember 2011, kolmandate riikide kodanikele liikmesriigis elamist ja töötamist võimaldava ühtse loa taotlemise ühtse menetluse ning liikmesriigis seaduslikult elavate kolmandatest riikidest pärit töötajate ühiste õiguste kohta.

⁵ Nõukogu direktiiv 2003/109/EÜ, 25. november 2003, pikaajalistest elanikest kolmandate riikide kodanike staatuses kohta.

⁶ Nõukogu direktiiv 2005/71/EÜ, 12. oktoober 2005, kolmandate riikide kodanike teadusuuringute eesmärgil riiki lubamise erimenetluse kohta.

Uuringu eesmärk on kaardistada riiklikud poliitikad ja administratiivsed praktikad, mis toovad välja kolmandate riikide kodanike õiguse saada ligipääs riiklikule sotsiaalkindlustussüsteemile. Samuti anda ülevaade toetustest ja hüvitistest, mis laienavad kolmandate riikide kodanikele, ning juhul, kui ilmnevad erinevused oma riigi kodanike hüvedest, siis tuua need esile.

Uuring annab ülevaate järgnevatest sotsiaalkindlustussüsteemi aspektidest:

- Anda ülevaade Eesti sotsiaalkindlustussüsteemist (seotud ametitest, seadusandlusest, hüvitistest/toetustest, kindlustusest).
- Anda ülevaade, kes omab õigust saada Eestis sotsiaalkindlustushüvesid (tuua välja, kui on erinevused oma riigi kodanikele pakutavatest hüvitistest).
- Analüüsida administratiivseid praktikaid, eelkõige kaalutusõigust, mida valdkonna ametnikud kasutavad, et hinnata isiku õigust saada teatud hüvitisi/toetusi.
- Anda ülevaade vastastikustest lepingutest, mis Eestil on sõlmitud, et võimaldada teiste riikide kodanikel eksportida oma Eestis saadud sotsiaalkaitsehüvesid teistesse riikidesse.

Uuringu fookuses on kolmanda riigi kodanikud, kellel on tähtajaline elamis luba või pikaajalise elaniku elamis luba.

Uuringu tulemused on eelkõige mõeldud poliitikakujundajatele, riiklikele ekspertidele ning praktikutele, samuti laiemale avalikkusele, kelle huvi on kolmandate riikide kodanike ligipääs sotsiaalkindlustussüsteemi hüvitistele/toetustele.

1.2. DEFINITSIOONID

Käesoleva uuringu terminoloogiat on kasutatud kooskõlas asjaomase Euroopa Liidu *acquis*’ga. Töös kasutatud terminid on vastavuses ERV sõnaraamatu⁷ terminoloogiaga.

⁷ Asylum and Migration Glossary. Kättesaadav aadressil: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/networks/european_migration_network/glossary/index_a_en.htm

1.3. METODOLOOGIA

Antud uuring on koostatud ERV 2013. aasta uuringule „*Migrant Access to Social Security and Healthcare: policies and practice*“ kehtestatud spetsifikatsioonide kohaselt. Metodoloogiliselt on käesolev uuring nn teisene uuring ehk desk research, milles kasutatakse juba olemasolevat avalikku informatsiooni ning uuringu koostamiseks ei ole läbi viidud uusi uuringuid ega analüüse. Käesoleva töö koostamiseks kasutati olemasolevaid avalikke uurimusi, õigusakte ja ülevaateid, samuti on kirjalikult küsitletud valdkonna ametnikke, paludes neil täita uuringu koostajate poolt koostatud küsimustik.

Uuring järgib Euroopa Komisjoni poolt välja töötatud töö koostamise spetsifikatsiooni, ning vastavalt sellele keskendutakse uuringus järgnevatel riigis viibivatele välismaalaste:

- töötajad (sh EL sinise kaardi omanikud, teadlased, hooaja- ning piiriala töötajad);
- füüsilisest isikust ettevõtjad;
- töötud (või töötotsijad);
- kolmanda riigi kodaniku pereliikmed;
- liikmesriigi kodanikud (aspektist, et tuua välja erinevused, mis õigused ei laiene kolmandate riikide kodanikele).

Kuna uuring keskendub ainult nimetatud välismaalaste kategooriatele, siis ei vaadelda uuringus tudengite, varjupaigataotlejate ja rahvusvahelise kaitse saajate ning turismi ehk lühiajalise viisa alusel riigis viibijate sotsiaalturvalisuse õigusi.

Uuringu spetsifikatsiooni kohaselt antakse uuringus ülevaade järgmistest teenustest ja toetustest 1) tervishoid sh ravikindlustus, 2) rahalised haigushüvitised, 3) vanemahüvitis, 4) riiklikud pensionid, 5) riiklikud perehüvitised, 6) töötushüvitised, 7) riiklikud sotsiaaltoetused.

Valdkonna statistilised andmed on saadud Sotsiaalministeeriumilt, Sotsiaalkindlustusametist, Eesti Töötukassast ja Statistikaametist; andmeid elamis lubade kohta on saadud Politsei- ja Piirivalveametist.

2. Ülevaade riiklikust sotsiaalkindlustus-süsteemist ja kuidas see laieneb kolmandate riikide kodanikele

2.1. ÜLEVAADE SOTSIAALKINDLUSTUS-SÜSTEEMI HÜVITISTEST JA NENDE FINANTSEERIMISE MEHHAANISMID

Eesti sotsiaalkindlustussüsteem põhineb solidaarsuse põhimõttel. See tähendab, et kõik hüved laienevad Eesti alalistele elanikele, sealhulgas Eesti kodanikele, tähtajalise elamisloa ja elamisõiguse või pikalise elamisloa alusel elavatele välismaalastele. Seega kõigil kolmanda riigi kodanikel, kes elavad Eestis legaalselt ja püsivalt ning omavad kehtivat elamisloa või -õigust, on õigus olla Eesti sotsiaalkindlustussüsteemi subjektiks.

Eesti sotsiaalkindlustussüsteem põhineb kolmel osamakselisel sotsiaalkindlustussüsteemil:

- **Töötuskindlustusel**, mida rahastatakse töötuskindlustusmaksetest (makstakse vastavalt 2% töötaja palgast ja 1% tuleb maksa tööandjal);
- **Ravikindlustusel**, rahastatakse sotsiaalmaksust (tööandja maksab töötaja brutopalgast 13%);
- **Pensionikindlustusel**, rahastatakse eelkõige sotsiaalmaksust (tööandja maksab töötaja bruto kuupalgast 20%, kui töötaja on liitunud kohustusliku kogumispensiooni skeemiga, maksab tööandja töötaja palgast lisaks 2 %).

Muud toetuse liigid nagu peretoetused, riiklik töötutoetus, riiklik rahvapension ning sotsiaaltoetused ei põhine kindlustusmaksedel ja neid makstakse riigi üldtuludest.

2.1.1. Eesti sotsiaalkindlustussüsteemi toetused ja hüvitised

Alljärgnevalt on antud ülevaade Eesti sotsiaalkindlustuse õigustest ja tingimustest. Antud peatüki allikaks on võetud MISSOCI juhendis toodud järjestus.

Tervishoid sh ravikindlustus

Ravikindlustuse seaduse alusel ei ole ravikindlustuse ega ka ravikindlustushüvitiste võimalamisel mingeid erisusi EL kodanike ja kolmandate riikide kodanike vahel. Nimetatud seaduse § 5 lg 1 sätestab, et kindlustatud isik on Eesti alaline elanik, tähtajalise elamisloa või elamisõiguse alusel Eestis elav isik, kelle eest on makstud sotsiaalmaksu. Seega peab kolmanda riigi kodanik, kellel on olemas tähtajaline või pikaajaline elamisloa, kindlustuse saamiseks täitma täpselt samad eeldused, mis Eesti kodanik.

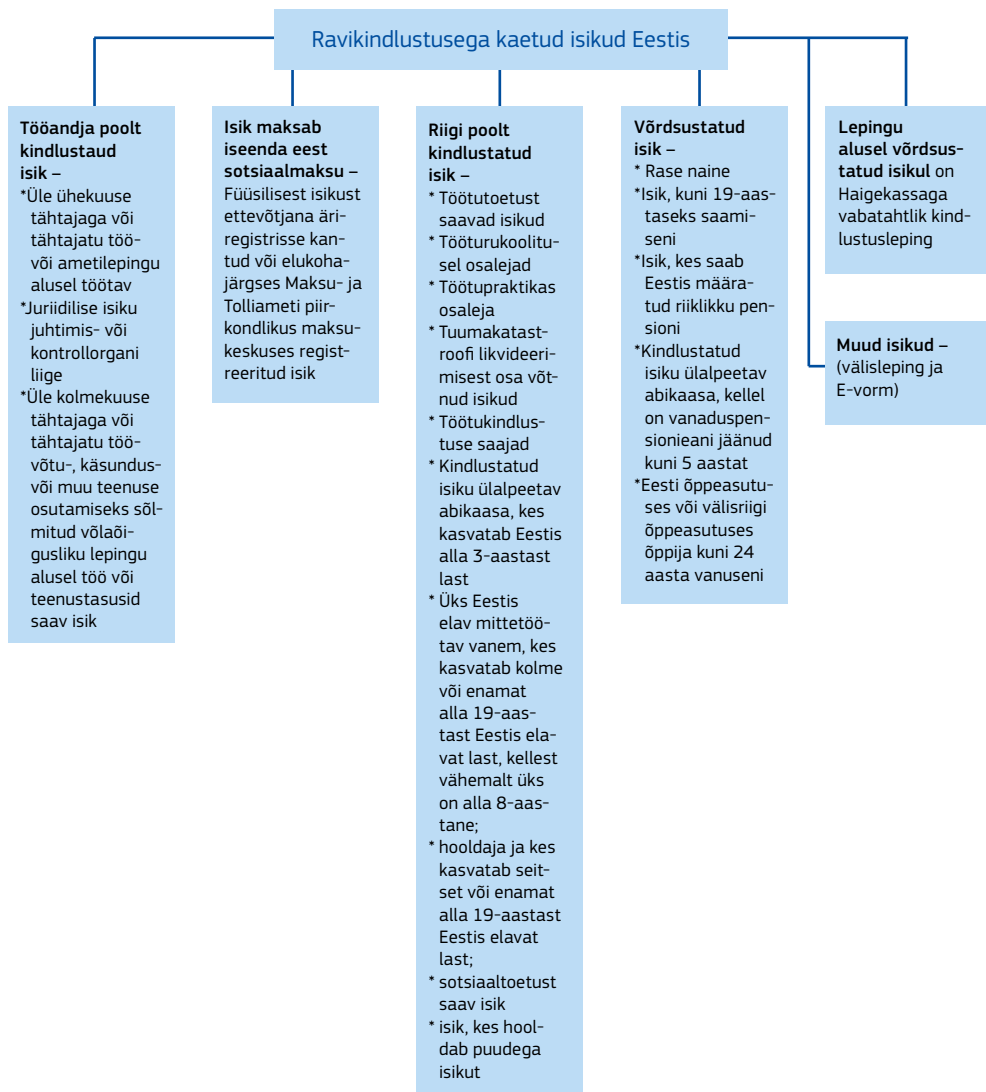
Eestil on olemas riiklik tervishoiuteenuste süsteem, mis katab raviteenused ning mille raames on kindlustatud isikul õigus valida endale perearst, saada eriarsti konsultatsiooni, haiglaravi, sünnitusabi jne. Ravikindlustussüsteem hõlmab samuti retseptiravimeid, mida saab osta soodushinnaga ja mille hinna Haigekassa apteekidele hüvitab. Ravikindlustatud isik osaleb kulude katmises, makstes näiteks haigla voodipäevatasu 2,50 eur.

Tervishoiu alla koonduvad ka Eesti Haigekassa poolt makstavad hambaravihüvitised- ja hambaraproteeside hüvitised ning täiendav ravimihüvitis. Hambaravihüvitise saamiseks peab isik ravi saamise ajal olema ravikindlustatud. Hambaravikindlustust saavad vähemalt 63-aastased inimesed; vanadus- ja töövõimetuspensionärid

saavad hüvitist kuni 19,18 eur/aastas; rasedad, alla 1-aastase lapse emad ja suurenenud hambaravi vajadusega inimesed saavad hüvitist kuni 28,77 eur/aastas.

Täiendav ravimihüvitis makstakse kindlustatule, kellel kulub soodusravimitele kalendriaastas vähemalt 384 eurot. Maksimaalselt hüvitatakse kindlustatule 623 eurot.

Joonis 1. Ravikindlustatud isikud Eestis

Vabatahtlikku kindlustuslepingut võivad sõlmida Eesti alaline elanik ja Eestis tähtajalise elamisloa või elamisõiguse alusel elav isik, kes on lepingu sõlmimise kuule eelneval kahel aastal olnud vähemalt kaksteist kuud kindlustatud. Vabatahtliku kindlustuslepingu sõlmimisel tuleb isikul haigekassale tasuda kindlustusmaksleid. Kindlustusmaksle suurus ühe kalendrikuu eest oli 2013. aastal 115 eurot, kvartalimakse oli 345 eurot ja aastamakse 1380 eurot.⁸

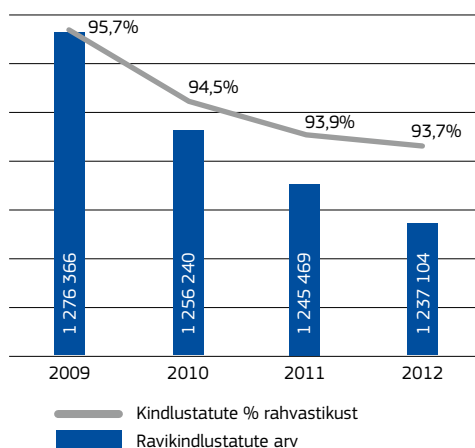
Lisaks Ravikindlustuse seadusele kindlustatakse isikud ka välislepingute (Ukraina ja Vene Föderatsioon⁹) ja E-vormide alusel (http://www.haigekassa.ee/kindlustatule/arstiabi_val/). Pensionide määramist ja maksmist välislepingute alusel korraldab Eestis Sotsiaalkindlustusameti välisuhete osakond.

Ravikindlustusega inimeste osatähtsus Eesti rahvastikus on viimastel aastatel järjepidevalt vähenenud. 2012. aasta lõpu seisuga oli ravikindlustus 93,7%-l rahvastikust, viimasel majanduskriisieleelset aastal ehk 2007. aastal aga 96%-l rahvastikust ravikindlustatus.

Tööealise elanikkonna (15-74-aastaste) arv Eestis oli 2011. aastal 31. detsembri (rahvaloenduse seisuga) 988 391 inimest¹⁰, neist omakorda Eesti kodanikud moodustavad 83,6%, EL-kodanikud moodustavad 0,6%, kolmanda riigi kodanikud 7,8% ja määratlemata kodakondsusega isikud 8% antud vanuserühmast. Tööga hõivatuid 558 914, mis on 56,5% antud vanusegrupi koguarvust (neist EL-kodanikke 0,5%, kolmanda riigi kodanikke 6,3% ja määratlemata kodakondsusega 7,3%) ja töötuid 68 920, so 7% antud vanusegrupi elanike koguarvust (neist EL-koda-

nikke 0,5%, kolmanda riigi kodanikke 10,7% ja määratlemata kodakondsusega 15,2%). Majanduslikult mitteaktiivseid on 343 868 isikut, mis on 34,8% antud vanusegrupi elanikkonnast (neist EL-kodanikke 0,6%, kolmanda riigi kodanikke 9,8% ja määratlemata kodakondsusega 7,5%). Kolmandatest riikidest on Eestis top 3 riikidena esindatud Venemaa, Ukraina ja Valgevene kodanikud (lisainfo Tabel 10).

Joonis 2. Ravikindlustatute arv kogu rahvastikust, 2009-2012

Allikas: Statistikaamet

⁸ Kindlustusmaksle arvutamise aluseks on statistikaameti viimati avaldatud eelmise kalendriaasta Eesti keskmine kuu brutopalk, mis korrutatakse 0,13ga. Kindlustusmaksle suurus muutub igal aastal pärast seda, kui statistikaamet avaldab eelmise kalendriaasta Eesti keskmise kuu brutopalka.

⁹ Eesti Vabariigi Sotsiaalministeeriumi ja Vene Föderatsiooni Kaitseministeeriumi vahel Eesti Vabariigis elavate Vene Föderatsiooni relvajõudude mittetöötavate pensionäride meditsiinilise teenindamise ja proteesimise eest tasumise korra kohta.

¹⁰ Allikas: Statistikaamet

Rahalised haigushüvitised

Õigus saada rahalisi haigushüvitisi ehk töövõimetushüvitisi on Eestis töötavatel **kindlustatud isikutel** (kindlustatud isikute loetelu on peatükis Tervishoid), kes omavad Eestis tähtajalist elamisloa või tähtajalist elamisõigust ning pikaajalisel elanikul. Hüvitisi makstakse Eesti Haigekassa poolt.

Hüvitist arvutatakse põhimõttel – ühe päeva tulu saamiseks jagatakse eelnenud kalendriaasta sotsiaalmaksuga maksustatud tulu arvuga 365 (päevade arv aastas).

Töövõimetushüvitised jagunevad:

- **Haigushüvitised.** Makstakse kindlustatud isikule alates haiguspäeva 4. päevast kuni 8. päevani tööandja poolt ja alates 9. päevast maksab haigekassa. Hüvitise määr on 70%. Erisus on raseda haigestumisel (makstakse haigekassa poolt alates 2. päevast 70%) ja töökutsehaigusse haigestumise korral (maksatakse haigekassa poolt 2. päevast 100%).
- **Sünnitushüvitised.** Makstakse kindlustatud isikule üldjuhul 140 päeva eest, sünnituspuhkuse esimesest päevast ja 100% kalendripäeva keskmisest tulust.
- **Hooldushüvitised.** Makstakse kindlustatud isikule esimesest päevast 80% kalendripäeva keskmisest tulust. Hüvitust makstakse 7-14 päeva sõltuvalt hooldust vajava lapse vanusest.
- **Lapsendamishüvitised.** Alla 10-aastase lapse lapsendamisel makstakse hüvitist kuni 70 päeva eest 100% kalendripäeva keskmisest tulust.

Vanemahüvitis

Õigus vanemahüvitisele on Eestis tähtajalise elamisloa või tähtajalise elamisõiguse alusel elaval välismaalasel ning pikaajalisel elanikul. Juhul, kui eespoolnimetatud isikul on elukoht mitmes riigis, omab ta õigust vanemahüvitisele, kui ta on Eesti resident tulumaksuseaduse tähenduses¹¹ või kui ta elab Eestis püsivalt välismaalaste seaduse või Euroopa Liidu kodaniku seaduse tähenduses.

Nimetatud seaduste kohaselt on tingimuseks Eestis viibimine vähemalt 183 päeva aastas.

Sünnitushüvitist käsitletakse Eestis MISSOC järjestuse mõistes rahalised haigushüvitised all. Sünnituspuhkusele on võimalik jääda 30–70 päeva enne eeldatavat sünnitamise kuupäeva (30.–36. rasedusnädal). Kui naine jääb rasedus- ja sünnituspuhkusele vähemalt 30 päeva enne eeldatavat sünnitamiskuupäeva, on tal õigus saada sünnitushüvitist 140 päeva eest. Jäädes sünnituspuhkusele hiljem, peab arst või ämmaemand vähendama vastavalt ka sünnituslehe kestust, mis läbi kahaneb hüvitist nende päevade võrra, mille võrra hiljem sünnituslehele jäädi¹².

Isikute puhul, kes on vanemahüvitisele õiguse tekkimise päevale eelnenud kalendriaastal töötanud mõnes Euroopa Majanduspiirkonna (EMP) lepinguriigis või Šveitsi Konföderatsioonis, kohaldatakse Euroopa Liidu Nõukogu määrust 883/2004.¹³ Vastavalt määruse printsiipidele sotsiaalkindlustussüsteemide kohaldamise kohta ühenduse piires liikuvate töötajate ja nende pereliikmete suhtes, arvestatakse teises riigis töötatud aega samaväärselt nagu isik oleks töötanud Eestis, ehk rakendatakse töötamisperioodide liitmist. Teises lepinguriigis teenitud töötasu Eesti aga vanemahüvitise arvutamisel arvesse võtma ei pea. Vanemahüvitise arvutamine juhtudel, kus isik töötas eelmisel kalendriaastal teistes EMP lepinguriikides või Šveitsi Konföderatsioonis ja Eestis või töötas Eestis enne rasedus- ja sünnituspuhkust, arvestatakse Eestis eelmisel kalendriaastal makstud sotsiaalmaks makstuks ka eelmisel kalendriaastal teistes EMP lepinguriikides või Šveitsi Konföderatsioonis töötatud ajal. Ehk eelmisel kalendriaastal teises riigis töötatud periood liidetakse eelmisel kalendriaastal Eestis töötatud perioodile ning hüvitise suuruse arvutamisel lähtutakse töötatud kuude arvust ja Eesti isikustatud sotsiaalmaksust. Sotsiaalmaksu alu-

¹² Eesti Haigekassa www.haigekassa.ee

¹³ Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määrus (EÜ) nr 883/2004, 29. aprill 2004, sotsiaalkindlustussüsteemide koordineerimise kohta

¹¹ Tulumaksuseaduse § 6 lg 1

sel arvatud keskmine kuutulu loetakse saaduks igal eelmisel kalendriaastal töötatud kuul. Kuna eelmise kalendriaasta ning lapse sünni vaheline aeg võib olla kuni aasta, võetakse piiriülestel juhtudel erandina arvesse ka kalendriaasta ja rasedus- ja sünnituspuhkuse vahelisel ajal Eestis makstud sotsiaalmaks juhul, kui eelmisel kalendriaastal see Eestis puudus.

Kui aga vanemahüvitise taotleja on hüvitisele õiguse tekkimise päevale eelnenud kalendriaastal töötanud ainult väljaspool Eestit teises EMP lepinguriigis või Šveitsis Konföderatsioonis ning tal puudub nimetatud perioodil ja selle perioodi lõpust kuni rasedus- ja sünnituspuhkuse alguseni Eestis sotsiaalmaksuga maksustatud tulu või tal ei olnud õigust rasedus- ja sünnituspuhkusele, võrdub ühe kalendrikuu hüvitise suurus kuupalga alammääraga.

Vanemahüvitise suuruse arvutamisel on erisid juhul, kui hüvitise taotlejal on lapse sünnihetkel veel alla kahe aasta ja kuue kuu vanuseid lapsi. Sellisel juhul võrreldakse uue lapse vanemahüvitisele õiguse tekkimisele eelnenud kalendriaasta ühe kuu keskmist tulu eelmise lapse vanemahüvitise arvutamise aluseks olnud tuluga. Juhul, kui eelmise lapse vanemahüvitis oli arvutatud suurema tulu alusel, arvutatakse ka uue lapse vanemahüvitis varasemas suurus.

Õigus vanemahüvitisele on isegi isikul, kes ei töötanud, st kes ei teeninud tulu (näiteks mitetöötanud üliõpilane). Siis tagatakse isikule hüvitise määra suurune sissetulek ehk 2014. aastal on see 320 eurot kuus.

Samuti on kaitstud isikud, kelle eelnenud kalendriaasta keskmine ühe kuu tulu oli alampalgaga võrdne või sellest väiksem. Neile makstakse töötasu alammäära suurust vanemahüvitist, mis 2014. aastal on 355 eurot kuus.¹⁴

Riiklikud pensionid

Vanaduspensionile on õigus Eestis alalisel elanik

kul ning tähtajalise elamisloa või elamisõiguse alusel elaval välismaalasel, samadel alustel kui Eesti kodanikul. Õigus vanaduspensionile on isikul, kes on saanud 63-aastaseks ning kellel on vähemalt 15 aastat Eestis omandatud pensionistaaži.

Riiklikku pensioni makstakse palgalt arvestatavast sotsiaalmaksust. Tööandjad maksavad 33% töötaja palgast sotsiaalmaksuks, millest 13% läheb ravikindlustuseks ja 20% (16%, kui isik on liitunud II pensionisambaga) praeguste pensionäride pensionideks. Vastavalt riikliku pensionikindlustuse seadusele on riikliku pensioni liigid: **tööpanusest sõltuvad pensionid**, milleks on **vanadus-**, **töövõimetuse-** ja **toitja-kaotuspension** ning elamise alusel tagatud **rahvapension**.

Õigus rahvapensionile on:

- 63-aastaseks saanud isikule, kellel puudub vanaduspension saamiseks nõutav pensionistaaž ja kes on elanud Eestis alalise elanikuna või tähtajalise elamisloa või tähtajalise elamisõiguse alusel vähemalt 5 aastat vahetult enne pensioni taotlemist.
- Vanaduspensioniiikka jõudnud isikule, kellele maksti püsiva töövõimetuse alusel rahvapension kuni vanaduspensionieani. Püsiva töövõime kaotuse korral isikule, kelle töövõime kaotuse protsent on vähemalt 40 ja kellel puudub töövõimetuspension saamiseks nõutav pensionistaaž ning ta on elanud Eestis alalise elanikuna või tähtajalise elamisloa või tähtajalise elamisõiguse alusel vähemalt 1 aasta vahetult enne pensioni taotlemist.

Rahvapension määra on 140,81 eurot kuus. Ouline on märkida, et rahvapension, erinevalt vanaduspensionist, ei ole võimalik eksportida teise riiki (isikute puhul, kellel on pensionide eksportimiseks välislepingust tulenev õigus).

Eestis on kolmesambaline pensionisüsteem (vanaduspension), mis koosneb:

- **I sammad riiklik pensionikindlustus** (reguleerib sotsiaalministeerium Riigikogu otsuse

¹⁴ Sotsiaalkindlustusamet www.sotsiaalkindlustusamet.ee

kaudu), mis on kohustuslik ka kolmanda riigi kodanikele;

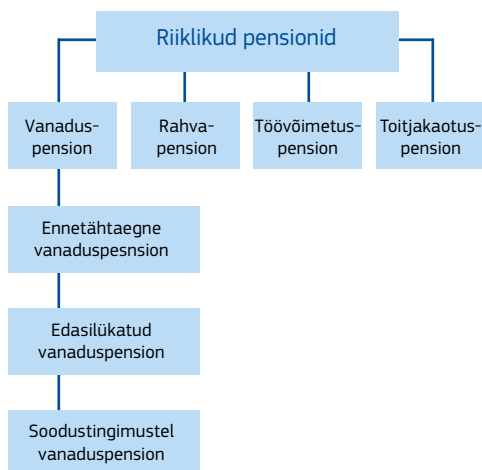
- **II samm kogumispension** (reguleeritud rahandusministeeriumi poolt), kohustuslik Eesti kodanikele, kes on sündinud alates 1983. aastast, kuid vabatahtlik kolmanda riigi kodanikele;
- **III samm täiendav kogumispension** (reguleeritud rahandusministeeriumi poolt), vabatahtlik kõigile.

Riiklikult on loodud veel kolm pensionivõimalust, mis on riikliku vanaduspensioni alamliigid:

- **ennetähtaegne vanaduspension,**
- **edasilükatud vanaduspension,**
- **soodustingimustel vanaduspension.**

Samuti eristatakse Eestis teatud erialade põhjal eripensione, nagu politseiametniku eripension, prokuröri pension, kaitseväelase pension ja vanaduspensioni ootel oleva päästeteenistuja toetus, mida saavad taotleda ainult Eesti kodanikud, kuna muu riigi kodanikud ei saagi nendel erialadel töötada.

Joonis 3. Riiklikud pensionid Eestis

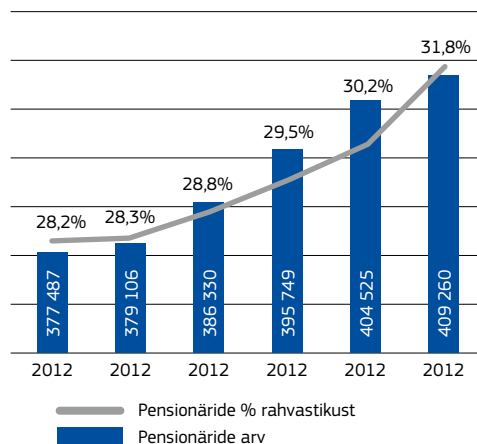

Allikas: Sotsiaalkindlustusamet

Pensionäride arv Eestis ületas 2011. aastal 400 000 piiri ning 2012. aasta 1. jaanuari seisuga oli Eestis 404 525 pensionäri, mis on 30,2% rahvastikust. 2013. aasta seisuga oli aga Eestis 409 260 pensionäri, mis on 31,8% Eesti rahvastikust. Neist vanaduspensioni maksti Eesti kodanikele 237 600 isikule, kolmanda riigi kodanikest olid suurimad vanaduspensioni saajad Venemaa ja Ukraina kodanikud (vastavalt 38 520 isikut ja 1592 isikut) ja Euroopa Liidu (edaspidi EL) kodanikest moodustasid suurima arvu Eestis vanaduspensioni saajaid Läti kodanikud ja Leedu kodanikud (vastavalt 1601 isikut ja 662 isikut)¹⁵. Detailsem informatsioon Eestis väljamakstavate pensionide arvu ja kodakonduse kohta on leitav tabelina statistika peatükis.

Statistika lisainformatsioon Tabel 3.

Joonis 4. Pensionäride arv kogurahvastikust, 2008-2013

Allikas: Statistikaamet

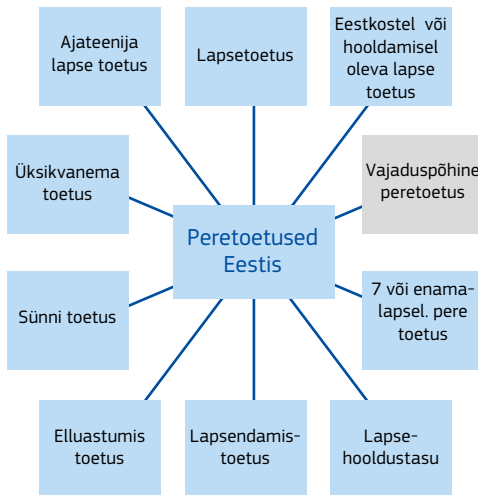
¹⁵ Eesti statistika aastaraamat 2012

Riiklikud perehüvitised

Õigus peretoetusele on Eestis elaval välismaalasel, kellel on Eestis tähtajaline elamisloa või tähtajaline elamisõigus ning pikaajalisel elanikul.

Eestis on kümme liiki peretoetusi (MISSOC süsteemi alusel perehüvitisi), mida rahastatakse riigieelarvest. Neist Sotsiaalkindlustusameti kaudu makstakse üheksat liiki peretoetust, ning kohalikud omavalitsused määravad ja maksavad vajaduspõhist peretoetust.

Joonis 5. Peretoetused Eestis

Allikas: Sotsiaalkindlustusamet

Alljärgnevalt ülevaatlukult Eestis makstavatest peretoetustest.

Sünnitoetus on ühekordne toetus, mille suurus on 320 eurot iga sündinud lapse kohta, kui sünnib üks laps või kaksikud. Kolmikute või suurema arvu mitmike sünni korral makstakse sünnitoetust 1000 eurot lapse kohta.

Lapsendamistoetus on ühekordne toetus, mida makstakse lapsendajale, kellest lapsendatav laps ei põlvne ja kes ei ole selle lapse võõrasvanem, kui varem ei ole sellele perele sama lapse kohta sünnitoetust makstud. Lapsendamistoetuse suurus on 320 eurot.

Lapsetoetus on igakuine toetus, mida makstakse lapse sündimisest kuni tema 16-aastaseks saamiseni. Lapse õppimisel põhikoolis, gümnaasiumis või kutseõppe tasemeõppes makstakse toetust kuni lapse 19-aastaseks saamiseni. Toetuse suurus pere esimese ja teise lapse kohta on kahekordne lapsetoetuse määr (19,18 eurot) ning kolmanda ja iga järgmise lapse kohta kaheksakordne lapsetoetuse määr (76,72 eurot). Lapsetoetuse määr oli 2013. aastal 9,59 eurot (sama on määr ka 2014. a).

Lapsehooldustasu on igakuine toetus, mida makstakse:

kuni kolmeaastast last kasvatavale ühele vanemale või vanema asemel lapsehoolduspuhkust kasutavale isikule iga kuni kolmeaastase lapse kohta 38,35 eurot ja kolme- kuni kaheksa-aastase lapse kohta 19,18 eurot. Lapsetoetust saavale isikule makstakse iga kuni üheaastase lapse kohta täiendavat lapsehooldustasu. Täiendava lapsehooldustasu suurus on 6,40 eurot.

Lapsehooldustasu ei maksta lapse kohta, kelle sünniga või lapsendamisega seoses makstakse sünnitus- või lapsendamishüvitist ravigi kindlustuse seaduse alusel. Lapsehooldustasu ei maksta ühegi lapse kohta, kui vanemale makstakse vanemahüvitist vanemahüvitise seaduse alusel.

Üksikvanema lapse toetus on igakuine toetus, mida makstakse juhul, kui:

- lapse sünniaktis või rahvastikuregistrisse kantud andmetes puudub kanne isa kohta või see on tehtud ema ütluse alusel;
- vanem on tunnistanud tagaotsitavaks.

Toetuse suurus on kahekordne lapsetoetuse määr (19,18 eurot).

Ajateenija või asendusteenistuja lapse toetus on igakuine toetus, mida makstakse aja- või asendusteenistuses oleva vanema lapsele lapsetoetuse viiekordses määras (47,95 eurot). Ei rakendu kolmanda riigi kodanikele, kuna ajateenijaks saab astuda ainult Eesti kodanik.

Eestkostel või perekonnas hooldamisel oleva lapse toetus on igakuine toetus, mida maks-takse vanemliku hoolitsuseta jäänud lapsetoetu-sele õigust omavale lapsele, kelle üle on seatud eestkoste või kelle suhtes on sõlmitud perekon-nas hooldamise leping. Toetuse suurus on kahe-kümnekordne lapsetoetuse määr (191,80 eurot).

Elluastumistoetus on ühekordne toetus vanemliku hoolitsuseta isikule, kes on kasva-nud lapsena hoolekandeesutuses või erivaja-dustega laste koolis või kelle üle seati eestkoste või kelle suhtes sõlmiti kirjalik perekonnas hool-damise leping, kui ta asub uude elukohta ise-seisvalt elama hiljemalt kahe aasta möödumisel hoolekandeesutuse või erivajadustega õpilaste kooli nimekirjast kustutamisest või eestkoste või perekonnas hooldamise lepingu lõppemisest. Toetuse suurus on 40-kordne lapsetoetuse määr (383,60 eurot).

Seitsme ja enamalapselise pere vanema toe-tus on igakuiselt makstav riiklik peretoetus, mida makstakse vanemale, eestkostjale või hooldajale, kes kasvatab vähemalt seitset või enamat lapse-toetust saavat last. Toetuse suurus on 2,2-kordne lapsehooldustasu määr (168,74 eurot).

Peretoetuste statistika lisainformatsioon Tabel 5.

Vajaduspõhine peretoetus on toetus, mida maks-takse allpool vajaduspõhise peretoetuse sissetu-lekupiiri elavatele lastega perekondadele, samuti alates 2014. aastast ka toimetulekutoetust saa-vatele lastega perekondadele. Seega saavad vajaduspõhist peretoetust perekonnad, kelle liik-mete hulka kuulub vähemalt üks riiklike peretoe-tuste seaduse alusel lapsetoetust saav laps kui:

- perekonna keskmine kuine netosissetulek on taotluse esitamise kuule eelnenud kolmel kalendrikuul olnud alla vajaduspõhise peretoe-tuse sissetulekupiiri või
- perekonnale määrati vajaduspõhise peretoe-tuse taotlemisele eelnenud kuu eest toimetu-lekutoetus.

Vajaduspõhist peretoetust määrab ja maksab kohalik omavalitsus riigieelarvelistest vahendi-dest. Vajaduspõhise peretoetuse sissetulekupiiri perekonna esimesele liikmele kehtestab Riigi-kogu igaks eelarveaastaks riigieelarvega. Vaja-duspõhise peretoetuse sissetulekupiiri aluseks on Statistikaameti poolt eelarveaastale eelneva aasta 1. märtsiks viimati avaldatud suhtelise vaesuse piir. Vastavalt 2013. aasta riigieelarve seadusele oli vajaduspõhise peretoetuse sisse-tulekupiir 2013. aastal perekonna esimesele liik-mele 280 eurot kuus. Igale järgnevale vähemalt 14-aastasele perekonnaliikmele oli vajaduspõ-hise peretoetuse sissetulekupiir 140 eurot kuus ning igale alla 14-aastasele perekonnaliikmele 84 eurot kuus. Vastavalt 2014. aasta riigieel-arve seadusele on vajaduspõhise peretoetuse sissetulekupiir 2014. aastal perekonna esime-sele liikmele 299 eurot kuus. Igale järgnevale vähemalt 14-aastasele perekonnaliikmele on vajaduspõhise peretoetuse sissetulekupiir 149,5 eurot kuus ning igale alla 14-aastasele perekon-naliikmele 89,7 eurot kuus.

Vajaduspõhise peretoetuse suurus on alates 1. juulist 2013 kuni 2014. aasta lõpuni 9,59 eurot kuus ühe lapsega perele ja 19,18 eurot kuus kahe ja enama lapsega perele. Alates 2015. aastast toetuse suurus kahekordistub, st 19,18 eurot kuus ühe lapsega perele ning 38,36 eurot kuus kahe ja enama lapsega perele. Toetust maks-takse üksnes nende perekonda kuuluvate laste eest, kelle kohta makstakse pereliikmele lapse-toetust riiklike peretoetuste seaduse alusel.

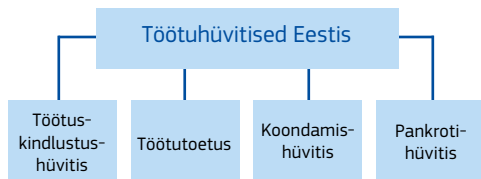
Töötushüvitised

Eesti Töötukassa poolt makstava töötuskind-lustushüvitise taotlemiseks peavad kõigepealt olema täidetud töötuna arvelevõtu tingimused, st isik peab võtma end töötuna arvele Eesti Töö-tukassas. Töötuna võetakse arvele välismaalane, kellel on Eestis tähtajaline või pikaajalise elaniku elamisluba või elamisõigus.

Kui inimene jääb Eestis töötuks, siis tuleb tal võtta end töötuna arvele Eesti Töötukassas. Töö-tuna registreeritud inimesed on ravikindlustatud

alates 31. arveloleku päevast. Kõik Eestis töötavad palgatöötajad tasuvad igakuise palga maksest töötuskindlustusmaksleid (töötuskindlustusmaksle määra maksab 2% kindlustatu ja 1 % tööandja).

Joonis 6. Töötushüvitised Eestis

Allikas: Eesti Töötukassa

Töötuskindlustushüvitisele on isikul õigus kui:

- ta on end töötuna arvele võtnud;
- tal on töötuna arvelevõtmisele eelnenud kolme aasta jooksul vähemalt 12 kuud töötuskindlustusstaazi ehk on töötanud ja töötuskindlustusmaksleid maksnud vähemalt 12 kuud töötuna arvelevõtmisele eelnenud kolme aasta jooksul;
- ta ei ole viimaselt töö- või teenistuskohalt lahkunud enda algatusel (välja arvatud teatud kindlatel juhtudel), kokkuleppel tööandjaga (Töölepingu seaduse § 79) või enda süüliste käitumise tõttu.

Töötuskindlustushüvitist makstakse vastavalt isiku tööstaaži pikkusele viimasel töökohal:

- vähem kui 56 kuud (4 aastat ja 8 kuud), õigus hüvitisele on 180 kalendripäevaks;
- 56-110 kuud (4 aastat ja 8 kuud kuni 9 aastat ja 2 kuud), õigus hüvitisele on 270 kalendripäevaks;
- 111 kuud (9 aastat ja 3 kuud) või enam, on hüvitise periood 360 kalendripäeva.

Töötuskindlustushüvitisel on nii maksimum- kui miinimumsuurus. 2013. aastal on hüvitist võimalik saada esimesel sajal päeval maksimaalselt 34,02 eurot päevas, alates 101. päevast 27,22 eurot päevas (brutosumma)¹⁶. Kindlustatule on

alati tagatud hüvitis miinimumsuuruses ehk 50% eelmise kalendriaasta ühe kalendripäeva töötasu alamäärast.

Isikul on õigus töötutoetusele, kui:

- tema ühe kuu sissetulek on väiksem töötutoetuse 31-kordsest päevamäärast (101,68 eurot)¹⁷;
- ta on töötuna arvelevõtmisele eelnenud aastal olnud vähemalt 180 päeva hõivatud tööga, tööga võrdsustatud tegevusega või muu tegevusega, mille puhul ei saa eeldada, et ta töötuna arvelevõtmisele eelneva aasta jooksul töötas.

Töötutoetus määratakse kuni 270 päevaks. Erandjuhtudel ka lühemaks perioodiks¹⁸. Kui töötu saab töötuskindlustushüvitist, ei ole tal samal ajal õigust saada töötutoetust.

Kindlustushüvitist koondamise korral (edaspidi koondamishüvitis) makstakse töötajale või ametnikule, kelle töö- või teenistussuhte tööandjaga on kestnud vähemalt viis aastat ja kelle tööleping on üles öeldud koondamise tõttu.

Koondamishüvitise maksmise periood sõltub sellest, kui kaua töösuhte selle tööandja juures või teenistusstaaz on kestnud:

- viis kuni kümme aastat - hüvitist makstakse ühe kuu keskmise töötasu või palga ulatuses;
- üle kümne aasta - hüvitist makstakse kahe kuu keskmise töötasu või palga ulatuses;
- Kui tööandja koondab enne 2015. aasta 1. jaanuari töötaja, kelle töösuhte 01.07.2009 seisuga on kestnud vähemalt 20 aastat, maksab töötukassa töötajale koondamishüvitist töötaja kolme kuu keskmise töötasu ulatuses.

Hüvitise suurus arvutatakse töötaja üheksa kuu keskmisest ühe kalendripäeva töötasust või palgast töötuskindlustuse andmekogu andmete alusel.

¹⁶ 2014. a esimesel sajal päeval maksimaalselt 37.94 eurot päevas, alates 101. päevast 30.35 eurot päevas (brutosumma)

¹⁷ 2014. a 112.22 eurot

¹⁸ Kui viimane töösuhte on lõppenud töölepingu seaduse § 88 lg 1 punktides 3-8 nimetatud alusel

Tööandja peab töötajat koondamisest ette teatama vähemalt 30 kalendripäeva ja eelnev töötamise periood peab olema vähemalt üks aasta.

Pankrotihüvitise (tööandja maksejõuetuse hüvitise) eesmärk on hüvitada töötajale tööandja maksejõuetuse tõttu saamata jäänud töötasu, puhkusetasu ja töölepingu ülesütlemisel saamata jäänud hüvitised, mis on ette nähtud töölepingu seaduses.

Hüvitise suurust arvestatakse saamata jäänud tasude liikide kaupa ja hüvitise summadel on järgnevad ülempiirid:

- **saamata töötasu** (enne tööandja maksejõuetuks tunnistamist) hüvitatakse kuni töötaja kolme viimase töötatud kuu brutotöötasu ulatuses, kuid kokku mitte rohkem kui kolm Eesti keskmist brutokuupalka tööandja maksejõuetuks tunnistamisele eelnenud kvartalis;
- **saamata puhkusetasu** (enne tööandja maksejõuetuks tunnistamist) hüvitatakse kuni töötaja ühe kuu puhkusetasu ulatuses, kuid mitte rohkem kui üks Eesti keskmine brutokuupalk tööandja maksejõuetuks tunnistamisele eelnenud kvartalis;
- **töölepingu ülesütlemisel saamata jäänud hüvitised** (enne või pärast tööandja maksejõuetuks tunnistamist) hüvitatakse kuni töötaja kahe kuu brutotöötasu ulatuses, kuid mitte rohkem kui üks Eesti keskmine brutokuupalk tööandja maksejõuetuks tunnistamisele eelnenud kvartalis.

Registreeritud töötute arvu, töötuskindlustushüvitise saajate arvu ning töötutoetuse saajate arvu statistika vastavalt Lisas Tabel 7, Tabel 8 ning Tabel 9.

Riiklikud sotsiaaltoetused

Õigus toimetulekutoetusele on Eestis välismaalasel, kellel on tähtajaline või pikaajaline elamis- luba või elamisõigus.

Toimetulekutoetust makstakse kõigile Eesti elanikele, kelle sissetulek ja vara on alla teatud taseme. Eestis makstav toimetulekutoetus on riigi rahaline abi puuduses inimestele ja seda maksab abivajajale välja kohalik omavalitsus riigieelarvelistest vahenditest. Toimetulekutoetuse arvestamise aluseks on üksi elava isiku või perekonna kõigi liikmete eelmise kuu netosissetulek, jooksva kuul tasumisele kuuluvad eluruumi alalised kulud ning kehtestatud toimetulekupiir.

Toimetulekupiiri suuruse kehtestab Riigikogu riigieelarves. Vastavalt 2013. aasta riigieelarve seadusele oli toimetulekupiiri määr üksi elavale inimesele või perekonna esimesele liikmele 2013. aastal 76,70 eurot kuus. Perekonna teise ja iga järgneva liikme toimetulekupiiri suurus oli 61,36 eurot kuus. Vastavalt 2014. aasta riigieelarve seadusele¹⁹ on toimetulekupiiri määr üksi elavale inimesele või perekonna esimesele liikmele 90 eurot kuus. Perekonna teise ja iga järgneva liikme toimetulekupiiri suurus on 2014. aastal 72 eurot kuus. Toimetulekutoetuse saajal, kelle kõik perekonnaliikmed on alaealised, on õigus saada koos toimetulekutoetusega täiendavat sotsiaaltoetust 15 eurot, mida maksab kohalik omavalitsus riigieelarvelistest vahenditest. Lisaks võib valla- või linnavalitsus määrata ja maksta täiendavaid sotsiaaltoetusi kohaliku omavalitsuse eelarvest.

Toimetulekutoetust määrab ja maksab valla- või linnavalitsus. Toetuse taotleja esitab toimetulekutoetuse saamiseks avalduse hiljemalt 20. kuupäevaks valla- või linnavalitsusele, kelle halduspiirkonnas ta alaliselt või püsivalt elab.

Toimetulekutoetuse määramisel võetakse arvesse järgmised eluruumi alalised kulud:

- korteriüür või hooldustasu
- kütteks ja soojaveevarustuseks tarbitud soojusenergia või kütuse maksumus
- tarbitud vee- ja kanalisatsiooniteenuse maksumus
- tarbitud elektrienergia maksumus
- tarbitud majapidamisgaasi maksumus

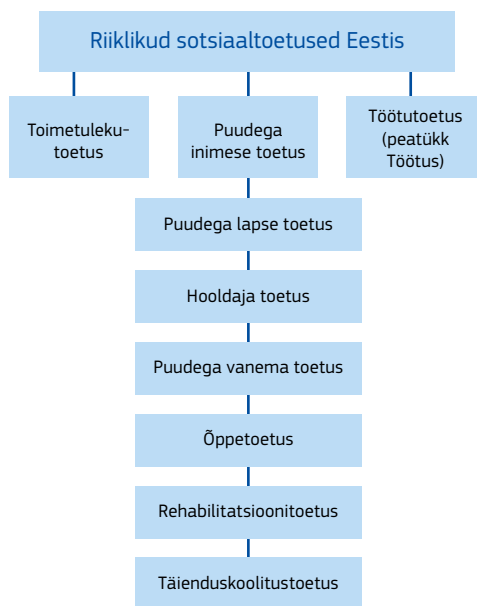
¹⁹ 2014. aasta riigieelarve seadus

- maamaksukulud, mille arvestamise aluseks on kolmekordne elamualune pind
- hoonekindlustuse kulud, mis on arvestatud kasutatavale eluruumile
- olmejäätmete veotasu.

Eluruumi sotsiaalselt põhjendatud normiks on 18 m² igale perekonnaliikmele ning lisaks 15m² perekonna kohta. Seega 2-liikmelise perekonna puhul on sotsiaalselt põhjendatud normi suurusks, mida toimetulekutoetuse määramisel kompenseeritakse, 51m². Juhul, kui eluruumi tubade arv on võrdne selles eluruumis elavate inimeste arvuga ja eluruumi üldpind on sotsiaalselt põhjendatud normist suurem, võetakse normpinna arvesse eluruumi üldpind.

Toimetulekutoetus määratakse korraga üheks kuuks ning toetuse määramisel võetakse aluseks eelmise kuu sissetulekud (kõik sissetulekud, v.a need, mis on SHS § 222 lõikes 2 erandina²⁰ välja toodud), jooksva kuul tasumisele kuuluvad eluruumi alalised kulud ning kehtestatud toimetulekupiir.

Joonis 7. Riiklikud sotsiaaltoetused Eestis

Allikas: Sotsiaalministeerium

Toimetulekutoetuse taotlemisel peab tähtajalise elamisloa alusel Eestis elav välismaalane eelkõige täitma VMS § 117 lg 1 p 3 nõuet, st et välismaalasel peab endal olema piisav legaalne sissetulek, mis võimaldaks välismaalase ja tema perekonnaliikmete toimetuleku Eestis. Juhul, kui ta ei täida antud nõuet, siis tunnistatakse tema tähtajaline elamisloa kehtetuks ja välismaalane peab riigist lahkuma.

Toimetulekutoetuse saajate statistika Tabel 6. Perioodil 2010-2012 maksti toimetulekutoetust kolmandate riikide kodanikest enim Venemaa kodanike leibkondadele, keskmiselt perioodil 1800 leibkonnale, Ukraina kodanike peredele keskmiselt 97 leibkonnale ja Valgevene kodanike peredele keskmiselt 17 perele aastas.

2.1.2. Sotsiaalkindlustussüsteemi eest vastutavad organisatsioonid

Õigus sotsiaalkindlustusele ja sotsiaalabile Eestis sõltub eelkõige isiku reaalsest elamisest

²⁰ SHS § 222 lg 2 reguleerib, mida ei arvata toimetulekutoetuse arvestamisel üksi elava isiku või perekonna sissetulekute hulka.

Eestis ja sellest, kas isikul on seaduslik alus riigis viibimiseks, kusjuures isiku kodakondus ei ole tingimuseks. Kuldreegel on, et Eestis makstakse hüvitisi ning toetusi välismaalasele, kellel on Eestis **tähtajaline või pikaajalise elaniku elamisluba või elamisõigus**.

Sotsiaalkindlustuse ja sotsiaalhoolekande eest vastutab Eestis **sotsiaalministeerium**. Ministeeriumi alluvuses on **Sotsiaalkindlustusamet**; **Eesti Haigekassa** ning **Eesti Töötukassa on avalik-õiguslikud organisatsioonid**.

Nimetatud allasutused vastutavad sotsiaalkindlustuse eri harude haldamise eest.

Tervet Eesti sotsiaalkindlustussüsteemi võib jaotada sotsiaalministeeriumi haldusala ametite vahel:

- **Eesti Haigekassa**, haldab rahalisi haigushüvitisi ning tervisekindlustuse valdkonda.
- **Eesti Töötukassa**, mis hüvitab töötushüvitisi ja vastutab töötuskindlustusskeemi eest. Ameti ülesanne on töötuskindlustushüvitiste määramine ja maksmine, kindlustushüvitise määramine ja maksmine koondamise korral ning tööandja maksejõuetuse hüvitise määramine ja maksmine.
- **Sotsiaalkindlustusamet** koordineerib vanaduspensionide, invaliidsushüvitiste, toitjakaotushüvitiste ja perehüvitiste maksmist. Sotsiaalkindlustusamet tagab, et riiklike õigus-

aktide ja rahvusvaheliste kokkulepetega ette nähtud pensionid ja toetused makstakse õigeaegselt. Amet haldab pensionikindlustusskeeme, peretoetuste maksmist, sotsiaaltoetuste maksmist puuetega inimestele, peab kindlustatud isikute ja hüvitise saajate registrit SKAIS, ameti komisjon teeb arstlikku läbi vaatust püsiva töövõimetuse hindamiseks. Ametile alluvad piirkondlikud pensioniametid vaatavad läbi eespool nimetatud hüvitiste saamiseks esitatud avaldused ning korraldavad hüvitiste maksmise pankade või postkontorite kaudu.

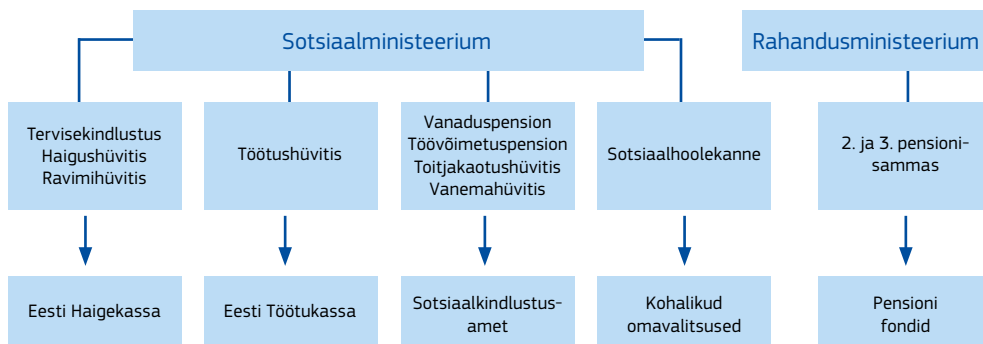
Rahandusministeerium koordineerib 2. ja 3. pensionisammast.

Kohalikud omavalitsused toetavad süsteemi sotsiaalhoolekande osas, kuid sotsiaalhoolekande hüvitised on riiklikult reguleeritud ja riiklikust eelarvest makstavad hüvitised (välja arvatud juhul, kui need on kohaliku omavalituse enda poolt ja eelarvest makstavad toetused, näiteks oma valla elanike lapse sünitoetus).

Eestis reguleerivad sotsiaalkindlustusõiguste valdkonda järgmised peamised seadused –

- Sotsiaalhoolekande seadus (edaspidi SHS)
- Riikliku pensionikindlustuse seadus;
- Sotsiaalmaksuseadus;
- Riiklike peretoetuste seadus;

Joonis 8. Eesti sotsiaalkindlustussüsteem

- Elatisabi seadus;
- Vanemahüvitise seadus;
- Ohvriabi seadus;
- Ravikindlustuse seadus;
- Töötuskindlustuse seadus;
- Tööturuteenuste-ja toetuste seadus

Kolmanda riigi kodanike riiki sisenemist ja riigis viibimist reguleerib Välismaalaste seadus (edaspidi VMS). Tööõigust reguleerib Eestis Töölepingu seadus (edaspidi TLS). Kolmanda riigi kodanikule elamisloa väljastamisega tegeleb Politsei-ja Piirivalveamet.²¹

Tabel 2.1. Ülevaade sotsiaalkindlustussüsteemist MISSOC riikliku juhendi alusel, ning kuidas süsteem laieneb kolmanda riigi kodanikele (hüvitised ja programmid, finantsmehhanismid, ning nende ligipääs).

'Branch' of social security	Benefits and programmes included in each branch	Financing mechanisms	Accessibility by third-country nationals
I. Healthcare	Ravikindlustus	/ Mixed	Jah, KRK ²² saab olla ravikindlustusseaduse subjekt ²³ , vormistada erakindlustusleping või olema välislepingu subjekt. Erandiks on hooajatöötajad, kes peaksid küll olema tööandja poolt kindlustatud, kuid peavad ikkagi omama erakindlustuslepingut, et saada ravikindlustust.
II. Sickness cash benefits	Haigushüvitised Sünnitushüvitised Hooldushüvitised Lapsendamishüvitised	Üldjuhul Contributory ²⁴	Makstakse ravikindlustatud KRKle. Samuti kehtiv elamisloa.
III. Maternity and paternity benefits	Vanemahüvitis	Contributory	Õigus KRK, kelle elukoht on reaalselt Eestis, vähemalt 183 päeva aastas. Samuti kehtiv elamisloa.
IV. Invalidity benefits	Invaliidushüvitis on Eestis töövõimetuspensionini all.	Contributory ²⁵	Töövõimetuspensionile on õigus püsivalt töövõimetuks tunnistatud vähemalt 16-aastaselt isikul, kelle töövõime kaotus on 40 kuni 100 protsenti ja kes märgitud ulatuses püsiva töövõimetuse tuvastamise algtahtajaks on Eestis omandanud pensionistaaži. Samuti peab kehtima elamisloa.
V. Old-age pensions and benefits	Vanaduspension Rahvapension ²⁶	Contributory	Õigus vanaduspensionile on isikul, kes on saanud 63-aastaseks ning kellel on vähemalt 15 aastat Eestis omandatud pensionistaaži. Vanaduspension on ainuke hüvitis, mida välislepingu partnerriikide kodanikud saavad ekspordida.
VI. Survivors' benefits	Toitjakaotushüvitis maksatakse Eestis toitjakaotuspensionina.	Contributory	KRK on õigustatud toetusi saama riikidega, kellega on kahepoolne välisleping, arvestatakse pensionistaaži arvutamisel ka koduriigiis teenitud staaži. Samuti peab kehtima elamisloa.

²¹ Politsei- ja Piirivalveamet www.politsei.ee

²² Tabelis kasutatud kolmanda riigi kodaniku kohta lühendit KRK

²³ Ravikindlustusseaduse § 5 alus sätestab kindlustatud isikud

²⁴ Riigi poolt kindlustatud või kindlustatud isikuga võrdsustatud isikuga puhul aga Non-contributory

²⁵ Isiku puhul, kel puudus tööstaaž (16–24a vanuse tõttu tal nõue puudus), siis võib olla ka Non-contributory

²⁶ Rahvapension on Non-contributory

VII. Benefits in respect of accidents at work and occupational diseases	Makstakse Eestis haigus-hüvititise, püsiva tervisekahjustuse korral aga töövõimetuspensionina.	Contributory	KRK on õigustatud toetusi saama, peab kehtima elamisluba.
VIII. Family benefits	Peretoetused jagunevad: Sünnitoetus Lapsendamistoetus Lapsetoetus Lapsehooldustasu Üksikvanema lapse toetus Ajateenija lapse toetus Hooldamisel oleva lapse toetus Elluastumistoetus Suurpere (7 ja enam lapse) toetus Vajaduspõhine peretoetus- (MISSOC süsteemis under Guaranteed minimum resources)	Non-contributory	KRK on õigustatud toetusi saama, va ajateenija lapse toetus (vaid EE kodanik). Vajaduspõhist peretoetust on õigustatud saama SHS alusel, kuid elamisloa saamisel/pikendamisel kaalutakse isiku põhjendatust saada Eestis elamisluba kuna KRKI peab endal olema piisav legaalne sissetulek, mis võimaldaks tema ja tema perekonnaliikmete toimetuleku Eestis. Samuti peab kehtima elamisluba.
IX. Unemployment benefits	Töötuskindlustushüvitis Töötutoetus ²⁷ Koondamishüvitis Pankrotihüvitis	Contributory	KRK peab ennast töötuna arvele võtma. Samuti peab kehtima elamisluba. KRK, kellele on antud elamisluba töötamiseks, peab elamisloa lõppemisel riigist lahkuma ja ei oma õigust eksportida hüvitist koduriiki. Kuni elamisluba veel kehtib, saab isik ka hüvitisi.
X. Guaranteed minimum resources	Toimetulekutoetus Vajaduspõhine peretoetus (Eesti süsteemis Family benefits all)	Non-contributory	VMSst tulenev tähtajalise elamisloa andmise üldalus on, et välismaalasel on piisav legaalne sissetulek, mis võimaldaks välismaalase ja tema perekonnaliikmete toimetuleku Eestis. Legaalse sissetuleku alla ei arvata toimetulekutoetust, seega isik saab seda taotleda ja ka saada, kuid elamisloa saamisel/pikendamisel kaalutakse isiku põhjendatust saada jätkuvalt Eestis elamisluba. EL sinise kaardi omaniku elamisloa pikendamisest keeldutakse, kui isik on saanud EL sinise kaardi kehtimisajal toimetulekutoetust. SHS alusel on õigustatud ka KRK
XI. Long-term care benefits	Pikaajalise hoolduse teenused	Non-contributory	KRK on õigustatud saama. Peab kehtima elamisluba.

²⁷ Töötutoetus on Non-contributory

2.1.3. Riiklikud sotsiaaltoetused, mis ei ole nimetatud MISSOC riiklikus juhendis

Elatisabile on õigus Eestis tähtajalise elamisloa või pikaajalisel elanikul ning elamisõiguse alusel elaval välismaalasel. Õigust elatisabile ei ole lapsel, kellele samalaadset elatisabi maksab mõni teine riik.

Elatisabi on Sotsiaalkindlustusameti poolt makstav toetus ja õigus abile on alaealisel lapsel, kelle vanem ei täida ülalpidamiskohustust või ei tee seda perekonnaseaduses nõutavas ulatuses. Elatisabi makstakse vanemale, kes taotleb kohtult elatise väljamõistmist, välja arvatud elatise suuruse muutmist, ja kelle kasuks on tehtud lapse elatisnõude maksekäsu kiirmenetluse korral kohtu maksettepaneku määruse alusel või vanemat elatist maksma kohustava hagi tagamise abinõu rakendamise määrus.

Kuriteoohvritele makstavale hüvitisele õigus Eesti kodanikul; isikul, kes elab Eestis pikaajalise elaniku elamisloa või elamisõiguse või tähtajalise elamisloa või elamisõiguse alusel; Euroopa Liidu kodanikul; vägivallakuritegude ohvritele hüvitiste maksmise Euroopa konventsiooniga ühinenud riigi kodanikul; Eestis viibival rahvusvahelise kaitse saajal; inimkaubanduse ohvril või seksuaalselt väärkoheldud alaealisel, sõltumata sellest, kas tal on Eesti Vabariigis viibimiseks seaduslik alus.

Kuriteoohvritele makstavat riiklikku hüvitist makstakse Sotsiaalkindlustusameti poolt. Hüvitist makstakse Eesti Vabariigi territooriumil toimunud vägivallakuriteo ohvritele ja ohvri ülalpeetavatele. Lisaks võimaldab ohvriabi seadus taotleda ohvri matusekulutuste ja ravikulutuste hüvitamist inimestel, kes on neid kulutusi faktiliselt kandnud. Hüvitist makstakse juhul, kui kuriteo tagajärjel on ohvril tekkinud raske tervisekahjustus, vähemalt kuus kuud kestev tervisehäire või kui ohver on saanud kuriteo tagajärjel surma. Ohvriabi seaduse alusel hüvitatakse isikule 80% varalisest kahjust, kuid ühele ohvrile ja tema kõigile ülalpeetavatele kokku mitte rohkem kui 9590 eurot.

3. Kolmandate riikide kodanike ligipääs sotsiaalkindlustusüsteemile, riiklikud eeskirjad

Antud peatükis vaadeldakse põhjalikumalt, mis tingimusi tuleb kolmandate riikide kodanikel täita, et vastata riiki sisenemise ja riigis viibimise tingimustele ning saada Eestis püsivalt elades makstavaid toetusi ja hüvitisi.

Elamisloa Eestis elamiseks

VMS sätestab tähtajalise elamisloa andmise üldtingimused, mis peavad olema täidetud mis tahes alusel elamisloa andmiseks.

Üheks üldtingimuseks on vastavalt VMS § 117 lg 1 p 4, et elamisloa taotlejal peab olema kindlustuskaitse välismaalase haigusest või vigastusest tingitud ravikulude katmiseks. Kindlustuskaitse nõude täitmiseks peab välismaalasel olema kindlustusleping, mis tagaks välismaalase haigusest või vigastusest tingitud ravikulude tasumise samas ulatuses ravikindlustatud isikuga taotletava elamisloa kehtivusaja jooksul. Samas aga ei pea välismaalane esitama elamisloa taotlemisel kindlustuslepingut, kui ta on ravikindlustuse seaduse kohaselt kohustusliku ravikindlustusega kindlustatud isik, või välislepingus sätestatud juhul²⁸.

Kui nõuetele vastavat kindlustuslepingut ei ole võimalik sõlmida enne elamisloa saamist, siis peab välismaalane esitama PPA-le kirjaliku kinnituse, et ta sõlmib vajaliku kindlustuslepingu hiljemalt 2 kuu jooksul pärast Eestisse elama asumist või kindlustuslepingu, mis katab tema ravikulud kuni nõuetekohase lepingu sõlmimiseni (nt reisikindlustusleping). Kirjalikku kinnitust PPA poolt ei aktsepteerita, kui taotleja viibib Eestis või saabus Eestisse enne elamisloa taotluse suhtes otsuse tegemist (nt viisa alusel)²⁹.

VMS näeb ette ka üldalused tähtajalise elamisloa kehtetuks tunnistamiseks, ning vastavalt sellele võib isiku elamisloa kehtetuks tunnistada, kui välismaalasel puudub kindlustusleping, mis tagaks tema haigusest või vigastusest tingitud ravikulude tasumise elamisloa kehtivusajal.³⁰ Kindlustuslepingu puudumise alusel elamisloa kehtetuks tunnistamiste arv on läbi aastate olnud väga madal kuni 3% kogu kehtetuks tunnistamiste arvust. Enamus elamislubasid tunnistatakse kehtetuks, kui välismaalase suhtes esineb elamisloa andmisest või pikendamisest keeldumise alus³¹, kuni 68 % juhtudest. Põhjusel, et välismaalane ei ole oma eemalviibimist Eestist registreerinud³² ja tema elamisloa on kehtetuks tunnistatud, esines 2011. a 4 korral, 2012. a 5 korral ja 2013. a 24 korral.

²⁸ Välismaalaste seadus § 120

²⁹ Politsei-ja Piirivalveamet www.politsei.ee

³⁰ Välismaalaste seadus § 135 lg 1 p 3

³¹ Välismaalaste seadus § 135 lg 2 p 2

³² Välismaalaste seadus § 135 lg 2 p 6

Tabel 1. Elamisloa kehtetuks tunnistamine juhul, kui isikul puudub kindlustusleping

Kehtetuks tunnistamise aasta	Tähtajalise elamisloa andmise alus	Kehtetuks tunnistamise alus: VMS § 135 lg 1 p 3 puudub kindlustusleping	Kokku tunnistati elamisloa kehtetuks
2010	VMS § 12 lg 2 abikaasa	1	N/A
2011	VMS § 12 lg 2 abikaasa	2	
2011	VMS § 12 lg 1 p 1 ettevõtte juhtorgani liige	1	
2011	VMS § 12 lg 1 p 2 õppimiseks	1	
2011	VMS § 201 välisleping	1	2011. a kokku 170
2012	VMS § 137 lg 1 abikaasa juurde	1	
2012	VMS § 12 lg 2 abikaasa	1	
2012	VMS § 198 piisav legaalne sissetulek	1	2012. a kokku 272
2013	VMS § 137 lg 1 abikaasa juurde	1	2013. a kokku 291

Allikas: Politsei- ja Piirivalveamet³³

2008–2009 ei tunnistatud kehtetuks ühegi välismaalase elamisloa VMS § 135 lg 1 p 3 alusel. Elamislubade kehtetuks tunnistamise statistika "kokku" osas alates 2011. aastast.

Teiseks üldaluseks on VMS § 117 lg 1 p 3, et välismaalasel on piisav legaalne sissetulek, mis võimaldaks välismaalase ja tema perekonnaliik-

mete toimetuleku Eestis. Kuna piisava legaalse sissetuleku alla ei arvata Eestis toimetulekutoetust ja vajaduspõhist peretoetust, siis peab KRK elamisloa taotlemisel/pikendamisel arvestama võimalusega, et tema elamisloa ei pikendata põhjusel, et tal endal pole piisavaid sissetulekuid.

PPA on oma menetlustes tuvastanud, et elamisloa töötamiseks saanud naised on riiki saabudes kohe sünnitanud, taotlenud ja hakanud saama vanemahüvitist. Samuti on juhtumeid, et elamisloa õppimiseks omavad tudengid on ennast töötuna arvele võtnud ja saavad vastavat hüvitist.

Elamisloa pereliikme juurde elama asumiseks

Kui elamisloa on antud täisealisele lapsele elama asumiseks Eestis püsivalt elava vanema juurde, vanemale või vanavanemale elama asumiseks Eestis püsivalt elava täisealise lapse või lapselapse juurde või eestkostetavale elama asumiseks Eestis püsivalt elava eestkostja juurde, **on lähedane sugulane, kelle juurde elama asumiseks elamisloa anti, kohustatud kandma välismaalase hooldus- ja ravikulud**.³⁴

Õppiv/töötav üliõpilane

Eestis on ravikindlustusega seaduse järgi kaetud ainult Eesti kodakondsusega või pikaajalise elaniku elamisloaga üliõpilased. Euroopa Liidu üliõpilastel on Eesti elanikega võrdsed õigused ravikindlustusele. VMS §172 kohaselt ei ole Eestis õppimiseks tähtajalise elamisloa saanud välisüliõpilased automaatselt ravikindlustusega kaetud. Seega peavad kolmandatest riikidest pärit üliõpilased ravikindlustuse saamiseks sõlmima tervisekindlustuslepingu mõne kindlustusfirmaga oma elamisloa kehtivusaajaks, mis tagab nende haigusest või vigastusest tingitud ravikulude tasumise Eestis viibimise ajal.³⁵

Juhul, kui välistudeng töötab Eestis, siis laienevad talle töötamisega seotud hüvitised ja toetused. Seaduslikult tööle asumisega kaasneb

³³ PPA kommentaar: „Elamislubade kehtetuks tunnistamise statistika juures tuleb arvestada, et reeglina on isiku elamisloa kehtetuks tunnistamiseks mitu alust aga registris saab märkida vaid ühe aluse (määratakse peamine) ja seega statistikas kajastub üks alus. Reaalsuses võib isikute hulk, kelle elamisloa kehtetuks tunnistamise aluseks oli muuhulgas ravikindlustuse puudumine märkimisväärselt suurem“. PPA vastuskiri 28.05.2014.

³⁴ Välismaalaste seadus § 152

³⁵ Euroopa rändevõrgustiku uuring „Välistudengite ränne- Eesti aruanne“, 2012

välitudengile ka riiklik ravikindlustuskaitse. Välitudengitel, kes on töötuks jäänud ning kelle eest on tööandja maksnud sotsiaalmaksu ja töötuskindlustusmaksu, on õigus samadele tööturu-teenustele ja -toetustele ning töötuskindlustushüvitisele, mis teistel Eesti kodanikel ja elanikel.

Elamisluba töötamiseks – sh hooajatöötaja ning piiriala töötaja

VMS § 178 reguleerib välismaalasele maksitava töötasule esitatavad nõuded. Nimelt on tööandja kohustatud maksma välismaalasele tasu, mille suurus on vähemalt võrdne Statistikaameti poolt viimati avaldatud Eesti aasta keskmise palga ja koefitsiendi 1,24 korrutisega. Palgakriteerium on reguleeritud, kuna tähtajalise elamisloa töötamiseks andmise korral peab välismaalase töötasu võimaldama tema toimetulekut Eestis. Tööandja poolt välismaalasele Eestis töötamise eest töötasu määrast väiksema töötasu maksmise või töötasu mittemaksmise eest saab tööandjat trahvida kuni 300 trahviühikuni (1200 eur). Sama teo eest, kui selle on toime pannud juriidiline isik, karistatakse rahatrahviga kuni 3200 eurot.³⁶

Hooajatöötaja on Eestis erandiks ravikindlustuse saamisel, nimelt võiks hooajatöötajat arvata tööandja poolt kindlustatud isikute hulka, ning seega laieneksid talle kõik Eesti ravikindlustushüvitised, siis nii see ei ole ja isik peab vormistama endale kogu Eestis töötamise perioodiks erakindlustuslepingu.

Kui inimene on töötanud hooajatöölisena vaid Eestis, siis kohaldatakse töötuskindlustushüvitise menetlusel vaid Eesti siseriiklikku seadusandlust vastavalt Töötuskindlustuse seadusele. Piirialatöötajatele kohaldub Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määrus nr 883/2004, mille artikkel 65 lg 2 kohaselt peab piirialatöötaja töötuks jäädes pöörduma elukohariigi tööhõivetalitusesse ja taotlema hüvitist seal. Ehk kui tegemist on kolmanda riigi kodanikuga, kel on Eestis seaduslik viibimisõigus ning kes on samal ajal ka piiriala-

töötaja (näiteks töötab Lätis, kuid elab Eestis), siis tal on õigus ennast Eesti Töötukassas töötuna arvele võtta ning töötuskindlustushüvitist taotleda.³⁷

Välismaalane jääb töötuks

Eesti Töötukassa töötuskindlustushüvitise taotlemiseks peavad esiteks olema täidetud töötuna arvelevõtu tingimused. Töötuna võetakse arvele Eestis elav Eesti kodanik või alalise /tähtajalise elamisloa alusel Eestis elav välismaalane või Euroopa Liidu liikmesriigi või Šveitsi, Islandi, Liechtensteini ja Norra kodanik või pagulane, ajutise /täiendava rahvusvahelise kaitse saaja või varjupaigataotleja. Kui inimene on nõuetekohaselt töötuna arvele võetud, siis ei rakendata hüvitiste saamisel kolmandate riikide kodanike suhtes mitte mingisuguseid erisusi.³⁸ Kui aga katkeb välismaalase elamisloa Eestis elamiseks, siis kaotab isik õiguse saada hüvitisi ehk isik saab kõiki töötusega kaasnevaid hüvitisi selle ajani, mil tal on kehtiv elamisloa. PPA andmetel tehakse isiku elamisloa kehtetud mõistiku aja jooksul st perioodil, kui inimene saab rahulikult lõpetada kõik Eesti toimingud ning lahkuda koduriiki (isik saab ka ise märkida ära aja, milline on mõistlik periood, mille jooksul ta saaks Eestist lahkuda).

Välismaalasel lõpeb elamisloa, aga tööleping kehtib

Tööandjal lasub kohustus kontrollida ka töölepingu kehtimise ajal, kas töötajal on seaduslik alus Eestis töötamiseks. Kui töötajal vastavat luba ei ole, tuleb tööleping lõpetada. Töötaja elamisloa kehtivuse lõppemisel töösuhte kestel saab tööandja töölepingu erakorraliselt üles öelda töötajast tuleneval põhjusel TLS §88 lg 1 alusel (mõjuval põhjusel, mille tõttu ei saa mõlemapoolseid huve järgides eeldada töösuhte jätkamist). Sellistel asjaoludel lepingu ülesütlemisel etteteatamistähtaegu järgima ei pea ning töötajale tuleb välja maksta vaid lõpparve. Töölepingu lõppemisel peab tööandja sellest ühe

³⁶ Välismaalaste seadus § 302 lg 1,2

³⁷ Eesti Töötukassa vastuskiri 07.11.2013

³⁸ Eesti Töötukassa vastuskiri 07.11.2013

nädala jooksul teavitama PPA-d. Elamisloa lõppemisel peab töötaja Eestis lahkuma.

Välismaalase õigus taotleda Eesti kodakondsust

Vastavalt kodakondsuse seadusele § 6 nähakse ette kord, mille alusel on isikul õigus taotleda Eesti kodakondsust. Muude tingimuste seas peab isik:

- omama pikaajalise elaniku elamisloa või alalist elamisõigust;
- olema elanud enne Eesti kodakondsuse saamise sooviavalduse esitamise päeva Eestis elamisloa või elamisõiguse alusel vähemalt kaheksa aastat, millest viimased viis aastat püsivalt;
- olema elanud Eestis seaduslikult ja püsivalt pikaajalise elaniku elamisloa või alalise elamisõiguse alusel kuus kuud pärast Eesti kodakondsuse saamise sooviavalduse registreerimisele järgnevat päeva;
- omama registreeritud elukohta Eestis;
- omama **legaalset püsivat sissetulekut, mis tagab tema ja tema ülalpeetavate äraelamise.**

Legaalse püsiva sissetuleku all mõistetakse seaduslikult teenitud tasu töö-, teenistus- või tsiviilõigusliku lepingu või liikmelisuse alusel; seaduslikust äritegevusest või omandist saadav tulu; pensioni; stipendiumi; elatist; seaduse alusel makstavaid toetusi; ülalpidamist Eestis legaalse püsiva sissetulekuga perekonnaliikme poolt. **Legaalse sissetuleku hulka ei loeta aga Eestis makstavat toimetulekutoetust ja vajaduspõhist peretoetust.**

Püsivalt Eestis viibimise all mõistetakse seaduslikku Eestis viibimist vähemalt 183 päeva aastas, kusjuures Eestist eemalviibimine ei või aastas ületada 90 päeva järjest.³⁹

3.1. MINIMAALNE RIIGIS VIIBIMISE PERIOOD

Otseselt ei ole kehtestatud kolmanda riigi kodanikele minimaalselt riigis viibimise perioodi, et saada peatükis 2 nimetatud hüvitisi või toetusi. Üldine alus on, et isik peab omama kehtivat elamisloa või elamisõigust Eestis. Lühim riigis viibimise alus on viisa. Lühiajaline C-viisa ja pikaajaline D-viisa ei ole Eestis piisav alus, et laiendada isikule riiklike sotsiaalkindlustusõigusi. Viisa alusel Eestisse reisival välismaalasel peab olema vastavalt Vabariigi Valitsuse määrusele⁴⁰ täidetud tervisekindlustuslepingu kindlustussumma määr, mis on 30 000 eurot kogu Eestis või Schengeni konventsiooni liikmesriikide territooriumil viibimise aja kohta. Kolmanda riigi kodanikud, kes viibivad Eestis D-viisa alusel lühiajaliseks töötamiseks ei anna isikule alust saada Eestis makstavaid hüvitisi. Isiku tervisekulud sel juhul peab katma tema tervisekindlustusleping, mis tagab haigusest või vigastusest tingitud ravikulude tasumise viisa kehtivusaajal; tervisekindlustuslepingu kindlustusvastutuse alammäär on 30 000 eurot kogu Eestis või Schengeni ruumis viibimise aja kohta.⁴¹ Isik ei ole Ravikindlustusseaduse alusel tööandaja poolt kindlustatud isikute subjekt.

Tähtajalise elamisloa üheks tingimuseks on, et isik elab püsivalt ehk vähemalt 183 päeva aastas Eestis. Kui püsiva elamise nõuet ei täideta, on õigus tunnistada välismaalase elamisloa kehtetuks, millega isik kaotab ka õiguse sotsiaalkindlustushüvitistele. Minimaalne tähtaeg, millal kolmanda riigi kodanikul tekib õigus kindlustuskaitsele, on välja toodud punktis 3.3. Samas võib märkida, et hüvitiste ja toetuste saamisel kehtib sama põhimõte, mis Eesti oma kodanike puhul.

⁴⁰ Vastavalt VV määrusele "Pikaajalise viisa andmise ja viibimisaja pikendamise taotlemisel esitatavate andmete ja taotlusele lisatavate tõendite loetelu ja esitamise nõuded ning viisa andmise ja andmisest keeldumise, viibimisaja pikendamise ja pikendamisest keeldumise ning viibimisaja ennetähtaegse lõpetamise ning viisa tühistamise ja viisa kehtetuks tunnistamise tähtajad ning piisavate rahaliste vahendite määra ja tervisekindlustuslepingu kindlustussumma määra kehtestamine"

⁴¹ Välisministeeriumi koduleht <http://www.vm.ee/?q=node/9231>

³⁹ Kodakondsuse seaduse § 7 ja § 11

3.2. ÕIGUS EKSPORTIDA HÜVITISI KODURIIKI

Eesti ekspordib ainult pensionihüvitisi ning ainult lepingujärgsete riikide kodanikele (täpsemalt kirjeldatud peatüki 5 all).

Kõigil Eesti elanikel on kohustus hoolitseda selle eest, et nende **elukohaandmed rahvastikuregistris**⁴² oleksid õiged ning vajadusel, näiteks kui isik kolib (välisriiki elama), peab ta teavitama kohalikku omavalitsust oma elukoha muutusest ning vastavalt isiku teatele muudetakse tema andmeid ka rahvastikuregistris. Kuna välismaale kolimisel on isikul kohustus teavitada kohalikku omavalitsust, aga ei ole sanktsioone teavitama jätmise korral, siis jätvavad paljud isikud rahvastikuregistris endiselt Eesti aadressi, ning seega saavad jätkuvalt Eestis makstavaid hüvitisi ka välismaale kolides. Kui aga välismaalasel katkeb Eestis elamiseks välja antud elamisluba, siis lõpetatakse ka Eestis makstavate hüvitiste maksmist. Rahvastikuregistri andmeid uuendatakse sotsiaalministeeriumi andmebaasides iga 24 h tagant, ning isikul on kohustus tagastada enamakstud hüvitise määr.

3.3. MINIMAALNE TÖÖTAMISE PERIOOD

Üldine reegel on, et kui elamisluba tunnistatakse kehtetuks, siis ei ole isikul õigust ka tervisekindlustusele, kuni kehtib elamisluba on isik õigustatud saama kõiki hüvitisi.

Õigus tervisekindlustusele ja selle lõppemine

Isik saab tööandja poolt kindlustatud, kui ta on üle ühekuuse tähtajaga või tähtajatu töö- või ametilepingu alusel töötav isik, saab tervisekindlustuse ja kindlustus kehtib **2 kuud** pärast töö- või teenistussuhte/volituste lõppemist.

Isik saab tööandja poolt kindlustatud, kui ta on üle kolmekuuse tähtajaga või tähtajatu töövõtu-, käsundus- või muu teenuse osutamiseks sõlmitud võlaõigusliku lepingu alusel töö või teenustasusid saav isik ja kindlustus kehtib **2 kuud** pärast töö- või teenistussuhte/volituste lõppemist.

Isik, kes saab tervisekindlustuse, kuna ta maksab iseenda eest sotsiaalmaksu st füüsilisest isikust ettevõtjana äriregistrisse kantud või elukohajärgses Maksu- ja Tolliameti piirkondlikus maksukeskuses registreeritud isiku tervisekindlustus kehtib samuti **2 kuud** pärast Maksu- ja Tolliametile või äriregistrile ettevõtlusega tegelemise lõpetamise teatise esitamist.

Riigi poolt kindlustatud isikud (vaata uuringus lõiku kindlustatud isikud) on üldjuhul kindlustatud 1 kuu pärast riigi poolt sotsiaalmaksu maksmise kohustuse lõppemist, välja arvatud töötuskindlustushüvitise saaja, kes on kindlustatud 2 kuud pärast Eesti Töötukassa poolt sotsiaalmaksu maksmise kohustuse lõppemist.

Õigus töötuskindlustushüvitisele

Isikul on õigus töötuna arvelevõtmisele ja seega ka töötuskindlustushüvitisele, kui tal on eelnenud kolme aasta jooksul vähemalt 12 kuud töötuskindlustusstaazi ehk isik on töötanud ja töötuskindlustusmakset maksnud vähemalt 12 kuud töötuna arvelevõtmisele eelnenud kolme aasta jooksul.

Õigus töötutoetusele

Isikul on õigus töötutoetusele, kui ta on olnud töötuna arvelevõtmisele eelnenud aastal vähemalt 180 päeva hõivatud tööga, tööga võrdsustatud tegevusega või muu tegevusega, mille puhul ei saa eeldada, et ta töötuna arvelevõtmisele eelneva aasta jooksul töötas.

Õigus saada hüvitist ümberõppe kulude eest

Töötukassa hüvitab tööandjale 50% (kuid mitte rohkem kui 1250 eurot) töötaja ümber- või täiendusõppe kulud, kui töötaja oli enne tööle asumist töötuna arvel järjest vähemalt 12 kuud

⁴² Rahvastikuregister on Eesti kodanike ja Eestis elamisõiguse või elamisloa alusel elavate välismaalaste peamiste isikuandmete ühtne andmekogu, mida haldab ja arendab Sise- ministeerium.

ja koolitus parandab tema tööülesannete täitmiseks vajalikke teadmisi ja oskusi.⁴³

3.4. RÄNDE-SPETSIIFILISED TINGIMUSED LIGIPÄÄSUL SOTSIAALKINDLUSTUSÜSTEMILE

Eesti sotsiaalkindlustussüsteem põhineb solidaarsuse põhimõttele st kõik hüved laienevad kogu Eesti alalisele rahvastikule, st Eesti kodanikele, tähtajalise elamisloa ja elamisõiguse või pikaajalise elamisloa/alalise elamisõiguse alusel Eestis elavatele kodanikele. Seega kõikidel kolmanda riigi kodanikel, kes elavad Eestis püsivalt ja legaalselt ning omavad vähemalt tähtajalist elamisluba, on õigus olla Eesti sotsiaalkindlustussüsteemi subjektiks.

Küll aga võib sotsiaaltoetustest toimetulekutoetuse ning vajaduspõhise peretoetuse saamine olla takistuseks isiku elamisloa pikendamisele, pikajalise elaniku elamisloa saamisele, kodakondsuse saamisele või perekonna taasühinemisele. Kuna elamisloa andmise üldalus on, et välismaalasel on endal piisav legaalne sissetulek, mis võimaldaks tema ja tema perekonnaliikmete toimetuleku Eestis.⁴⁴ Samas, kui välismaalane on abielus Eesti kodanikuga, siis ei ole ebapiisav sissetulek aluseks elamisloa kehtetuks tunnistamiseks, sest Eesti kodanikul on põhiõigus Eestis elada ja põhiõigus pereelu puutumatusel.

Eraldi on reguleeritud isikud, kellele on antud Euroopa Liidu sinine kaart. Nimelt sätestab VMS §190¹², et EL sinise kaardi pikendamisest keeldutakse või EL sinine kaart tunnistatakse kehtetuks muuhulgas juhul, kui välismaalasele on määratud EL sinise kaardi kehtivusajal toimetulekutoetus.⁴⁵

2013. aasta seisuga ei ole olnud ühtegi juhtumit, kui välismaalane, kellele on antud EL sinine kaart, oleks elamisloa pikendamist keeldunud või elamisluba kehtetuks tunnistatud seetõttu, et sinise kaardi omanik oleks toimetulekutoetust saanud.⁴⁶

PPA andmetel on esinenud juhtumeid, kui isikule on keeldunud pikaajalise elaniku elamisloa andmisest, kuna ta on saanud toimetulekutoetusi. Antud isikuteks on pigem määratlemata kodakondsusega isikud, kes on Eesti püsivad elanikud, ning kelle elamisluba ei tunnistata kehtetuks, vaid kellele lihtsalt pikendatakse elamisluba tähtajalise elamisloa alusel.⁴⁷ Samuti ei ole sotsiaaltoetuste saamine pikaajalise elaniku elamisloa kehtetuks tunnistamise aluseks, seega kui välismaalane on juba riigi alalise elaniku staatuse saanud, ei ole ohtu selle tõttu elamisloast ilma jääda.⁴⁸

⁴³ Eesti Töötukassa www.tootukassa.ee

⁴⁴ Välismaalaste seadus § 117 lg 1 p 3

⁴⁵ Vastavalt VMS § 190¹² erisus töötamiseks antud tähtajalise elamisloa pikendamisest keeldumise ja kehtetuks tunnistamise alustest lõige 3 - välismaalasele on määratud EL sinise kaardi kehtivusajal toimetulekutoetus.

⁴⁶ Sotsministeeriumi vastuskiri 05.11.2013

⁴⁷ Politsei- ja Piirivalveameti kommentaar 31.01.2014

⁴⁸ Politsei- ja Piirivalveameti kommentaar 28.05.2014

4. Administratiivne praktika, mis mõjutab kolmanda riigi kodanike ligipääsu sotsiaalkindlustusüsteemile

4.1 KAALUTLUSÕIGUSE RAKENDAMINE JA FAKTORID, MIDA AMETNIK KASUTAB RAKENDEDES KAALUTLUSÕIGUST

Antud peatükis vaadeldakse, kas kaalutlusõiguse rakendamine kolmanda riigi kodanikele toob kaasa ka mingeid tagajärgi (õigus saada hüvitisi). Peatüki koostamisel on sisulist informatsiooni saadud valdkonna ametnikelt, kes tegelevad isikutele hüvitiste maksmisega.

Õigus töötuskindlustushüvitisele

Eesti Töötukassa kasutab kaalutlusõigust eelkõige juhtumitel, mil lisaks inimese Eestis täitunud töötuskindlustusstaazile võetakse arvesse ka välisriigis täitunud kindlustusstaazi Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määruse nr 883/2004⁴⁹ artikkel 61 lg 1 alusel. Töötuskindlustushüvitise määramisel võetakse arvesse kõigis Euroopa Liidu liikmesriikides (lisaks Norra, Island, Liechtenstein ja Šveits) täitunud töötuskindlustusperioodid. Määruse art 65 lõike 2 ning lõike 5 punkti a kohaselt on töötul võimalus valida, kas ta taotleb hüvitist viimases töötamise riigis või naaseb elukohariiki (kolmandate riikide kodanikud, kel on Eestis seaduslik viibimisõigus ning Eesti on nende elukohariik). Kui aga Eesti Töötukassas on töötuna arvel inimene, kes on töötanud välisriigis ning taotleb Eestist töötuskindlustushüvitist, kuid Eesti ei pruugi kvalifitseeruda tema elukohariigina, siis hüvitise otsuse tegemisel kasutatakse kaalutlusõigust, st. hinnatakse, kas töötu on Eesti alaline elanik ja kas Eesti on töötu elukohariik. Ei ole oluline, kas tegemist on Eesti, Itaalia või Eestis elamisloaga omava Egiptuse

tuse kodanikuga – kui töötuna arvelevõtmise tingimused on täidetud, siis on isikul õigus soovi korral töötuskindlustushüvitist taotleda.

Alaliseks elanikuks arvatakse isik, kes töötas välisriigis vaid ajutiselt ning samal ajal elas alaliselt riigis, kus oli tema huvide keskpunkt (antud juhul Eesti). Isiku huvide keskpunkti määramisel võetakse asjaolude kogumis muuhulgas arvesse välisriiki lahkumise põhjus ning isiku kavatsused lahkumisel, äraoleku pikkus, välisriigis tehtud töö laad, töösuhte pikkus ning kas isikul säilisid elukoha riigiga tihedad isiklikud ja kutsealased sidemed. Kaalutlusõiguse teostamisel hinnatakse Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määruse nr 987/2009 artiklis 11 toodud kriteeriume (kriteeriumid elukoha kindlaksmääramiseks).

Kui inimesele on hüvitist juba määratud, siis kaalutlusõigust kasutatakse ka otsuste kehtetuks tunnistamisel ning muutmisel rakendades Haldusmenetluse seaduse sätteid, mis laienevad kõikidele hüvitise juhtumitele.⁵⁰

Õigus toimetulekutoetusele ja vajaduspõhisele peretoetusele

Kohalikel omavalitsustel on toimetulekutoetuse ning vajaduspõhise peretoetuse määramisel õigus ka teatud kaalutlusõigusele. Kaalutlusõigus on reguleeritud SHS §223 lõikes 3 (toimetulekutoetuse puhul) ja §227 lõikes 3 (vajaduspõhise peretoetuse puhul, viide §223 lõike 3 punktile 2), kus on loetletud, millal võib valla- või linnavalitsus jätta toimetulekutoetuse/vajaduspõhise peretoetuse määramata.

Vastavalt SHS § 223 lõikele 3: Valla- või linnavalitsus

⁴⁹ Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määrus (EÜ) nr 883/2004, 29. aprill 2004, sotsiaalkindlustussüsteemide koordineerimise kohta

⁵⁰ Eesti Töötukassa vastuskiri 07.11.2013

litsus võib jätta toimetulekutoetuse määramata:

- töövõimelisele 18-aastasele kuni vanaduspensioniealisele isikule, kes ei tööta ega õpi ja on rohkem kui ühel korral ilma mõjuva põhjusega keeldunud pakutud sobivast tööst või osalemast tööturuteenusel või valla- või linnavalitsuse korraldatavas iseseisvales toimetulekule suunatud sotsiaalteenuses või õppeprotsessis;
- isikule, kellel endal või kelle eestkostetaval on õigus elatist saada, kuid kes keeldub elatise saamise kohta dokumenti esitamast või elatist sisse nõudmast;
- kui valla- või linnavalitsuse vastav komisjon leiab, et toimetulekutoetuse taotleja või tema perekonna kasutuses või omandis olevad valdas- ja kinnisasjad tagavad temale või perekonnale toimetulekuks piisavad elatusvahendid.

SHS ei ole siinkohal täpsustatud, millised on need faktorid, mida täpsemalt sellise kaalutusõiguse tegemisel arvesse tuleks võtta. Küll aga on abiks toimetulekutoetuse üldmõte (toimetulekutoetus on riigi rahaline abi puuduses inimestele) ning SHS §-s 3 välja toodud sotsiaalhoolekande põhimõtted ja ülesanded.

Kaalutusõiguse teostamisel järgitakse ka haldusmenetluse seaduses kaalutusotsuse kohta sätestatud. Haldusmenetluse seaduse § 4 lõike 1 kohaselt on kaalutusõigus (diskretsioon) haldusorganile seadusega antud volitus kaaluda otsustuse tegemist või valida erinevate otsustuste vahel.

Sotsiaalministeerium on seisukohal, et toimetulekutoetuse ning vajaduspõhise peretoetuse määramise ja maksmise puhul tuleb eelkõige lähtuda sellest, kas tegemist on puudustkannatava isikuga või mitte. Näiteks isiku omanduses oleva vara hindamisel tuleks arvesse võtta, kas nimetatud vara on selline, tänu millele saaks isik ka ilma toimetulekutoetuseta hakkama. Siinkohal pole niivõrd oluline vara väärtus, vaid see, millist tulu see vara inimesele anda võiks. Näiteks tühjalt seisev kuur, mis asub suhteliselt kõrge hinnaga maatükil, ei saa inimesele tuua

tulu, mis aitaks tal toimetulekutoetuse taotlemise kuul ilma toetuseta toime tulla.⁵¹

4.2. AMETNIKE ABIMATERJALID KAA- LUTLUSÕIGUSE RAKENDAMISEL

Vastavalt sotsiaalministeeriumi kinnitusele kaalutusõiguse teostamisel toimetulekutoetuse (ja vajaduspõhise peretoetuse) määramise küsimuses tuleb kohalikul omavalitsusel lähtuda SHSs ning haldusmenetluse seaduses sätestatust. Abimaterjalidena võivad ametnikud kasutada seaduse seletuskirju.

Vajaduspõhise peretoetuse maksmise osas viis sotsiaalministeerium enne seaduse jõustumist kõigis 15-s maakonnas läbi ka infopäeva kohalike omavalitsuste sotsiaaltöötajatele ning maavalitsuste esindajatele (maavalitsused teostavad järelevalvet kohalike omavalitsuste tehtud otsuste üle ning viivad läbi ka vaidemenetlust), kus tutvustati vajaduspõhise peretoetusega seonduvat. Muuhulgas käsitleti infopäeva raames ka kohalike omavalitsusele antud õigust kaalutusotsuse tegemiseks. Samuti on kohalikel omavalitsustel võimalus võtta osa erinevatest pakutavatest koolitustest, sh koolitustest, mis keskenduvad kaalutusotsusele haldusmenetluse teostamisel.⁵²

Vastavalt Eesti Töötukassa kinnitusele, kasutab amet kaalutusõiguse hindamise teostamisel Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määruse nr 987/2009 artiklis 11 toodud kriteeriume (kriteeriumid elukoha kindlaksmääramiseks). Muid juhendmaterjale ega koolitusi Euroopa Komisjoni poolt välja antud ei ole. Siseriiklikust seadusandlusest rakendavad nad Haldusmenetluse seaduse sätteid.⁵³

Samuti on Sotsiaalkindlustusametil õigusaktidega antud õigus kasutada kaalutusõigust. Kaalutusõiguse kasutamisel järgitakse eesmärki

⁵¹ Sotsiaalministeeriumi vastuskiri 5.11.2013

⁵² Sotsiaalministeeriumi vastuskiri 5.11.2013

⁵³ Eesti Töötukassa vastuskiri 7.11.2013

ning proportsionaalsuse ja võrdse kohtlemise ja muid õiguse üldtunnustatud põhimõtteid. Paljud ametnikud on läbinud haldusmenetluse koolituse. Kaalutusõiguse kasutamine on kooskõlas Haldusmenetluse seadusega.⁵⁴

4.3. KUIDAS MÕJUTAB SOTSIAALKINDLUSTUSÕIGUSE SAAMINE KOLMANDA RIIGI KODANIKU ÕIGUST SAADA VÕI PIKENDADA ELAMISLUBA

Sotsiaaltoetustest toimetulekutoetuse ning vajaduspõhise peretoetuse saamine võib olla takistuseks isiku elamisloa pikendamisele, pikaajalise elaniku elamisloa saamisele, kodakondsuse saamisele või perekonna taasühinemisele. Kuna elamisloa andmise üldalus on, et välismaalasel on endal piisav legaalne sissetulek, mis võimaldaks tema ja tema perekonnaliikmete toimetuleku Eestis.⁵⁵ Eraldi on reguleeritud isikud, kellele on antud Euroopa Liidu sinine kaart. Nimelt sätestab VMS §190¹², et EL sinise kaardi pikendamisest keeldutakse või EL sinine kaart tunnistatakse kehtetuks muuhulgas juhul, kui välismaalasele on määratud EL sinise kaardi kehtivusajal toimetulekutoetus.⁵⁶

4.4. KOLMADA RIIGI KODANIKU ABI-MATERJALID SUHELDES VALDKONNA AMETITEGA

Nii sotsiaalministeeriumi, kui kõikide valdkonna ametite kodulehel on informatsioon eesti, vene ja inglise keelne. Lisaks avaldab Eesti Haigekassa regulaarselt infovoldikuid, mis on küll peamiselt eesti ja vene keelsed, kuid 2013. aastal ilmus ka esimene inglise keelne infoteatmik.⁵⁷

Samuti osatakse valdkonna klienditeenindus-

büroodes klientidega suhelda nii eesti, vene, kui inglise keeles. Samas on kõik valdkonna ametite blanketid ainult eesti keelsed, kuid telefonivestluses ametite esindajatega selgus, et klienditeenindusbüroodes abistatakse välismaalasi blanketide täitmisel ja kõik ametid kinnitasid, et isik võib eestikeelse blanketi täita ka vene ja inglise keeles.⁵⁸

⁵⁴ Sotsiaalkindlustusameti vastuskiri 7.11.2013

⁵⁵ Välismaalaste seadus § 117 lg 1 p 3

⁵⁶ Vastavalt VMS § 190¹² erisus töötamiseks antud tähtajalise elamisloa pikendamisest keeldumise ja kehtetuks tunnistamise alustest lõige 3 - välismaalasele on määratud EL sinise kaardi kehtivusajal toimetulekutoetus.

⁵⁷ Eesti Haigekassa www.haigekassa.ee

⁵⁸ Telefonivestlus Eesti Töötukassaga, Eesti Haigekassaga ja Sotsiaalkindlustusametiga, 15.01.2014

5. Sotsiaalkindlustussüsteemi välismõõde

5.1. KAHEPOOLSED VÄLISLEPINGUD KOLMANDATE RIIKIDEGA

Eesti Vabariik on sõlminud üheksa riigiga kahepoolse lepingu sotsiaalkindlustuse valdkonnas. Neist neli lepingut on sõlmitud nn kolmanda riigiga käesoleva uuringu mõistes. Nendeks riikideks on **Venemaa, Ukraina, Moldova ja Kanada**. Nimetatud kahepoolsed lepingud reguleerivad peamiselt pensionite maksmist, välja arvatud Ukrainaga sõlmitud leping, mis reguleerib lisaks veel töötutoetuse, vanemahüvitise, peretoetuse ja matuselahüvitise maksmist. Vanemahüvitise ja töötuskindlustuse regulatsiooni lisandumine Eesti sotsiaalkindlustussüsteemi tõigi kaasa vajaduse uuendada varasemalt kehtinud Eesti –Ukraina sotsiaalkindlustuslepingut, mis oli kehtiv 1997. aastast.

Endiste Nõukogude Liidu riikidega (Moldova, Ukraina, Venemaa, samuti Läti ja Leedu) sõlmitud lepingud reguleerivad ka kindlustusperioodi kattuvuse juhtumeid endise NSV Liidu kindlustusperioodi eest, et vältida topeltmaksustamist antud aja eest.

Rände seisukohast on oluline ära märkida Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelist kokkulepet Vene Föderatsiooni relvajõudude pensionäride sotsiaalsete tagatiste küsimustes Eesti Vabariigi territooriumil⁵⁹, mis sõlmiti 1994. aastal ning jõustus 2.02.1996. Tegemist on ühega kahest välislepingust, mille Eesti on sõlminud ja mis lisaks sotsiaalsetele tagatistele reguleerib ka elamisloa andmist teatud grupile välismaalastele. Antud kokkuleppe artikli 2 kohaselt saavad sõjaväepensionärid, nende perekonnanliikmed ning toitja kaotanud isikud elamisloa Eesti Vabariigis isikliku taotluse alusel, välja arvatud need isikud, kellele Eesti Vabariigi Valitsuse otsusel põhjendusega keelduti elamisloa andmast ohu tõttu Eesti riigi julgeolekule.

Venemaaga on sõlmitud aastate jooksul ka üldine pensionikindlustust käsitlev koostööleping. Viimane neist koostöölepingutest sõlmiti 2011. aastal ning sellega määratakse ära pensioni maksmise eest vastutav riik.

Tabel 2. Välisriikidega sõlmitud lepingud

Riik	Lepingu nimi	Leping reguleerib...	Jõustumise aeg
Moldova	Eesti Vabariigi ja Moldova Vabariigi vaheline sotsiaalkindlustusleping ⁶⁰	Pensione (vanaduse, püsiva tööõnnetuse/invalidsuse ja toitjakaotuse korral), Hüvitisi (invalidsushüvitis tööõnnetuse ja kutsehaiguse korral)	1.08.2012
Ukraina	Eesti Vabariigi ja Ukraina sotsiaalkindlustusleping ⁶¹	Pensione (pensionikindlustus) Hüvitisi ja toetusi (tööõnnetuse, kutsehaiguse korral, töötutoetus, töötuskindlustushüvitis, peretoetused, matusetoetus)	1.02.2012
Kanada	Eesti Vabariigi ja Kanada vaheline sotsiaalkindlustusleping ⁶²	Pensione	1.11.2006
Venemaa	Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vaheline kokkulepe Vene Föderatsiooni relvajõudude pensionäride sotsiaalsete tagatiste küsimustes Eesti Vabariigi territooriumil ⁶³	Pensione	2.02.1996
	Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni pensionikindlustust käsitlev koostööleping ⁶⁴	Pensione	1.04.2012

Allikas: Sotsiaalkindlustusamet

⁵⁹ RT II 1995, 46, 203

⁶⁰ RT II, 24.05.2012, 4

⁶¹ RT II, 07.11.2011, 2

⁶² RT II 2005, 28, 93

⁶³ RT II 1995, 46, 203

⁶⁴ RT II, 11.10.2011, 2

5.2. KAS KAHEPOOLSED VÄLISLEPINGUD LUBAVAD:

I) et kolmanda riigi kodanik, kes töötab Eestis on samal ajal oma riigi sotsiaalkindlustussüsteemi subjekt

Ainult Eesti Vabariigi ja Ukraina sotsiaalkindlustuslepingu⁶⁵ artiklis 5 märgitakse, et:

- isikule, kes on tööle võetud ühe lepingupoole territooriumil ja kelle tööandja lähetab teise lepingupoole territooriumile töötama sama tööandja heaks, kohaldatakse esimese lepingupoole õigusakte tingimusel, et lähetus ei kesta kauem kui 24 kuud;
- ühe lepingupoole ametkonna või riigiasutuse poolt teise lepingupoole territooriumile lähetatud riigiteenistujale ja riigiteenistujaga võrdustatud isikule kohaldatakse esimese lepingupoole õigusakte;
- laevapere liikmele ning laeval töötavale isikule kohaldatakse selle lepingupoole õigusakte, kelle lipu all laev sõidab;
- mõlema lepingupoole territooriumil rahvusvahelisi vedusid teostavas õhu-, raudtee- või autotranspordiettevõttes töötavale isikule kohaldatakse selle lepingupoole õigusakte, kelle territooriumil ettevõtte on registreeritud.

Seega lähetatud töötajate puhul jääb isik selle riigi sotsiaalkindlustussüsteemi subjektiks, kus ta tööandja on registreeritud.

II) garanteerib vastuvõtvast riigis võrdsed tingimused kindlatele hüvitistele

Eesti poolt sõlmitud sotsiaalkindlustuse valdkonna välislepingutes on ära toodud ka võrdse kohtlemise säte. Selle kohaselt on lepingu subjektidel samasugused õigused ja kohustused, kui teise lepingupoole kodanikel. Seega inimestele, kelle suhtes lepingut kohaldatakse ja kes elavad ühe lepingupoole territooriumil, võimaldatakse selle lepingupoole õigusaktide alusel samasuguseid pensione ja/või hüvitisi ja/või toetusi kui oma kodanikele.

III) eksportida kolmanda riigi kodaniku sotsiaalkindlustussüsteemi hüvitisi (nagu pension) teise riiki

Kõik välislepingud, mis Eesti on sõlminud kolmandate riikidega reguleerivad pensionite maksmist isikutele, kes on töötanud teise lepingupoole territooriumil ja seal pensionistaaži omandanud. Kõikides lepingutes on käsitletud ka pensionite eksportimist teise riiki. Pensionide eksport tähendab, et pensioni maksmist jätkatakse, kui inimene asub Eestist ümber elama teise lepingupoole riiki või vastupidi. Samas tuleb märkida, et Eesti rahvapensioni siiski ei ekspordi, samuti ei ekspordi Venemaa oma sotsiaalpensioni. Seega, kui isik, kes saab Eestis rahvapensioni, kolib mõnda teise riiki, siis lõpetatakse talle rahvapensioni maksmine. Sama loogika kehtib Venemaa poolt makstava sotsiaalpensioni puhul.

Pensionide maksmisel lähtutakse pro-rata arvestuse põhimõttest, mis tähendab, et mõlemad riigid maksavad vaid nende endi territooriumil täitunud kindlustusperioodide eest ja pensioni suurus arvutatakse proportsionaalselt vastavalt selles riigis omandatud pensionistaažile. See põhimõte on läbiv kõikides Eesti poolt sõlmitud sotsiaalkindlustust käsitlevates välislepingutes. Seetõttu võib isik saada samaaegselt pensioni mitmelt riigilt.

Venemaaga, Ukrainaga ja Moldovaga sõlmitud välislepingud sätestavad ära ka kindlustusstaaži arvestamise töötamise aja eest NSV Liidu territooriumil. Ka siin lähtutakse põhimõttest, et millise riigi territooriumil töötati, siis see riik maksab pensioni antud perioodi eest. Seega, Eesti maksab pensioni eest, mille puhul töötamisstaaž omandati ENSV-s.

IV) sotsiaalkindlustussüsteemi hüvitiste koordineerimine riikide vahel

Kuna välisriik maksab pensione isikute isiklike arvelduskontodele, ei ole Sotsiaalkindlustusametil informatsiooni välisriigist saadaolevate pensionide kohta.

⁶⁵ RT II, 07.11.2011, 2

5.3. SOTSIAALKINDLUSTUS- SÜSTEEMI ÕIGUS SAADA MUUD HÜVITIST VÄLISLEPINGUTE ALUSEL

Eesti Vabariigi ja Ukraina vahel 2012. aastal jõustunud sotsiaalkindlustusleping käsitleb enamaid sotsiaalseid hüvitisi kui ainult pension. Lisaks pensionite maksmisele reguleerib leping kahju hüvitamist töökohustustega seotud tööõnnetuse, kutsehaiguse või neist põhjustatud surma korral, töötutoetuse ja töötuskindlustushüvitise, peretoetuste (vanemahüvitis, riiklikud peretoetused) ja matusetootuse maksmist.

Eeltoodud hüvitiste maksmisel kehtib üldjuhul sama põhimõte kui pensionide maksmisel ehk antud toetust või hüvitist maksab see lepingupool, kelle territooriumil õigus antud hüvele tekkis. Seega kõiki toetusi ja hüvitisi makstakse selle lepingupoole regulatsiooni alusel, kus antud õigus tekkis.

Kahepoolseid välislepinguid puudutav statistika on välja toodud Tabel 4.

6. Juhtumid

Juhtumite lahendamiseks pöördusid uuringu autorid nelja valdkonna ameti poole: sotsiaalministerium (maksab iskule kohalike omavalitsuste kaudu toimetulekutoetust ning vajaduspõhist peretoetust), Sotsiaalkindlustusamet (maksab peretoetusi ning vanaduspensione), Eesti Haigekassa (töövõimetus- ja ravimihüvitisi) ja Eesti Töötukassa (töötuskindlustushüvitisi ja töötutoetusi). Rändespetsiifilisi aspekte on konsulteeritud PPAga.

Juhtum 1

Vietnami kodakondsusega abielupaar Tho (28aastane) ja Lien (30aastane) asusid kümme aastat tagasi (liikmes)riiki elama. Neil mõlemal on pikaajaline elamis luba. Tho on viimased kaheksa aastat töötanud autotootmisettevõttes ja teinud kogu selle aja kohustusliku kindlustuse sissemaksleid. Lien on viimased kaks aastat töötanud suure hotelli restoranis kokana ja teinud samuti kohustusliku kindlustuse sissemaksleid. Kuue nädala pärast peaks sündima Tho ja Lieni esimene laps. Eelmisel nädalal teatas autotootmisettevõtte, et Tho ametikoht koondatakse. Kuna Tho jääb sissetulekuta ajal, mil Lien peab pärast lapse sündi töölt koju jääma, otsustas Tho taotleda töötushüvitist ja Lien taotles emadus-toetust.

Kuna Tho ja Lien omavad pikaajalist elamis luba, siis ei ole neil ohtu, et kui nad kaotavad töö, siis kaob neil ka legaalne alus riigis viibimiseks.

Kuna Thol ja Lienil on mõlemal Eesti pikaajaline elamis luba ning Tho on Eestis töötanud ning töötuskindlustusmaksed on tasutud, siis töökohast koondatuna on tal õigus töötuna arvele võtta ning taotleda töötuskindlustushüvitist. Lisaks on Tho tööandjal võimalus Thole koondamishüvitist taotleda. Peale töötuskindlustushüvitise lõppu on Thol võimalus taotleda ka töötutoetust.⁶⁶

Lienil on õigus 140 päevasele rasedus- ja sünnituspuhkusele, ning ta peaks eelnimetatud puhkusele jääma 30 päeva enne lapse eeldatavat sünnikuupäeva. Lienil on õigus kasutada vanemapuhkust kuni lapse kolme aasta saamiseni, samuti on Lienil sel ajaperioodil tervisekindlustus (riigi poolt kindlustatud isik). Kui Tho registreerib ennast töötuna, on tal kehtiv ravikindlustus (riigi poolt kindlustatud isik) ning tal on õigus taotleda töötu- ja töötuskindlustushüvitist.⁶⁷

Lienil tekib õigus vanemahüvitisele peale lapse sündi. See hüvitis põhineb eelmise kalendriaasta sissetulekul, seega Lienil on õigus seda saada. Seda hüvitist oleks tal õigus saada ka siis, kui ta ei oleks töötanud. Samuti on sellele hüvitisele õigus lapse isal Thol. Õigus vanemahüvitisele ei teki läbi töötamise, vaid läbi selle, et ta on Eesti alaline elanik. Selleks tuleb Thol esitada Sotsiaalkindlustusametile kummagi vanema kohta tõend lapsehoolduspuhkusele jäämise või selle lõpetamise kohta. Õigus vanemahüvitise saamiseks on lapsehooldusperioodil mõlemal vanemal, kuid ühel vanemal korraga. Kuna vanemahüvitis on kuu hüvitis, on hüvitise saajat võimalik vahetada kalendrikuu algusest. Hüvitise saaja vahetatakse alates järgmisest kuust juhul, kui taotlus on esitatud enne jooksva kuu 15. kuupäeva. Väljamakse uuele taotlejale tehakse ülejäämisest kalendrikuus.⁶⁸

- *Töötuskindlustushüvitise taotlemiseks peaks isik pöörduma endale sobivasse töötukassa esindusse, ning täitma avaldused töötuna arvelevõtmiseks ja töötuskindlustushüvitiseks.*
- *Sünnitushüvitise taotlemiseks tuleb isikul pöörduda Haigekassa piirkondlikku kontorisse või klienditeenidusbüroosse (töötavad üle Eesti).*
- *Vanemahüvitise saamiseks tuleb hüvitise taotlejal esitada Sotsiaalkindlustusametile avaldus ja isikut tõendav dokument.*

⁶⁶ Töötukassa vastuskiri 7.11.2013

⁶⁷ Eesti Haigekassa vastuskiri 21.01.2014

⁶⁸ Sotsiaalkindlustusameti vastuskiri 7.11.2013

Juhtum 2

Jasmine on Filipiini kodakondsusega 29aastane üksikvanem, kes asus (liikmes)riiki elama kaks ja pool aastat tagasi. Tal on kaheaastane laps (samuti Filipiini kodakondsusega), kes elab temaga koos, ja viieaastane laps, kes elab Filipiinidel Jasmine ema juures. Tal on ajutine palgatöötaja elamisluba, mida ta on ühe korra pikendanud. Jasmine on töötanud (liikmes)riigis kaks ja pool aastat hooldusõena. Ta saadab tütre toetamiseks kord kuus väikese rahasumma Filipiinidele. Jasmine tööandja teatas eelmisel kuul, et eelarve vähendamise tõttu töötajate palku alandatakse. Oluliselt väheneva sissetuleku tõttu asus Jasmine elama hostelisse, sest ei suuda enam erakorteri üüri tasuda. Samuti oli ta sunnitud vähendama poole võrra summat, mille ta iga kuu oma Filipiinidel elavale perekonnale saadab. Ta otsustas taotleda peretoetusi ja tagatud miinimumvahendeid.

Kuivõrd Jasmine'l on olemas Eesti elamisluba, siis on tal õigus taotleda ka sotsiaaltoetusi. Nimelt SHS § 4 lg 1 punkri 2 kohaselt on sotsiaalteenuseid, sotsiaaltoetusi ja muud abi õigus saada muuhulgas Eestis elamisloa alusel elaval välismaalasel. Jasmine'l ja tema Eestis elaval lapsel on võimalik saada toimetulekutoetust juhul, kui nende sissetulek pärast eluruumi alaliste kulude mahaarvamist on alla kehtestatud toimetulekupiiri. 2013. aastal on toimetulekupiiri suuruseks 76,7 eurot kuus perekonna esimesele liikmele ning 61,36 eurot kuus⁶⁹ (80% pere esimese liikme toimetulekupiirist) kõigile järgnevatele perekonnaliikmetele.

Mis puutub vajaduspõhisesse peretoetusse, siis seda toetust on Jasmine'l ja tema lapsel õigus saada siis, kui perekonna sissetulek jääb alla Statistikaameti poolt viimati avaldatud suhtelise vaesuse piiri. Aastal 2013 tähendab see Jasmine' ja tema 2-aastase lapse puhul, et perekonna sissetulek peaks olema alla 364 euro kuus⁷⁰ selleks, et toetust saada.

⁶⁹ 2014. aastal tõusis toimetulekupiir 90 euroni perekonna esimesele liikmele ning 72 euroni perekonna järgmistele liikmetele

⁷⁰ 2014. aastal peaks pere sissetulek olema alla 388,7 euro, et vajaduspõhised peretoetused saada. Või siis peab Jasmine olema saanud eelmisel kuul toimetulekutoetust

Kuna Jasminil ja tema lapsel on tähtajalised elamisload, mis on antud kindlaks riiki sisenemise põhjuseks (antud juhul emal töötamiseks ja lapsel elama asumiseks lähedase sugulase juurde), siis jääb oht, et juhul, kui Jasmin kaotab töö, kaob neil ka riigis viibimise leaalne alus ning nad peavad riigist lahkuma, omamata õigust eksportida hüvitisi oma koduriiki (antud näidisjuhtumite riikide puhul). Kuna lapsele on aga antud elamisluba elama asumiseks lähedase sugulase juurde (elama asumiseks vanema juurde), siis on tema elamisloa tähtaeg seotud vanema elamisloa tähtajaga, kelle juurde ta elama asus. Kui tunnistatakse kehtetuks ema tähtajaline elamisluba, siis tunnistatakse kehtetuks ka lapse elamisluba ja nad peavad riigist lahkuma, kuna vastavalt VMS §158 lg 2 tunnistatakse lähedase sugulase juurde elama asumiseks antud tähtajaline elamisluba kehtetuks samaaegselt selle lähedase sugulase elamisloa kehtetuks tunnistamisega, kelle juurde elama asumiseks elamisluba anti.

Kuna Jasmine'l on kehtiv elamisluba olemas ning tema elukoht on rahvastikuregistris registreeritud, siis piisavalt madala sissetuleku korral oleks tal õigus pöörduda kohaliku omavalitsuse poole ja taotleda toimetulekutoetust. Kuna kohaliku omavalitsuse töötaja näeb oma registrist ainult seda, et isik omab kehtivat elamisluba, mitte seda, et talle ei maksta seadusega ettenähtud suuruses palka, siis määratakse tema perele toimetulekutoetus.

See tähendab, et neil on õigus toimetulekutoetust saada juhul, kui pere sissetulek pärast eluruumi alaliste kulude tasumist on alla 138,06 euro⁷¹. Kui kohalik omavalitsus teeb otsuse Jasmine'le toimetulekutoetus määrata, on tal koos toimetulekutoetusega õigus saada ka täiendavat sotsiaaltoetust 15 eurot kuus. Nimelt SHS § 224 lõike 1 kohaselt on toimetulekutoetuse saajal, kelle kõik perekonnaliikmed on alaealised, õigus saada koos toimetulekutoetusega täiendavat sotsiaaltoetust 15 eurot.

⁷¹ 2014. a on pere toimetulekupiiriks 162 eurot kuus.

Vajaduspõhise peretoetuse suurus on ühe lapse-toetust saava lapsega pere jaoks sel aastal 9,59 eurot kuus.

- *Peretoetuste taotlemiseks tuleb pöörduda Sotsiaalkindlustusameti klienditeenindusse ja esitada vormikohane avaldus ning taotleja pass või isikutunnistus (ID-kaart). Võimalik on avaldus esitada ka elektrooniliselt.*
- *Toimetulekutoetust määrab ja maksab valla- või linnavalitsus. Toetuse taotleja esitab toimetulekutoetuse saamiseks avalduse hiljemalt 20. kuupäevaks valla- või linnavalitsusele, kelle halduspiirkonnas ta alaliselt või püsivalt elab.*

Samas aga kui Jasmine läheb PPAse elamis-luba pikendama ja tema tähtajalise elamisloa taotluse pikendamise menetluse käigus tuvas-tatakse, et tema sissetulek ei ole piisavalt suur selleks, et täita vastava elamisloa saamise tingimusi, siis võib PPA tema elamisluba mitte pikendada. Kui Jasminil pole enam kehtivat elamis-luba, siis ta ei kvalifitseeru enam ka sotsiaaltoe-tusi saama.

Jasminil tuleks jälgida kolme aspekti:

- tähtajalise elamisloa andmise üldalus on, et välismaalasel peab olema piisav legaalne sissetulek, mis võimaldaks välismaalase ja tema perekonnaliikmete toimetuleku Eestis. Kui alust ei täideta, siis tunnistatakse välismaalase elamisluba kehtetuks;
- tööandja maksaks talle palka, mis täidab Eestis seatud palgakriteeriumit. Tööandja on kohustatud talle maksma tasu, mille suurus on vähemalt võrdne Statistikaameti poolt viimati avaldatud Eesti aasta keskmise palga ja koefitsiendi 1,24 korrutisega. Välismaalase töötasu peab võimaldama tema äraelamise Eestis. Palgakriteeriumi rikkumisel saab tööandjat trahvida kuni 3200 euroni. Oluline on ka märkida, et välismaalasest töötaja töötasu ja töötamise aja muutmisel peab tööandja teavitama PPA-d. Teavitamata jätmisel karistatakse tööandjat väärteo korras. Palgakriteerium on tähtajalise elamisloa töötamiseks saamise alus, kui kriteeriumi ei täideta, siis

tunnistatakse kehtetuks ka elamisluba;

- lisaks võib Jasmini lapsele keelduda tähtajalise elamisloa pikendamisest, kui lähedane sugulane, kelle juurde elama asumiseks elamisluba anti, ei taga mõjuva põhjusega välismaalase ülalpidamist Eestis.⁷²

Juhtum 3

Senghor on Senegalist pärit oskustöötaja. Ta saabus (liikmes)riiki kuus aastat tagasi ajutise elamisloaga, mille sai oma tööandja – IT-firma – kaudu. Senghor on vallaline ja lastetu, kuid hiljuti õnnestus tal perekonna taasühinemise alusel tuua riiki oma eakas ema. Tema 80aastane ema on täielikult sõltuv Senghori sissetulekust. Eelmisel nädalal juhtus Senghoril tööõnnetus, mille tõttu ta ei ole enam suuteline tegema tööd, milleks ta 3aastase tähtajaga tööle võeti. Ta otsustas taotleda töövõimetushüvitisi, haigushüvitisi, peretoetusi ning tööõnnetus- ja kutsehaigushüvitisi.

Kuna Senghor'l on tähtajaline elamisluba, mis on antud riiki sisenemise kindlaks põhjuseks (antud juhul töötamiseks), siis juhul, kui ta kaotab töö, kaob ka tema riigis viibimise legaalne alus ning ta peab riigist lahkuma, omamata õigust eksportida hüvitisi oma koduriiki (antud näidisjuhtumite riikide puhul). Kuni isikul kehtib elamisluba on ta ka õigustatud Eestis makstavate hüvitiste saamiseks.

Kuna tegemist on tööõnnetusega, siis kohaldub Eesti kehtiva rahvusvahelise eraõiguse seaduse (REÕS) kohaselt Eestis töötava välismaalase töösuhtele Eesti õigus, antud juhul Töölepinguseadus. VMS jääb antud juhul eriseaduseks, seega tuleb ennekõike täita Töölepinguseadust⁷³. Sel juhul saab tööandja Senghoriga töölepingu üles öelda Töölepingu seaduse § 88 lõike 1 punktide 1 ja 2 alusel, kui töötaja:

- 1) ei ole pikka aega tulnud toime tööülesannete täitmisega terviseseisundi tõttu, mis ei võimalda töösuhet jätkata (töövõime vähenemine terviseseisundi tõttu). Töövõime vähenemist

⁷² Välismaalaste seadus § 156 lg 2

⁷³ Ramil Pärdi, <http://rup.ee/uudised/oigus/kas-ka-eestis-tootavale-valismaalasele-kohaldub-eesti-too-igus>

tervise seisundi tõttu eeldatakse, kui töötaja tervise seisund ei võimalda tööülesandeid täita nelja kuu jooksul;

- 2) ei ole pikka aega tulnud toime tööülesannete täitmise ebaõnnestumise, töökohtade sobimatus või kohanematus tõttu, mis ei võimalda töösuhet jätkata (töövõime vähenemine).

Sama paragrahvi lõike 2 kohaselt peab tööandja pakkuma töötajale võimaluse korral teist tööd. Tööandja pakub töötajale teist tööd, sealhulgas korraldab vajadusel töötaja täiendusõppe, kohandab töökohta või muudab töötaja töötingimusi, kui muudatused ei põhjusta tööandjale ebaõnnestumist suuri kulusid ning teise töö pakkumist võib asjaolusid arvestades mõistlikult eeldada. Taolise kohustuse eesmärk on hoida ära töösuhete ülesütlemine ning võimaldada töötajal jätkata töötamist, tagades seeläbi tema sissetuleku.

Senghoril on õigus taotleda Haigekassast ajutise töövõimetuse hüvitist, mida makstakse tööõnnetuse korral haigestumise teisest päevast kuni 182 päeva, 100% ulatuses.

Senghoril on õigus taotleda Sotsiaalkindlustusameti kaudu püsiva töövõimetuse ekspertiisi, töövõimetuspensioni, juhul, kui tuvastatakse puue, siis ka puuetega inimeste sotsiaaltoetusi, rehabilitatsiooniteenust.

Eaka ema hooldamine

VMS § 152 sätestab, et kui elamisloa on antud vanemale elama asumiseks Eestis püsivalt elava täisealise lapse juurde, on lähedane sugulane, kelle juurde elama asumiseks elamisloa anti, kohustatud kandma välismaalase hooldus- ja ravikulud. Oma ema hooldamiseks saab Senghor taotleda kohalikust omavalitsusest hooldajatoetust.

Kui Senghor ei saa tööle naasta ja töösuhete temaga lõpetatakse, siis kaotavad riigis viibimise seadusliku aluse nii Senghor, kui tema ema, kuna vastavalt VMS §158 lg 2 lähedase sugulase juurde elama asumiseks antud tähtajaline

elamisloa tunnistatakse kehtetuks samaaegselt selle lähedase sugulase elamisloa kehtetuks tunnistamisega, kelle juurde elama asumiseks elamisloa anti.

Kui aga Senghor saab jätkata töötamist ja tal on kehtiv elamisloa, siis peaks ta pöörduma emale abi saamiseks kohaliku omavalitsuse poole, kuna paljud kohalikud omavalitsused pakuvad hooldusteenuseid, ning uurida, milliseid hooldusteenuseid või hüvitisi oleks tal võimalik saada oma ema hooldamiseks. Samuti hüvitab Eesti Töötukassa hooldusteenuse kulu, kui näiteks Senghor ei saa osaleda tööturuteenusel või asuda tööle seetõttu, et ta hooldab eakat. Hooldusteenuse kulu hüvitatakse iga tööturuteenusel osaletud päeva eest või töötamise esimesel kolmel kuul iga töötatud päeva eest kuni 16 eurot päevas ühe hooldatava kohta. Põhjustatud vajaduse korral (näiteks hooldatava erivajadused), võib hüvitis olla ka suurem.⁷⁴

- *Töövõimetuse hüvitise taotlemiseks tuleb isikul pöörduda Haigekassa piirkondlikku kontoris või klienditeenidusbüroosse (töötavad üle Eesti).*
- *Töövõimetuspensioni taotlemiseks tuleks isikul pöörduda Sotsiaalkindlustusametisse ja esitada: vormikohane avaldus; pass (välismaalasel koos kehtiva elamisloaga) või isikutunnistus (ID-kaart); töövõimetust tõendav dokument. Püsiva töövõimetuse tuvastamiseks tuleb inimesel täita vormikohane ekspertiisitaotlus.*
- *Emale abi saamiseks peaks pöörduma kohaliku omavalitsuse poole, kuna paljud kohalikud omavalitsused pakuvad hooldusteenuseid.*

⁷⁴ Eesti Töötukassa www.tootukassa.ee

7. Statistika, mis puudutab sotsiaalsete hüvitiste maksmist

Antud peatüki koostamisel on statistilisi andmeid saadud sotsiaalministeeriumist, Sotsiaalkindlustusametist ja Eesti Töötukassast.

Pensionid

Vanaduspension sai Venemaa kodanikest Eestis 2014. a 1. jaanuari seisuga 38 520 isikut, mis on 13 % kogu vanaduspensionisaajate arvust,

Ukarina kodanikud moodustasid vanaduspensionisaajate arvust 0,5%. Määratlemata kodakondsusega isikute vanaduspensionisaajate arv moodustab koguarvust 7%.

Tabel 3. Eestis makstav vanaduspension, rahvapension ja toitjakaotuspension kodakondsuse ja soo lõikes, 01.01. 2014. a seisuga

Kodakondsus	Vanaduspension			Rahvapension			Toitjakaotuspension		
	N	M	Kokku	N	M	Kokku	N	M	Kokku
ARM					1	1			
AUT	1	1	2						
BEL	1		1						
BLR	337	237	574	16	2	18	2		2
BUL	3	3	6		1	1	1		1
CAN	1	2	3						
CHE		1	1						
CRO		1	1						
CZE	2	2	4						
DEN		2	2						
DEU	11	2	13					1	1
EGY		1	1						
ESP	1		1		2	2			
EST	157 480	80 120	237 600	1 513	2 908	4 421	4 039	3 553	7 592
FIN	205	168	373	4	6	10	4	10	14
FRA	2		2						
GBR	1	5	6						
GEO	5	4	9	8	7	15	1		1
GER	175	105	280	4	3	7	9	9	18
GHA				1		1			
GRE				1		1			
HUN	3		3						
IND					1	1			
IRL				1	1	2			
ISL					1	1			
ISR	4	5	9	2	2	4		1	1
ITA	1	2	3						
JOR					1	1			
KAZ	3	1	4	8	5	13			
LAT		1	1						
LIB	2		2						
LTU	357	305	662	6	5	11	4	9	13

LVA	683	918	1 601	25	12	37	15	12	27
MDA	2	9	11	7	2	9			
NED	1	3	4				1		1
NOR	1	6	7						
PAK				1	1	2			
PER		1	1						
POL	16	9	25		1	1			
REU		1	1						
ROM					2	2			
RUS	23 942	14 578	38 520	266	280	546	159	132	291
SLO		1	1						
SUD					1	1			
SWE	49	22	71		2	2			
SVK	1		1						
TKM				1		1			
TUR					1	1			
UKR	741	851	1592	90	23	113	11	12	23
USA	7	6	13	1	1	2	1		1
UZB	2	2	4	2	2	4			
VIE					1	1			
XXX*	13 219	8 403	21 622	16	13	29	70	68	138
YUG		1	1	376	973	1349			
Kodakondsus märkimata	382	335	717	1		1	3	5	8
Kokku	197 641	106 114	303 755	2 350	4 261	6 611	4 320	3 812	8 132

*Kodakondsus määramata

Allikas: Sotsiaalkindlustusamet

Tabel 4. Eksporditud ja väljamakstud pensionid
2013. aasta jooksul

Enim eksporditi Euroopa Liidu kodanike ja Venemaa kodanike vanaduspensione.

Riik	Isikute arv ühekordselt	Kokku summa
Venemaa	4573	9,818,273
Läti	3211	6,002,252
Leedu	956	1,760,733
Muud EL kodanikud	6668	15,266,098
Ukraina	964	2,053,443
Kokku	16372	34,900,798 eur

Allikas: Sotsiaalkindlustusamet

Peretoetused

Peretoetuse hüvitistest sai 2014. a 1. jaanuari seisuga Venemaa kodanikest 11 798 isikut, mis moodustas 4 % kogu hüvitise saajate arvust, Eesti kodanikud moodustasid 88% ja määratlemata kodakondsusega isikud 7% kogu hüvitise

saajate arvust. Enim makstakse perehüvitistest lapsetoetust 81,5% kogu peretoetuste arvust.

Tabel 5. Peretoetuste saajad kodakondsuse, peretoetuse liigi, soo, saajate arvu lõikes, 01.01.2014 seisuga

Kodakondsus	Sünnitoetus	Lapsetoetus	Üksik vanematoetus	Ajateenija lapse toetus	Eeskostetava või perekonnas hooldamisel oleva lapse toetus	Ellu astumistoetus	Lapse hooldustasu	Lapsendamistoetus	Seitsme ja enamalapse toetus	Kogusumma
AFG		1								1
ARM		5								5
AZE		5					1			6
BLR	1	167	5		1		18			192
BUL		18					4			22
CAM		3								3
CAN		9					1			10
CHE		3					2			5
CHN		22					2			24
COL		5								5
CRO		1								1
CZE		2								2
DEN		9					2			11
ECU		2					2			4
EGY		1								1
ESP		7					3		2	12
EST	612	217 437	13 404	20	1 052	5	33 476	4	102	266 112
FIN	1	85	1		2		15			104
FRA		9					4			13
GBR		27					7			34
GEO		39					11		1	51
GER		50	1				7		2	60
GHA		1								1
HUN		11					2			13
INA		2								2
IND		13					3			16
IRQ		2								2
ISL		2								2
ISR		25					6		1	32
ITA		26	1				7		3	37
JOR		1								1
JPN		10					4			14
KAZ		31					3			34
KGZ		7					2			9
KOR		2								2
LTU	1	271	15				45			332

LVA	6	552	42				109		2	711
MDA		28					10			38
MEX		5					3			8
NED		9					2			11
NEP		1								1
NGR							1			1
NOR		7	1						1	9
PAK		3					1			4
PER		1								1
PHI		7					2			9
POL		33	1				8			42
ROM		12					1			13
RUS	35	9 510	946		152		1 148		7	11 798
SLO		2								2
SRI		2								2
SWE		26					1			27
SVK		3					2			5
TAN		3								3
THA		9					4			13
TRI		2								2
TUR		5					1			6
UKR	4	741	35		9		103		2	894
USA		38					6			44
UZB		15								15
VEN		1								1
VIE		1								1
XXX*	42	16 721	2 193	4	210		1 814		18	21 002
Koda- kondsus märkimata		11	1							12
Kokku	702	246 059	16 646	24	1 426	5	36 843	4	141	301 850

*Kodakondsus määramata

Allikas: Sotsiaalkindlustusamet

Toimetulekutoetuse saajate arv leibkonniti top 3 kodakondsuse järgi moodustavad Eesti kodanikud 72% koguarvust, määratlemata kodanikest leibkondi 19 % koguarvust ja Vene kodanikest

saavad toetust 8% kogu saajate arvust.

Tabel 6. Toimetulekutoetuse saajate arv, leibkondade ja kodakondsuse lõikes, 2010-2012

Riik	Toetust saanud leibkondade arv ⁷⁵	Toetust saanud leibkondade arv	
	2010 II-IV kvartal	2011	2012
Eesti	16 375	17 330	15 446
Määratlemata kodakondsus	4446	4647	4 177
Kolmanda riigi kodanik:			
Venemaa	1878	1992	1 787
Ukraina	94	100	96
Valgevene	18	19	12
Kasahstan	7	7	6
Armeenia	6	7	7
Afganistan	8	N/A	1
Aserbaidžaan	N/A	N/A	4
EL-kodanikud:			
Läti	76	101	106
Leedu	36	38	25
Soome	N/A	4	2
Poola	N/A	N/A	4
Muud riigid kokku:	27	33	21
Kokku	22 790	24 114	21 585

Allikas: Sotsiaalministeerium

⁷⁵ Sotsiaalministeerium on tabeli kommentaariks lisanud: Perekondade arvu osas on lähtutud toetuse taotleja kodakondsusest. Kui ühel kuul taotleb toimetulekutoetust näiteks Eesti kodakondsusega naine, teisel kuul tema määratlemata kodakondsusega abikaasa, siis läheb see pere kirja kahele reale. Samuti võivad isikud aasta kestel oma kodakondsust muuta. St aasta algul on isik näiteks määratlemata kodakondsusega, mõne kuu pärast on aga tegemist Eesti või Vene kodakondsusesse kuuluva isikuga. Seega ka siis läheb ta n.ö kirja kahele eraldi reale, kuigi tegelikult on tegemist ühe inimesega. „Kokku”real on toetust saanud leibkonnad toodud välja ühekordselt.

Registreeritud töötud

Eesti Töötukassa andmetel toimus kõige suurem muutus registreeritud töötute arvu kasvus 2009. aastal, kui võrreldes eelmise aastaga kasv arvel olevatete töötute arv 3 korda, tõustes ligi 56 000lt isikult ligi 136 000 isikuni. Suurim oli töötute arv 2010. aastal, kasvades võrreldes 2008. aastaga, jagunedes töötute arvult: Eesti kodanike töötuse tõus ligi 3 korda, kolmanda riigi kodanike arvus tõusis 2 korda, määratlemata

kodakondsusega kodanike arvus 2,5 korda ja EL-kodanike arvus 2,5 korda. 2012. a oli olukord küll normaliseerumas ja registreeritud töötuid oli 102 550 (mis on ikkagi 2 korda rohkem kui 2008. a) Eesti kodanikest oli töötuid 74%, kolmanda riigi kodanikest 10%, EL-kodanikest 0,5% ja määratlemata kodakondsusega isikutest 15% st et määratlemata kodakondsusega töötute isikute arv on jäänud endistelt kõrgeks.

Tabel 7. Töötuna arvel olnud isikute arv Eestis
2008-2012

Aasta	Eesti Vabariigi kodanik	Vene Föderatsiooni kodakondsusega	Euroopa Liidu liikmesriikide kodakondsusega	Muude riikide kodakondsusega	Määratlemata kodakondsusega	KOKKU
2008	39,507	5,687	287	478	9,846	55,805
2009	100,675	12,107	654	998	21,526	135,960
2010	115,875	13,580	773	1,166	24,424	155,818
2011	90,697	10,640	619	935	19,142	122,033
2012	76,696	8,968	598	891	15,397	102,550

Allikas. Eesti Töötukassa

Töötuskindlustushüvitis

Kuna riigis toimus töötute arvu järsk tõus, siis andis see kohe märku ka töötuskindlustushüvitise saajate arvu tõusus. Rekordarv töötuskindlustushüvitisi maksti 2009. aastal 55 332 isikule, mis on 71% tõus võrreldes eelneva aastaga. 2012. aastal moodustasid Eesti kodani-

kud töötuskindlustuse hüvitise saajatest 82%, kolmandate riikide kodanikud 8%, EL-kodanikud 0,5% ja määratlemata kodakondsusega isikud 9%.

Tabel 8. Töötuskindlustushüvitiste saajate arv Eestis, 2008-2012

Aasta	Eesti Vabariigi kodanik	Vene Föderatsiooni kodakondsusega	EL liikmesriikide kodakondsusega	Muude riikide kodakondsusega	Määratlemata kodakondsusega	KOKKU
2008	11,750	1,818	43	148	2,049	15,808
2009	42,057	5,077	232	407	7,559	55,332
2010	25,885	2,626	133	188	3,798	32,630
2011	16,551	1,343	79	92	1,962	20,027
2012	16,321	1,470	94	142	1,887	19,914

Allikas. Eesti Töötukassa

Töötutoetus

Töötute arvu järsk tõus mõjutas oluliselt ka töötutoetuse saajate arvu tõusu. Rekordarv töötutoetusi maksti 2009. aastal 37 562 isikule, mis on 55% tõus võrreldes eelneva aastaga. 2012. aastal moodustasid Eesti kodanikud töötutoe-

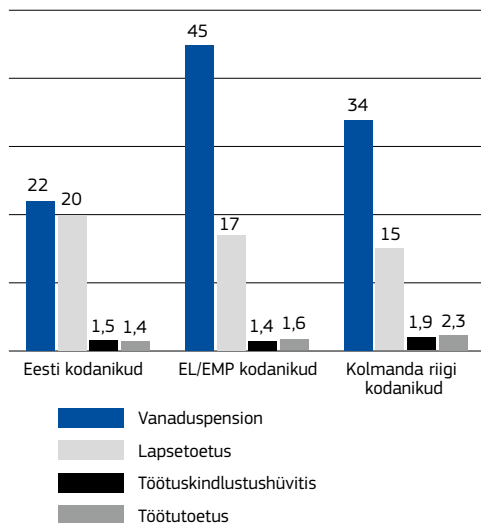
tuse saajatest 78%, kolmandate riikide kodanikud 8%, EL-kodanikud 0,5% ja määratlemata kodakondsusega isikud 13%.

Tabel 9. Töötutoetuse saajate arv Eestis, 2008-2012

Aasta	Eesti Vabariigi kodanik	Vene Föderatsiooni kodakondsusega	EL liikmesriikide kodakondsusega	Muude riikide kodakondsusega	Määratlemata kodakondsusega	KOKKU
2008	11,677	1,638	94	127	3,194	16,730
2009	28,085	3,004	174	265	6,034	37,562
2010	22,563	2,258	145	206	4,032	29,204
2011	17,025	1,482	120	142	2,932	21,701
2012	15,412	1,435	106	152	2,675	19,780

Allikas. Eesti Töötukassa

Joonis 9. Vanaduspensioni, lapsetoetuse, töötuskindlustushüvitise ning töötutoetuse saajate osakaal⁷⁶, 2012-2013

Allikas: Sotsiaalkindlustusamet, Eesti Töötukassa

Olulist erinevust toetuse saajate hulgas ei ole, v.a vanaduspensioni saajate arvus. Eestis elavatest Euroopa Liidu kodanikest saab vanaduspensioni 45% (peamiselt naaberriikidest Läti, Leedu ja Soome kodanikud) ning kolmanda riigi kodanike arvus, kellest saab vanaduspensioni 34% Eestis elavatest kolmanda riigi kodanikest (peamiselt Venemaa, määratlemata kodakondsusega isikud ning Ukraina kodanikud).⁷⁷

Eestis elavatest elanikest saab lapsetoetust enim Eesti kodanikke, 20%. Kodakondsuse alusel märkimisväärseid erinevusi ei esine.⁷⁸

Registreeritud töötutest sai töötuskindlustushüvitist ning töötutoetust enim kolmanda riigi kodanikke, kellest sai töötuskindlustushüvitist

1,9% ning töötutoetust 2,3%⁷⁹. Antud protsendid kajastavad üldist töötuse määra ühiskonnas, mis on kõrgeim kolmandate riikide kodanike seas 18,4%.

7.1 STATISTIKA, MIS PUUDUTAB KOLMANDATE RIIKIDE KODANIKE HÕIVESEISUNDIT EESTIS

15-74 - aastaste elanikkonna arv Eestis oli 2011. aastal 31. detsembri (rahvaloenduse seisuga) 988 391 inimest, neist omakorda Eesti kodanikud moodustavad 83,6%, EL-kodanikud moodustavad 0,6%, kolmanda riigi kodanikud 7,8% ja määratlemata kodakondsusega 8% antud vanuserühmast. Töoga hõivatuid 558 914, mis on 56,5% antud vanusegrupi koguarvust (neist EL-kodanikke 0,5%, kolmanda riigi kodanikke 6,3% ja määratlemata kodakondsusega 7,3%) ja töötuid 68 920, so 7% antud vanusegrupi elanike koguarvust (neist EL-kodanikke 0,5%, kolmanda riigi kodanikke 10,7% ja määratlemata kodakondsusega 15,2%). Majanduslikult mitteaktiivseid oli 343 868 isikut, mis on 34,8% antud vanusegrupi elanikkonnast (neist EL-kodanikke 0,6%, kolmanda riigi kodanikke 9,8% ja määratlemata kodakondsusega 7,5%).

⁷⁶ Parima võrreldavuse huvides on aluseks võetud vanaduspensioni (mida makstakse ealise määratluse alusel), peretoetustest lapsetoetust (kõige üldisem peretoetus Eestis), töötuskindlustushüvitist ning töötutoetust (kui registreeritud töötusega kaasnevad hüvitised) saavate isikute arv.

⁷⁷ Andmed põhinevad Tabelile 3

⁷⁸ Andmed põhinevad Tabelile 5

⁷⁹ Andmed põhinevad Tabelile 8,9

Tabel 10. Eesti 15-74- aastane rahvastik
kodakondsuse ja hõiveseisundi järgi, seisuga
31.12.2011

Vanus 15-74	Kokku	Hõivat	Tööt	Majanduslikult mitteaktiivne	Hõiveseisund teadmata
Eesti kodanik	826153	479565	50677	282389	13522
EL kodanik (v.a Eesti)	5753	3148	355	2019	231
Venemaa	70449	31560	6753	31118	1018
Määratlemata	78835	40951	10524	25735	1625
Ukraina	4082	2181	345	1500	56
Valgevene	1200	563	107	513	17
Ameerika Ühendriigid	246	158	10	74	4
Gruusia	149	52	19	60	18
Armeenia	143	75	26	36	6
Aserbaidžaan	139	73	9	52	5
India	87	49	3	24	11
Moldova Vabariik	85	51	5	25	4
Israël	73	45	6	18	4
Türgi	68	36	9	16	7
Kasahstan	77	40	8	27	2
Kanada	34	20	3	9	2
Egiptus	32	14	14	3	1
Jaapan	30	19	0	11	0
Šveits	21	16	0	5	0
Mehhiko	16	8	0	7	1
Nigeeria	13	4	4	5	0
Filipiinid	12	6	0	6	0
Tai	12	6	0	3	3
Bangladesh	10	5	0	4	1
Lõuna-Aafrika	10	5	0	5	0
Korea Vabariik	9	3	0	6	0
Serbia (alates 17.02.2008)	8	3	0	5	0
Tšiili	4	4	0	0	0
Sri Lanka	4	4	0	0	0
Muu kolmanda riigi kodanik*	459	247	41	143	28
Kodakondsus teadmata	178	3	2	50	123
Kokku	988391	558914	68920	343868	16689

*Nende kodanike puhul on mõnes tabeli lahtris „1“ või „2“ ja neid ei ole avaldatud.

Allikas: Statistikaamet

8. Järeldused

Antud uuringu eesmärk on kaardistada riiklikud poliitikad ja administratiivsed praktikad, mis toovad välja kolmandate riikide kodanike õiguse saada ligipääs riiklikule sotsiaalkindlustussüsteemile. Samuti anda ülevaade toetustest ja hüvitistest, mis laienevad kolmandate riikide kodanikele, ning erinevused oma riigi kodanike hüvedest.

Eesti sotsiaalkindlustussüsteem põhineb **solidaarsuse põhimõttele**, st kõik hüvitised laienevad kogu Eesti alalisele elanikkonnale – Eesti kodanikele, tähtajalise või pikaajalise elamisloa ning elamisõiguse alusel Eestis elavatele välismaalastele. Seega peaksid olema kõik kolmanda riigi kodanikud, kes elavad Eestis ja omavad vähemalt tähtajalist elamisloa olema õigustatud kasutama Eesti sotsiaalkindlustussüsteemi. **Eesti sotsiaalkindlustussüsteem ei ole kodakondsuse põhine, oluline on reaalne, püsiv ja legaalne riigis elamine.**

Kuigi kolmanda riigi kodanikel on õigus Eesti sotsiaalkindlustussüsteemile, siis **automaatne ligipääs ravikindlustusele puudub**. Saamaks Eesti ravikindlustust peab isik töötama või olema ravikindlustusseaduse alusel kindlustatuga võrdsustatud isik (näiteks lapsed ja õpilased jne), või sõlmima ise Eesti Haigekassaga vabatahtliku kindlustuslepingu, erakindlustuslepingu või olema välislepingu subjekt. Vastavalt välismaalaste seadusele on tähtajalise elamisloa taotlemise üks tingimus, et välismaalasel peab riiki sisenedes olema sõlmitud tervisekindlustusleping, mis tagab tema haigusest või vigastusest tingitud ravikulude tasumise samas ulatuses ravikindlustatud isikuga taotletava elamisloa kehtivusaja jooksul.

Üldine rändepoliitika põhimõte on, mida toetab välismaalaste seadus, et tähtajalise elamisloa alusel elaval **välismaalasel peab endal olema piisav legaalne sissetulek, mis võimaldaks välismaalase ja tema perekonnaliikmete toimetuleku Eestis**. Juhul, kui isik ei suuda seda

nõuet täita, kaotab ta elamisloa ja peab riigist lahkuma. Samas, kui välismaalane on abielus Eesti kodanikuga, siis ei ole ebapiisav sissetulek aluseks elamisloa kehtetuks tunnistamiseks, sest Eesti kodanikul on põhiõigus Eestis elada ja põhiõigus pereelu puutumatussele. Pikaajalise elaniku elamisloa alusel viibiv isik enam piisava legaalse sissetuleku olemasolu järelkontrolli ei vaja. Seega olukorras, kus kolmanda riigi kodanik on olnud sunnitud taotlema toimetulekutoetust ja/või vajaduspõhist peretoetust võib mõjutada tema tähtajalise elamisloa saamist või pikendamist ning pikaajalise elamisloa saamist Eestis. Samuti tema perekonnaliikme Eestis elamisloa saamist, kui tema pereliikmed on tema ülalpidamisel. Lisaks on reguleeritud isikud, et EL sinine kaart tunnistatakse kehtetuks või keeldutakse pikendamisest muuhulgas juhul, kui välismaalasele on määratud EL sinise kaardi kehtivusajal toimetulekutoetus.

Eesti sotsiaalhüvitiste ja -toetuste maksmisel üldine reegel on, et **kui välismaalasel katkeb/lõpeb Eestis elamiseks välja antud elamisloa, siis lõpetatakse ka Eestis makstavate hüvitiste maksmine**.

Kolmanda riigi kodanike hüvitiste saajate osakaal ei erine Eesti kodanikest, va vanaduspensionide väljamaksmise osas. Kolmanda riigi kodanikest saavad vanaduspensionini 34% Eestis elavatest isikutest, kes on peamiselt Venemaa, määratlemata kodakondsusega isikud ning Ukraina kodanikud. Samas on see seletatav vanuselise koosseisuga. Paljud Nõukogude Liidu ajal Eestisse kolinud isikud on nüüd pensioniikka jõudnud. Töötutoetusi makstakse kolmanda riigi kodanikele samuti rohkem kui Eesti kodanikele. Kui 1,9% kolmanda riigi kodanikest sai töötuskindlustushüvitist ja 2,3% töötutoetust, siis Eesti kodanike seas olid need näitajad vastavalt 1,5 ja 1,4. Need näitajad on samas kooskõlas tööturu olukorraga, kus töötus ongi kolmanda riigi kodanike seas kõrgem kui Eesti ja EL kodanike seas.

Eeltoodud statistika ei anna alust arvata ning ka sotsiaalministeerium, ega üksi valdkonna amet ei ole tuvastanud olukorda, et kolmanda riigi kodanikud tahtlikult kuritarvitaksid Eesti sotsiaalkindlustussüsteemi.

KASUTATUD KIRJANDUS

Eesti statistika aastaraamat 2012

Ramil Pärdi, <http://rup.ee/uudised/oigus/kas-ka-eestis-tootavale-valismaalasele-kohaldub-eesti-too-igus>

Õigusaktid ja riiklikud programmid

- Eesti Vabariigi Sotsiaalministeeriumi ja Vene Föderatsiooni Kaitseministeeriumi vahel Eesti Vabariigis elavate Vene Föderatsiooni relvajõudude mittetöötavate pensionäride meditsiinilise teenindamise ja proteesimise eest tasumise korra kohta
- Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määrus (EÜ) nr 883/2004, 29. aprill 2004, sotsiaalkindlustussüsteemide koordineerimise kohta
- Kodakondsuse seadus
- Ravikindlustusseadus
- Tulumaksuseadus
- Töölepingu seadus (TLS)
- VV määrus "Pikaajalise viisa andmise ja viibimisaja pikendamise taotlemisel esitatavate andmete ja taotlusele lisatavate tõendite loetelu ja esitamise nõuded ning viisa andmise ja andmisest keeldumise, viibimisaja pikendamise ja pikendamisest keeldumise ning viibimisaja ennetähtaegse lõpetamise ning viisa tühistamise ja viisa kehtetuks tunnistamise tähtajad ning piisavate rahaliste vahendite määra ja tervisekindlustuslepingu kindlustussumma määra kehtestamine"
- Välismaalaste seadus (VMS)

Koduleheküljed

- Eesti Haigekassa www.haigekassa.ee
- Eesti Töötukassa www.tootukassa.ee
- Euroopa rändevõrgustiku koduleht sõnaraamatu osas leitav http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/networks/european_migration_network/glossary/index_a_en.htm
- Politsei-ja Piirivalveamet www.politsei.ee
- Sotsiaalkindlustusamet www.sotsiaalkindlustusamet.ee
- Sotsiaalministeerium www.sm.ee
- Statistikaamet www.stat.ee
- Välisministeerium www.vm.ee

Ametite vastused

- Eesti Haigekassa vastus 21.01.2014
- Eesti Töötukassa vastus 07.11.2013
- Politsei-ja Piirivalveameti kommentaar 31.01.2014
- Politsei-ja Piirivalveameti kommentaar 28.05.2014
- Sotsiaalkindlustusameti vastus 7.11.2013
- Sotsiaalministeeriumi vastus 05.11.2013
- Telefonivestlus Eesti Töötukassaga, Eesti Haigekassaga ja Sotsiaalkindlustusametiga 15.01.2014

